ВИТОВТЪ

И

ЕГО ПОЛИТИКА

ДО

ГРЮНВАЛЬДЕНСКОЙ БИТВЫ. (1410 г.)

СОЧИНЕНІЕ

А. БАРБАШЕВА.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія И. Н. Скороходова (Надеждинская, № 39).
1885.

ВИТОВТЪ

и

ЕГО ПОЛИТИКА

до

ГРЮНВАЛЬДЕНСКОЙ БИТВЫ. (1410 г.)

сочиненіе

А. БАРБАШЕВА.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія И. Н. Скороходова, (Надеждинская № 39).
1885.

BODLEIAN
8 MAR 1938
LIBRARY

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Исторія Литвы вообще заслуживаетъ особеннаго вниманія русскихъ историковъ и читателей. Эта страна—часть Русскаго государства. И въ отдаленномъ прошломъ она была по своей культурѣ—русская. Между тѣмъ до настоящаго времени продолжаются совершенно несправедливыя, но тѣмъ не менѣе упорныя стремленія нѣкоторыхъ польскимъ ученыхъ и публицистовъ скрывать преобладающее значеніе русскаго элемента въ исторіи Литвы и выставлять исключительно польскій. Прямая обязанность русскихъ историковъ раскрыть тенденціозность такого направленія и поставить русскій элементъ въ исторіи Литвы на подобающее ему мѣсто.

Въ частности, избранная нами эпоха литовской исторіи—XIV и XV вв.—представляетъ еще болѣе интереса и для ученаго спеціалиста, и для читателя. XIV и XV вв. — время высшаго могущества Литовскаго государства. Въ это время прошелъ цѣлый рядъ событій, имѣвшихъ вліяніе на послѣдующую судьбу не только Литвы и Польши, но и сосѣднихъ съ ними государствъ, именно: соединеніе Литвы съ Польшей, введеніе католичества въ Литвѣ, битва на р. Ворсклѣ, Танненбергская битва. Главные историческіе дѣятели этой эпохи являются весьма интересными личностями и по своимъ качествамъ, и по своему, можно сказать, драматическому положенію. Выдающаяся личность Ви-

товта, который изъ незначительнаго князька-узника, обреченнаго на смерть, умѣлъ сдѣлаться могущественнымъ государемъ; недалекій Ягелло, соединившій въ одно два государства и до конца жизни удерживавшій ихъ за собою; Ядвига, волею или неволею приносящая въ жертву политическимъ интересамъ Польши свои личныя симпатіи; магистръ Прусскаго Ордена—загадочный Конрадъ Валленродъ, неудачная политика котораго, гибельная для Ордена, и трагическая смерть, въ припадкѣ сумасшествія, давали поводъ однимъ видѣть въ немъ помѣшаннаго, а другимъ—литовскаго выходца, мстившаго за свою родину,—всѣ эти лица давно уже обращали на себя вниманіе историковъ. Но, не смотря на тщательныя розысканія, въ исторіи Литвы XIV и XV вв. встрѣчается еще масса темныхъ и запутанныхъ весьма важныхъ вопросовъ.

Главная цѣль нашего изслѣдованія — разъяснить, сколько возможно, хотя нѣкоторые изъ этихъ вопросовъ и возстановить факты, какъ можно ближе къ дѣйствительности. Поэтому нашъ трудъ имѣетъ характеръ критическій, и примѣчанія вслѣдствіе этого сдѣлались настолько велики, что наиболѣе распространенныя изъ нихъ пришлось выдѣлить въ приложенія.

Въ заключеніе приносимъ глубокую благодарность проф. К. Н. Бестужеву-Рюмину, руководившему нами въ началѣ нашихъ занятій и всегда оказывавшему намъ содѣйствіе, а также проф. Е. Е. Замысловскому, указаніямъ и совѣтамъ котораго мы очень много обязаны. Пріятнымъ долгомъ считаемъ выразить искренную признательность А. Ѳ. Бычкову, Е. В. Барсову и г. Бушера, доставившимъ намъ возможность прочесть нѣкоторые пергаменные акты въ Публичной Библіотекѣ и въ Румянцовскомъ музеѣ.

ВВЕДЕНІЕ.

ИСТОЧНИКИ И ПОСОБІЯ.

Источники описываемой эпохи—акты, письма и лѣтописи. Актовъ сохранилось довольно много и они, конечно, представляютъ самый важный и надежный матеріалъ. Къ сожалѣнію, впрочемъ, въ данномъ случаѣ есть два обстоятельства, которыя, не лишая значенія актовъ XIV и XV вв., тѣмъ не менѣе заставляютъ относиться къ нимъ съ осторожностью и часто лишаютъ возможности дѣлать на основаніи ихъ какіе-нибудь выводы: во-первыхъ самые акты не всѣ хорошо сохранились, нѣкоторые написаны неразборчивымъ почеркомъ, а главное—во многихъ годы обозначены славянскими буквами и очень неясно; мы уже не говоримъ о томъ, что нѣкоторые изъ нихъ дошли до насъ въ копіяхъ, а иногда просто въ выпискахъ (см. напр. гл. II, пр. 26). Во-вторыхъ составители сборниковъ, опредѣляя дату документа, иногда невнимательно относились къ историческимъ фактамъ, съ которыми—въ связи содержаніе документа и которые могли бы опредѣлить время или, по крайней мѣрѣ, предѣлы времени, когда могъ быть выданъ тотъ или другой актъ (см. напр. гл. III, пр. 37); случалось даже небрежное отношеніе къ передачѣ самаго

акта (см. напр. гл. III, пр. 4,—въ Codex epistol. Vitoldi, № XLVI, въ заглавіи, Скиргелло названъ великимъ княземъ, тогда какъ въ заглавіи самаго документа онъ называется просто княземъ). Вслѣдствіе этихъ причинъ оказалось невозможнымъ ограничиться прочтеніемъ печатнаго, хотя и весьма обширнаго, матеріала—пришлось провѣрить его, въ иныхъ случаяхъ, по подлинникамъ. Намъ удалось видѣть нѣкоторые подлинники въ Императорской Публичной библіотекѣ, въ Петербургѣ и въ Чертковской библіотекѣ, въ Москвѣ, а также—Литовскую Метрику, хранящуюся въ Сенатѣ, что, какъ показываютъ результаты (см. вышеприведенныя прим. 37 и 4 къ гл. III), оказалось нелишнимъ.

Первое мѣсто между сборниками актовъ и писемъ, по значенію для нашей задачи, занимаетъ „Codex epistolaris Vitoldi", собран. *А. Прохаскою* и издан. Краковскою Академіею (Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia. Tomus VI, contin. codicem epistolarem Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376—1430. W Krakowie 1882). Достоинства этого сборника—обиліе матеріала новаго, исправленіе извѣстнаго, обстоятельное описаніе внѣшняго вида документовъ, интересныя иногда примѣчанія и, наконецъ, самый планъ—собрать все (приводя документы если не вполнѣ, то въ краткомъ изложеніи или, по крайней мѣрѣ, упоминая объ нихъ), относящееся къ исторіи Витовта. Недостатки, вполнѣ, впрочемъ, естественные въ такомъ обширномъ трудѣ: пропускъ напр. важнаго документа о поставленіи Григорія Цамблака митрополитомъ (см. гл. I, пр. 35), повтореніе, исправленной уже раньше другими изслѣдователями, ошибки (см. гл. IV, пр. 56), указанная уже выше неточность въ передачѣ подлинника и наконецъ отсутствіе примѣчаній тамъ, гдѣ онѣ настоятельно необходимы: напр. въ выпискѣ изъ дарственной грамоты Нассутѣ Шемпарту

1380 г. (?) не обращено вниманія на названіе Витовта-Александромъ (см. гл. II, пр. 26., Cod. ep. Vit., № II). Приводя (Cod. ep. Vit., № XVII) изъ „Historya miasta Vilna“ *Балинскаго* упоминаніе о весьма сомнительномъ документѣ, Прохаска ограничивается выраженіемъ недоумѣнія словомъ „sic“, не разъясняя вовсе, что Балинскій не только не приводитъ и не описываетъ этого документа, но даже не говоритъ, гдѣ его видѣлъ (см. ниже, гл. III, пр. 1). (О сборникѣ Прохаски была замѣтка *С. Пташицкаго* въ Ж. М. Н. Пр., часть CCXXIV, декабрь 1882 г., стр. 353 и сл., гдѣ указаны еще нѣкоторыя упущенія, напр.—заимствованіе актовъ не изъ лучшихъ изданій, стр. 357).

Другіе сборники документовъ послѣ появленія „Cod. ep. Vit.“ имѣютъ собственно для насъ значеніе только настолько, насколько они дополняютъ этотъ codex; такъ какъ Прохаска, какъ видно изъ его промаховъ, менѣе былъ знакомъ со сборниками, изданными въ Россіи, то послѣдніе представляютъ наиболѣе важныя дополненія. Упомянемъ: Акты Историческіе, Дополненія къ Актамъ Историческимъ, Акты Западной Россіи, Supplementa ad hist. Russiae Monumenta, Сборникъ *Муханова, Наперскаго:* „Русско-ливонскіе акты“; *Działyński:* „Zbiór praw Litewskich“; *Raczyński:* „Codex diplomaticus Lithuaniae“; *Dogiel:* „Codex diplomat. Poloniae“, *Muczkowski i Rzyszczewski:* „Codex diplomat. Poloniae“, *Theiner:* „Monumenta Poloniae“, *Sokołowski i Szujski:* „Codex epistolaris saec. decimi quinti“; *Bunge:* „Liv-Est-und—Curländisches Urkundenbuch“, *Voigt:* „Codex diplomaticus Prussicus“ и другіе, указанные ниже въ примѣчаніяхъ.

Второй источникъ—лѣтописи, которыя раздѣляются на три группы: нѣмецкія (Scriptores rerum Prussicarum, ed. *Hirsch*, *Töppen*, *Sthrehlke*), русскія и литовскія (Полн. Собр. Русск. Лѣтоп., Лѣтопись великихъ князей Литов-

скихъ, изд. *А. Н. Попова*, Latop. Litwy *Daniłowicza*, Лѣтопись *Быховца* (Pomniki do dziejów Litewskich, wyd. Narbutta) и польскія (*Длугошъ*, *Мѣховскій, Ваповскій*, *Кромеръ*, *Бѣльскій*, *Стрыйковскій, Кояловичъ*). Лѣтописи первыхъ двухъ группъ—нѣмецкія и русскія съ литовскими (т. е. собственно тоже русскими по языку, о чемъ см. *Даниловича:* „О Лит. лѣтоп." въ Ж. М. Н. Пр., XXVIII т. 1840 г. и введеніе въ изданіе литовской лѣтописи Попова), болѣе или менѣе современныя событіямъ XIV и XV в. (см. то-же введеніе, Script. rer. Prus., *Voigt*'а изданіе хроники Линденблатта), отличаются безъискусственною и правдивою передачею фактовъ и заслуживаютъ полнаго довѣрія. Есть, конечно, неточности: въ русскихъ лѣтописяхъ напр.—хронологическія (разногласіе между самими лѣтописями), въ собственныхъ именахъ князей (см. *Stadnicki:* „Synowie Gedymina: Monwid, Narymunt...", 1881 г., стр. 10); въ нѣмецкихъ — напр. въ разсказахъ о внутреннихъ событіяхъ Литвы, которыя не всегда хорошо могли быть извѣстны рыцарямъ (см. гл. III, пр. 55), но и этотъ недостатокъ уменьшается иногда тѣмъ, что осторожные нѣмцы дѣлаютъ какую-нибудь оговорку (см. гл. II, пр. 18: Іоаннъ Посилге, говоря о самоубійствѣ Кейстута, прибавляетъ „als man sagte", а Вигандъ выражается такъ: „Kynstut in captivitate stringulatur... sed quo modo abierit, nemo unquam cognovit"). Бываютъ, конечно, и другія невѣрности, но во всякомъ случаѣ нельзя упрекать ни тѣхъ, ни другихъ лѣтописцевъ въ какой-нибудь постоянной тенденціи: они по большей части ограничиваются передачею фактовъ, не вдаваясь въ разсужденія. Такъ какъ сношенія Литвы съ Орденомъ въ это время были болѣе частыя, чѣмъ съ Московскою Русью, то и нѣмецкіе лѣтописцы даютъ болѣе матеріала для исторіи Литвы. Изъ нихъ первое мѣсто по подробности и обстоятель-

ности принадлежитъ Іоанну Посилге (Линденблатту). Прекрасное изданіе лѣтописей Прусскаго Ордена (Script. rer. Prus.) съ обстоятельными примѣчаніями еще болѣе увеличиваетъ ихъ цѣну.

Исключеніе изъ вышесказаннаго представляетъ хроника Быховца (wyd. Narbutta), которая не отличается ни хронологическою точностью, ни вѣрною передачею подробностей (см. *Антоновичъ:* „Очеркъ исторіи вел. княж. Литовск. до половины XV в.“, выпускъ I, Кіевъ 1878, стр. 12 и сл.).

Совсѣмъ другое приходится сказать о польскихъ лѣтописяхъ, уже принадлежащихъ позднѣйшему времени: постоянный риторизмъ (напр. выдумыванье рѣчей дѣйствующихъ лицъ), неумѣстное патріотическое тщеславіе и религіозная нетерпимость, искажающіе, иногда, можетъ быть, и помимо сознательной воли автора, истину,—вдвойнѣ заставляютъ сожалѣть о большомъ ихъ объемѣ. Мы этимъ вовсе не хотимъ сказать, чтобы эти лѣтописи не заслуживали вниманія; безъ нихъ обойтись нельзя: многія подробности въ нихъ и вѣрны, и имѣютъ значеніе,—но необходимо пользоваться ими съ большою осторожностью и не слишкомъ довѣрять. Первое мѣсто между польскими лѣтописцами, по значенію, принадлежитъ краковскому канонику и воспитателю дѣтей короля Казиміра—*Длугошу* (род. 1415—ум. 1480), который, по своему положенію, имѣлъ доступъ къ королевскому архиву (Hist. Pol., lib. X, XI, ed. Przezdziecki). Къ достоинствамъ его надо отнести: большое количество свѣдѣній, извлеченныхъ какъ изъ устныхъ разсказовъ, такъ и изъ лѣтописей русскихъ, прусскихъ и польскихъ, изъ которыхъ нѣкоторыя, можетъ-быть, и не дошли до насъ; нѣкоторую наивность въ разсказѣ, благодаря которой несостоятельность свойственныхъ и ему патріотическихъ и религіозныхъ увлеченій замѣтно выступаетъ,

(такъ во всѣхъ отношеніяхъ превознося католика-Ягелло при каждомъ удобномъ и неудобномъ случаѣ, онъ сплошь и рядомъ спокойно разсказываетъ факты, которые выставляютъ короля вовсе не въ привлекательномъ для него свѣтѣ). Къ недостаткамъ Длугоша, кромѣ упомянутыхъ, общихъ всѣмъ польскимъ лѣтописцамъ, слѣдуетъ причислить свойственную вообще средневѣковымъ писателямъ привычку—разсказывать о сверхъестественныхъ явленіяхъ, объ анекдотическихъ случаяхъ обыденной жизни и дѣлать невѣроятныя ученыя предположенія (напр. разсказы о томъ, какъ передъ Танненбергской битвой на глазахъ всего войска произошло видѣніе — король спихнулъ съ луны боровшагося съ нимъ тамъ монаха (XI, 34); какъ одна нѣмка облила грязной водой Ягелло во время торжественнаго проѣзда его по улицамъ Торна (X, 557); какъ на семейномъ совѣтѣ Ягелло и Витовтъ рѣшили давать меньше ѣсть женѣ Ягелло—Софьѣ, чтобы исправить ея легкомысленное поведеніе (XI, 347); настойчивыя попытки доказать, что литовцы происходятъ отъ итальянцевъ (X, 474).

Слѣдующіе за Длугошемъ польскіе лѣтописцы: *Мѣховскій* (род. 1456—ум. 1523) (Mathiae de Mechovia: „Chron. Reg. Pol.,“ 1521 г.), *Вановскій* (род. 1450—ум. 1535) („Dzieje korony Polskiej i vielkiego księstwa Litewsk.“, Vilno 1847), *Кромеръ* (род. 1512—ум. 1589) („Polonia“, Colon. Agrip. 1589, и, отчасти, его же „Poloniae descriptio“), *Бѣльскій, М.* (род. 1540—ум. 1599) („Kronica Polska“, Warsz. 1764), *Стрыйковскій* (род. 1547—ум. 1580) („Kronica Polska, Litewska...“, Warsz. 1846.), *Кояловичъ* (род. 1609—ум. 1677) („Hist. Lituan.“, Antwerp. 1669) часто повторяютъ извѣстія Длугоша, хотя пользуются нѣсколько и другими источниками; Мѣховскій и Кромеръ часто называютъ свои источники, напр. Мѣховскій (стр. 280, 281) ссылается на Энея Сильвія де-Пикколомини, на „historiae Almannorum“,

на „Grzimala antiquior subjudex, qui... referebat"; Кромеръ (стр. 251) упоминаетъ, кромѣ Длугоша и Мѣховскаго, „Vitoudi literae", „Lituanica historia". У этихъ писателей уже меньше легковѣрія, чѣмъ у Длугоша (напр. Ваповскій, т. I, стр. 78, смѣется надъ стараніемъ Длугоша произвести литовцевъ отъ римлянъ), но за то меньше и наивности: въ своихъ недостаткахъ, патріотическомъ тщеславіи и религіозной нетерпимости, они послѣдовательнѣе. Отступленіе представляетъ Стрыйковскій, который, часто пользуясь русскими лѣтописями, кромѣ польскихъ, приводитъ иногда, въ разныхъ мѣстахъ, разсказы тѣхъ и другихъ, отчего и впадаетъ въ противорѣчія, не замѣчая ихъ (см. напр. ниже, гл. IV, пр. 3).

Собранныя въ „Monumenta Polon. histor." *Бѣлевскаго* (4 tt. 1884 г.) краткія анналы мало имѣютъ отношенія къ политической исторіи, особенно Литвы, такъ какъ говорятъ, главнымъ образомъ, о дѣлахъ, касавшихся монастырей, и то очень кратко; о политическихъ событіяхъ—короткія упоминанія, напр. III, 82, 311, II, 889—о походѣ Витовта 1399 г.; III, 83, 84, 218, 685, II, 866—о Танненбергской битвѣ; III, 234, 230—о крещеніи Витовта и Ягелло въ 1386 г. и т. д. Изъ болѣе обширныхъ хроникъ въ Monum. Polon. только хроника Яна изъ Чарнкова (помѣщенная раньше у *Sommersberg'a:* „Scriptores rer. Silesiacar.", II), доходитъ до 1384 г., другія же—болѣе ранняго времени. Подробное описаніе битвы подъ Дамбровно (Грюнвальденской), Monum. II, 897—904 есть и въ Script. rer. Prussic., III, 434—439 [1]).

[1]) Другіе источники, къ которымъ менѣе приходится обращаться (напр. Эней Сильвій Пикколомини, Михалонъ Литвинъ и пр.), указаны ниже въ примѣчаніяхъ (гл. III, пр. 16; гл. I, пр. 27 и др.).

Объ источникахъ и пособіяхъ по исторіи Литвы вообще см. *Szujski*, J.: „Historyi Polskiéj treściwie opowiedzianéj ksiąg dwanaście",

Изъ ученыхъ сочиненій (пособій), касающихся княженія Витовта, особенно выдаются Фойгта, Каро, Ярошевича, Даниловича и Стадницкаго. Большой трудъ *Voigt*'а: „Geschichte Preussens" (насъ собственно касаются тт. V, VI и VII. Königsb. 1832—36) не смотря на то, что вышелъ полвѣка тому назадъ, до сихъ поръ не потерялъ своего значенія, такъ какъ авторъ пользовался въ рукописи вышедшими позднѣе источниками (въ Script. rer. Prussic.); а подробное изложеніе фактовъ, подкрѣпляемое основательною критикою, заставляетъ обращаться къ нему даже весьма часто. Еще болѣе значенія имѣетъ сочиненіе *Caro:* „Geschichte Polens", III, Gotha 1869. Основательное знакомство съ извѣстными тогда источниками, довольно безпристрастное отношеніе къ національнымъ вопросамъ, умѣнье схватывать суть дѣла и способность вѣрно подмѣтить связь между событіями и ихъ взаимное вліяніе дѣлаютъ эту книгу настольною для занимающагося исторіей Польши и Литвы XIV и XV в. Къ сожалѣнію авторъ, не смотря на критическое вообще отношеніе къ сочиненію Шайнохи „Ядвига и Ягелло", все таки часто принималъ на вѣру его выводы тамъ, гдѣ

Warszawa 1880 г., а также *К. Н. Бестужевъ-Рюминъ:* „Русская исторія", Спб. 1872 г., *M. Bobrzyński:* „Dzieje Polski w zarysie" 2 tt., Warszawa 1880—81 г., *Leon Pobłocki*: „Kitische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens", Königsberg 1879; *П. Черневскій:* „Указатель матеріаловъ для изученія Сѣверо-Западнаго края", Спб. 1882 г., и „Полѣсье, библіографич. матеріалы по исторіи. географіи...", Спб. 1883 г., *З. Пенкина*; *М. О. Кояловичъ:* „Исторія русскаго самосознанія по историческимъ памятникамъ и научнымъ сочиненіямъ", Спб. 1884 г., стр. 27, 28, 57, 58.

(У Шуйскаго упомянуты и общія библіографіи: *Эстрейхера* (polska), *Винкельмана* (livonica), *Поттхаста* (Bibliotheca histor. medii aevi) и др.; къ нимъ надо прибавить *Межова*: „Литература Русской исторіи", *Ламбиныхъ* и *Межова*: „Русская историческ. библіографія", Catalogue des Russica).

этого дѣлать не слѣдовало (см. ниже, гл. III, пр. 19; гл. I, прим. 27).

Такъ же важны сочиненія *Стадницкаго:* „Bracia Wład. Jagiełły“ (Lwów 1867), „Olgerd i Kiejstut“ (Lwów 1870), „Synowie Gedymina Monwid, Narymund...“ (Lwów 1881), изъ которыхъ имѣютъ болѣе близкое отношеніе къ предмету нашего изслѣдованія, конечно, „Bracia Wład. Jagiełły“. Точность и сжатость изложенія, осторожность въ выводахъ и строгая критика вполнѣ искупаютъ нѣкоторую сухость этихъ трудовъ. Нѣкоторыя неточности, которыя можно замѣтить теперь, благодаря вновь изданнымъ источникамъ, конечно, не могутъ быть поставлены въ упрекъ Стадницкому; ошибки, въ родѣ указанной нами въ гл. V, пр. 40, есть явленіе исключительное. Такими же достоинствами обладаетъ и прекрасное сочиненіе *Ярошевича:* „Obraz Litwy“, Wilno 1844, 3 tt. Весьма осторожный въ выводахъ, онъ уже въ 40 годахъ основательно сомнѣвался въ справедливости нѣкоторыхъ мнѣній, которыя держатся до настоящаго времени (см. ниже, гл. III, пр. 55).—Отъ этихъ сочиненій отличается нѣсколько по плану, но вполнѣ однородно съ ними по важному значенію—„Scarbiec dyplomatów“ *Даниловича* (Wilno. 1860), которое представляетъ собраніе документальныхъ и лѣтописныхъ извѣстій, расположенныхъ по годамъ. Масса матеріала, замѣчательная критика въ примѣчаніяхъ заставляютъ изслѣдователя обращаться къ этой книгѣ во многихъ затруднительныхъ случаяхъ, не смотря на то, что послѣ ея появленія вышли такіе источники, какъ „Codex epist. Vitoldi“ и „Script. rer. Prussicarum“.

Послѣ этихъ, можно сказать, образцовыхъ трудовъ слѣдуетъ упомянуть объ изслѣдованіяхъ *Шайнохи:* „Jadwiga i Jagiełło“ (Dzieła K. Szajnochy, Warsz. 1877, t. V и сл., русскій переводъ Кеневича и Чуйко) и *Нарбутта:* „Dzieje narodu Litewskiego“ (tt. V, VI, Wilno 1839).

Первое сочиненіе—Шайнохи имѣетъ большія достоинства: масса свѣдѣній, замѣчательное художественное изложеніе, богатыя библіографическія указанія; но этимъ достоинствамъ, въ значительной степени, вредитъ польская и католическая тенденція, которая даже приводитъ иногда къ преднамѣренному искаженію фактовъ (см. напр. ниже, гл. II, пр. 18). Сочиненіе Нарбутта съ своими сомнительными подробностями давно уже возбуждаетъ въ изслѣдователяхъ справедливое къ себѣ недовѣріе. Тѣмъ не менѣе обиліе матеріала заставляетъ обращать на него вниманіе. Нельзя еще не прибавить, что увлекающійся подробностями, самъ въ нихъ иногда путающійся до противорѣчія, Нарбуттъ гораздо невиннѣе намѣренно тенденціознаго Шайнохи.

Въ заключеніе обзора упомянемъ о сочиненіяхъ на русскомъ языкѣ, имѣющихъ отношеніе къ занимающему насъ вопросу: *А. Киркора:* „Великій князь Витовтъ" (статья въ сборникѣ „Черты изъ исторіи и жизни Литовскаго народа," Вильно 1854 г., стр. 21—54); *Смирнова:* „Ягелло—Яковъ — Владиславъ", 1868 г.; *В. Г. Васильевскаго:* „Очеркъ Вильны", 1872 г.; *М. О. Кояловича:* „Чтенія по исторіи Западной Россіи", 1884 г. (изд. 4-е) и „Историческое изслѣдованіе о Западной Россіи" (Предисловіе къ документамъ, объясняющимъ исторію Западно-Русскаго края), 1865 г.; *Боричевскаго:* „Православіе и Русская народность въ Литвѣ", 1851 г.; *Антоновича:* „Очеркъ исторіи великаго княжества Литовскаго до половины XV столѣтія", выпускъ I (оканчивается 1377 годомъ), 1878 г.; *Дашкевича:* „Литовско-русское государство" (см. „Кіев. Унив. Извѣстія", 1883 г.).

ГЛАВА I.

Русская народность въ Литвѣ. — Языкъ и Вѣра. — Строй государственной и общественной жизни.—Могущество Витовта.—Значеніе Витовта въ исторіи Литвы. — Характеристика Витовта. — Значеніе Грюнвальденской (Танненбергской) битвы.

Литва, т.-е. Литовское княжество конца XIV и начала XV вѣка — только по названію литовское государство, въ сущности же это государство было русское или, по крайней мѣрѣ, русско-литовское. Русскіе въ немъ составляли огромное большинство населенія. Границы Литвы въ это время, переходя на сѣверо-востокѣ за среднее и верхнее теченіе Западной Двины, на востокѣ достигая р. Угры, верхней Оки, Ворсклы и нижняго Днѣпра, на югѣ касаясь берега Чернаго моря и наконецъ на западѣ доходя до Днѣстра и верховьевъ Западнаго Буга [1]), заключали въ себѣ такія коренныя русскія земли, какъ: княжество Кіевское, Волынское, Черниговo-Сѣверское, Подолію, Смоленское, населеніе которыхъ было ис-

[1]) *К. Spruner.*: „Hand Atlas", 21 Lieferung. *Е. Е. Замысловскій*: „Учебный атласъ по Русской исторіи". Интересный вопросъ о времени завоеванія Кіевскаго княжества до сихъ поръ еще является спорнымъ. *Антоновичъ* въ „Истор. Литов. кн.", 1878 г., стр. 59, говоритъ, что Кіевское княжество было завоевано не Гедиминомъ, а Ольгердомъ въ 1362 г.; *Дашкевичъ* („Литов.-Русск. госуд." Кіев. Унив. Изв. 1882, № 8, стр. 328 и сл.) склоненъ признать, что большая часть Кіевскаго княжества покорена Гедиминомъ. О первоначальномъ русскомъ элементѣ на западъ отъ Днѣпра, по Бугу, см. *С. М. Соловьевъ*: „Ист. Рос.", т. I, 1866 г., стр. 28, 61.

ключительно русское и православное. Кромѣ того и въ собственно литовскихъ земляхъ (Виленской, Ковенской) и даже въ столицѣ Вильнѣ русскій элементъ былъ весьма значителенъ. Самое названіе рѣки Виліи, отъ котораго заимствовано названіе столицы, принадлежало, повидимому, русскому племени: литовцы называли Вилію Нерисъ или Нергисъ [2]). Не позже, какъ въ XIV вѣкѣ городъ Вильна называется русскимъ городомъ у нѣмецкихъ писателей [3]). Тѣ-же нѣмецкіе писатели, говоря о населеніи Литвы вообще, нерѣдко упоминаютъ сначала о русскихъ, а потомъ уже о литовцахъ [4]) и, во всякомъ случаѣ, называя литовцевъ, обыкновенно никогда не забываютъ назвать при этомъ и русскихъ; точно также и въ оффиціальныхъ актахъ русскіе упоминаются рядомъ съ литовцами [5]).

Русскій языкъ былъ языкомъ государственнымъ, придворнымъ и народнымъ. Почти всѣ княжескія грамоты о внутреннихъ дѣлахъ Литвы до конца XV вѣка писались на русскомъ

---

[2]) *В. Г. Васильевскій*: „Очеркъ города Вильны“. Памятники Русской старины въ западныхъ губерніяхъ Имперіи, издав. *Батюшковымъ*. Спб. 1872 г. выпускъ V, стр. 10. См. также *М. О. Кояловичъ*: „Чтенія по исторіи Зап. Россіи“, Спб. 1884 г., стр. 61.

[3]) Ibidem. *Wigand Marb.*, Script. rer. Prus, t. II., 623. То же говорятъ и польскіе историки. *M. Bobrzyński*: „Dzieje Polski w zarysie“, 1880 г., I, 253, говоря о большомъ количествѣ и значеніи русской народности въ Литвѣ, прибавляетъ: „i stolicę panstwa Wilno za jedno że swoich glównych ognisk uważal“.

[4]) Scriptores rerum Prussicarum, III, 219 (Leipzig 1863, ed. *Hirsch, Töppen, Strehlke*): „do lis her (Wytowt) dy besten der lande von Russin und Littowin“. *Iohannes Lindenblatts* Iahrbücher oder Chronik Iohannes von der Pusilie, herausgeg. von I. Voigt und Fr. W. Schubert, Königsberg 1823, стр. 114.

[5]) Ibidem (Ioh. Lindenblatt, herausg. von Voigt), стр. 113, 115 и др. Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae. D-r Antonius *Prochaska*. Monumenta Medii aevi historica Tomus VI. W Krakowie 1882, стр. 73: „nobiles... Lituanie et Russie“ и др.

языкѣ (въ литовскомъ статутѣ былъ даже объ этомъ законъ) [6]. Ольгердъ на печати имѣлъ надпись русскую [7]. Есть договоръ князей литовскихъ при Ольгердѣ съ королемъ польскимъ, писанный по-русски, въ которомъ, кромѣ того, для означенія сроковъ упоминаются православные праздники [8]. Князья употребляли въ разговорѣ и въ письмѣ русскій языкъ. Ягелло обыкновенно говорилъ по-русски [9]. Витовтъ и Ягелло переписывались по-русски [10]. Свидригелло говорилъ и писалъ исключительно по-русски [11]. О распространеніи русскаго

---

[6]) *М. О. Кояловичъ*: „Документы, объясн. исторію Зап. Русскаго края и его отношенія къ Россіи и Польшѣ", Спб. 1865, XXVIII, пр. 3. См. также списокъ (37) грамотъ на русскомъ яз. въ Виленскомъ Вѣстникѣ, 1866 г., № 142.

[7]) *Боричевскій*: „Православіе и Русская народность въ Литвѣ", Спб. 1851., стр. 55. (*Czacki*: „O Litewsk. i Pol. praw"., т. I, стр. 47, пр. 262 и стр. 73).

[8]) *Боричевскій*, стр. 59. Акты, относ. къ ист. Зап. Россіи, 1846, стр. 1. См. также присяжную грамоту кн. Дмитрія Ольгердовича 1388 на русск. яз., данную Ягелло и Ядвигѣ; *И. И. Срезневскій*: „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ", Спб. 1873, стр. 213.

[9]) *Боричевскій*, стр. 55 (*Jaroszewicz*: „Obraz Litwy", II, стр. 22).

[10]) Codex epistol. Vitoldi, стр. 827. Витовтъ въ письмѣ къ Ягелло говоритъ: „Quod autem scripsistis in littera ruthenica"; стр. 831: опять Витовтъ въ письмѣ къ Ягелло говоритъ: „Insuper scribit nobis v. fraternitas in ruthenico"; стр. 833: „copia littere domini regis Polonie scripte domino magno duci in ruthenico, translatae in latinum". *Боричевскій*, стр. 55. *Ludwik z Pokiewa*: „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczaiów", Wilno 1846, 4, говоритъ, что по принятіи Литвою христіанства при соединеніи съ Польшей, языкъ *литовскій* пересталъ употребляться при дворѣ, не обращая никакого вниманія на распространеніе языка русскаго. Ту же ошибку дѣлаетъ *M. Malinowski* въ изданіи хроники Ваповскаго, II, 99: „że Witołd z Jagiełła miedzy sobą *po litewsku* rozmawiali".

[11]) *Боричевскій*, 57. (*Kotzebue*: „Switrigail, 84. *Narbutt*: „Dzieje narodu Litewskiego", VII, 132).

языка [12]) вообще въ Литвѣ говорятъ сами польскіе ученые [13]). Даже первый католическій епископъ Андрей Василло въ своемъ латинскомъ завѣщаніи приводитъ русскія слова, съ указаніемъ на ихъ общеупотребительность [14]).

Не менѣе русскаго языка, была распространена и русская православная вѣра. Въ XIV вѣкѣ въ самой Вильнѣ было уже нѣсколько православныхъ церквей. Церковь Св. Николая, напримѣръ, существовала несомнѣнно уже въ 1347 г. [15]). Пречистенская соборная церковь, иначе называвшаяся Спасскою, передѣлана была изъ деревянной митрополичьей XIV вѣка [16]). Въ 1393 г. папскій легатъ Іоаннъ, епископъ мессинскій, видѣлъ много русскихъ церквей [17]). Въ XIV в. былъ уже православный монастырь въ Трокахъ, что видно изъ грамоты,

---

[12]) Передъ битвой на Ворсклѣ какой-то старецъ предсказатель, католикъ и полякъ, поздравляетъ литовскихъ князей по-русски, называетъ имя и отчество по русскому обычаю, и только иногда говорить по-польски, по-латыни и по-нѣмецки. *Narbutt*: „Dzieje nar. Litews.“, Wilno 1839, V, 612—615. Въ примѣчаніи Нарбуттъ говоритъ, что взялъ этотъ разсказъ изъ одной латинской рукописи XVI в., которая, по его мнѣнію, представляетъ отрывокъ изъ собранія анекдотовъ или легендъ. Конечно, важно не то, былъ ли, дѣйствительно, такой старецъ въ обозѣ Витовта или нѣтъ, а то, что онъ представляется говорящимъ съ литовскими князьями порусски.

[13]) *Морачевскій*, I, 194 у *М. Смирнова*: „Ягелло—Яковъ—Владиславъ“, Одесса 1868, стр. 149. *Maciejowski*: „Pom. o dziej. pism. i praw. Slow.“ 1839, т. I, стр. 344 у *Боричевскаго*, 53. *I. Lelewel*: „Dzieje Litwy i Rusi“, Poznan 1863, стр. 161.

[14]) *В. Г. Васильевскій*: „Очеркъ гор. Вильны“, 11.

[15]) Ibidem, стр. 11. См. также Вѣстникъ Западн. Россіи 1867 г., т. II, отд. III, стр. 10 и сл.

[16]) *Гр. Д. А. Толстой*: „Римскій католицизмъ въ Россіи“, Спб. 1876, т. I, стр. 185.

[17]) *Narbutt*: „Dzieje nar. Lit.“, V, 507: „liczne cerkwie obrządku ruskiego“; ср. также *Ratsch, B.*: „La Russie Lithuanienne jusqu'à la chute de la Pologne“, Paris 1869, 341, Annexe XXII.

данной ему Витовтомъ [18]). Каменная полуразрушенная церковь Св. Бориса и Глѣба въ Новогрудкѣ напоминаетъ и теперь о глубокой своей древности, о XIII столѣтіи [19]). О господствующемъ положеніи русской православной вѣры можно заключить уже изъ того, что литовскіе князья, въ томъ числѣ и Витовтъ, неоднократно подтверждали уставы Владиміра и Ярослава [20]). Въ 1397 г. великій магистръ Конрадъ Юнингенъ, жалуясь западнымъ государямъ на польскаго короля, заявляетъ, между прочимъ, что литовцы обращаются больше въ русскую вѣру [21]). Ягелло, крестя въ 1387 году Литву въ католичество, крестилъ только половину своего города Вильны, слѣдовательно другая половина, очевидно, была уже христіанская, православная [22]). Да и сами князья литов-

---

[18]) *Боричевскій*, стр. 50. „Собраніе древ. грам. и акт. городовъ: Вильны, Ковны, Трокъ“, 1843 г., II, стр. 146.

[19]) *Гр. Д. А. Толстой*: „Римск. катол.“, I, 185.

[20]) *М. О. Кояловичъ*: „Докум. объясн. ист. Зап. Рус. края“, XXX, пр. 2.

[21]) *Voigt*: „Codex dipl. Prus.“, 1863, V, № 99, p. 124—130. *Bunge*: „Lif-Esth und Curländisches Urkundenbuch“, 1853, IV, № 1449, 169.

Интересенъ отзывъ рыцарей о православіи въ Литвѣ (Cod. ep. Vit., 999. Записка Ордена о Жмуди): „Item eciam manifestum est, circa tempus regis Polonie bene XXIII annis, quod in partibus Litauwiae et Russie modicum valde accrevit Cristi cultus, quià sunt in una ecclesia duo episcopi, quorum unus christianus est, qui pau per et miser existit, alter autem Rutenus, qui dives et benehabens est, et ubi de Litauwica li (n) gua juxta legem christianum unus baptisatur, ibi fortassis bene centum secundum legem rutenicam intencione erunt baptizati et multi de solemnioribus in Litauwia adhuc sunt Ruteni“.

[22]) Latopisiec Litwy i Kronika Ruska *Ign. Daniłowicza*, w Wilnie 1827, стр. 204. *В. Г. Васильевскій*, 17, говоритъ, что слова лѣтописи: „крестилъ половину своего города Вильны“ надо понимать не въ количественномъ смыслѣ (ибо язычниковъ литовцевъ было меньше половины), а въ простомъ топографическомъ. *Caro*: „Geschichte Polens“, Gotha 1869, III, 183.

скіе и ихъ приближенные исповѣдывали, большею частью (до соединенія Литвы съ Польшею въ 1386 г.) греческую вѣру. Ольгердъ, женившись на тверской княжнѣ Юліаніи, крестился въ греческую вѣру и обѣщалъ и дѣтей крестить по тому же обряду [23]). Духовникъ первой жены Ольгерда — Маріи обращалъ придворныхъ въ православіе [24]). Въ 1386 году, когда Ягелло принялъ католичество, вмѣстѣ съ нимъ приняли эту вѣру и нѣсколько другихъ князей литовскихъ, причемъ нѣкоторые изъ нихъ перешли изъ православія; но значительная часть осталась въ прежней греческой вѣрѣ [25]).

Наконецъ, строй государственной и общественной жизни носилъ русскій характеръ. Отношенія князей литовскихъ

---

[23]) *Stadnicki:* „Olgierd i Kejstut", we Lwowie 1870, стр. 117. *В. Б. Антоновичъ:* „Очеркъ исторіи великаго княжества Литовскаго до половины XV в.", Кіевъ 1878, вып. I, стр. 98. *М. О. Кояловичъ:* „Чтенія по исторіи Зап. Россіи", Спб. 1884, стр. 92. *M. Bobrzyńskiego:* „Dzieje Polski w zarysie", Warszawa 1880, т. I, 229. *Смирновъ:* „Ягелло—Яковъ—Владиславъ", Одесса 1868, стр. 158. *Шайноха* („Ядвига и Ягелло", перев. Кеневича, Спб. Москва 1880, т. I, стр. 336, пр. 2) принимаетъ извѣстіе Длугоша, что Ольгердъ умеръ язычникомъ, не приводя, впрочемъ, никакого вѣскаго основанія, почему свидѣтельство Длугоша въ данномъ случаѣ предпочитаетъ свидѣтельству русскихъ лѣтописей (Лѣт. *Быховца*, wyd. Narbutta, 20, Густынск., 349, Никон. III, 178). О Ягелло и Витовтѣ см. ниже, 26 и 48 пр. къ гл. II. О вліяніи русскихъ княженъ, выходившихъ за литовскихъ князей, на распространеніе православія, см. изслѣдованіе *Чистовича:* „Очеркъ исторіи Западно-Русской церкви", 1882, т. I, стр. 16 и сл.

[24]) *Боричевскій*, 22. (*Narbutt:* „Dzieje nar. Lit.", V, dodat. X. Ж. М. Н. П. 1843, № 6, статья *Н. Елагина:* „Первые христіанскіе мученики въ Литвѣ"). О распространеніи русской вѣры и въ собственной Литвѣ говоритъ и польскій ученый *Smolka:* „Szkicze historyczne", I, 43 (Warszawa 1882).

[25]) *Długosz:* „Hist. Polon", ed. Al. Przezdziecki, lib. X, p. 460. *M. Stryikowskiego:* „Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i wszystkiej Rusi", Warszawa 1846, т. II, стр. 74.

между собою были тѣ-же, какъ и въ Московской Руси: всѣ они принадлежали къ одному роду Гедимина и каждый изъ нихъ считалъ себя имѣющимъ право на часть въ литовской землѣ [26]). Чиновники — правители и судьи — носили даже русскія названія [27]); то же самое видимъ и въ названіи сословій [28]).

Наибольшимъ значеніемъ среди сосѣднихъ государствъ Русско-литовское княжество пользовалось въ концѣ XIV и на-

[26]) *Шайноха:* „Ядвига и Ягелло“, II, 228 и *Caro:* „Geschichte Polens“, Gotha 1869, III, 29, неосновательно называютъ эти отношенія феодальными. Ср. *Дашкевичъ:* „Литовско-русск. гос.“, въ Кіев. Унив. Изв. 1883, № 4, стр. 117. *Д. И. Иловайскій:* „Исторія Россіи“, т. II, Московско-литовскій періодъ, Москва 1884, стр. 157: „Въ Литовскомъ великомъ княженіи пока въ полной силѣ господствовала та же удѣльная система, какъ и въ древней Руси“.

[27]) *Michalonis Lituani* ex Fragmentis quaedam ad Lituaniam pertinentia. Edit. Elziv. „Respublica sive status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae“, Lugd. Batav. 1642 г., стр. 252: „Deczki, qui reum accessit“. Ib. стр. 249: судья беретъ себѣ съ иска одну десятую „quae appellatur Peressud“.—*Caro*, III, 25, приводя названія литовскихъ чиновниковъ: намѣстникъ (Namiestnik), воеводы (Wojewoden), тіуны (Tiwune), дѣтскіе (Dziecki), старается, вслѣдъ за Шайнохой, доказать тождество этихъ литовскихъ чиновниковъ съ польскими, забывая совершенно упомянуть, что они еще гораздо ближе подходятъ къ чиновникамъ Московской Руси, съ которыми и названія имѣютъ одинаковыя.

[28]) Script. rer. Prus., III, 533: „Algard cum suis bayoribus et smyrdens“.

По мнѣнію нѣкоторыхъ бояре въ Литвѣ, какъ и на Руси, составляли высшій классъ, служившій за земли, получаемыя отъ князя (*Бандтке:* „Истор. гос. Польск.“, 1830, ч. I, стр. 300. *Устряловъ:* „Русск. Ист.“, 1839—41, ч. I, стр. 265, ч. II, 365). Извѣстное пространство земли, даваемое за исполненіе одной только военной службы съ назначеннымъ числомъ ратныхъ людей, называлось или цѣлою службою, или половиною. Цѣлая служба заключала въ себѣ земли 10 литовскихъ уволокъ, т. е. 198 десятинъ и 900 квадр. саженъ; половина службы была вдвое меньше.

чалѣ XV вѣка. Какъ извѣстно, въ 1392 г., въ августѣ мѣсяцѣ [29]) состоялось примиреніе, послѣ долгой войны, между Витовтомъ и Ягелло, и Витовтъ сдѣлался великимъ княземъ литовскимъ. Это событіе для Литвы вовсе не было простою перемѣною князя, оно было началомъ новой эпохи въ ея исторіи: съ Витовтомъ начинаетъ Литва пріобрѣтать значеніе, при немъ достигаетъ высшей точки своего могущества и вмѣстѣ съ нимъ его теряетъ. Онъ уничтожаетъ удѣлы, лишая удѣльныхъ князей всякаго значенія: выгоняетъ Димитрія Корибута, князя новгородъ-сѣверскаго [30]), сажаетъ въ Смоленскѣ своего намѣстника [31]), распоряжается Кіевскимъ княжествомъ [32]), смиряетъ своего соперника Свидригелло, который принужденъ искать убѣжища и помощи то въ Венгріи, то у прусскихъ рыцарей, то у великаго князя московскаго [33]). Слабость Литвы обусловливалась не только ея раздробленіемъ на удѣлы, но и разнородностью населяющихъ ее племенъ, которыя отличались другъ отъ друга не только національностью, но, что еще, пожалуй, было важнѣе въ то время, религіей. Чтобы сгладить нѣ-

(„Исторія управленія и законодат. Литвы" въ Памятной книжкѣ Виленской губерніи на 1853 г.). См. *Порай-Кошицъ*. „Историческій разсказъ о литовскомъ дворянствѣ", Спб. 1858, стр. 19, 20.

[29]) Codex epistol. Vitoldi, стр. 30, 959, гдѣ подъ 5 августомъ 1392 г. помѣщены документы, содержащіе присягу въ вѣрности Витовта Ядвигѣ и поручительство за него жены его Анны королю Ягелло. О договорѣ, содерж. присягу Витовта Ягелло, см. *Daniłowicz:* „Scarbiec diplomatów", Wilno 1860, I, p. 294. *Шайноха*, II, 400 (здѣсь, впрочемъ, перепутаны мѣсяцы: вмѣсто 5-го августа—4-е сентября, вмѣсто 6-го декабря (ср. Cod. epist. Vit., стр. 31)—6-е ноября).

[30]) *Stadnicki:* „Bracia Władisława Jagiełły", we Lwowie 1867, стр. 46, 47.

[31]) Полное Собр. Русск. Лѣтоп., III, 97; IV, 101.

[32]) П. С. Р. Л., II, 352 (Подробнѣе о борьбѣ Витовта съ удѣльными литовскими князьями см. ниже, гл. IV).

[33]) *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.", 307—323.

сколько это различіе, чтобы удалить, по возможности, поводы къ столкновенію между католиками и православными, Витовтъ старался, такъ сказать, уравнять ихъ дарованіемъ тѣмъ и другимъ одинаковой свободы и льготъ: онъ давалъ грамоты католическимъ церквамъ [34]) и въ то же время строилъ и одаривалъ православныя церкви и монастыри и старался имѣть особаго православнаго митрополита [35]); оказывалъ покровительство даже и евреямъ [36]). Стараясь такимъ образомъ упрочить внутренній порядокъ въ Литовскомъ княжествѣ, Витовтъ не менѣе энергично и успѣшно дѣйствовалъ и во внѣшнихъ сношеніяхъ. Для Москвы, Новгорода и Пскова Витовтъ былъ постоянно грознымъ сосѣдомъ, который не разъ давалъ чувствовать свою силу [37]). Татары видѣли его побѣдителемъ у себя, среди степей [38]), самое имя его пользовалось уваже-

---

[34]) Акты, относ. къ истор. Зап. Рос., т. I, № 15. (Жалованная грамота виленскимъ каноникамъ на Березинскую рощу между Стрѣшинымъ и Рогачевымъ). См. также *Круповичъ:* „Собраніе государственныхъ и частныхъ актовъ, касающихся исторіи Литвы и соединенныхъ съ нею владѣній“, Вильно 1858, подъ 1388 годомъ.

[35]) Дополн. къ Акт. Истор., I, 332, 333, 338. (Витовтъ строитъ православн. церкви). И въ позднѣйшее время были упоминанія о привилегіяхъ Витовта православному духовенству. См. Архивъ Юго-Западн. Россіи, часть I, томъ IV, стр. 597. См. ниже, приложеніе № 1.

[36]) Акты относ. къ Ист. Зап. Рос., I, № 9; ср. *С. А. Бершадскій:* „Литовскіе евреи“, Спб. 1883, стр. 177.

[37]) П. С. Р. Л., IV, 102; III, 97; VIII, 78 и др. *Długosz,* X, 566.

[38]) *Długosz,* X, 523. *Cromer:* „Polonia“, XIII lib., 227, Colon. Agrip. MDLXXXIX. *Mathiae de Mechovia:* „Chron. Reg. Pol.“, 1521, caput XXV, p. 274. *Wapowski:* „Dzieje kor. Pol“, tłum. Malinowski, Wilno 1847, I, 135. *Stryikowski* 1846, II, 112. *M. Bielski:* „Kronika Polska“, Warsz. 1764, 241. *Stanisl. Sarnicki:* „Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum“, 1587, 341. *Kojalowicz:* „Hist. Lit.“, pars II, Antwerp. MDCLXIX, 59. П. С. Р. Л., II, 352. Script. rer. Prus., III, 222. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 116.

ніемъ въ степяхъ южныхъ [39]), татарскіе ханы искали у него защиты противъ другъ друга [40]), и даже побѣдитель его Эдигей заискивалъ дружбы [41]). Ягелло, «supremus dux Lithuaniae», собственно повелитель Витовта, не только не держитъ его въ зависимости, но самъ отъ него зависитъ [42]). Сигизмундъ, король венгерскій и императоръ германскій, въ своихъ грамомотахъ къ Витовту не знаетъ, какъ выразить ему свое расположеніе и уваженіе [43]). Прусскіе и ливонскіе рыцари съ изумленіемъ смотрятъ на могущество Витовта [44]). Папскіе послы

---

[39]) *Ф. Брунъ* („Судьбы мѣстности, занимаемой Одессою"; см. Труды одесск. статист. комитета, Одесса 1865, стр. 31) думаетъ, что „Днѣстровскій лиманъ свое молдавское названіе (lacus Vidovo seu Obidowo) скорѣе получилъ въ память счастливаго завоевателя (Витовта), нежели по имени злосчастнаго поэта римскаго, какъ часто полагаютъ, хотя Овидій никогда не бывалъ въ Бессарабіи; молдоване же туда переселились незадолго до времени Витольда". *Шайноха*, II, 575.

[40]) *Długosz*, XI, 221. *Wapowski*, I, 136.

[41]) *Długosz*, XI, 239.

[42]) Лучшимъ подтвержденіемъ вліянія Витовта на Ягелло можетъ служить слѣдующее: послы Эриха датскаго и кор. Сигизмунда, прося содѣйствія Витовта для брака Богуслава, кн. поморскаго съ королевною Ядвигою, прямо говорятъ (Cod. ep. Vit., 624): „In vestra namque totum consistit voluntate, vestrum namque velle aliorum est velle, vestrumque nolle aliorum est nolle (разумѣя подъ aliorum, конечно, Ягелло, о дочери котораго идетъ рѣчь). О фактической независимости Витовта отъ Ягелло тотъ же Сигизмундъ говоритъ въ письмѣ къ герцогу миланскому (Cod. ep. Vit., 878): „ipse dux, qui regi praefato (т.-е. польскому) in nullo penitus est subditus nec astrictus... qui et violentas injurias suis possit viribus propulsare".

[43]) Называетъ его „illustris princeps... frater et consanguineus noster carissimus (Cod. ep. Vit., 846, 858 и др.).

[44]) Cod. ep. Vit., 799: „Gelich ich en sah ni hern ader forsten rich, dem sin lude also wern undertan; wer im mit gifte unde mit gabe enkegen gan mach, der ist de frolichste man, unde dar tzu einen grosen (sc. groschen) scholen (sc. sollen) slaen. Unde ouch wist, daz grose boden sint gewesen van grosen Nowgarden unde

ставятъ Витовта выше всѣхъ германскихъ государей [45]). Такъ былъ уважаемъ сосѣдями литовскій князь, пока имъ былъ Витовтъ. Со смертью его все сразу перемѣнилось. Чтобы убѣдиться въ этомъ, стоитъ только сравнить, напримѣръ, письма Сигизмунда къ Витовту въ послѣдніе дни его жизни о возведеніи Русско-литовскаго княжества въ королевство съ инструкціей къ Ордену того же Сигизмунда по тому же предмету о только что вступившемъ на великокняжескій престолъ Свидригелло. Въ первыхъ письмахъ Сигизмундъ самъ предлагаетъ корону, убѣждаетъ, почти упрашиваетъ принять ее; въ инструкціи же великому магистру о Свидригелло онъ на просьбы Свидригелло о коронѣ отвѣчаетъ уклончиво и довольно холодно [46]). Велико было могущество Витовта, обширны были и его планы: есть нѣкоторыя указанія на то, что онъ хотѣлъ подчинить себѣ Псковъ, Новгородъ, даже Москву [47]),

---

van Moskau czu Smalenske, unde all tage vil boden czu im komen van dem Taterschen keiser unde van dem Torkeschen Keiser, un sus van vil hern kristen und heiden, unde bringen im grose gifte und gabe, des ich euwer gnade altomal nicht gescriben, en ich wilz, ofte... такъ пишетъ (15 авг. 1428 г.) шутъ велик. князя великому магистру.

[45]) Папскій легатъ въ донесеніи неизвѣстному духовному сановнику отъ 16 авг. 1429 г. (Cod. ep. Vit., 856) объ Ягелло и Витовтѣ выражается: „illustrissimum dominum regem Polonie ac *potentissimum* principem dominum Alexandrum alias Vitoldum ducem magnum Litwanie.... duo principes qui ad delendam illam (т.-е. гусситск.) tempestatem nullos sibi in totis Germaniis superiores habeant sed nec pares quidem. Объ уваженіи, которымъ пользовался Витовтъ въ сосѣднихъ государствахъ много говорится въ „Похвалѣ о великомъ князѣ Витовтѣ“, находящейся въ Лѣтоп. князей литовскихъ, изд. *А. Н. Попова*, Спб. 1854, стр. 21 и сл.

[46]) Cod. ep. Vit., 912 и 953, 954.

[47]) П. С. Р. Л., IV, 103; V, 251: „я тебя посажу въ ордѣ на царство, а ты меня посади на Москвѣ, на великомъ княженіи и на всей русской землѣ“ говоритъ Витовтъ Тохтамышу. Степенная книга, Москва 1775, I, 499. (О тѣсномъ сближеніи Витовта съ Тохтамышемъ

иные приписывають ему намѣреніе овладѣть Польшей и Пруссіей и образовать общеславянское государство [48]).

Можетъ быть, укажутъ на то, что эта слава, это могущество Литвы при Витовтѣ не имѣютъ особаго значенія въ исторіи, такъ какъ были непрочны и исчезли со смертью Витовта. Но это исчезновеніе прежде всего еще больше подтверждаетъ, какъ мы уже сказали выше, значеніе личности Витовта, а потомъ вовсе не лишаетъ эпоху Витовта исторической важности. Витовтъ, создавъ, хотя и непрочное, могущество Литвы, тѣмъ не менѣе этимъ могуществомъ задержалъ на долгое время болѣе тѣсное соединеніе Русско-литовскаго княжества съ Польшей. Будь Литва слабѣе, поляки, конечно, не преминули бы закрѣпить ее вполнѣ за собою. Это видно изъ того, что они пользуются благопріятными обстоятельствами, всякими неудачами Витовта, чтобы вынудить у него договоръ, укрѣпляющій связь Литвы съ Польшей. Такъ договоръ Виленскій 1401 года былъ заключенъ вскорѣ послѣ страшнаго пораженія Витовта на Ворсклѣ [49]); договоръ Городельскій 1413 года

упоминалось и впослѣдствіи, въ XVI в. См. Книга посольская велик. княж. Литовск. 1506. Сборникъ князя *Оболенскаго*, Москва 1835, № 1, стр. 31, 45; и вообще о дружбѣ Витовта съ татарами ib. 37, 43). Магистръ инфлантскій, донося великому магистру объ избраніи особаго митрополита въ Литвѣ (1416 г.), говоритъ о намѣреніи Витовта подчинить ему москвичей, новгородцевъ и псковитянъ, однимъ словомъ, всю Россію. Cod. ep. Vit., 335.

[48]) *Caro*, III, 200: „Conrad von Jungingen in vollem Rechte war, wenn er seine Gesandten an die europäischen Höfe immer wieder mit der Klage auftreten lies, dass Witold mit Hülfe der Tataren christliche Reiche zu erobern trachte; denn dafür, dass er dem Tochtamisch den Kipczak wieder erlangen helfe, sollte der Tatar dem Litthauer die Erwerbung von Moskau, Pskow, Livland, Preussen und Polen verbürgen". Этотъ планъ допускаетъ и *Smolka:* „Szkicze histor", I, 52, но *Bobrzyński:* „Dzieje Pol.", I, 252, пр. 1, справедливо считаетъ его неправдоподобнымъ.

[49]) Cod. ep. Vit., 73. ср. *Caro*, III, 207 и сл.

заключенъ послѣ Грюнвальденской битвы, которая успокоила поляковъ со стороны Прусскаго Ордена, всегда готоваго союзника Витовта противъ Польши. Правда, что упадокъ Ордена отчасти развязывалъ руки и Витовту, такъ какъ Орденъ былъ почти столько же врагомъ, сколько другомъ Литвы, но изъ двухъ побѣдителей, Польши и Литвы, первая отъ этой побѣды выиграла гораздо больше, потому что въ случаѣ войны между Литвой и Польшей Орденъ былъ бы на сторонѣ Литвы: рыцари постоянно поддерживали всѣхъ недовольныхъ польскимъ королемъ: Витовта, Скиргелло, Свидригелло; наконецъ и самъ Витовтъ думалъ, очевидно, именно такъ, отказываясь отъ продолженія войны вскорѣ послѣ Грюнвальденской битвы [50]). Распространяться же о значеніи, которое имѣло отдаленіе окончательной уніи съ Польшей для Русско-литовскаго княжества и особенно для русскаго элемента врядъ ли нужно. Для русской народности было гораздо лучше составлять одно государство съ литовцами, которые подчинялись русской культурѣ, чѣмъ съ поляками, которые стремились подчинить ихъ сами.

Польскіе лѣтописцы всѣ превозносятъ Витовта [51]). Польскіе,

---

[50]) *Długosz,* XI, 86, ср. еще и 85. *Smolka:* „Szk. hist.", I, 36, 37, 38, еще раньше обвиняетъ Витовта за намѣренную пріостановку военныхъ дѣйствій сейчасъ же послѣ побѣды, подозрѣвая въ немъ уже тогда желаніе щадить Орденъ, обвиняетъ его за переговоры съ ливонскимъ магистромъ, пришедшимъ на помощь къ Прусскому Ордену и наконецъ за невыгодныя условія Торунскаго мира.

[51]) *Długosz,* X, 451: „animo magnaminus et opere gloriosus, Alexandro Macedoni persimilis"; X, 475: „in expeditionibus et in expediendis singulorum necessitatibus erat celer, munificus et magnanimus"; онъ же приписываетъ Ягелло такое мнѣніе о Витовтѣ, X, 500: „noverat siquidem Wladislaus... Ducem Withawdum virum solertis et tractabilis ingenii fore, neque alium ad regendam, Lithuaniam... meliorem"; XI, 24: „vir factivitatis rarae" и т. д. *Mathiae de Mechovia*: „Chron. Reg. Pol.", 1521, 288: „Profecto nullus in illa aetate princeps Witowdo comparandus fuit, quia libera-

русскіе и нѣмецкіе ученые единогласно признаютъ важное значеніе его въ исторіи Русско-литовскаго княжества [52]). Нельзя, конечно, согласиться съ польскими лѣтописцами и съ польскими учеными, которые приписываютъ Витовту всевозможныя добродѣтели [53]): есть слишкомъ достаточно доказа-

litate et factivitate nullus eo praestantior erat". *M. Cromeri*: „Polonia", 1589, 300: „princeps impiger et vegeto ingenio: abstenius in omni vita, nihil p-ter aquam bibere solitus: in victu temperans, temporis perparcus ita ut supra mensam judicaret et responsa legatis daret". *B. Wapowskiego*: „Dzieje korony Polskiej i wielk. księstwa Litewskiego od roku 1386 до 1535, z języka łacińskiego przetlómaczyl M. Malinowski. Wilno 1847, т. II, 97: „Taki byl koniec Aleksandra Witolda książęcia w dzielności wojennej niezrównanego, nigdy bowiem żaden książe litewski tylu wojen nie podjął... w pokarmie i napoju tak wstremięźliwy, ż wina nigdy nie używal.. sprawiedliwosci tak ściśle przestrzegal iż często dla wythnienia, konno wyjeżdżając spraw sluchał i spory rozstrzygał..."

[52]) *Шайноха*, II, 355. *Smolka*: „Szkicze hist." (Witold pod Grunwalden), Wars. 1882, I, 45. *Bobrzyński*: „Dzieje Pols.", I, 252. *Карамзинъ*: „Ист. Гос. Рос.", изд. Энерлинга 1844, V, 147. *В. Г. Васильевскій*: „Оч. Вильны", 21. *Caro*, III, 624 и сл. Для полноты характеристики Витовта можно еще замѣтить, что (по нѣкоторымъ свидѣтельствамъ) онъ для своего времени былъ довольно образованъ: кромѣ русскаго яз. зналъ еще нѣмецкій, латинскій; имѣлъ и научныя свѣдѣнія (*М. Смирновъ*: „Ягелло — Яковъ — Владиславъ", Одесса 1868, 115; основывается на сомнительномъ дневникѣ рыцаря Кибурга 1397 г. Ср. *Д. И. Иловайскій*: „Исторія Россіи", II, 189, пр. 40).

[53]) См. выше, прим. 51. *Шайноха*, II, 355, напр. говоритъ: „Витольдъ отличался женски-чувствительнымъ сердцемъ. Легко возбуждаемое, оно также легко утихало. Дѣтски открытое и прозрачное сердце это не въ состояніи было укрыть ни малѣйшаго подозрѣнія, ни малѣйшей вражды къ кому бы то ни было". Стоитъ только вспомнить, съ какою хитростью и злымъ коварствомъ обманулъ Витовтъ защищавшихъ его прусскихъ рыцарей, когда, примирившись въ 1392 г. съ Ягелло, ушелъ на великое княженіе въ Литву, чтобы убѣдиться, что сердце Витовта отличалось совершенно противоположными качествами. Ср. пр. 54. Интерес-

тельствъ его коварства, вѣроломства и жестокости [54]). Для достиженія цѣли онъ не затруднялся въ выборѣ средствъ. Можно только прибавить, что не одинъ онъ отличался этими качествами: ихъ мы найдемъ и въ Ягелло, и въ его родныхъ братьяхъ, и въ прусскихъ магистрахъ. Этимъ только, конечно, и можно объяснить странное, теперь на нашъ взглядъ, явленіе, что Витовтъ живетъ въ дружбѣ съ Ягелло, убійцей своего отца [55]), Ягелло выказываетъ большое уваженіе и рас-

---

ное отступленіе отъ общаго восторга поляковъ предъ Витовтомъ представляетъ Лелевель, который рѣзко отзывается о Витовтѣ, называя его утѣснителемъ простого народа, покровителемъ бояръ и иностранцевъ. *I. Lelewel*: „Dzieje Litwy i Rusi aż do unji z Polską", Poznan 1863, стр. 163.

[54]) *Długosz*, X, 491. *Stryikowski*, II, 90.: онъ разстрѣлялъ попавшагося въ плѣнъ Наримунта. *Długosz*, X, 488. *Stryikowski*, II, 89.: велѣлъ отрубить голову взятому въ плѣнъ Коригелло (родному брату Ягелло) и носить ее на древкѣ. (*В. Г. Васильевскій*, 18, говоритъ, будто рыцари не узнали Коригелло и казнили, тогда какъ у Długosz'a и Stryikowsk'аго эта казнь представляется сознательною).—*Długosz*, 499: Витовтъ, примирившись съ Ягелло въ 1392 г., убѣгаетъ отъ союзниковъ — рыцарей, сжегши нѣкоторыя города и убивъ многихъ рыцарей.—Да и самая храбрость Витовта иногда подвергается сомнѣнію напр. *Wigand Marb*. (Script. rer. Prus., II, 659; ed. Voigt и Raczynski, 364) говоритъ: „Witaud primo fugit, ut pluries fecerat, et alii consequuntur". Есть памфлетъ „о кралѣ Витовтѣ" въ Житіи препод. Пафнутія Боровскаго, въ спискѣ XVI в. (см. рѣчь проф. *Некрасова*, Одесса 1863, стр. 30, 31), гдѣ Витовтъ представляется горящимъ въ аду съ золотомъ въ рукахъ за жадность, лихоимство, несправедливый судъ и пр. Напротивъ *Michalo Lituanus*. (ed. Elzivir. „Polonia") превозноситъ справедливость Витовтовыхъ судовъ: говоря о превосходствѣ московскихъ судовъ въ его время надъ литовскими (стр. 251), онъ прибавляетъ потомъ (стр. 254) „at Moscovitae gloriantur, se a nobis leges sumpsisse Vitowdinas, quas nos jam contemsimus".

[55]) *Шайноха*, I, 352, совершенно напрасно старается оправдать Ягелло, будто онъ не убилъ Кейстута: въ договорѣ Витовта съ Орденомъ отъ 30 января 1384 прямо сказано: „und unsir vater von

положеніе къ Витовту, убійцѣ своего брата [56]), рыцари, которыхъ Витовтъ измѣннически обманывалъ нѣсколько разъ и при этомъ вѣроломно избивалъ, всегда готовы заключить съ нимъ союзъ вновь. Но, не признавая за Витовтомъ нравственныхъ достоинствъ, нельзя на основаніи вышеприведенныхъ фактовъ, дѣйствительно, не признать его княземъ, вступленіе котораго въ управленіе страною есть новая эра для этой страны.

Остается еще сказать нѣсколько словъ о значеніи Грюнвальденской битвы, которою мы намѣрены заключить наше изслѣдованіе. Не входя въ оцѣнку общеевропейскаго значенія Грюнвальденской битвы, какъ битвы славянскаго Востока съ германскимъ Западомъ [57]), мы обратимъ вниманіе на значеніе какое имѣла эта битва собственно для Русско-литовскаго княжества и насколько она измѣнила его положеніе и политику. Что Орденъ послѣ Грюнвальденской битвы является крайне ослабѣвшимъ, это признаютъ вполнѣ и нѣмецкіе ученые [58]). Такимъ образомъ, западный сосѣдъ Литвы сдѣлался неопаснымъ предѣлы ея увеличились возвращеніемъ Жмуди; восточные сосѣди уже прежде получили рѣшительный отпоръ, и съ этой стороны также нечего было опасаться. Только южные друзья-

---

den selbigen unsern vettern *getodt* wart.“ Cod. ep. Vit., 3. См. ниже, примѣчаніе 18 къ гл. II.

[56]) См. выше, пр. 54.

[57]) *Caro*, III, 307.

[58]) *I. Voigt* въ „Geschichte Preussens“, Königsb. 1836, VII, 99, говоритъ про день битвы: „für den Orden... der letzte Tag seiner Blüthe, seiner Macht, des Glücken seines Landes, des Wohlstands seiner Unterthanen. Am andern Morgen schon begannen nun die Tage seines Elends, seines Unheils und seines Sinkens für alle Zeiten“. *Caro*, III, 332, 337, хотя и объясняетъ упадокъ Ордена не столько пораженіемъ, сколько внутреннимъ неустройствомъ, тѣмъ не менѣе признаетъ полный и внезапный упадокъ.

поляки усилились. Какъ мы уже замѣтили выше, отъ Грюнвальденской побѣды выиграли особенно поляки; они были теперь единственнымъ, опаснымъ для самостоятельности Литвы сосѣдомъ. Это понялъ Витовтъ и возвратился съ своимъ войскомъ въ Литву до окончанія войны, поняли это поляки и поспѣшили воспользоваться плодами этой побѣды — устроили Городельскую унію [59]). Поняли это Сигизмундъ венгерскій и Орденъ и они возобновили съ новой надеждой неудавшуюся въ Кесмаркѣ, въ февралѣ 1410 г., попытку отдѣлить Литву отъ Польши [60]). Со времени Грюнвальденской битвы начинается поворотъ въ политикѣ Витовта, новый періодъ въ исторіи Русско-литовскаго княжества. Уничтоженіе удѣловъ, расширеніе и безопасность внѣшнихъ границъ, эти двѣ задачи исполнены Витовтомъ уже въ первую половину его княженія, до 1410 г.; оставалось исполнить еще одну задачу—уничтожить зависимость отъ Польши и образовать самостоятельное государство. Съ 1410 г. въ исторіи Литвы отношенія къ Польшѣ выступаютъ на первый планъ.

---

[59]) Такъ что *Шайноха*, II, 650, дѣйствительно имѣлъ основаніе сказать, что самымъ главнымъ памятникомъ Грюнвальденской славы онъ считаетъ Городельскую унію.

[60]) 23 ноября 1411 г. ливонскій магистръ, сообщая великому магистру о поѣздкѣ Витовта съ литовскими епископами къ Сигизмунду, въ Венгрію, пишетъ, что эта поѣздка имѣетъ очень важное значеніе („wente an dem Tage ligge all der Litthouwer bedriff“) и что есть надежда разъединить Литву и Польшу, чѣмъ и слѣдуетъ воспользоваться. О планѣ Сигизмунда разъединить литовцевъ и поляковъ говоритъ Кояловичъ (Hist. Lit., 90), причемъ ссылается на архивные документы („extat adhuc ejus machinationis in tabulario regni publicum monumentum, Witoldi ipsius, Nicolai Vilnensis antistitis, Alberti Moniuidi et Johannis Niemira Palatinorum manu firmatum“). См. Cod. ep. Vit., 227. *Bunge:* Liv — Esth—Curl. Urkundenbuch, IV, 798. *Caro*, III, 368, пр. 1.

ГЛАВА II (1377—1386 г.).

Первыя упоминанія о Витовтѣ.—Борьба Кейстута съ Ягелло.—Смерть Кейстута.—Бѣгство Витовта изъ Крево сначала въ Мазовію, а потомъ въ Пруссію.—Сношенія Ордена съ Ягелло послѣ бѣгства Витовта.—Несостоявшійся съѣздъ Ягелло и магистра на о—вѣ р. Дубиссы (въ апрѣлѣ 1383 г.).—Вторженіе Витовта и рыцарей въ Литву (1383 г.).—Крещеніе Витовта и договоръ его (въ началѣ 1384 г.) съ Орденомъ.—Новое вторженіе рыцарей въ Литву (1384 г.). — Подтвержденіе и дополненіе договора Витовта съ Орденомъ. — Измѣна Витовта Ордену (въ іюлѣ 1384 г.).—Польскій престолъ послѣ смерти (1370 г.) Людовика Венгерскаго.—Вторженіе рыцарей въ Литву (1385 г.).—Андрей Ольгердовичъ полоцкій—новый союзниковъ Ордена.—Бракъ Ягелло съ Ядвигой.

Витовтъ родился въ 1350 г. [1]. Первыя отрывочныя упоминанія о немъ говорятъ только объ его участіи въ походахъ отца Кейстута, напр. въ 1368 и 1372 г. въ походахъ на Московскую Русь, въ 1376 г., уже какъ князь гродненскій, онъ

---

[1]) Script. rer. Prus., III, 480 (Conrad Bitschin), гдѣ упоминается, что въ битвѣ у рѣки Rudaw, въ 1370 г., участвовали Ягелло, 22-хъ лѣтъ, и Витовтъ, 20-ти. См. также Script. rer. Prus., III, 89, пр. 4.—Еще *Petri de Dusbourg*: „Chronicon Prussiae“, Ienae 1679, стр. 426.

M. Kromer: „Polonia“, Colon. Agrip. MDLXXXIX, стр. 300, разсказываетъ подъ 1430 г., что Витовтъ „spiritum exhalavit, cum 80 annum excessisset“.

Długosz, XI, 364, ошибочно говоритъ подъ 1428 г., что уже тогда Витовтъ „octogesimum annum jam supergressus“.

участвуетъ въ набѣгѣ на Польшу [2]). Въ слѣдующемъ 1377 г. онъ самъ предпринимаетъ походъ въ Пруссію [3]). Въ это время шла безпрерывная борьба Литвы съ Орденомъ: взаимныя опустошенія производились ежегодно, и Витовтъ принималъ въ нихъ самое дѣятельное участіе [4]). Въ 1377 г. умираетъ Ольгердъ [5]), и послѣ его смерти, самымъ могущественнымъ изъ всѣхъ оставшихся князей является Кейстутъ [6]), которому принадлежала Жмудь и значительная часть Литвы: Троки, Брестъ,

---

[2]) П. С. Р. Л., VIII, 15; IV, 67. *Długosz*, X, 367: „Duces enim Lithuanorum Keystuth, Jagello, Withawdus ex Trokky et Wilno et Grodno (т. е. Витовтъ изъ Гродно). *M. de Mechovia:* „Chron. Reg. Pol.“, 1521, стр. 252.

[3]) *Długosz*, X, 375: „Withawdus adolescens manu et animo promptus primam expeditionem in Prussiam egit“.

[4]) *Długosz*, X, 382, 383 и сл.

[5]) О разногласіяхъ о годѣ смерти Ольгерда см. *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 286.

Сыновья Ольгерда: Вингольтъ-Андрей (князь полоцкій), Корибутъ-Дмитрій (кн. брянскій, новгородъ-сѣверскій), Димитрій (кн. трубчевскій), Владиміръ (кн. кіевскій), Константинъ (это — отъ Маріи витебской, а отъ другой жены—Юліаніи тверской): Ягелло (Яковъ) Владиславъ, Вигандъ-Ѳеодоръ-Александръ (кн. керновскій), Коригелло-Василій-Казиміръ (убитый въ 1380 году подъ Вильной), Скиргелло-Иванъ (кн. трокскій, потомъ кіевскій, умеръ въ 1396 году), Лигвенъ—Симеонъ (кн. мстиславльскій), Михаилъ, Свидригелло-Болеславъ (потомъ великій князь Литвы). См. *K. Stadnicki*: „Bracia Władysława-Jagiełły“, we Lwowie 1867, таблица потомковъ Ольгерда.

[6]) Сыновья его: Бутавтъ, Патрикій (или Патиргъ), Войдатъ, Витовтъ, Сигизмундъ (Зигмундъ), Товтивиллъ (Товвилъ). Изъ нихъ Патрикій, Войдатъ и Товтивиллъ умерли въ молодыхъ годахъ. О Войдатѣ (Waydoth) прусскія лѣтописи разсказываютъ, что онъ крестился въ Кенигсбергѣ, въ 1365 году и принялъ имя Генриха. Script. rer. Prus., III, 594, 595 (Die ältere Hochmeisterchronik) и II, 551 (Wygand, который называетъ этого князя Butaut или Bu-

Гродно, Ковно, Лида, Веллоны, Онкалемъ и др. [7]). Наслѣдникомъ своимъ, которому должны были достаться Вильна и великокняжескій титулъ, Ольгердъ назначилъ Ягелло, старшаго сына отъ второй жены — Юліаніи тверской [8]). Кейстутъ призналъ Ягелло въ этомъ санѣ, хотя могъ бы захватить Вильну самъ. Очень можетъ быть, что опасности извнѣ отъ сосѣдей побуждали избѣгать внутреннихъ междуусобій [9]). Такимъ образомъ, Ягелло занялъ мѣсто Ольгерда, а Кейстутъ оставался при своихъ прежнихъ владѣніяхъ, въ управленіи которыми ему помогалъ сынъ—Витовтъ, князь гродненскій [10]). Но согласіе между дядей и племянникомъ продолжалось недолго: Ягелло опасался могущества Кейстута, и эти опасенія старательно поддерживались и увеличивались прусскими рыцарями,

---

taw). Дочери Кейстута: Данута-Марія (за Янушемъ мазовецкимъ), Марія (за Иваномъ Михайловичемъ тверскимъ), Рингалла (за Генрихомъ мазовецкимъ), неизвѣстная по имени (за Казиміромъ штеттинскимъ). См. *K. Stadnicki*: „Olgierd i Kiejstut“, 1870, стр. 206 и сл.; *Narbutt*: „Dzieje narodu Litewsk.“, V, 302; *Długosz*, X, 405.

[7]) *Шайноха*, I, 310. *Stadnicki*: „Olgierd i Kiejstut“, 23.

Кромѣ сыновей Ольгерда и Кейстута княжили въ разныхъ литовскихъ городахъ еще сыновья Наримунта Гедиминовича (Александръ, Юрій бельзскій, Патрикій), Коріата Гедиминовича (Юрій, Александръ, Константинъ, Ѳеодоръ), а позднѣе и внуки. Но всѣ они большаго значенія въ исторіи не имѣли. См. *K. Stadnicki*: „Synowie Gedymina Monwid, Narymunt..., we Lwowie 1881, 10 и сл.

[8]) Кромѣ сыновей у Ольгерда были дочери: Агриппина (за Борисомъ суздальскимъ), Марія (за какимъ-то русскимъ княземъ Давидомъ, а потомъ за Войдылло), Александра (за Земовитомъ мазовецкимъ), Елена (за Владиміромъ Андреевичемъ Храбрымъ, братомъ Димитрія Донскаго), Ѳеодора (за Святославомъ звенигородскимъ). См. *Narbutt*: „Dzieje“, V, 240. *Шайноха*, I, 337, 338.

[9]) *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 287.

[10]) Cod. ep. Vit., стр. 1.

которые неоднократно увѣряли мать Ягелло—Юліанію, что Кейстутъ хочетъ завладѣть всею Литвою [11]). Кромѣ рыцарей возбуждалъ Ягелло противъ Кейстута и любимецъ его Войдылло, бывшій пекарь Ольгерда, теперь зять Ягелло. Ягелло сблизился съ рыцарями и заключилъ съ ними отдѣльный договоръ въ 1380 г. [12]). Пользуясь этимъ договоромъ, рыцари напали на Кейстута, которому Ягелло не оказалъ никакой помощи. Напротивъ, чрезъ нѣсколько времени родной братъ его Скиргелло, осаждая Полоцкъ, гдѣ онъ сидѣлъ, послѣ ухода Андрея Ольгердовича въ Москву, и откуда былъ выгнанъ жителями, получилъ помощь и отъ Ягелло и отъ ливонскихъ рыцарей [13]). Кейстутъ видѣлъ теперь, что извѣстія о союзѣ Ягелло съ рыцарями, которыя ему еще раньше сообщилъ одинъ изъ орденскихъ комтуровъ (коммандоровъ), Куно де Либштейнъ, были совершенно справедливы [14]). Не успѣвъ убѣдить Витовта въ измѣнѣ друга

---

[11]) *Шайноха*, I, 341.

[12]) Cod. ep. Vit, 1, № 3 (1 іюня 1380); *Raczyński*: „Cod. dipl. Lith.", 55. *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 356; *Długosz*, X, 406.

[13]) *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 362, 363. *Narbutt*: „Dzieje", V, 276 и *Шайноха*, 1, 343, говорятъ, будто Скиргелло шелъ на Полоцкъ, чтобы выгнать оттуда Андрея Горбатаго, сына Кейстута, между тѣмъ, какъ и самъ Нарбуттъ такого сына у Кейстута не называетъ (см. Dzieje, V, 302), и Длугошъ тоже не знаетъ (*Długosz*, X, 405). Поэтому правдоподобнѣе приведенный выше разсказъ Фойгта. Весьма естественно, что Ягелло поддерживалъ роднаго брата одной матери—Скиргелло противъ старшаго сына Маріи витебской. Объ уходѣ Андрея полоцкаго (который не хотѣлъ уступить старшинства младшему брату—Ягелло) сначала въ Псковъ, а потомъ въ Москву и объ участіи его, вмѣстѣ съ Димитріемъ Корибутомъ, въ Куликовской битвѣ см. *Д. И. Иловайскій*: „Исторія Россіи", томъ II, Московско-литовскій періодъ, Москва 1884, стр. 157. Димитрій Ольгердовичъ, князь трубчевскій, также сдѣлался московскимъ подручникомъ. См. ibidem.

[14]) *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 361, пр. 1, кажется, напрасно

его Ягелло, Кейстутъ одинъ, не теряя времени, рѣшилъ предупредить Ягелло: неожиданнымъ нападеніемъ взялъ Вильну, захватилъ въ плѣнъ самого Ягелло и договоръ его съ Орденомъ, которымъ и доказалъ Витовту планы Ягелло.

При посредничествѣ Витовта былъ заключенъ миръ. Ягелло получилъ Витебскъ и Крево, наслѣдство отъ отца. Кейстутъ же сдѣлался великимъ княземъ. Осада Полоцка по его приказанію была прекращена, а Скиргелло вмѣстѣ съ ливонскими рыцарями ушелъ въ Ливонію, съ намѣреніемъ отомстить Кейстуту. Между тѣмъ, Кейстутъ велъ борьбу съ другими сторонниками Ягелло. Войдылло былъ повѣшенъ. Противъ Корибута, роднаго брата Ягелло, княжившаго въ Новгородѣ Сѣверскомъ, Кейстутъ отправился съ войскомъ, поручивъ Вильну и Троки Витовту. Тогда Ягелло вмѣсто того, чтобы идти по приказанію Кейстута ему на помощь, бросается неожиданно на Вильну, овладѣваетъ ею при помощи державшихъ его сторону жителей и разбиваетъ у Вильны Витовта [15]). Витовтъ ушелъ сначала въ Троки; а потомъ, узнавъ о приближеніи союзниковъ Ягелло—прусскихъ и ливонскихъ рыцарей, удалился въ Гродно. Ягелло овладѣлъ Троками. Кейстутъ, не теряя мужества, собралъ войско изъ жмудиновъ и соединился у Трокъ съ Витовтомъ. Между тѣмъ, ливонскій магистръ вторгнулся въ Жмудь, маршалъ Ордена и Ягелло со своими войсками готовились защищать Троки. Непріятели стояли другъ противъ друга на двухъ горахъ, не рѣшаясь начать битвы. Чрезъ нѣсколько времени, Ягелло присылаетъ въ лагерь Кейстута и Витовта брата сво-

старается доказать, что комтуръ ничего не сообщалъ Кейстуту. Ср. *Narbutt*: „Dzieje", V, 273, пр. 2.

[15]) *Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 369. О ссорѣ Ягелло съ Кейстутомъ и о вмѣшательствѣ Ордена въ эту ссору см. также Cod. ep. Vit., 1025, 1026 (оправдательный отвѣтъ рыцарей противъ польскихъ жалобъ на Константскомъ соборѣ).

его Скиргелло, который уговариваетъ ихъ щадить кровь подданныхъ и предлагаетъ мирные переговоры. Кейстутъ и Витовтъ, потерявъ надежду на ожидаемую помощь Януша мазовецкаго и находясь въ крайне стѣсненномъ положеніи, принимаютъ это предложеніе и, получивъ отъ Скиргелло поручительство за брата Ягелло, что они будутъ въ безопасности, отправляются въ лагерь къ Ягелло [16]). Но едва они прибыли въ непріятельскій лагерь, какъ сдѣлались военноплѣнными и были отвезены въ Вильну подъ предлогомъ переговоровъ, къ войску же ихъ посланы были гонцы съ извѣстіемъ, что ведутся мирные переговоры, что войны больше нѣтъ и что войску слѣдуетъ расходиться; и оно дѣйствительно разошлось [17]). Витовтъ былъ задержанъ подъ стражей въ Вильнѣ, а Кейстутъ отвезенъ въ замокъ Крево (на ю.-в. отъ Вильны), гдѣ чрезъ нѣсколько дней по приказанію Ягелло былъ задушенъ [18]).

---

[16]) *Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 370. *Шайноха*, 1, 348 и сл.

[17]) *Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 371. Script. rer. Prus., III, 603 (Die altpreussische Chronik) говоритъ, будто Кейстутъ, опасаясь могущества Ордена, прямо отдался съ сыномъ на милость Ягелло, разсчитывая въ немъ, какъ въ родственникѣ, найти состраданіе.

[18]) (Ср. главу 1, пр. 55). Свидѣтельство лѣтописей русскихъ, нѣмецкихъ и Длугоша см. у *Шайнохи*, I, 351, пр. 2, 352 пр. 2—5. *K. Szajnocha*: „Dzieła", т. V, Warsz. 1877, стр. 210 и примѣч. къ ней. Также *Voigt:* „Gesch Preus.", V, 372, пр. 1. См. еще *Wapowski*, wyd. Malinowski, Wilno 1847, т. I, 8, который называетъ убійцею Кейстута чашника Ягелло—Прокшу.

Въ одномъ письмѣ къ Ордену (Script. rer. Prus., II, 713) Витовтъ, дѣйствительно, какъ указываетъ Шайноха, говоритъ вообще, что его двоюродный братъ погубилъ (vorderbten) его отца и мать, но въ другомъ письмѣ (Cod. ep. Vit., 3) уже прямо сказано „unsir vater von unsern vettern getodt".—Еще болѣе опредѣленное выраженіе—въ Cod. ep. Vit., 1026 (оправдательный отвѣтъ Ордена противъ польскихъ жалобъ на Констанскомъ соборѣ): „Jagel nunc rex Polonie vinctum habuit Kynstut patrem Wytoudi, quem eciam in carceribus *jugulavit* et

Тѣло его съ большою торжественностью было похоронено, по языческому обряду, въ Вильнѣ.

Послѣ него остались сыновья: Потиргъ (Патрикій), Витовтъ, Сигизмундъ и Товтивилъ (остальные двое Бутавтъ и Войдатъ умерли раньше). Впрочемъ, всѣ они, кромѣ Витовта, не имѣли большаго значенія и упоминаются въ источникахъ рѣдко. Витовтъ послѣ смерти Кейстута былъ переведенъ въ Крево въ то же подземелье, гдѣ былъ убитъ его отецъ. Но оттуда онъ скоро убѣжалъ, переодѣвшись въ платье одной изъ служанокъ своей жены, которой позволено было его посѣ-

---

uxorem ejus matrem videlicet Wytoudi submersit". Далѣе (Cod. ep. Vit., 5), Конрадъ Чольнеръ, обѣщая Витовту помощь въ добываніи Литвы, повторяетъ его слова: „parentesque suos ab iis trucidatos fuisse". Въ П. С. Р. Л., XV, 439, говорится о „забитіи" Кейстута отъ сына Ольгерда (но по ошибкѣ подъ 1378 г. вмѣсто 1382). Отсюда очевидно, что вышеупомянутое выраженіе „vorderbten" имѣетъ (въ Script. rer. Prus., II, 713) не общее значеніе „погубилъ", а прямо „убилъ". Кромѣ того здѣсь „vorderbten" сказано одинаково про отца Витовта и мать; а между тѣмъ убійство матери Шайноха признаетъ (*Шайноха*, I, 354, пр. 1. *K. Szajnocha*: „Dzieła", т. V, примѣч. къ стран. 212), а убійство отца, Кейстута, отвергаетъ.

Нельзя еще не обратить вниманія на то, что русскія лѣтописи, а за ними и Длугошъ говорятъ объ убійствѣ Кейстута по приказанію Ягелло рѣшительно и опредѣленно и даже называютъ имена убійцъ; нѣмецкіе же лѣтописцы, на которыхъ особенно опирается Шайноха, указывая, что они не обвиняютъ рѣшительно Ягелло, прямо говорятъ, что они не знаютъ, какъ это случилось, а потому и ограничиваются общими выраженіями, напр. у Виганда: „Kynstut in captivitate stringulatur... sed quo modo abierit, nemo unquam cognovit"; Линденблаттъ (Іоаннъ Посилге) говоритъ, что Кейстутъ убилъ себя самъ, но прибавляетъ: „als man sagte".—Предположеніе Шайнохи, будто русскіе лѣтописцы обвинили Ягелло изъ ненависти къ нему за крещеніе въ католичество несостоятельно потому, что и Длугошъ, полякъ и католикъ, повторяетъ то же самое; а между тѣмъ Длугошъ, по словамъ самого Шайнохи (*Шайноха*, I, 336, пр. 2. *K. Szajnocha*: „Dzieła", т. V, 1877, примѣч. къ стран. 200)

щать [19]). Но другіе родственники Кейстута и жены его Бируты не были такъ счастливы, и лѣтописи сохранили извѣстіе, что дядя Бируты (Видимунтъ) и внукъ (Бутримъ) были колесованы [20]). Витовтъ сначала бѣжалъ въ Мазовію, къ мужу своей сестры—князю Янушу, а оттуда къ прусскому магистру, гдѣ находитъ радушный пріемъ и поддержку, не смотря на только что заключенные договоры между Орденомъ и Ягелло [21]). Отсюда Витовтъ сносится съ жмудинами, желая ихъ привлечь къ себѣ. Великій магистръ посылаетъ къ Ягелло письмо съ просьбою дать бѣжавшему Витовту и Товтивилу хотя часть ихъ земель, и съ предложеніемъ заключить перемиріе съ герцогами мазовецкими (съ которыми Ягелло началъ войну послѣ

имѣлъ вообще весьма точныя свѣдѣнія („и болѣе достойныя вѣроятія, чѣмъ *позднѣйшія* свидѣтельства русскихъ хроникъ"). Не можетъ не показатьcя вообще страннымъ, что Шайноха, по мѣрѣ надобности, то считаетъ русскія лѣтописи позднѣйшими, чѣмъ Длугошъ (*Шайноха*, I, 336, примѣч. 2), то (какъ здѣсь, на стр. 351, пр. 3. Dzieła, V, прим. къ стран. 210) не принимаетъ нѣкоторыхъ извѣстій Длугоша, *какъ заимствованныхъ изъ русскихъ лѣтописей*.

Объ участіи рыцарей въ убійствѣ Кейстута см. *Stadnicki*: „Olgierd i Kiejstut", we Lwowie 1870, 202.

[19]) *Шайноха*, I, 355; П. С. Р. Л., IV, 193; V, 16; VIII, 33.

[20]) *Długosz*, X, 412. *Шайноха*, I, 355.

[21]) Cod. ep. Vit., 5. Великій магистръ Ордена говоритъ: „e Lithuania profugus Masoviam peteret, unde a nobis fidem publicam efflagitaret, qua concessa nobiscum commoratus est."

Бѣгство Витовта случилось осенью 1382 г. см. *Voigt*, „Gesch. Preus.", V, 409, пр. 2. *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 9, пр. 1.—*Długosz*, X, 412. — Договоры см. Cod. ep. Vit., стр. 1, 2. *Raczyński*: „Cod. dipl. Lith.", стр. 55—59.

Собственно по исторіи сношеній Витовта съ Орденомъ есть сочиненія: *Bujac*: „Der deutsche Orden und Herczog Witold von Littauen" 1370—1386, Königsberg 1869. *Boldt*: „Der deutsche Orden und Litauen" 1370—86, Königsberg 1873.

бѣгства Витовта). Ягелло въ вѣжливомъ отвѣтѣ (6 янв. 1383 г.) отказался исполнить эту просьбу [22]), и, въ свою очередь, просилъ не волновать жмудиновъ, какъ подданныхъ его и брата Скиргелло. Великій магистръ Конрадъ Чольнеръ предлагалъ назначить мѣсто и время для личнаго объясненія. Въ апрѣлѣ 1383 г. Ягелло соглашается на личное свиданіе съ великимъ магистромъ на островѣ р. Дубиссы (правый притокъ нижняго Нѣмана) [23]). И дѣйствительно Ягелло съ матерью, братьями пріѣхалъ на островъ р. Дубиссы. Конрадъ же Чольнеръ съ маршаломъ Ордена Конрадомъ Валленродомъ и 2 епископами (Ягелло обѣщалъ креститься), не доѣхавъ нѣсколько верстъ до этого острова, остановились въ Христмемелѣ (близь устья р. Дубиссы) и просили Ягелло пріѣхать къ нимъ. Ягелло же дальше условленнаго мѣста ѣхать не захотѣлъ. Обѣ стороны разъѣхались, осыпая другъ друга упреками. А 30 іюля того же года великій магистръ объявляетъ войну Ягелло, а въ августѣ выдаетъ документъ съ объясненіемъ причинъ войны [24]), въ

---

[22]) *Voigt:* „Gesch. Preus.“, V, 413. Cod. ep. Vit., 2. *Raczyński*: „Cod. dipl. Lith.“, 60. „Cod. dipl Prus.“ ed. *Voigt*, т. IV, стр. 15. Ягелло отвѣчалъ: „videtur tamen nobis inconveniens, quod deberemus serpentem in sinum ponere“.

[23]) *Baczko*: „Annalen“, 27, 32. *Raczyński*: „Cod. dipl. Lith.“, 69.

[24]) *Raczyński*. 62, 64—68; *Bunge*: U. B., № 1189. Script. rer. Prus., III, 125; *Lindenblatt*, ed. Voigt, 51 и 52.

Вопросъ о томъ, почему рыцари не доѣхали до острова р. Дубиссы и почему Ягелло, въ свою очередь, не хотѣлъ пріѣхать къ нимъ въ Христмемель, объясняется нѣмецкими и польскими учеными различно. *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 416, объясняетъ, что рыцари не могли доѣхать до острова вслѣдствіе мелководья „wegen seichtigkeit des Wassers“ и обвиняетъ Ягелло въ надменности и притворствѣ. *Narbutt:* „Dzieje“, V, 327, и *Шайноха*, II, 7 обвиняютъ, напротивъ, рыцарей въ притворствѣ и стремленіи завязать войну.—Сами рыцари въ запискѣ о событіяхъ 1409 г. на Жмуди, упоминая объ этомъ неудавшемся съѣздѣ, говорятъ только, что магистръ Кон-

которомъ упрекаетъ Ягелло въ высокомѣріи, продажѣ плѣнныхъ рыцарей, въ присвоеніи части Самогитіи, принадлежащей Ордену, и въ неправильной войнѣ съ мазовецкими князьями, которую онъ могъ начать только съ согласія Ордена. — Великій магистръ съ большимъ войскомъ рыцарей и Витовтъ съ значительнымъ литовско-жмудскимъ отрядомъ вторглись въ непріятельскую страну, взяли Троки и, опустошивъ сильно Литву, отправились домой, а Троки опять были возвращены Скиргелло [25]). На возвратномъ пути, 21 октября того же 1383 года, въ городѣ Тапявѣ (къ востоку отъ Кенигсберга) Витовтъ былъ окрещенъ изъ языческой въ католическую вѣру и принялъ имя Виганда, по имени крестнаго отца Виганда, комтура города Рагнеты (на нижнемъ Нѣманѣ) [26]). И въ документѣ отъ 1 января слѣдующаго (1384 г.) онъ называется уже «Vigand», тогда какъ прежде назывался «Vitoldus». Въ этомъ документѣ великій магистръ Ордена Конрадъ Чольнеръ фон-Ротенштейнъ обѣщаетъ помогать Витовту добывать отчизну, а Витовтъ, въ свою очередь, документомъ отъ 30 января 1384 г. обѣщаетъ признать свою зависимость отъ Ордена и уступить ему часть Литвы и Жмудь [27]). Орденъ съ своей стороны также поста-

---

радъ Чольнеръ не могъ приплыть къ Ягелло, не объясняя причинъ (Cod. ep. Vit., 997: „sed cum frater Conradus Czolner ad eum navigeverit et ad eum quam ad tres leucas prope accedere non potuit et ad eum misit.“ Принимая во вниманіе, что рыцари приняли у себя Витовта, въ это время врага Ягелло, и что они первые объявили и начали войну, скорѣе можно принять второе объясненіе; тѣмъ болѣе, что отговорка рыцарей—мелководье въ маѣ мѣсяцѣ не очень правдоподобна.

[25]) Script. rer. Prus., III, 126, 128. (*Lindenblatt*, ed. Voigt, 53).

[26]) См. приложеніе № 2.

[27]) *Raczyński*, 67—68. Cod. ep. Vit., 3; ibidem, 997 (Запись Ордена о событіяхъ 1409 г. въ Жмуди): „Et sicut modo ipse in Tappeaw fuit baptizatus, optabat in patris sui patriam ob ordine juvari, ipse vellet se dare ordini et patriam patris sui dumtaxat in titu-

вилъ нѣкоторыхъ владѣтельныхъ рыцарей (Virstand von Pawunden) въ зависимость отъ Витовта, обязалъ ихъ и даже потомковъ ихъ служить вѣрно Витовту [28]).

Не только документами, но и вооруженною силою Орденъ дѣйствительно поддерживалъ усердно Витовта. Весною 1384 г. опять предпринятъ былъ походъ въ Литву, начали строить большую крѣпость Маріенвердеръ около разрушеннаго Ковно и успѣшно ее окончили, не смотря на понесенное отъ Ягелло пораженіе [29]). Въ этомъ Маріенвердерѣ 14 іюня 1384 г. состоялось новое подтвержденіе договора великаго магистра съ Витовтомъ. Магистръ опять обѣщаетъ помочь Витовту возвратить наслѣдственныя земли, а Витовтъ обѣщаетъ помогать и служить (servicia et auxilia prestanda) Ордену; кромѣ того постановляется, что послѣ смерти Витовта, при отсутствіи наслѣдниковъ, земли его переходятъ къ Ордену; если же останется дочь, то она сама и земли ея находятся подъ опекою магистра и Ордена, и онъ долженъ позаботиться выдать ее замужъ (spectabili viro seu marito equalis conditionis); если она, выйдя замужъ, умретъ, не оставивъ дѣтей, то ея земли возвращаются Ордену, и мужъ не имѣетъ на нихъ никакого права. Если Сигизмундъ, братъ Витовта, приметъ христіан-

---

lo beneficii assumere ab ordine, quod eciam factum fuit et ita litteris fuerat confirmatum. Ita eum ordo iniuvit cum laboribus magnis. Et sibi quoddam castrum pulcrum edificaverunt, Marie castrum nominatum, et apariebant sibi eciam castra alia prope limites, ut melius suis inimicis contrastare posset."

Впослѣдствіи Ягелло не забылъ поставить рыцарямъ въ вину ихъ претензіи на Литву, см. Cod. ep. Vit., 1008. (Жалобы поляковъ противъ Ордена на Констанцскомъ соборѣ).

[28]) Cod. ep. Vit., 4 и 5. 28 апрѣля 1384 г.

[29]) Ibidem, 6. *Lucas David:* „Preussische Chronik", Königsb. 1817, VIII, 193—195. (Донесеніе объ этомъ походѣ папѣ). *Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 431 и сл.

скую вѣру, то, въ случаѣ бездѣтности Витовта, онъ наслѣдуетъ его земли на тѣхъ правахъ и условіяхъ, какія заключилъ Витовтъ съ Орденомъ [30]). Такой тѣсный союзъ былъ заключенъ 14 іюня (1384), а въ началѣ іюля того же года [31]) Витовтъ измѣннически избиваетъ многихъ рыцарей, овладѣваетъ крѣпостями: Юрбургомъ, Бадернгургомъ и только что построеннымъ Маріенвердеромъ и уходитъ въ Литву къ Ягелло. Чтобы понять причину такой быстрой перемѣны въ отношеніяхъ Ягелло, Витовта и Ордена, надо обратить вниманіе на отношеніе Ягелло къ сосѣдней Польшѣ и на положеніе этой страны въ описываемое время.

Людовикъ Венгерскій, вступившій на польскій престолъ въ 1370 году послѣ смерти Казиміра, послѣдняго короля изъ рода Пястовъ, умеръ въ 1382 году. Послѣ него остались жена Елизавета и дочери Марія и Ядвига. Марія еще при жизни отца была выдана за Сигизмунда — маркграфа бранденбургскаго, сына императора Карла IV, и получила въ приданое Польшу. Объ этомъ и было объявлено въ созванномъ Людовикомъ собраніи (in Zolio), гдѣ польскіе вельможи съ Бодзантой, архіепископомъ гнѣзненскимъ, во главѣ и принесли присягу Сигизмунду [32]). Такимъ образомъ Сигизмундъ былъ прямой наслѣдникъ Людовика Венгерскаго въ Польшѣ. Но поляки не любили его, какъ чужеземца; у него явился сильный соперникъ Земовитъ мазовецкій, изъ мазовецкой линіи дома Пястовъ [33]), за котораго стояли великопольскіе паны. Паны же Малой Польши противодѣйствовали избранію Земовита и, видя невозможность защищать кандидатуру Сигизмунда и Маріи, доби-

---

[30]) Cod. ep. Vit, 5.

[31]) *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 437 пр. 2. Script. rer. Prus., III, 133 (Annal. Thorun.). Cod. ep. Vit, 997, 998.

[32]) *Długosz*, X, 413.

[33]) *Długosz*, X, 428. *Bobrzyński*, I, 217 и 316.

лись отъ Елизаветы (вдовы Людовика) того, что она освободила поляковъ отъ присяги Маріи и обѣщала прислать въ Польшу другую дочь—Ядвигу. Елизавета не спѣшила исполнить обѣщаніе и только осенью 1384 года Ядвига пріѣхала въ Польшу; ея пріѣздъ и коронація прекращаютъ наконецъ междуусобную войну между Сигизмундомъ бранденбургскимъ и Земовитомъ мазовецкимъ. Но еще вопросъ о престолѣ не былъ рѣшенъ окончательно: надо было выбрать мужа молодой королевѣ. Собственно у Ядвиги былъ мужъ Вильгельмъ, сынъ Леопольда австрійскаго, съ которымъ она была обручена еще въ дѣтствѣ [34]). Но польскіе паны не желали имѣть королемъ нѣмца. Кромѣ Вильгельма, были еще кандидаты на польскій престолъ: не только Земовитъ мазовецкій хотѣлъ получить руку Ядвиги и корону Польши, но и Владиславъ опольскій изъ силезской линіи дома Пястовъ, уже женатый, тоже считался кандидатомъ. Но всѣмъ этимъ кандидатамъ былъ предпочтенъ Ягелло князь литовскій [35]). Можетъ быть и кандидатура Ягелло была не такою внезапною, какою представляется на первый взглядъ: есть нѣкоторые слѣды болѣе раннихъ сношеній Ягелло съ малопольскими панами, врагами Земовита мазовецкаго. Уже въ 1383 г., когда ожидаемая въ Польшу Ядвига еще не пріѣзжала, и когда велась междуусобная война между Сигизмундомъ и Земовитомъ, Ягелло вторгается именно въ Мазовію и беретъ городъ Дрогичинъ [36]). Главные сторонники призванія Ядвиги, напримѣръ, Спытко Мельштинскій, были впослѣдствіи очень щедро награждены Ягелло [37]). Несомнѣнно во всякомъ случаѣ, что поляки сами

[34]) О томъ, будто Вильгельмъ вмѣстѣ съ Ядвигою прибылъ въ Краковъ, см. *Шайноха*, II, 65, пр. 2.

[35]) *Długosz*, X, 450.

[36]) *Długosz*, X, 441, и *Шайноха*, II, 4.

[37]) *Шайноха*, II, 5.

приглашали Ягелло на польскій престолъ прежде, чѣмъ онъ послалъ посольство въ Краковъ просить руки Ядвиги [38]). Предпочтеніе, оказанное польскими панами Ягелло, объясняется отчасти политическими разсчетами: полякамъ нуженъ былъ король, который могъ бы успѣшно преслѣдовать главную цѣль польской политики—борьбу съ Орденомъ и возвращеніе балтійскаго поморья; еще Казиміръ въ постановленіяхъ о наслѣдствѣ требуетъ, чтобы наслѣдникъ, король венгерскій, сдѣлавшись королемъ польскимъ, прежде всего вступилъ въ борьбу съ Прусскимъ Орденомъ и воротилъ Поморье [39]). Ягелло казался очень подходящимъ королемъ для такой цѣли: онъ владѣлъ одинъ всею Литвою (Витовтъ былъ въ изгнаніи) и былъ во враждѣ съ Орденомъ. И дѣйствительно Ягелло, между другими обѣщаніями, обѣщаетъ возвратить Польшѣ потерянныя

---

[38]) Cod. ep. Vit, 71 и 72. Въ присяжной грамотѣ (въ Вильнѣ, 1401 г. 18-го января) Витовта королю и коронѣ польской, между прочимъ, говорится: „Quomodo eo tempore, quo principes, prelati, barones ac nobiles et regnicole regni Polonie, serenissimum principem dominum Wladislaum regem predicti regni Polonie fratrem nostrum carissimum ad regnum predictum invitantes in regem ipsorum assumpserunt“...

[39]) *Bobrzyński*, I, 219, 220. *Długosz*, X, 451, такъ объясняетъ преимущества Ягелло предъ другими кандидатами: „Itaque Semovito Masoviae, Wladislao Opoliensi Ducibus neglectis, quod ex eorum assumptione tenuis accessio fieret. Wilhelmo Austriae Duce repudiato, quod serum et longinquum ex eo speraretur auxilium“; Ягелло же тогда (Кейстутъ убитъ, Витовтъ—изгнанникъ въ Пруссіи) въ Литвѣ „summae rerum praeerat et ob multiplicitatem germanorum fratrum, licet hebetis ipse et simplicis ingenii vir, ad tractandum venationes, quam regendam rempublicam Principatuum, celebris habebatur. Quae quidem res et respectus moverunt Polonos, quod hunc potius, quam Withawdum, animo magnanimum et opere gloriosum, Alexandro Macedoni persimilem, in Regem sibi deposuerunt“.

земли [40]). Но еще болѣе политическаго разсчета, по всей вѣроятности, имѣла значеніе увѣренность пановъ, что недальновидный, необразованный литвинъ Ягелло, обязанный своимъ избраніемъ единственно панамъ, скорѣе всѣхъ расширитъ ихъ привилегіи и права. И точно—первымъ дѣйствіемъ новаго короля было расширеніе правъ польскихъ пановъ [41]).

Этою надеждою на занятіе польскаго престола и объясняется желаніе Ягелло примириться скорѣе съ Витовтомъ: лучше было уступить часть Литвы, чѣмъ подвергать опустошеніямъ и даже рисковать потерять всю Литву во время пребыванія въ Польшѣ; получивъ желаемую часть литовской земли, Витовтъ изъ опаснаго непріятеля дѣлался союзникомъ и надежнымъ защитникомъ Литвы противъ Ордена. Вотъ почему Ягелло лѣтомъ и осенью 1384 г. (именно въ то время, когда Ядвига пріѣхала въ Польшу) нѣсколько разъ отправляетъ къ Витовту пословъ съ мирными предложеніями, обѣщая ему отцовское наслѣдство [42]).

Уладивши дѣло съ двоюроднымъ братомъ (который переходитъ изъ католичества въ православіе) въ самомъ началѣ 1385 г., Ягелло отправляетъ посольство свататься за Ядвигу. Во главѣ этого посольства стояли князья Скиргелло и Борисъ. Прибывъ въ Краковъ, эти послы просятъ отъ имени Ягелло руки Ядвиги и даютъ разныя обѣщанія: принять христіанство, употреблять всѣ богатства на пользу одинаково обоихъ государствъ — Литвы и Польши, выплатить 200

---

[40]) *Wiszniewski:* „Pomniki liter. i histor.", Kraków 1840, IV, 92. *Długosz*, X, 450: между другими обѣщаніями въ договорѣ о бракѣ съ Ядвигой, Ягелло „offert Pomeraniae, Culmenses, Slesiae, Dobrzinenses et Welunienses ac quascunque alias terras a Regno Poloniae alienatas, occupatas et distractas, ad possessionem et corpus Regni Poloniae se redacturum. Ср. *Sokołowski:* „Codex epistolaris medii aevi", т. I, стр. 4. (См. ниже, пр. 44).

[41]) *Caro,* III, 4.

[42]) Script. rer. Prus., II, 713 (Bericht Witowds).

тысячъ флориновъ,—сумму составлявшую залогъ (въ исполненіи обѣщанія) между королевою венгерскою и княземъ австрійскимъ, возвратить земли, когда-либо и кѣмъ-либо отнятыя у Польши, освободить плѣнныхъ христіанъ польскихъ и наконецъ присоединить литовскія и русскія земли навсегда къ польской коронѣ [43]). Послѣ продолжительныхъ переговоровъ въ Польшѣ съ панами, въ Венгріи съ Елизаветой, литовское посольство вмѣстѣ съ присоединившимися къ нему польскими и венгерскими послами возвратилось въ Литву лѣтомъ 1385 г. и объявило Ягелло удовлетворительный отвѣтъ. Ягелло вмѣстѣ съ Скиргелло, Корибутомъ, Витовтомъ и Лигвеномъ подтвердилъ особымъ документомъ отъ 14 августа 1385 г. обѣщанія, данныя его послами въ Краковѣ и Венгріи [44]). Послы венгерскіе и польскіе съ этимъ документомъ отправились въ обратный путь.

Между тѣмъ рыцари въ сентябрѣ того же года съ большими силами вторглись въ Литву, произвели страшныя опустошенія и благополучно вернулись домой, хотя Ягелло, Витовть и Скиргелло съ значительным силами старались преградить имъ дорогу [45]). Теперь вмѣсто Витовта у рыцарей явился другой союзникъ. Андрей Ольгердовичъ, князь полоцкій, защитникъ русской православной вѣры, давнишній врагъ Ягелло, въ виду соединенія Литвы съ католической Польшей, отдается со своимъ княжествомъ въ подданство Ливонскому Ордену [46]).

[43]) См. выше, пр. 40. О переходѣ Витовта въ православіе см. выше, пр. 26.

[44]) Cod. ep. Vit, 8. *Sokołowski:* „Cod. ep.“, I, 4.

[45]) Script. rer. Prus., III, 137 и сл. (*Lindenblatt*, ed. Voigt, 57, 58).

[46]) Cod. ep. Vit., 8, также 1004 (Жалоба поляковъ противъ Ордена на Констанцскомъ соборѣ); *Voigt:* „Cod. diplom. Prus.“, IV, 39; *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag“., 29.

Въ тоже время въ Польшѣ одинъ изъ соперниковъ Ягелло-Вильгельмъ австрійскій чуть не вырвалъ у Ягелло корону польскую. Онъ пріѣхалъ въ Краковъ по приглашенію Ядвиги и сочетался съ нею бракомъ [47]). Но паны разлучили его съ Ядвигою, не смотря на рѣшительное сопротивленіе послѣдней, и заставили, покинувъ Краковъ, вернуться въ Австрію; а Ягелло между тѣмъ уже ѣхалъ въ Польшу. 12 февраля 1386 г. совершился его въѣздъ въ Краковъ, 15 крещеніе, 18 вѣнчаніе съ Ядвигой, и 4 марта коронація [48]). Вмѣстѣ съ Ягелло при-

---

[47]) *Шайноха*, II, 184, старается отвергнуть фактъ совершенія брака, но *Bobrzyński*: „Dzieje Polski w zarysie", 1880, т. 1, стр. 224, пр. 1, приводитъ подтвержденіе изъ книгъ города Кракова (Pomniki dziejovie, tom. IV, Kraków 1878): in vigilia s. Bartholomaei post nuptiarum dominae reginae consumationem commissum et rogatum fuit per eandem dominam reginam, ut captivi omnes, qui protunc in civitatis detentione habentur, deberent liberari".

Великій магистръ прусскій въ оправдательномъ отвѣтѣ противъ жалобы поляковъ на Констанстскомъ соборѣ (Cod. ep. Vit., 1025), такъ отзывается объ этомъ бракѣ: „domina Hedwigis vera heres ac regina regni Polonie per quendam Lodowicum regem Ungarie et Polonie patrem ejus et matrimonialiter, ut fama fuit in diversis mundi partibus, conjuncta fuit bene memorie Wilhelmo duci Austrie, quem barones regni ob hanc causam, ut ferebatur, quia lingua erat theutonicus, de regno et palacio regine eiecerunt., accersito de partibus Litwanie rege moderno adhuc paganismo constituto, cui eandem dominam reginam in matrimonium copulaverunt, an spontanea voluntate regine vel ne, deus novit".

[48]) *Шайноха*, II, 200 и 201. Вопросъ о томъ, былъ ли Ягелло до краковскаго крещенія язычникомъ или православнымъ, окончательно рѣшить трудно. *Шайноха*, II, 141 и сл., основываясь на нѣкоторыхъ выраженіяхъ западныхъ лѣтописцевъ, говоритъ, что Ягелло былъ до 1386 г. язычникомъ. *Смирновъ* („Ягелло Яковъ-Владиславъ", 168), указывая на неопредѣленность выраженій о язычествѣ Ягелло у Длугоша и въ польскихъ актахъ и ссылаясь на наименованіе Ягелло Яковомъ въ Воскресенской лѣтописи (П. С. Р. Л., VII, 255), доказываетъ, что Ягелло былъ уже

нимаютъ католичество нѣкоторые изъ сопровождавшихъ его братьевъ: Вигундъ, перешедши изъ православія въ католичество, перемѣнилъ православное имя Ѳедора на католическое Александръ; Коригелло тоже перешелъ изъ православія и вмѣсто православнаго имени Василія получилъ католическое Казиміра; Свидригелло, крестившись очень неохотно, получилъ

православнымъ до 1386 г. *М. О. Кояловичъ*: „Чтенія по исторіи Зап. Рос.", 1884, стр. 94, признаетъ православное крещеніе Ягелло; также и *Д. И. Иловайскій*: „Истор. Россіи", т. II, 1884, стр. 171. См. также *Боричевскаго* („Православіе и Русская народность въ Литвѣ", 1851, стр. 21), который, между прочимъ, ссылается на Кромера. *Cromer*: „Polonia", 1589, стр. 243, разсказываетъ, будто послы Ягелло сказали Ядвигѣ, что онъ „cum caeteris fratribus Christiana matre natum jam inde ab ineunte aetate christiana religione imbutum, non alienum ab ea gerere animum, хотя и съ оговоркой „quamvis ejus mysteriis de more initiatus non est".

По нѣкоторымъ соображеніямъ послѣднее мнѣніе кажется болѣе вѣроятнымъ. Во-первыхъ, отецъ Ягелло—Ольгердъ былъ несомнѣнно (см. выше, гл. I, пр. 23) православный, равно какъ и мать Ягелло—Юліанія; странно допустить, чтобы они любимаго своего сына оставили въ язычествѣ, будучи сами православными, тѣмъ болѣе, что другіе ихъ сыновья были крещены въ православіе (см. ниже, пр. 49, 50). Далѣе въ Bericht Witowds (въ Script. rer Prus., II, 713) есть интересное сообщеніе Витовта: онъ говоритъ, что Ягелло, выманивъ его изъ Пруссіи (1384 г.) обѣщаніемъ дать отцовскій удѣлъ, требовалъ вмѣстѣ съ матерью своею Юліаніей, чтобы Витовтъ принялъ русскую вѣру „und hisen mich selbir dennoch, das ich den Russchen glowben solde czu mir nemen"... О томъ же говоритъ и Chronik von Oliva (Script. rer. Prus., V, 225). Опять невѣроятно предположить, чтобы Ягелло, будучи язычникомъ, требовалъ отъ Витовта перехода въ православіе.

Выраженіе же западныхъ лѣтописцевъ, что Ягелло (въ 1386 г.) сдѣлался христіаниномъ „ex pagano" и т. п. нельзя считать непремѣнно точнымъ: на западѣ на православіе и язычество смотрѣли почти одинаково враждебно (къ тому же Шайноха приводитъ, главнымъ образомъ свидѣтельства тѣхъ нѣмецкихъ лѣтописцевъ, которые вслѣдствіе отдаленности не могли имѣть точныхъ свѣдѣній).

3*

имя Болеслава [49]). Другіе же оставались въ православіи, ими принятомъ прежде, именно Скиргелло, Θедоръ луцкій, Иванъ бельзскій, Михаилъ заславльскій [50]). Витовтъ, тоже сопровождавшій Ягелло въ Краковъ, изъ православія опять переходитъ въ католичество, сохранивъ прежнее православное имя Александра [51]).

Ягелло просилъ великаго магистра прусскаго Конрада Чольнера быть его крестнымъ отцемъ (1386 г.), но тотъ отказался. Впослѣдствіи этотъ отказъ Ягелло приводилъ въ числѣ обвиненій противъ Ордена въ своей жалобѣ западно-европейскимъ князьямъ, какъ доказательство нерадѣнія рыцарей о распространеніи католичества (Cod. ep. Vit., 1004. Жалоба поляковъ противъ Ордена на Константскомъ соборѣ, въ которой Ягелло называетъ даже магистра Иродомъ). Орденъ, въ свою очередь, оправдываясь, объяснялъ этотъ отказъ многими причинами: 1) что это крещеніе Ягелло было не ради крещенія, а изъ политическаго разсчета, 2) что Ягелло обѣщалъ раньше принять крещеніе отъ магистра и обманулъ его (Cod. ep. Vit., 996, 997, 1026).

[49]) *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.“, 241, 249, 250, 306.

[50]) *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.“, 267. *Шайноха*, II, 144. Другіе братья Ягелло, не упоминаемые въ его свитѣ, очевидно были православными; о Лигвенѣ—Симеонѣ, Вингольтѣ—Андреѣ, Корибутѣ—Дмитріѣ, Дмитріѣ Ольгердовичѣ, Владимірѣ, Константинѣ, см. *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.“.

[51]) См. выше, пр. 26.

ГЛАВА III (1386—1392 г.).

Возстаніе Андрея полоцкаго и Святослава смоленскаго. — Крещеніе Литвы. — Недовольство Витовта; неудачная его попытка захватить Вильну; сношенія съ Орденомъ. — Военныя дѣйствія Витовта и рыцарей противъ Ягелло. — Безуспѣшное стараніе папы Бонифація IX примирить Орденъ съ Ягелло. — Новое вторженіе рыцарей въ Литву. — Осада Вильны (1390 г.). — Бракъ Василія Дмитріевича съ Софьею Витовтовною. — Безуспѣшные переговоры Ордена съ Польшей. — Военныя приготовленія рыцарей; наплывъ западныхъ гостей. — Походъ рыцарей въ Литву (1391 г.). — Удачное нападеніе Витовта на Гродно — Смерть Александра Вигунда. — Намѣреніе Витовта измѣнить Ордену. — Пріѣздъ Генриха, епископа плоцкаго въ Риттерсвердеръ. — Споръ о землѣ Добржинской. — Планъ раздѣла Польши. — Измѣна Витовта Ордену (1392 г.).

Послѣ коронаціи Ягелло остается въ Краковѣ. Въ Литвѣ управляютъ родные братья Ягелло и Витовтъ, каждый своимъ удѣломъ. Скиргелло попрежнему княжитъ въ Трокахъ [1]).

---

[1]) Скиргелло получилъ Троки отъ Ягелло въ 1382 г. Latop. Litwy *Daniłowicza*, 39. *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.“, 259. 12 марта 1386 г. Скиргелло съ согласія Ядвиги и пановъ (Cod. ep. Vit., 9) посланъ Ягелло въ Литву, конечно, чтобы усмирить Андрея полоцкаго и Святослава смоленскаго (*Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.“, 265, 266).

На всѣхъ трактатахъ и документахъ со второй половины 1382 г. (т.-е. по смерти Кейстута) Скиргелло называется княземъ трокскимъ (напр. Cod. ep. Vit., 1, № IV, подъ 1382 г.; стр. 11, № XXIII; *Sokołowski*, I, 15, подъ 1391 г.). Изъ этого видно, что привилегія, данная будто Витовтомъ жителямъ Трокъ въ 1384 г. 23 августа, поставлена въ Cod. ep. Vit., 6, не на мѣстѣ, такъ какъ Троки принадлежали въ это время не Витовту, а Скиргелло. Это подтверждается и тѣмъ, что здѣсь Витовтъ названъ великимъ

Андрей въ Полоцкѣ, Димитрій Корибутъ въ Новгородѣ Сѣверскомъ и Брянскѣ, Димитрій Ольгердовичъ въ Трубчевскѣ, Владиміръ Ольгердовичъ въ Кіевѣ, Александръ Вигундъ въ Керновѣ, Коригелло въ Мстиславлѣ [2]). Витовтъ княжилъ въ

княземъ Литвы, а этотъ титулъ онъ принялъ только въ 1392 г. Названіе „Вигандъ (Витовтъ) князь трокскій" въ документѣ 30 января 1384 г. (Cod. ep. Vit., стр. 3: „Wir Wigand von gotis gnaden herczoge czu Tracken") даетъ онъ себѣ только de jure, какъ наслѣдникъ Кейстута, de facto же княземъ въ Трокахъ былъ Скиргелло. Что Витовтъ не получалъ Трокъ (какъ можно заключить изъ трокской привилегіи 23 августа 1384 г.) и послѣ примиренія съ Ягелло въ іюлѣ 1384 г., видно изъ его жалобы въ его Bericht (Script. rer. Prus., II, 713) и, главнымъ образомъ, изъ того, что въ послѣдующихъ актахъ трокскимъ княземъ является Скиргелло, а Витовтъ—гродненскимъ. Упоминаніе объ этой привилегіи жителямъ г. Трокъ взято Прохаскою (Cod. ep. Vit., 6), изъ сочиненія *Балинскаго:* „Historya miasta Wilna", Wilno 1836, т. I, стр. 52, пр. 1 и стр. 188, пр. 85. Самой привилегіи нѣтъ ни у того, ни у другаго. Мало того, Балинскій, не смотря на то, что ссылается два раза на этотъ документъ и хочетъ основать на немъ важные выводы, не только не даетъ его описанія, но даже не упоминаетъ, гдѣ видѣлъ его. Уже Прохаска отнесся, повидимому, съ нѣкоторымъ сомнѣніемъ къ этому документу, какъ можно заключить изъ вставленнаго имъ слова „sic". *Daniłowicz:* „Scarbiec", I, 252, тоже ссылается только на упоминаніе Балинскаго.

[2]) Ихъ присяжныя грамоты, изъ которыхъ видно, гдѣ они княжили,—въ Cod. ep. Vit., 10, 14, 15, 16 и др. Акты, относящ. къ исторіи Западн. Россіи, I, стр. 26. Supplem. ad historiae Russiæ Monumenta, Спб. 1846, стр. 507, 508.

См. также *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag."

Другіе братья Ягелло: Константинъ и Минигайло—неизвѣстно, какими удѣлами владѣли; Лигвенъ-Симеонъ, кажется, никакого удѣла не имѣлъ въ Литвѣ, а былъ намѣстникомъ въ Великомъ Новгородѣ (Въ Акт. Западн. Рос., I, стр. 26—присяжная грамота Лигвена королю Ягелло, гдѣ, между прочимъ, Лигвенъ говоритъ, что Ягелло, король польскій, литовскій и русскій, „поставилъ насъ опекалникомъ мужемъ и людемъ Великаго Новагорода").

Kron. Ruska *Daniłowicza*, 205, 206, подъ 1388 г.: князь Лугвеній

въ Гродно, Луцкѣ и Брестѣ [3]). Столица Вильна не была отдана никому, и никакого великаго князя—правителя всей Литвы вообще Ягелло не назначалъ [4]). Такимъ положеніемъ дѣлъ не всѣ были довольны: особенно православнымъ князьямъ не могло нравиться тѣсное соединеніе съ католической Польшей. Еще во время коронаціи Ягелло въ началѣ 1386 г. Андрей полоцкій одновременно съ ливонскимъ магистромъ Робиномъ фонъ-Эльчъ вторгнулся въ Литву и взялъ нѣкоторые города, а магистръ опустошилъ страну на большое пространство [5]). Кромѣ того въ тоже время князь Святославъ Ивановичъ

литовскій, нареченный въ святомъ крещеніи Симеонъ, прислалъ своихъ пословъ въ Новгородъ Великій — Овгимонта и Братушу, желая быть у нихъ въ Новгородѣ и сѣсть на городкахъ, которыми владѣлъ Наримунтъ. На успеніе Богородицы (1389 г.) Семенъ Лугвеній Ольгердовичъ пріѣхалъ въ Новгородъ на пригородъ.

Далѣе подъ 1392 г. (Kron. Ruska, 208) говорится, что Симеонъ Ольгердовичъ поѣхалъ въ Литву, къ братьямъ.

Подъ 1394 г. (ib., стр. 210) разсказывается, что Лугвеній Ольгердовичъ женился на дочери московскаго князя—Маріи):

Что касается, впрочемъ, Андрея полоцкаго, то онъ еще въ 1385 г. отдался съ своимъ удѣломъ въ ленную зависимость отъ Ливонскаго Ордена (*Napierski*: „Русско-Ливонскіе акты", 1868, стр. 81).

Свидригелло жилъ при матери Юліаніи, въ Витебскѣ (*Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.", 237, 304, 284, 306).

Кромѣ братьевъ Ягелло упоминаются еще князья Михаилъ Явнутовичъ заславльскій, Василій пинскій (Cod. ep. Vit., 8, 10) Георгій слуцкій, Θеодоръ ратненскій, Георгій смоленскій, Θеодоръ Любартовичъ во Владимірѣ Волынскомъ, Александръ и Θеодоръ Коріатовичи въ Брацлавлѣ, Смотричѣ и Каменцѣ, Георгій Наримунтовичъ въ Бельзѣ (*Шайноха,* II, 225), Патрикій Наримунтовичъ (*Caro,* III, 29, пр. 1).

[3]) Cod. ep. Vit. 9, 13, 15, 18, 20. О полученіи Витовтомъ Луцкаго княжества см. Script. rer. Prus., V, 225.

[4]) См. приложеніе № 3.

[5]) Script. rer. Prus., III, 145. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 60.

смоленскій предпринялъ походъ въ Литву, осаждалъ, хотя и неудачно, Оршу и, сильно опустошивъ окрестныя земли, подступилъ къ Мстиславлю (на ю. отъ Смоленска). Вслѣдствіе этихъ нападеній князья Скиргелло и Витовтъ, оставивъ Краковъ и соединившись съ Корибутомъ и Симеономъ Лигвеномъ, поспѣшно отправились на защиту Литвы [6]). 29 апрѣля 1386 г. они неожиданно для осаждавшихъ явились подъ Мстиславлемъ. Въ битвѣ при р. Вехрѣ (правый протокъ р. Сожа) Святославъ былъ разбитъ. Самъ онъ вмѣстѣ съ племянникомъ Иваномъ былъ убитъ, а его сыновья Юрій и Глѣбъ попали въ плѣнъ. Черезъ мѣсяцъ, впрочемъ, Юрій, давъ обѣщаніе не вступать въ сношенія съ Андреемъ полоцкимъ, получилъ отцовское княженіе. Изъ этого уже видно, что Андрей полоцкій еще не былъ усмиренъ [7]), но и онъ продержался на Полоцкомъ княжествѣ недолго. Скиргелло, побѣдивъ его, взялъ въ плѣнъ и отвезъ въ Литву, а оттуда Ягелло отправилъ его плѣнникомъ въ Польшу, и посадилъ въ заключеміе въ Хенцинахъ (въ Сандомиріи) [8]). Княжество Полоцкое, актомъ отъ

[6]) Cod. ep. Vit., 9. *Caro,* III, Beilage 1, отрицаетъ, вопреки единогласному свидѣтельству русскихъ, литовскихъ и польскихъ лѣтописей, участіе Витовта въ этомъ походѣ, утверждая, что онъ въ это время былъ еще въ Краковѣ, причемъ ссылается на „Scarbiec“ Даниловича, стр. 260. Но изъ упоминаемаго тамъ документа видно, что Витовтъ въ одно время съ Скиргелло отправился изъ Польши въ Литву, чтобы защищать ее противъ нападеній рыцарей, Андрея полоцкаго и Святослава смоленскаго. См. *Daniłowicz*: „Scarbiec“, 260, № 251, документъ, которымъ Витовтъ свидѣтельствуетъ, что его отъѣздъ въ Литву не можетъ нарушить его обязательствъ къ королевѣ польской. Тотъ же документъ въ Cod. ep. Vit. помѣщенъ съ датою 13-го марта 1386 г., а отпускъ данный князю Скиргелло—12-го марта 1386. См. также *Sokołowski:* „Cod. epist.“, I, 6, (слова Витовта): „domina Hedvigis... nos ad terram Lithvaniae dirigit et direxit“.

[7]) *Caro,* III, 19. Cod. ep. Vit., 10.

[8]) *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.“, 32. П. С. Р. Л., IV, 94, 193.

28 апрѣля 1387 г., было отдано Скиргелло [9]). Съ третьимъ непріятелемъ Робиномъ фонъ - Эльчъ Скиргелло заключилъ перемиріе 9 іюля 1387 г. [10]).

Между тѣмъ Ягелло спѣшилъ привести въ исполненіе обѣщаніе—крестить Литву. Уже въ октябрѣ 1386 г. Ягелло съ Ядвигой, архіепископами гнѣзненскимъ, краковскимъ, познанскимъ, со многими князьями и панами былъ въ Луцкѣ. Здѣсь нѣкоторые князья—Дмитрій Корибутъ сѣверскій, Василій пинскій и другіе, давъ присяжныя грамоты королю и королевѣ, отдѣлились отъ нихъ и поѣхали къ себѣ; Ягелло же со своею свитою продолжалъ путь въ Литву [11]). Обрядъ крещенія долженъ былъ совершиться собственно надъ меньшею частью Литовскаго княжества—надъ собственно литовцами язычниками: большая же часть—русскіе были уже христіане восточнаго обряда.

Попытки ввести католичество въ Литвѣ были и раньше, но не достигли своей цѣли. И старанія меченосцевъ утвердить католическую вѣру съ помощью меча, и усилія миссіонеровъ-францисканцевъ и доминиканцевъ, и десятина, собиравшаяся по приказанію папы Климента VI съ польскаго духовенства на крестовый походъ противъ русскихъ, поддерживавшихъ православіе въ Литвѣ, были совершенно безуспѣшны. Въ концѣ XIV и въ началѣ XV стол. жители Литвы, по свидѣтельству самихъ западныхъ писателей, были или язычники, или православные [12]). Ягелло достигъ своей цѣли и ввелъ католичество въ своей родинѣ. Но это событіе далеко не имѣло такихъ важныхъ послѣдствій и такого религіознаго значенія, какъ

---

[9]) Cod. ep. Vit., 11.

[10]) Cod. ep. Vit., 12.

[11]) Cod. ep. Vit., 10. *Caro,* III, 20. *Шайноха,* II, 209.

[12]) Гр. *Д. А. Толстой:* „Римскій католицизмъ въ Россіи“, Спб. 1876, I, 186. *Theiner:* „Vet. Monum. Poloniae et Lituaniae“, Romae 1860, стр. 695, 696.

представляли польскіе лѣтописцы [13]). Во-первыхъ, обращеніе распространилось только на земли принадлежащія собственно Ягелло и Скиргелло [14])—Виленскую, Трокскую и Полоцкую. Во-вторыхъ крещеніе совершалось чисто внѣшнимъ образомъ; литовцы стали католиками только по имени, ихъ обращали въ христіанство не убѣжденіемъ и проповѣдью, а подарками: простому народу Ягелло дарилъ за крещеніе одежды, а боярамъ права и вольности. Принявшіе католичество получили: 1) право распоряжаться своимъ имуществомъ по своей волѣ, какъ польскіе паны; 2) скорый судъ, какъ въ Польшѣ, производимый чрезъ судью и одного исполнителя приговора; 3) право выдавать замужъ по своему желанію дочерей и вообще родственницъ (жена—наслѣдница имѣнія мужа, а въ случаѣ ея 2-го брака—дѣти 1-го брака); 4) освобожденіе отъ повинности работать на князя, съ сохраненіемъ, впрочемъ, обязанности ходить на войну и строить крѣпости.—Оставившіе католическую вѣру лишались этихъ правъ [15]). На дѣлѣ же тѣ литовцы, которые были язычниками, остались попрежнему такими, что лучше всего видно изъ обращенія съ Іеронимомъ: когда въ

---

[13]) *Długosz*, X, 467, 468. *M. Cromer:* „Polonia“, Colon. Agrip. 1589 г., liber XIII, стр. 247. *Mathiae de Mechovia:* „Chron. Reg. Polon.“, 1521 г., стр. 271, 272. *B. Wapowski:* „Dzieje korony Polskiéj i wielkiego księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535“, wyd. M. Malinowskiego, Wilno 1847, I, 73.

[14]) *Caro*, III, 31; *Daniłowicz:* „Scarbiec“, I, 265, 266. *Шайноха*, II, 254. *Działyński:* „Zbiór praw litewskich“, 1.

Остальныя литовскія земли были предоставлены на усмотрѣніе каждая своего князя. Жмудь почти за 4 года до этого времени подпала подъ власть рыцарей, которые нисколько не заботились о ея вѣрѣ (*Шайноха*, II, 254).

[15]) *Działyński:* „Zbiór praw litewskich“, 1, 2. *Шайноха*, II, 255. *Daniłowicz:* „Scarbiec“, I, 266. Такими привилегіями поощрялось принятіе католической вѣры; распространеніе же православія, напротивъ, ограничивалось грамотою Ягелло, отъ 22-го февраля

XV в. Іеронимъ сталъ проповѣдывать имъ христіанство, то они жаловались Витовту на него, какъ на истребителя древней вѣры и грозили покинуть страну, если Іеронимъ не будетъ высланъ [16]). Но по внѣшности, можетъ быть дѣйствительно, это миссіонерское путешествіе Ягелло не было лишено блеска. Ягелло прибылъ въ Вильну со множествомъ духовенства и пышной свитой. Язычники изъ окрестностей Вильны были созваны въ городъ и имъ велѣно креститься. Священные огни были потушены, лѣса вырублены, змѣи перебиты. Язычники плакали, но не смѣли сопротивляться. Самъ король помогалъ католическимъ священникамъ, незнавшимъ литовскаго языка, и убѣждалъ народъ. Наставленія о вѣрѣ, впрочемъ, продолжались недолго. Стали крестить и каждому новокрещенному дарили бѣлую шерстяную одежду. Подарки эти понравились язычникамъ, и нѣкоторые изъ нихъ приходили изъ-за этого креститься по нѣскольку разъ. Собралось множество желавшихъ креститься. Для ускоренія дѣла священники раздѣлили ихъ на отдѣльныя ґруппы и каждый группѣ давали одно имя. Такимъ образомъ сразу являлось нѣсколько тысячъ Стануловъ, Янулисовъ, Петролисовъ, Катеринъ, Аннъ, Яджіулъ.

Окрестивъ такимъ образомъ языческую половину Вильны и оставивъ неприкосновенной православную русскую половину, Ягелло въ срединѣ марта отправился объѣзжать другіе города. Вездѣ повторялось то же самое, что въ Вильнѣ [17]). Впол-

---

1387 г., въ которой запрещается литовцамъ-католикамъ заключать браки съ русскими-православными; въ случаѣ же существованія такого брака, лицо русской вѣры (мужъ или жена) должно быть обращаемо въ католичество подъ страхомъ тѣлеснаго наказанія. (См. *Daniłowicz:* „Scarbiec“, 1, 266. *Caro,* III, 38, полагаетъ даже, что подъ тѣлеснымъ наказаніемъ разумѣлась смертная казнь).

[16]) *Aeneas Silvius. Pistorii:* „Polonicae historiae corpus“, 1582 г., I, 3.

[17]) Самъ Ягелло такъ описываетъ крещеніе Литвы (въ жалобѣ

нѣ безъ сопротивленій дѣло, впрочемъ, не обошлось: сохранилось извѣстіе о двухъ литовскихъ православныхъ боярахъ, которые за отказъ принять новую вѣру поплатились жизнью [18]), хотя пользовались большимъ значеніемъ у князя. Изъ этого

противъ Ордена, представленной на Констанцскомъ соборѣ. Cod. ep. Vit., 1006): „ad partes Lytwanie post assumpcionem fidei catholice de regno Polonie nos transtulimus cum societate prelatorum, doctorum religiosorumque virorum et spiritualium personarum non modica nobis aggregata et adjuncta, ubi in cunctis insignioribus locis homines tam nobiles, quam communes, senes, juvenes, pueros et lactantes cujuslibet sexus jussimus congregari, congregatosque dividi fecimus in catervas propter nimiam multitudinem eorundem, videlicet in una parte omnes masculos et in alia feminas locando, quibus sic divisis presbiteros adiunximus ad quamlibet catervam quotquot fuerint necessarii ad baptizandum eosdem homines catervatim. Sed non sine miraculo predicti homines, qui debuerunt baptizari, gracia spiritus sancti inflammati tam ardenter tamquam sitibunde ad baptismum aspirabant, quod unus alium precurrebat clamitans pro baptismo celerius sibi dando; fueruntque ita unanimes ejusdem spiritus sancti repleti dulcedine, quod nullus reperiri potuit in tanta multitudine, qui de suscepcione ejusdem baptismi valde gratus non fuisset. Sicque partibus Litwanie a fine ad finem peragratis ecclesias et conventus ereximus in locis, dotavimus oportunos ministros in eisdem auctoritate episcopali constituentes et locantes, quousque in Wylnam qui est locus insignior pervenimus, ubi ecclesiam fundavimus cathedralem; et ipsam dotavimus de bonis nostri patrimonii, in qua episcopum prelatosque et canonicos ac alios ministros pro dei obsequio necessarios constituimus auctoritate sedis apostolice ad hoc specialiter accedente".

(Нѣсколько далѣе (1008 стр.) Ягелло взводитъ странное обвиненіе на рыцарей, что они во время своихъ нападеній на Литву „ecclesias catholicorum cremabant, scismaticorum ecclesias salvas et integras dimittentes").

Długosz, X, 467, 468. *Шайноха,* II, 259 и сл. *Caro,* III, 32.

Ср. выше, пр. 22 къ гл. I (о крещеніи только половины г. Вильны). О литовской миѳологіи см. *М. О. Кояловичъ:* „Чтенія по исторіи Зап. Россіи", Спб. 1884, стр. 83 и сл., гдѣ указаны и другія пособія.

[18]) П. С. Р. Л., IV, 95; V, 242.

факта видно, что собственно литовцы не только язычники, но и православные одинаково принуждались къ принятію католичества [19]); свобода исповѣдывать православіе оставлена была

[19]) Въ документѣ отъ 22-го февраля 1387 г., приведенномъ у Malinowskiego въ изданіи хроники Ваповскаго, I, 75, читаемъ: „rozkazaliśmy a nawet ślubowaliśmy, zaręczyliśmy i przez dotknięcie świętych tajemnie przysięgliśmy, wszystkich rodowitych Litwinow płci obojéj, wszelkiego stanu, powołania lub stopnia w państwach naszych litewskich i ruskich zamieszkałyck, do wiary katolickiéj i poslu szeństwa s! rzymskiemu kościolowi skłonic, pociagnąć, przyzwać a nawet zniewolić, do jakiegokolwiekby wyznania należeli“. Ср. *Daniłowicz:* „Scarbiec“, I, 266; *Caro,* III, 37, пр. 2-е.

Шайноха, II, 256. *Szajnocha:* „Dzieła, 1877, VII, стр. 63, говоритъ, что эти два боярина были манихейской вѣры и при этомъ ссылается на русскія лѣтописи (П. С. Р. Л., IV, 95; V, 242), но тамъ эти бояре вовсе не называются манихейцами, а только христіанами (а христіанская вѣра противополагается латинской, т.-е. католической). П. С. Р. Л., IV, 95: „а два болшая литвина Ягайлова крещени въ крестьянскую вѣру, и ти не крестишася въ его вѣру и Ягайло казни ихъ смертію“; V, 242. „и два литвина у него болшіе его, а тѣ крестишася въ христіяньскую вѣру, онъ же хотѣ ихъ крестити въ свою же вѣру латиньскую“. Вообще весь разсказъ Шайнохи (II, 252. „Dzieła“, 1877, VII, 60, 61 стр. и примѣчанія къ нимъ) чуть-ли не о повсемѣстномъ распространеніи въ Литвѣ манихейской секты сомнителенъ. Онъ основывается только на 2-хъ данныхъ: 1) на свидѣтельствѣ епископа Петра, который утверждаетъ, что манихеи не только пользовались большой свободой въ Литвѣ, но и пріобрѣли послѣдователей въ домахъ литовскихъ вельможъ. (Petri Eppi Camaracensis Card: De Manicheis Agapianis in Russia et Lithuania eorumque doctrinae cum ethicismo affinitate a. 1418, рукопись, приведенная въ переводѣ у *Narbutta:* „Dzieje“, I, 19, 386—394. Нарбуттъ говоритъ, что это сочиненіе кардинала Piotra d'Ailli (1350—1419) онъ получилъ отъ А. Коцебу, который нашелъ его въ Неаполѣ). 2) На обвиненіи, выставленномъ магистромъ противъ Ягелло въ посланіи къ королю французскому и западнымъ князьямъ, въ маѣ 1403 г.: „weil er (т.-е. Ягелло) die Russen Schismatiker und Ketzer heget“ *Voigt:* „Gesch. Preus.“, VI, 244. *Voigt:* „Cod. diplom. Prussiae“, V, №№ 135, 146).

только русскимъ, какъ видно изъ вышеприведенцыхъ извѣстій о крещеніи Вильны, половина которой—русская—не была

Первое свидѣтельство—епископа Петра не можетъ служить доказательствомъ. Такъ какъ западные христіане относились съ предубѣжденіемъ къ Восточной церкви (напр. въ запискѣ Ордена о Жмуди, Cod. ep. Vit., 999, христіанской церкви прямо противополагается русская, какъ бы не-христіанская), то весьма вѣроятно, что епископъ Петръ придаетъ названіе извѣстной ему ереси православію, распространенному въ Литвѣ, съ намѣреніемъ еще больше уронить это послѣднее въ глазахъ католиковъ. Не говоримъ уже о томъ, что это извѣстіе взято Шайнохой не изъ источника, а изъ Нарбутта, на котораго не всегда можно полагаться. Интересно еще, что самъ Нарбуттъ не принимаетъ манихеевъ Петра за настоящихъ манихеевъ, а дѣлаетъ странное по анахронизму предположеніе, что подъ манихеями Петръ разумѣлъ секты, извѣстныя потомъ подъ названіемъ филипповцевъ, духоборцевъ и др. *Narbutt:* „Dzieje", I, 388. Свидѣтельство Петра могло бы имѣть значеніе только въ томъ случаѣ, если бы подтверждалось другими данными. Между тѣмъ второе доказательство, которое приводитъ Шайноха—замѣчаніе магистра про Ягелло, что онъ „die Russen, Schismatiker und ketzer heget" не только не подтверждаетъ распространенія манихеизма въ Литвѣ, но скорѣе, отрицаетъ его. Конечно магистръ не преминулъ бы назвать манихеизмъ его именемъ, если бы эта ересь дѣйствительно была такъ распространена въ Литвѣ; а онъ, напротивъ, ограничивается только общимъ выраженіемъ — „еретики", очевидно, употребивъ его просто какъ синонимъ, съ католической точки зрѣнія, къ слову „схизматикъ". Это отсутствіе опредѣленнаго указанія на существованіе въ Литвѣ манихеизма въ посланіи магистра къ западнымъ государямъ, въ посланіи, въ которомъ онъ старался собрать все, что только могло уронить Ягелло и христіанство въ Литвѣ, косвеннымъ образомъ указываетъ именно на то, что манихеевъ или вовсе не было въ Литвѣ, или, по крайней мѣрѣ, было очень мало. Притомъ рыцари вовсе не всегда употребляютъ про русскихъ два выраженія рядомъ „Schismatiker und ketzer": напр. въ Cod. ep. Vit., 23 магистръ говоритъ: „cum schismaticis (только) rutenis". (*Caro,* III, 31 повторяетъ разсказъ Шайнохи, не приводя новыхъ доказательствъ).

вновь крещена [20]). Чтобы поддержать въ свое отсутствіе распространеніе католичества, Ягелло выдаетъ указъ тіунамъ или старостамъ, строго предписывая имъ повиноваться епископу и всячески содѣйствовать ему [21]). Въ концѣ іюля 1387 г. Ягелло былъ уже въ Краковѣ [22]).

Послѣ отъѣзда Ягелло спокойствіе въ Литвѣ продолжалось недолго. Витовтъ былъ очень недоволенъ своимъ положеніемъ. Во-первыхъ онъ не получилъ, не смотря на обѣщанія Ягелло, наслѣдства своего отца: Троки были отданы Скиргелло. Во-вторыхъ и тѣ земли (Гродно, Луцкъ, Брестъ-Литовскій), которыя онъ получилъ, были даны ему какъ-бы изъ милости, и Ягелло, не обращая вниманія на неоднократныя просьбы Витовта, не хотѣлъ дать никакого документа, который подтверждалъ бы право Витовта на владѣніе этими землями [23]). Поэтому Витовтъ явно дѣйствуетъ, повидимому, заодно съ Ягелло, давая разныя обѣщанія вмѣстѣ съ другими князьями и выдавая въ общихъ интересахъ даже грамоты отъ его имени [24]). Но въ то же время начинаетъ подготовлять средства для тайной борьбы: даетъ, вѣроятно за деньги, привилегію евреямъ [25]);

---

[20]) См. выше, пр. 22 къ гл. I-й.

[21]) *Шайноха,* II, 262 *Caro,* III, 39, пр. 3.

[22]) *Шайноха,* II, 264. *Lętowski:* „Katalog biskup. krakow.", I, 304.

[23]) Script. rer. Prus., II, 713 (Bericht Witowds). Объ обѣщаніи, данномъ Ягелло Витовту (предоставить ему Литву, въ случаѣ полученія Польши) см. *М. О. Кояловичъ:* „Документы, объясняющ. исторію Зап. Русскаго края и его отношенія къ Россіи и Польшѣ", Спб. 1865, XLVIII, пр. 2, гдѣ указано, что въ архивѣ метрики королевства Польскаго былъ даже договоръ по этому поводу между Ягелло и Витовтомъ (до 1386 г.).

[24]) *Caro,* III, 94, пр. 1. Cod. ep. Vit., 13.

[25]) Ibidem, 15. См. выше, пр. 4 (о томъ, что грамота, помѣщенная въ Cod. ep. Vit. 15, относится не къ трокскимъ евреямъ, а къ брестскимъ).

дарить духовенству виленской церкви нѣкоторыя земли [26]), безъ сомнѣнія, съ цѣлью расположить къ себѣ католическое духовенство литовской столицы. Этого расположенія добиться было тѣмъ легче, что соперникъ его—другой могущественный изъ литовскихъ князей, князь трокскій и полоцкій, Скиргелло былъ ревностнымъ поборникомъ православія, за что былъ очень любимъ русскими и нетерпимъ католиками, какъ можно ясно видѣть изъ пристрастныхъ и несправедливыхъ отзывовъ объ немъ польскихъ лѣтописцевъ [27]).

Наконецъ Витовтъ рѣшилъ взяться за оружіе, но прибѣгнулъ, при этомъ, къ хитрости. Въ началѣ 1389 г. онъ выхлопоталъ себѣ позволеніе отпраздновать въ Вильнѣ свадьбу

---

[26]) Ibidem, 15. *Caro*, III, 94.

[27]) *Długosz*, X, 479: „Erat enim Skirgallo Troczensis Dux audax et ferox natura, arte, manu et lingua ad omnia promptus, expavescendus omnibus, nisi illum assidua ebrietas ad vilitatem et sui contemptum redigisset, plerosque mortalium et eos praecipue, qui suum una vel ut amici, vel ut familiares obversantur, in temulentia ferro violans, quorum vulnera a se inflicta, discussa ebrietate, arte medicinae cirologicae, qua naturaliter praeditus erat, curabat. Hunc Withawdus Grodnensis Dux, magis modesti magisque vegeti et semper sobrii ingenii et propter Ruthenorum assistentiam, qui illi propter ritus sui identitatem magnopere afficiebantur, et propter Wladislai Poloniae Regis germanitatem pertimescens".

Отношенія современниковъ къ Скиргелло противорѣчатъ этой характеристикѣ, представляющей Скиргелло человѣкомъ всегда нетрезвымъ, на котораго нельзя никакъ положиться. Витовтъ и Кейстутъ настолько довѣряли ему, что въ 1382 году, полагаясь на его слова, отправились изъ своего лагеря въ лагерь враждебнаго Ягелло. Ягелло давалъ ему важныя порученія, отправлялъ посломъ въ Краковъ (въ 1385 г.), посылалъ усмирять возставшихъ князей (Андрея полоцкаго и Святослава смоленскаго въ 1386 г.), давалъ ему въ управленіе большія земли. Великій магистръ благодарилъ этого, будто бы свирѣпаго, князя за особенно хорошее обращеніе съ плѣнными (*Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 521, пр. 2)

своей сестры. Подъ этимъ предлогомъ онъ отправилъ въ Вильну множество саней, какъ будто съ разными свадебными принадлежностями; на самомъ же дѣлѣ эти сани были наполнены вооруженными людьми. Но управлявшій въ то время Вильною Димитрій Корибутъ [28]) узналъ во-время объ этой хитрости, и вооруженные люди были схвачены еще до прибытія Витовта въ Вильну [29]). Эта неудавшаяся попытка заставила Витовта на время смириться и довольствоваться своимъ настоящимъ положеніемъ, оставивъ въ покоѣ и столицу Литвы, и земли соперника—Скиргелло. 29 мая 1389 г. въ Люблинѣ онъ далъ грамоту, въ которой обѣщаетъ любить Скиргелло, какъ брата, и помогать ему противъ всѣхъ враговъ, кромѣ короля польскаго [30]). Но ему братья уже болѣе не довѣряли, наблюдали за нимъ и притѣсняли его родственниковъ: такъ были лишены своихъ земель братъ Витовта — Товтивилъ и племянникъ его жены—Иванъ Альгимунтовичъ [31]). Смиреніе и обѣщанія Витовта, дѣйствительно, были притворны. Онъ вступилъ въ сно-

---

[28]) Онъ управлялъ не за Скиргелло (*Caro*, III, 94), а за Ягелло (см. выше, пр. 4).

[29]) *Dlugosz*, X, 479, 480.; *Caro*, III, 95, Cod. ep. Vit., 1029.

[30]) Cod. ep. Vit., 18: Alexander alias Wytowt dei gracia dux Hrodnensis, Brestensis etc... illustri principi domino Skyrigaloni, duci Lithwanie et domino Trocensi et Plocensi etc. fratri nostro carissimo perpetuo et inseparabili caritatis vinculo colligari, sibi tenore presencium promittimus firmiter et spondemus, quod amodo et peramplius umquam ipsius delatorum et accusatorum verbis sive dictis nolumus in aliquo fidem credulam adhibere". Изъ того обстоятельства, что въ этой грамотѣ Витовъ обѣщаеттъ впредь не вѣрить никакимъ навѣтамъ на Скиргелло отъ кого бы то ни было, ясно, что Витовтъ объяснялъ свое неудовольствіе противъ Скиргелло различными доходившими до него слухами, которые, безъ сомнѣнія, говорили о враждебныхъ замыслахъ Скиргелло противъ Витовта. Русск. лѣтоп. подъ 1386 г. говорятъ, что Витовтъ имѣлъ многія брани со Скиргелло за княжество Литовское П. С. Р. Л., II, 351.

[31]) Script. rer. Prus., II, 713, 714.

шенія съ Орденомъ, отправилъ въ Пруссію своего младшаго брата Сигизмунда, жену Анну и сестру Рингаллу, по всей вѣроятности, въ качествѣ заложниковъ, такъ какъ обманутый уже разъ Орденъ не довѣрялъ болѣе его обѣщаніямъ. 19 января 1390 г. Витовтъ далъ формальную грамоту, которой обязуется дѣйствительно исполнить всѣ свои обѣщанія Ордену и говоритъ, что, будучи лишенъ братомъ отцовскаго наслѣдства, придетъ въ Пруссію и поручитъ себя Богу и магистру—Конраду Чольнеру фон-Ротенштейну [32]). Рыцари приняли сторону Витовта, хотя незадолго предъ этимъ жаловались на вѣроломство его и долго вели переговоры съ Ягелло и Скиргелло, въ которые вмѣшивался даже Венцеславъ, императоръ римскій и король богемскій, поддерживая Орденъ [33]).

Зимою того-же года рыцари, подкрѣпленные авантюристами изъ Западной Европы, въ числѣ около 40,000 вторгнулись въ Литву. Сначала направились на Керновъ (къ с.-з. отъ Вильны), а когда этотъ городъ былъ сожженъ отступавшими литовцами, двинулись къ Мешаголамъ (къ с.-в. отъ Вильны) и овладѣли ими, причемъ взяли много плѣнныхъ. Затѣмъ сильно опустошили окрестную страну и наконецъ, пробывъ около 2-хъ недѣль въ непріятельской землѣ, вернулись домой [34]).

Съ своей стороны Ягелло, узнавъ объ измѣнѣ Витовта, съ поляками и литовцами вторгнулся въ его владѣнія. Прежде всего онъ осаждаетъ Брестъ и, послѣ непродолжительной осады, беретъ его. Но открывшійся вскорѣ недостатокъ продовольствія принудилъ Ягелло отпустить поневолѣ [35]) значительную часть

[32]) Script. rer. Prus., III, 162. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 72. Cod. ep. Vit., 20. Къ грамотѣ приложена, кромѣ печати Витовта, и печать Ивана Ольшанскаго, сына Угемунда.

[33]) Cod. ep. Vit., 17, 18, 19.

[34]) Script. rer. Prus., III, 162. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 73.

[35]) *Długosz*, X, 485: intelligebat enim Rex milites, etiamsi non praestaret licentiam, illum deserturos".

войска; тѣмъ не менѣе онъ продолжалъ походъ и, поручивъ Брестъ поляку Hinczczae de Roskowicze, отправился съ небольшимъ войскомъ къ Каменцу (малому-литовскому) и Гродно. Взявъ безъ затрудненій Суражъ, Луцкъ, Каменецъ и оставивъ въ послѣднемъ Zindrama de Moszkowicza, идетъ къ Гродно и, перейдя Нѣманъ, располагается лагеремъ [36]). Въ такомъ крайнемъ положеніи Витовтъ отсылаетъ въ Пруссію остававшихся еще при немъ родственниковъ: брата Токвила (Товтивила) съ женою, Ивана Альгимунтовича и Юрія Наримунтовича, князя бельзскаго [37]). Осада Гродно затягивается. Скиргелло и другіе литовскіе князья присылаютъ на помощь Ягелло литовскія и русскія войска; Корибутъ лично приводитъ большое войско. Съ другой стороны Витовтъ съ рыцарями пришелъ на помощь городу и расположился на противоположномъ берегу Нѣмана. Для сообщенія съ осажденнымъ городомъ, для пріема раненыхъ и передачи съѣстныхъ припасовъ Витовтъ соединилъ нѣсколько судовъ цѣпью отъ одного берега до другаго. Поляки же выше этихъ судовъ бросили въ рѣку нѣсколько большихъ деревьевъ, которыя, увлекаемыя теченьемъ, разорвали цѣпь и поломали суда. Послѣ этой неудачи Витовтъ и рыцари ночью отступили, а городъ Гродно сдался полякамъ на 5-й день Пасхи.

Между тѣмъ въ эту распрю Ягелло съ Орденомъ вмѣшался папа Бонифацій IX и старался примирить враждующія стороны, особенно выставляя на видъ Ордену, что Ягелло

---

36) *Długosz*, X, 485. Луцкъ,—вѣроятно Лукавъ, недалеко отъ Бреста (*Caro*, III, 97, пр. 1).

37) Script. rer. Prus., III, 163. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 73, 74. О походахъ рыцарей 1390 г. см. также *Walsingham:* „Historia brevis ab Eduardo I ad Henricum V“ (Script. rer. Prus., II, 793); *John Capgrave:* „Chronicle of England“, edit. by Hindeston, Lond. 1858 (Script. rer. Prus., II, 795). См. приложеніе № 4.

уже христіанинъ [38]). Но Орденъ отклонилъ посредничество папы, отговариваясь, что прочный миръ невозможенъ, а временнаго заключать не стоитъ [39]). Впрочемъ, при посредничествѣ папскихъ легатовъ магистръ согласился устроить свиданіе съ Ягелло для мирныхъ переговоровъ, для чего было назначено 13 октября 1390 г., а мѣстомъ свиданія былъ выбранъ Торнъ [40]). Военныя дѣйствія, между тѣмъ, вовсе не прекращались. Витовту и магистру удалось привлечь на свою сторону жмудиновъ, которые и заключили союзъ съ Орденомъ и Витовтомъ, обѣщая имъ помогать за право свободной торговли въ пограничныхъ орденскихъ земляхъ [41]).

Осенью 1390 года Витовтъ и рыцари съ большимъ войскомъ изъ своихъ и чужеземцевъ предприняли походъ въ Литву. Между гостями съ Запада, пришедшими въ Пруссію искать военной славы, наиболѣе выдавались: графъ Генрихъ Дерби (потомъ король Англіи подъ именемъ Генриха IV), маркграфъ Фридрихъ (потомъ герцогъ саксонскій), рыцарь Бусико изъ Франціи. Пришелъ и ливонскій магистръ. Вступили рыцари въ Литву тремя отрядами: первымъ отрядомъ, состоявшимъ изъ прусскихъ рыцарей и чужеземцевъ: англичанъ, нѣмцевъ и французовъ, предводительствовалъ маршалъ Энгельгардъ Рабе (великій магистръ Конрадъ Чольнеръ лежалъ при смерти); другимъ—ливонскій магистръ и третьимъ — Витовтъ [42]). Намѣреваясь осаждать города, рыцари запаслись

[38]) Cod. ep. Vit., 21, 22, 23. Инструкціи папскихъ легатовъ и отвѣты на нихъ магистра (отъ 23 мая 1390 г.).

[39]) Ibidem: „pacem stabilem et perpetuam optant (т.-е. рыцари), inter se et terras Litwanorum, dummodu securitas terris eorum et christicolis possit (fieri), pacem vero temporalem sive treugas, salva obediencia sedis apostolice et imperiali, servare non intendimus nec gravi et maximo periculo facere possemus“...

[40]) Ibidem, 23.

[41]) Ibidem, 23, 24. Script. rer. Prus., III, 164.

[42]) Script. rer. Prus., III, 164. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 75, 76.

въ большомъ количествѣ осадными инструментами и машинами: въ числѣ ихъ были и тараны, и огромныя метательныя строенія изъ дерева, величиною съ порядочный домъ, подвижныя башни, и такъ называемыя крыши (schirmen), подъ прикрытіемъ которыхъ осаждающіе подходили къ стѣнамъ города, и наконецъ, еще новое тогда изобрѣтеніе, пушки. Такъ какъ всѣ эти машины сильно затрудняли движеніе крестоносцевъ въ области Литовской, гдѣ дороги были очень плохи, то обыкновенно рыцари вторгалась въ Литву водою: сначала рѣкою Нѣманомъ, а потомъ Виліей доѣзжали до самой Вильны. Такъ шли они и на этотъ разъ [43]). Скиргелло попытался было задержать непріятелей у (стараго) Ковно, но былъ обойденъ съ тылу и потерпѣлъ пораженіе [44]). 4 сентября непріятель уже былъ передъ Вильной.

Городъ Вильна раздѣлялся на три части, изъ которыхъ двѣ внизу, болѣе новыя, имѣли сильныя каменныя укрѣпленія, а третья старая, лежавшая нѣсколько выше, имѣла укрѣпленія деревянныя и называлась Кривымъ городомъ. Ви-

---

Długosz, X, 488. *Caro*, III, 98. (Длугошъ ошибочно вмѣсто маршала Рабе называетъ начальникомъ похода магистра Конрада Валленрода, который оставался дома и въ началѣ похода не былъ еще собственно магистромъ, такъ какъ Конрадъ Чольнеръ еще жилъ).

[43]) *Шайноха*, II, 373 и сл.

[44]) *Caro*, III, 99, основываясь на лѣтописи Даниловича и хронографіи Боннеля, говоритъ, что въ этой битвѣ Витовтъ взялъ въ плѣнъ Глѣба Святославича смоленскаго, который въ сраженіи при Вехрѣ попалъ въ руки поляковъ и жилъ послѣ того въ Краковѣ и только теперь очутился въ первый разъ во власти Витовта, который и отослалъ его въ оковахъ въ Пруссію. Но по лѣтописи Линденблатта (Script. rer. Prus., III, 162; *Lindenblatt*, ed. Voigt, 72) кн. Глѣбъ былъ еще до этого осенняго похода, въ началѣ того же 1390 г., отправленъ Витовтомъ (у котораго былъ уже плѣнникомъ) въ Пруссію вмѣстѣ съ княгинею Анною и Рингаллою. (Объ участіи Витовта въ битвѣ при Вехрѣ см. выше, пр. 6).

товтъ расположился около Криваго города, прусскій маршалъ стоялъ со стороны рѣки Виліи, а магистръ ливонскій за рѣкою Виліей, около деревни «Miszeholi». Еще прежде, чѣмъ начались враждебныя дѣйствія, сторонники Витовта въ Кривомъ городѣ зажгли его. Начальникъ Криваго города Казиміръ-Коригелло, братъ Ягелло, не успѣвъ, вслѣдствіе нападенія непріятеля, затушить пожаръ, долженъ былъ бѣжать, но былъ захваченъ въ плѣнъ и обезглавленъ, и голова его скоро была выставлена на копьѣ, чтобы устрашить осажденныхъ другихъ частей Вильны. Но начальникъ нижнихъ укрѣпленій Клементъ [45]) Москоржевскій, польскій подканцлеръ, мужественно защищался и отстоялъ городъ. Нѣмцы, простоявъ около пяти недѣль, должны были отступить, несмотря на то, что имѣли въ изобиліи провіантъ и военные припасы, которые имъ доставляли жмудины и литовцы. Хотя рыцари и увозили съ собою большую добычу, но потеряли много людей; между прочими былъ убитъ и братъ Витовта—Товвилъ (Конрадъ) [46]).

Когда рыцари возвращались изъ Пруссіи, магистръ Конрадъ Чольнеръ фон-Ротенштейнъ уже умеръ, и на его мѣсто былъ выбранъ Конрадъ Валленродъ. Это былъ человѣкъ свирѣпаго характера и такой же наружности, всею душою преданный военному дѣлу и ненавидѣвшій священниковъ и мо-

---

[45]) *Długosz* сначала (X, 488) вѣрно говоритъ: „capitaneus autem Vilnensis Clemens“, а потомъ (X, 491) ошибочно называетъ его Nicolaus de Moszkorzow. Ср. *Caro,* III, 93, пр. 2.

О раздѣленіи Вильны на 3 части, см. еще Cod. ep. Vit., 1009. (Жалоба поляковъ противъ Ордена на Константскомъ соборѣ). Тамъ же—о смерти Коригелло. Оправдательный отвѣтъ рыцарей, что Коригелло былъ убитъ въ общей схваткѣ, а не былъ казненъ— см. ibidem 1010, пр. 1, и ib. 1033.

[46]) Script. rer. Prus., III, 167. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 76, 77. *Długosz*, X, 488 и сл. О смерти Товвила (Товтивила), см. Script. rer. Prus., III, 178; о томъ, что Товвилъ и Конрадъ — одно и то же лицо, см. Script. rer. Prus., II, 643, пр. 1890.

наховъ [47]). Особенно любилъ онъ пышность торжественныхъ военныхъ приготовленій, пировъ и церемоній, на что не жалѣлъ никакихъ денегъ. Въ политикѣ это былъ хитрый смиренникъ, любившій представляться покорнымъ и искреннымъ [48]). Впрочемъ избраніе Конрада Валленрода великимъ магистромъ не произвело никакой перемѣны въ отношеніи къ Витовту и вообще въ политикѣ Ордена, такъ какъ послѣднее время жизни Конрада Чольнера на дѣлѣ онъ уже управлялъ Пруссіей.

Болѣе имѣло значенія для Витовта другое событіе, случившееся въ это время,—бракъ Софьи, дочери Витовта, съ великимъ княземъ московскимъ Василіемъ Дмитріевичемъ. Еще въ 1386 г. Василій Дмитріевичъ, спасаясь бѣгствомъ изъ Орды отъ Тохтамыша, направился чрезъ Молдавію въ Литву, чтобы оттуда пробраться въ Москву, минуя восточныя земли, гдѣ могъ попасться въ руки татаръ. Тогда-то, встрѣтившись съ

---

[47]) Script. rer. Prus., III, 619 и пр. 1. (Die ältere Hochmeisterchronik): „Gar eyn czorniger man was her und greszlichen an dem angesichte. Zcu krige stunt em al sein mut, wen das em got seyne jar vorkortczte. Prister und mönche voruftеher sere, dorumme mochte em keyner an seynem ende czu troste komen“. *Voigt:* „Gesch. Preus.“, V, 663.

Интересное выраженіе приписывается ему о священникахъ: „In elck lant solde mer enen paep syn naest den biscop ende die sold men hoech op een camer houden, dat hy nyemant en toyrnden off onderwonde, daen syn paeps cap off dat salicheit der zielen aenghinghe, dair sy paepen om ghemaect waren nur daseien“. Script. rer. Prus., V, 121. (Die jüngere Hochmeisterchronik). *Voigt:* „Gesch. Preus.“, V, 664, пр. 2.

(О Конрадѣ Валленродѣ есть изслѣдованіе *Lęgowski, Jos:* „Der Hochmeister des deutschen Ordens Konrad von Wallenrod und seine Behandlungen in den Quellen und Bearbeitungen der Ordensgeschichte“. Jnauguraldissertation. Altpreus. Monatschrift, Band. XVII (1880), Heft 1, 2).

[48]) *Шайноха,* II, 365 и сл.

Витовтомъ, далъ ему обѣщаніе жениться на его дочери [49]). Теперь, сдѣлавшись уже великимъ княземъ, онъ исполняетъ обѣщаніе. Осенью 1390 г. въ Маріенбургъ прибыло посольство великаго князя московскаго за дочерью Витовта, которая и отправилась въ сопровожденіи этого посольства и князя Ивана Ольшанскаго въ Москву чрезъ Балтійское море и Лифляндію [50]). Это сближеніе Витовта и съ восточнымъ сосѣдомъ не могло конечно не встревожить Ягелло. Между тѣмъ, повидимому, съ самаго начала слѣдующаго 1391 г. начинается какъ будто сближеніе между Орденомъ и Ягелло. 10 января магистръ отправляетъ къ королевѣ Ядвигѣ письмо, въ которомъ, говоря о причинахъ несогласія Ордена и Польши, оправдывается между прочимъ въ убійствѣ Коригелло. 8 апрѣля послы Ягелло, пріѣхавъ въ Маріенбургъ, назначаютъ вмѣстѣ съ уполномоченными Ордена на 13 іюля съѣздъ короля и магистра для прекращенія обоюдныхъ несогласій, вмѣстѣ съ тѣмъ постановляютъ, что на время—съ 13 іюля по 27 должно быть заключено перемиріе и предоставлена свободная торговля куп-

[49]) Никон. лѣтоп., Спб. 1788, IV, 151: „имяше же Витовтъ у себя дщерь едину и восхотѣ дати за князя Василія Димитріевича и глагола ему: отпущу тя ко отцу твоему въ землю твою, аще поимеши дщерь мою за себя единою сущу у мене". *С. М. Соловьевъ*: „Ист. Россіи", IV (Москва 1857), стр. 30.

[50]) П. С. Р. Л., II, 351; VIII, 61. Latop Litwy *Daniłowicza* 45, 46. Хроника *Быховца*, wyd. Narbutt, 31. Kronika Ruska *Daniłowicza*, 207. Script. rer. Prus., III, 167, 168. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 79. Cod. ep. Vit., 25, 999. (Записка Ордена о Жмуди, изъ которой видно, что Ягелло потомъ обвинялъ рыцарей въ содѣйствіи этому браку). *Bunge*: „Liv-Est-und-Curland. Urkundenbuch, III, 571, письмо рижскаго бургомистра отъ 17 августа 1390 г. къ правителямъ Ревеля, въ которомъ сообщаетъ, что прибыли въ Пруссію послы московскаго князя, чтобы взять дочь Витовта, на которой князь московскій женится, и выкупить смоленскаго князя (короля), который находится въ Пруссіи въ качествѣ плѣнника. (О плѣнномъ кн. смоленскомъ, Глѣбѣ Святославичѣ см. выше, пр. 44).

цамъ. 27 мая польскіе уполномоченные еще разъ подтвердили этотъ договоръ [51]). Но эти сношенія не мѣшали Ордену набирать на западѣ вспомогательное войско противъ Литвы: были призваны князья поморскіе и силезскіе. Владиславъ опольскій (Оппельнъ на р. Одерѣ, на юго-востокъ отъ Бреславля) привлеченъ на сторону Ордена значительною суммою денегъ, за которую далъ въ залогъ городъ Злоторію (на р. Вислѣ, выше Торна). Пришелъ Фридрихъ маркграфъ мисненскій съ 500 всадниками, графъ Шварцбургъ, Глихенъ и Плауенъ (всѣ изъ Саксоніи). Пришло много нѣмцевъ, французовъ и англичанъ; изъ Шотландіи явился Дугласъ. Гостей вообще собралось въ Пруссію такъ много, какъ никогда прежде [52]). И вмѣсто мира снова начались военныя дѣйствія. Осенью того же года (1391) великій магистръ Конрадъ Валленродъ съ огромнымъ войскомъ явился на границахъ Литвы. Прежде всего, предъ вступленіемъ въ непріятельскую землю, былъ устроенъ роскошный пиръ, подобнаго которому не запомнятъ лѣтописцы Ордена [53]). Съ своей стороны Ягелло тоже не особенно полагался на веденіе мирныхъ переговоровъ и старался всѣми средствами приготовить Литву къ оборонѣ. Онъ привезъ изъ Польши большое количество оружія и съѣстныхъ припасовъ [54]). Въ концѣ 1390 г., прибывъ самъ въ Литву, смѣняетъ правителя Вильны— Клемента Москоржевскаго и назначаетъ на его мѣсто Яшко Олесницкаго, которому предоставляетъ власть и надъ всею Лит-

---

[51]) Cod. ep. Vit., 28, 29. Supplem. ad histor. Russiae Monumenta, Спб. 1848, 289.

[52]) Script. rer. Prus., III, 171, 172. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 81. Cod. ep. Vit., 28.

[53]) Script. rer. Prus. III, 172. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 82. О вымышленныхъ подробностяхъ этого пира см. *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 598, пр. 1.

[54]) *Długosz*, X, 496.

вою [55]). Кромѣ того ему удалось привлечь на свою сторону поморскихъ князей: Вартислава, Богуслава и Барнима, которые признали себя вассалами Польши и обязались помогать противъ Ордена [56]).

Послѣ пира крестоносцы вступили въ Литву: великій магистръ двинулся къ Трокамъ, которые немедленно были сожжены литовцами; Витовтъ съ маршаломъ Ордена пошелъ къ Бопартену (с.-з. отъ Ковно) и Вилкинбергу (Вилькоміръ), который былъ взятъ и отданъ Витовту. Но затѣмъ рыцарямъ пришлось ограничиться осадою небольшихъ городовъ и опустошеніемъ страны: больше они не могли ничего сдѣлать и скоро за недостаткомъ продовольствія, такъ какъ литовцы истребляли всѣ запасы, должны были отправиться въ обратный путь. Прежде чѣмъ уйти, впрочемъ, они успѣли построить около Ковно 2 деревянныя укрѣпленія. Одно изъ нихъ—Риттерсвердеръ былъ предоставленъ въ распоряженіе Витовта, чтобы дать ему возможность собирать здѣсь приходившихъ къ нему литовцевъ и предпринимать нападенія въ Литву [57]). И дѣйствительно Витовтъ нетолько отразилъ нападеніе Александра Вигунда на Риттерсвердеръ [58]), но и предпринялъ отсюда въ ноябрѣ и декабрѣ 1391 г. удачный походъ

[55]) *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 99, пр. 2. *Długosz*, X, 493, сказавъ о смѣнѣ Москоржевскаго по его просьбѣ, говоритъ: „Jaschko miles Oleschnicza, generis, quod Dambno dicitur, a Rege precibus convinctus capitaneatum Vilnensem et totius Lithuaniae suscepit". См. приложеніе № 5.

[56]) *Dogiel:* „Codex diplom. Regni Polon. et M. D. Lithuaniae", 1758—64, I, 570. *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 573.

[57]) Script. rer. Prus, III, 174. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 82. *Długosz,* X, 495.

[58]) *Długosz,* X, 495. *Wapowski,* wyd. Malinowski, I, 101 (Длугошъ говоритъ о постройкѣ еще Нейгартена и Метембурга, но они — позже построены; см. Script. rer. Prus., III, 178; *Lindenblatt,* ed. Voigt, 86).

въ Литву: завоевалъ Меречъ, а потомъ и Гродно. Гродненскій гарнизонъ состоялъ изъ литовцевъ, русскихъ и поляковъ; поляки готовились къ отчаянной оборонѣ, но литовцы и русскіе схватили ихъ и посадили въ башню, а городъ сдали Витовту. Изъ всѣхъ плѣнныхъ поляковъ 15 были казнены на мѣстѣ, а 3 отправлены въ Пруссію [59]). Этотъ успѣхъ Витовта, а также и сближеніе съ московскимъ великимъ княземъ побудили Ягелло къ примиренію съ такимъ опаснымъ противникомъ. Къ тому же въ это время умеръ отъ яда родной братъ Ягелло—Александръ Вигундъ, котораго особенно любили Ягелло и поляки за его преданность католицизму и всему польскому. Ходила молва, будто Вигундъ отравленъ по порученію Витовта, который считалъ его соперникомъ; но съ такой же вѣроятностью можно предположить, что литовцы отравили его по собственному побужденію, какъ завзятаго приверженца поляковъ. Какъ бы то ни было, смерть Вигунда, по свидѣтельству лѣтописцевъ, ускорила сближеніе Ягелло и Витовта [60]). По всей

[59]) Script. rer. Prus, III, 176. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 84.

[60]) *Długosz*, X, 498; *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 103, 104; *Stryjkowski:* „Kronika Polska, Litewska, Zmòdżka i wszystkiej Rusi“, Warszawa 1846, II, 103: „Witold Wigunta Alexandra xiążę na Krewskie otrul przez naprawę“.

Длугошъ (X, 498) такъ представляетъ Вигунда: „post regenerationis lavacrum in Cracoviensi ecclesia susceptum, adeo singulos barbaros et patrios gestus et mores in habitu, loquela, tonsura et omni conversatione a se relegaverat, totumque se Polonorum moribus sanctis et religiosis addixerat, ut non neophytus aut tiro, sed veteranus fidei et religionis catholicae miles, crederetur, neque moribus tantummodo sed intellectu, factivitate et industria inter Lithuaniae Principes vegetior censebatur. De cujus morte Dux Withawdus a pluribus insimulatus est et propter mores suos et prudentiam, quos quamque suae credidit praesenti et futurae amplitudini obstare, veneno illum (falsene an vero, incertum est) vulgatus erat sustulisse.

вѣроятности, уже составивъ планъ измѣны Ордену, Витовтъ еще въ концѣ 1391 г. начинаетъ собирать къ себѣ въ Риттерсвердеръ своихъ родственниковъ, которые жили въ разныхъ городахъ Пруссіи, какъ-бы въ качествѣ заложниковъ.—Прежде всѣхъ онъ упросилъ великаго магистра отпустить къ нему жену его Анну, которая жила въ замкѣ Кремитенъ и князя смоленскаго, бывшаго въ Маріенбургѣ, а въ началѣ слѣдующаго года къ нему пріѣзжаютъ изъ Пруссіи Иванъ и Георгій, князья бельзскіе, и многіе бояре. Чтобы отклонить всякое подозрѣніе со стороны рыцарей, Витовтъ опять предпринимаетъ походъ на Лиду (на востокъ отъ Гродно) и Мѣдники (на востокъ отъ Вильны). Орденъ съ своей стороны, видя успѣхи Витовта и не вполнѣ довѣряя ему, позаботился объ укрѣпленіи своихъ восточныхъ границъ: были построены замки Метембургъ и Нейгартенъ [61]).

Нѣсколько времени спустя, послѣ смерти Александра Вигунда является къ комтуру городовъ Христборга и Балги (на ю. з. отъ Кенигсберга) молодой, еще непосвященный, епископъ плоцкій Генрихъ, братъ князей мазовецкихъ. Онъ былъ присланъ Ягелло оффиціально для веденія мирныхъ переговоровъ съ Орденомъ, на дѣлѣ же главною цѣлью его посольства было склонить Витовта къ примиренію съ Ягелло и къ измѣнѣ Ордену [62]). Не смотря на молодость, Генрихъ по своему духовному званію и нѣмецкому воспитанію былъ вполнѣ подходящимъ человѣкомъ для такого порученія: онъ съумѣлъ снискать довѣріе рыцарей и легко получилъ доступъ къ Витовту въ Риттерсвердеръ. Въ

[61]) Script. rer. Prus., III, 177 и сл.; *Lindenblatt,* ed. Voigt, 84—86. Cremythen—на Прегелѣ. (О смоленскомъ князѣ см. выше, пр. 44).

[62]) Script. rer. Prus., III, 179; *Lindenblatt,* ed. Voigt, 87; *Dlugosz,* X, 499; *Caro,* III, 109. Объ интересной судьбѣ Генриха, послужившей, можетъ быть, сюжетомъ „Зимнихъ сказокъ“ Шекспира, см. *Caro,* III, 107, пр. 2.

семействѣ Витовта Генрихъ тоже могъ разсчитывать на довѣріе: старшая сестра Витовта—Данута была замужемъ за его братомъ—мазовецкимъ княземъ Янушемъ, и такимъ образомъ онъ приходился родственникомъ Витовту. Генрихъ передалъ Витовту, что Ягелло, по соглашенію съ Скиргелло, готовъ отдать ему земли Кейстута [63]), а также и всю Литву съ титуломъ великаго князя литовскаго [64]). Предложеніе это, при-

[63]) Script. rer. Prus., III, 179: „sy (т. е. Ягелло и Скиргелло) welden im alle dy lant yngeben, dy sinem vater Kinstottin vor hettin gehort". *Lindenblatt,* ed. Voigt, 87; *Stryjkowski,* II, 94, *Kojalowicz* („Historia Lituaniae", II, Antwerpiae 1669, 30), говоря о передачѣ Литвы Витовту, приписываетъ Генриху выраженіе: „id a senatu magno consensu suasum, id a rege constitutum".

[64]) Хотя Линденблатъ (Іоаннъ Посилге) говоритъ, что Витовту были обѣщаны съ согласія Скиргелло только земли его отца Кейстута, но, по всей вѣроятности, въ это же время ему была обѣщана и вся Литва съ титуломъ великаго князя, но только пока тайно отъ Скиргелло. Въ присяжной грамотѣ Витовта Ядвигѣ отъ 5 августа 1392 г. (Cod. ep. Vit., 960) сказано: „nostram hereditatem reddidit ac restituit et de sui majestatis opulenta plenitudine plurrimas tenutas, bona, possessiones nobis *denovo* contulit et liberaliter assignavit". Кромѣ того, въ началѣ грамоты прямо говорится: „Alexander alias Withowdus dei gratia magnus dux Lytwanie". Въ оправдательномъ отвѣтѣ противъ польскихъ жалобъ на Констанцскомъ соборѣ великій магистръ такъ выражается про обѣщаніе, данное Ягелло Витовту: „ipsum de principatu Lytwanie taliter securaverunt, quod de cetero de ipso dubitare non habuit". (Cod. ep. Vit., 1029). Лѣтоп. Литовск. *Попова* (Спб. 1854, стр. 12) приписываетъ Ягелло такое обѣщаніе, данное имъ Витовту: „возми себѣ великое княженіе оу Вилни, столъ дяди своего великаго князя Олъкирда и отца своего великаго князя Кестоутия. А князь великій Витовтъ совѣтъ сотвори со князьями своими, со княземъ Иваномъ Олгимунтовичемъ и поидѣ въ Литвоу и сядѣ въ Вилни въ Литвѣ на великомъ княженьи, на столѣ дяди своего великаго кн. Олгирда и отца своего вел. кн. Кестоутиа, и рада была емоу вся земля Литовьская и Роуская". Затѣмъ Длугошъ говоритъ, что Яшко Олесницкій принялъ Витовта съ большими почестями и потомъ, по возвращеніи его изъ Острова вмѣстѣ съ Ягелло, пере-

пятое Витовтомъ, держалось до времени въ глубокой тайнѣ. Генрихъ между тѣмъ женился на сестрѣ Витовта—Рингаллѣ. Начались свадебныя празднества, и такимъ образомъ продолжительное пребываніе Генриха у Витовта не могло возбудить никакихъ политическихъ подозрѣній [65]). Орденъ, съ одной стороны, видя безпрерывныя вторженія Витовта въ Литву, ничего не подозрѣвалъ о приготовляемой Витовтомъ измѣнѣ; съ другой стороны вниманіе Ордена было всецѣло обращено на вопросъ о землѣ Добржинской.

Земля Добржинская, пограничная съ Пруссіей, лежала на восточномъ берегу Вислы, выше Торна. Владѣтелемъ ея, по

далъ ему Вильну (*Długosz,* X, 499: Ягелло „Jashkone de Oleschnicza ex capitaneatu Lithuanico amoto, Withawdo Duci illius (т. е. Wilnae) demandat regimen et non solum sortem illi paternam et castra adempta restituit, sed et *universorum castrorum Lithuaniae et Russiae* et administrationem plenariam terrarum praedictarum suae tradidit ditioni".

Ср. *Cromer:* „Polonia", 1589, 251. *Stryjkowski,* II, 97, говоритъ, что Витовтъ получилъ Вильну, Троки, Крево, Керновъ, Гродно, Суражъ, Каменецъ-Подольскъ, Брестъ, Луцкъ, Владиміръ-Волынскій „i insze zamki wszystkie Litewskie, Ruskie, Zmódzkie i Podlaskie, okrom udzialów pewnych, inszych xiążat bratów swoich rodzonych". Далѣе прибавляетъ, что Владиміръ Корибутъ сѣверскій, Свидригелло полоцкій и витебскій и Скиргелло были подъ его властью.

Назначеніемъ же Витовта великимъ княземъ Литвы безъ вѣдома Скиргелло объясняется и возобновившаяся непріязнь между ними. Свидѣтельство Линденблатта (Іоанна Посилге, Script. rer. Prus., III, 179, *Lindenblatt,* ed. Voigt, 87), что Витовту была обѣщана его отчизна *съ согласія Скиргелло* нисколько не противорѣчитъ извѣстію о возстаніи послѣдняго послѣ прибытія Витовта: Скиргелло согласился отдать Витовту его наслѣдство, но ничего не зналъ о назначеніи его великимъ княземъ всей Литвы.

[65]) Script. rer Prus., III, 179. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 87. *Długosz,* X, 499. Чрезъ нѣсколько мѣсяцевъ Генрихъ былъ убитъ (какъ подозрѣвали Рингаллою), а Рингалла вышла замужъ за молдавскаго воеводу (*Шайноха*, II, 403).

завѣщанію Казиміра Великаго, былъ Владиславъ опольскій (извѣстный также подъ именемъ Надерспана), которому принадлежала и сосѣдняя (на противоположномъ берегу Вислы) Куявская земля. Верховныя же права на эту землю оспаривали другъ у друга поляки и венгерскій король Сигизмундъ. Теперь король Сигизмундъ, только что продававшій Ордену Новую Мархію (гдѣ правилъ Янъ, князь горлицкій; Горлицъ—въ Силезіи, на р. Нейссѣ), лежащую на границѣ между Бранденбургомъ и Познанью по нижнему теченію рѣки Варты, предложилъ Ордену купить и Добржинскую землю съ Куявіей, какъ верховный владѣтель. Это желаніе принадлежало столько же Сигизмунду, столько и настоящему владѣтелю этихъ земель Владиславу опольскому, получившему на эту продажу и согласіе своей жены, которой онъ подарилъ эту землю. Орденъ принялъ предложеніе и купилъ землю Добржинскую, собственно взялъ ее въ залогъ за 50,000 венгерскихъ золотыхъ. (Еще раньше одинъ изъ пограничныхъ съ Пруссіей городовъ Добржинской земли былъ проданъ Владиславомъ опольскимъ Ордену). Всѣ эти продажи земель пограничныхъ съ Польшей, граница съ которыми къ тому же не вездѣ была точно опредѣлена, возбуждали большія опасенія въ полякахъ; особенно возстали они противъ продажи Добржинской земли, которую считали своею собственностію [66]). Принималъ участіе Орденъ и въ болѣе обширныхъ планахъ. Тотъ же Владиславъ опольскій, съ одобренія Сигизмунда венгерскаго, князя моравскаго, горлицкаго, австрійскаго, предлагалъ великому магистру планъ раздѣла Польши: страна на сѣверъ отъ Калиша и Мазовія должна отойти къ Ордену, земли на югъ отъ Калиша съ Краковомъ и Сандомиромъ, Ленчицей, Червонной Русью—къ

[66]) Cod. ep. Vit., стр. 29—31 и 1003 (жалоба поляковъ противъ Ордена на Константскомъ соборѣ). *Caro*, III, 128 и сл. *Шайноха*, II, 406 и сл.

венгерскому королю, страна на западъ отъ Варты къ римскому королю Венцеславу и горлицкому князю Яну. Великій магистръ, не принимая прямо этого смѣлаго плана, не отказывался принять участіе въ крестовомъ походѣ противъ Польши, если бы таковой былъ объявленъ папою и императоромъ [67]). Возможность самаго составленія такого плана показываетъ, что положеніе Ягелло было довольно затруднительное и что для него весьма важно было какою бы то ни было цѣною пріобрѣсть соглашеніе Витовта, число сторонниковъ котораго въ Литвѣ быстро увеличивалось, такъ какъ литовскіе паны были очень недовольны Ягелло за уничтоженіе самостоятельности Литвы [68]).

Совершенно неожиданно для рыцарей Витовтъ въ Ивановъ день 1392 г. внезапнымъ нападеніемъ захватилъ прусскій гарнизонъ Риттерсвердера; иностранцы, собиравшіеся для походовъ противъ Литвы, были высланы, а прусскіе рыцари и купцы взяты въ плѣнъ; самый городъ сожженъ. Затѣмъ захвативъ нѣмцевъ, бывшихъ во Гродно, и оставивъ тамъ сильный литовскій гарнизонъ, Витовтъ бросился на Нейгартенъ и Метембургъ и завладѣлъ ими, несмотря на сильное сопротивленіе предупрежденныхъ уже нѣмцевъ, и также сжегъ [69]). Послѣ

---

[67]) *Voigt:* „Cod. diplom. Prussiae", IV, стр. 158. *Шайноха,* II, 423.

[68]) *Daniłowicz:* „Scarbiec", I, 291.

[69]) Script. rer. Prus., III, 180, 181 и пр. 2-е (Annalis Thorunensis говоритъ, что это—вторая измѣна Витовта Ордену, а вообще—четвертая его измѣна: два раза измѣнялъ онъ Литвѣ: въ 1383 и 1390 г., и два раза Ордену: въ 1384 и 1392 г.) *Lindenblatt,* ed. Voigt, 85—87. Cod. ep. Vit., 998 (Записка Ордена о Жмуди): „tunc fecit quandam prodicionem magnam et combussit quoddam bonum castrum, Insula militis nominatum, et eum in nichilum redegit, et ordini factus est diffidus ac eciam diffidus factus fuit in suo proprio fratre, quem posuit ordini ypotecatum et in aliorum ducum filiis de Russia qui multo tempore manserunt in forma ypotecatorum in Prussia". *Długosz,* X, 499. О мнимой измѣнѣ Витовта Ордену

всего этого Витовтъ отправился въ Литву, гдѣ его встрѣтилъ правитель Литвы Яшко Олесницкій съ большими почестями, согласно приказанію Ягелло; самъ Ягелло, узнавъ о возвращеніи двоюроднаго брата, спѣшилъ въ Литву [70]).

Къ великому магистру вѣсть объ отпаденіи Витовта пришла въ то время, когда онъ совѣщался съ магистромъ Лифляндіи, епископомъ курляндскимъ и другими о способахъ защиты города Мемеля, двѣ трети котораго принадлежали Ордену, а одна епископу курляндскому. Раздраженный магистръ прежде всего обратилъ свой гнѣвъ на оставшихся заложниковъ Витовта; въ числѣ ихъ и братъ Витовта Сигизмундъ былъ заключенъ въ оковы [71]).

въ 1389 г. см. *Voigt:* „Gesch. Preus.", V, 613 пр. 1 и *Daniłowicz:* „Scarbiec", I, 293.

[70]) *Długosz*, X, 499. *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 105, желая очевидно, возвысить авторитетъ польскаго короля, разсказываетъ, будто Витовтъ, при встрѣчѣ съ Ягелло въ Островѣ, явился въ положеніи виноватаго: съ отпущенною бородою, въ небрежной одеждѣ и, павъ ницъ, умолялъ о прощеніи.

[71]) *Voigt*: „Gesch. Preus.", V, 615. *Caro,* III, 111. Voigt по нѣмецкимъ хроникамъ неправильно называетъ брата Витовта — Конрадомъ см. *Stadnicki:* „Olgierd i Kiejstut", 1870, стр. 206 и сл.

По нѣкоторымъ свѣдѣніямъ въ это же время были убиты рыцарями два сына Витовта, которые у нихъ воспитывались. *Narbutt*: „Dzieje", V, 487. *Lucas David,* VII, 189.

Voigt („Gesch. Preus.", V, 616) говоритъ, что, когда съ измѣной Витовта исчезла всякая надежда на миръ съ Польшей, великій магистръ принялъ къ себѣ Владислава опольскаго и купилъ землю Добржинскую. Это не вполнѣ вѣрно: покупка Добржинской земли состоялась раньше, чѣмъ стала извѣстна измѣна Витовта. Въ документѣ отъ 8-го мая 1392, поляки уже сообщаютъ великому магистру, что несогласія Пруссіи и Польши не могутъ уладиться, такъ какъ Добржинская земля занята прусскими рыцарями (Cod. ep. Vit., 29); открытое же нападеніе Витовта на Риттерсвердеръ совершилось только въ іюлѣ того-же года.

ГЛАВА IV (1392—1399).

Усмиреніе Витовтомъ возставшихъ Ольгердовичей.—Отношенія его къ удѣльнымъ князьямъ. — Корибутъ. — Скиргелло. — Владиміръ кіевскій. — Ѳеодоръ Коріатовичъ.—Свидригелло. — Андрей Ольгердовичъ. — Смерть Скиргелло. — Отношенія Витовта къ Польшѣ.—Споръ о Подоліи.—Требованіе дани Ядвигою отъ Витовта.—Отношенія между Ягелло и Ядвигой.—Зависимость Ягелло отъ пановъ.—Отношенія Витовта къ Ордену.—Войны—Дипломатическія сношенія съ Орденомъ.—Съѣздъ Витовта и великаго магистра на о—вѣ Салинѣ (12 октября 1398 г.).—Отношенія Витовта къ восточнымъ сосѣдямъ.—Отношенія къ Москѣ и Твери.—Отношенія къ Смоленску и Рязани.—Отношенія къ Новгороду и Пскову.—Отношенія къ татарамъ.—Тохтамышъ.—Походъ Витовта на татаръ въ 1398 г. Витва на р. Ворсклѣ (1399 г.).

Получивъ титулъ великаго князя Литвы, Витовтъ стремился быть великимъ княземъ нетолько по имени, но и на дѣлѣ. Первые годы своего княженія онъ употребилъ, главнымъ образомъ, на усмиреніе и подчиненіе удѣльныхъ князей. Въ непокорныхъ и недовольныхъ недостатка не было. Какъ мы видѣли выше, ни Скиргелло, ни Александръ Вигундъ не носили титула великаго князя литовскаго, а теперь вдругъ Кейстутовичъ получаетъ этотъ титулъ и дѣлается господиномъ Ольгердовичей [1]); этого Ольгердовичи, разумѣется, не хотѣли признать. Поэтому, едва только Ягелло съ Ядвигой и Витовтъ съ Анной, съѣхавшись въ Островѣ, успѣли (5 августа 1392 г.) обмѣняться взаимными увѣреніями въ дружбѣ и вѣрности [2]), какъ пришлось уже усмирять возставшихъ Ольгердовичей.

---

[1]) См. выше, примѣчаніе 64, къ главѣ III.

[2]) См. выше, пр. 29, къ гл. I.

Прежде всѣхъ поднялся Димитрій Корибутъ, но былъ разбитъ Витовтомъ при Докудовѣ (близъ Лиды), взятъ потомъ въ плѣнъ и отправленъ къ Ягелло [3]). Въ томъ же 1392 г. состоялось примиреніе Витовта со Скиргелло при посредничествѣ Ягелло и Ядвиги; Скиргелло за признаніе Витовта великимъ княземъ литовскимъ получилъ кромѣ Кіева (отнять который у Владиміра обязался Витовтъ, такъ какъ тотъ не исполнялъ своего прежняго обѣщанія и не отдавалъ Кіева) еще Кременецъ и Стожекъ (Волынской губ.) [4]). Уже въ 1392 г. Витовтъ приступилъ къ исполненію своего обязательства относительно Скиргелло, пошелъ на Владиміра, но пока, впрочемъ, заключилъ съ нимъ перемиріе и отправился въ Подолію. Скиргелло же жилъ въ это время въ Краковѣ. Только весною 1395 г. Витовтъ пошелъ опять на Владиміра Но тотъ при посредничествѣ пословъ Ягелло уступилъ Кіевъ добровольно и получилъ Копыль (близь истоковъ р. Нѣмана), а въ Кіевѣ сѣлъ Скиргелло [5]).

---

[3]) Script. rer. Prus. III, 185. Хроника *Быховца*, wyd. Narbutta, 33. Лѣтопись великихъ князей литовскихъ *А. Н. Попова*, Спб. 1874, стр. 12. *M. Bielski,* Warzawa 1764, стр. 237. *Cromer*: „Polonia", 1589 г., стр. 251. *Stryjkowski,* II, 101. *Kojalowicz* „Hist. Lituan.", 1669, II, 46.

[4]) Cod. ep. Vit., 31. *Sokołowski:* „Cod. ep.", I, 17. Ср. также *Caro,* III, 112, пр. 2. *Długosz*, X, 502. *M. de Mechovia:* „Chron. Reg. Pol.", 1521, 273. *Cromer*: „Polonia", 1589, 251. *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 108. *Stryjkowski*, II, 98. *Kojalowicz*, II, 33, какъ и Длугошъ, говоритъ, что Скиргелло, кромѣ обѣщаннаго Кіева, были даны: Стародубъ, Старыя Троки, Кременецъ, и что ему предписано было „ut Alexandro Withawdo duci in singulis pareat".

Къ тому же времени (6-го декабря 1392 г. въ Островѣ) относится поручительство Анны за вѣрность Витовта предъ Ядвигою (*Sokołowski*: „Cod. ep.", I, 16).

[5]) Latop. Litwy *Daniłowicza*, 48. Хроника *Быховца*, wyd. Narbutta, 34. П. С. Р. Л., II, 352 (здѣсь Владиміръ названъ Гедиминовичемъ). *Stryjkowski*, II, 103. *Kojalowicz*, II, 47, говоритъ, что

Послѣ перваго похода на Владиміра кіевскаго, Витовтъ обратился на Θеодора Коріатовича (внукъ Гедимина) князя подольскаго. Еще Ольгердъ въ 1362 г. отнялъ Подолію у татаръ и отдалъ ее въ управленіе своимъ племянникамъ Коріатовичамъ [6]). Θеодоръ Коріатовичъ возсталъ было противъ Витовта, но былъ усмиренъ, лишенъ владѣній, взятъ самъ и отправленъ въ Польшу (гдѣ и просидѣлъ въ темницѣ до 1403 г.);

Владиміръ получилъ „Kopylum cum latifundiis ad 30 leuca excurrentibus perpetuo jure".

Что удаленіе Владиміра изъ Кіева и водвореніе тамъ Скиргелло случилось только въ 1395 г., а не при первомъ походѣ Витовта на Смоленскъ въ 1393 г. (какъ излагаетъ *Caro*, III, 187), видно изъ документа отъ 18-го февраля 1394 г., которымъ Витовтъ, Скиргелло, Владиміръ и Θеодоръ ручаются за вѣрность Андрея (Cod. ep. Vit, 35): въ этомъ документѣ Владиміръ называется еще княземъ кіевскимъ („Nos Wytowdus dei gratia, Skirgello eadem gracia duces Litwanie, Wladimirus Kyoviensis nec non Fedorius Rathniensis"). Изъ сочиненія *Przezdzieckiego* „Zycie domowe Jadwigi i Jagielly", 38—45, видно, что въ 1393 и 1394 г. Скиргелло находился, большею частью, въ Краковѣ. Еще *Stadnicki* („Bracia Wlad. Jag", 117, пр. 11) обратилъ вниманіе на запутанность хронологіи въ этомъ мѣстѣ въ лѣтописяхъ и пришелъ къ вѣрному выводу.

6) *Антоновичъ*: „ Очеркъ исторіи великаго княжества Литовскаго до половины XV ст.", вып. 1, Кіевъ 1878, 149 и 150 стр.

Подолія обнимала въ то время лѣвую половину бассейна Днѣстра, отъ впаденія въ него р. Серета до моря; весь бассейнъ Южнаго Буга и нижнюю часть Днѣпра по правому берегу, отъ устья рѣки Роси до моря (Ibidem).

Дашкевичъ („Литовско-русское государство, условія его возникновенія и причины упадка", „Кіев. Унив. Извѣстія", 1882, № 10, стр. 424, 434) принимаетъ извѣстіе Кромера, взятое, по словамъ послѣдняго, изъ какой-то литовской хроники, что Ольгердъ, отнявшій у татаръ Подолію — не великій князь Ольгердъ (какъ говоритъ извѣстная литовская хроника), а полководецъ Витовта; хотя признаетъ все-таки, что Коріатовичи еще при Ольгердѣ занимали Подолію.

а Подолію Витовтъ взялъ себѣ. Та же участь постигла и Волынь [7]). Скоро дошла очередь и до младшаго брата Ягелло, Свидригелло Болеслава, который жилъ со своею матерью Юліаніей въ принадлежавшемъ ей Витебскѣ. Въ концѣ 1392 г. она умерла, и городъ Витебскъ былъ отданъ Ягелло своему приближенному (сокольничему) Θеодору Веснѣ. Свидригелло этого не перенесъ, убилъ Весну и овладѣлъ княжествомъ, которое считалъ своимъ достояніемъ. Ягелло поручилъ Витовту усмирить непокорнаго брата. Витовтъ вмѣстѣ съ Скиргелло отправился противъ Свидригелло, взялъ Друцкъ, Оршу и приступилъ къ самому Витебску. Свидригелло упорно защищался, и осада затянулась; на помощь къ осаждающимъ подошелъ князь смоленскій. Наконецъ Свидригелло долженъ былъ сдаться и отправленъ былъ въ Краковъ [8]), откуда скоро ушелъ въ Венгрію.

---

[7]) Latop. Litwy *Daniłowicza*, 46, 50—52. Лѣтоп. Литовск. *Попова*, 19, 20. Хрон. *Быховца*, wyd Narbutta, 33. П. С. Р. Л., II, 352. *Stryjkowski*, II, 105. *Cromer* („Polonia“, 1589, lib XIII, стр. 252) и *M. Bielski* („Kronika Polska“, Warszawa 1764, 238) стараются доказать, что Витовтъ завоевалъ у Θеодора только часть Подоліи, а другую выпросилъ у Ягелло.

Долголѣтній споръ за Волынь между Польшей и Литвой былъ рѣшенъ въ послѣдній годъ княженія Ольгерда такъ, что удѣлы Берестейскій, Владимірскій и Луцкій были признаны принадлежащими Литвѣ (и правили здѣсь Коріатовичи и Любартъ; Берестейская земля одно время была признана королемъ Казиміромъ неотъемлемою собственностью Кейстута); земли же Холмская и Бельзская отошли къ Польшѣ (*Антоновичъ*: „Истор. вел. княж. Литовск.“, 155, 156).

[8]) П. С. Р. Л., VIII, 62. Latop. Litwy *Daniłowicza*, 46. Лѣтоп. Литовск. *Попова*, 13. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 33. Script. rer. Prus., III, 243; II, 654. *Stryjkowski*, II, 98. *Kojałowicz* („Hist Lituan.“, 1669, II, 35, 36) такъ выражается о Скиргелло и Свидригелло: „Skirgello in audaciam pronior, Russorum quoque gratia, ac pecunia... potens, propriis viribus bellum moliri coepit.... Swidrigello cui et ingenium timidius et arctiores... opes, et popularium exiguus

Такъ быстро уничтожилъ Витовтъ наиболѣе сильныхъ удѣльныхъ князей. Правда они потомъ были выпущены на свободу и получили удѣлы, но удѣлы эти были уже меньше прежнихъ, и князья не пользовались прежнею самостоятельностью. Такъ кромѣ Владиміра кіевскаго, получившаго Копыль, уже въ 1393 г. былъ выпущенъ на свободу Димитрій Корибутъ и получилъ Новгородъ-Сѣверскъ, причемъ за его вѣрность поручился тесть его Олегъ рязанскій. А когда онъ снова возмутился, то былъ лишенъ Новгородъ-Сѣверска (который отданъ Θеодору Любартовичу) и отправленъ на Волынь и Подолію, гдѣ получилъ нѣкоторые города [9]). Въ 1394 г. получилъ свободу Андрей Оль-

favor... apud vicinos hostes consiliis suis subsidia quaesivit". *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.", 306. *Caro,* III, 190, пр. 2.

Дальнѣйшая судьба Свидригелло—такая: изъ Кракова онъ ушелъ къ князю Пшемыслу Тешинскому, оттуда въ Венгрію, гдѣ пробылъ нѣсколько лѣтъ. Оттуда въ 1398 г. пытался было войти въ тѣсныя сношенія съ Орденомъ и получить помощь, но безъ успѣха, такъ какъ въ то время былъ миръ у Ордена съ Ягелло и Витовтомъ. Потомъ онъ былъ призванъ Ягелло и Витовтомъ вернуться и получилъ Новгородъ—Сѣверскъ, Подолію и нѣкоторые города Червонной Руси. Участвовалъ въ битвѣ на р. Ворсклѣ (ср. ниже, пр. 77 къ гл. IV). Въ 1402 г., опять поссорившись съ Ягелло и Витовтомъ, бѣжалъ въ Мальбургъ къ рыцарямъ и предпринялъ съ ними походъ въ Литву. Въ слѣдующемъ году, снова примирившись съ братьями, поселился сначала въ Вильнѣ, потомъ повидимому опять получилъ Сѣверскую область и часть Подоліи и помогалъ Витовту въ походахъ. Въ 1408 году опять бѣжитъ, но уже въ Москву, получаетъ отъ московскаго князя Владиміръ на Клязьмѣ, Переяславль и другіе города, и принимаетъ дѣятельное участіе въ въ борьбѣ Москвы противъ Витовта. Въ 1409 г., когда былъ заключенъ миръ между Москвою и Литвою, является снова въ Литвѣ, но скоро заключаетъ здѣсь тайный союзъ съ Орденомъ; узнавъ объ этомъ союзѣ, Витовтъ посадилъ Свидригелло въ темницу, гдѣ онъ и пробылъ около 8 лѣтъ *(Stadnicki,* ibidem., и см. также ниже, пр. 33 къ гл. V).

[9]) Cod. ep. Vit., 33. *Sokołowski:* „Cod. ep.", I, 19. *Stryjkowski,* II, 101. *Kojalowicz,* II, 46.

гердовичъ (сидѣвшій въ заключеніи около восьми лѣтъ) за поручительствомъ Витовта и другихъ князей; но ему не дано было вовсе никакого удѣла, и пробывъ нѣсколько времени въ Корчинѣ (на верхней Вислѣ, ниже Кракова), онъ отправился къ своему сыну Ивану, правившему въ Псковѣ, гдѣ и принималъ нѣкоторое участіе въ сношеніяхъ Пскова съ Новгородомъ [10]). И такъ изъ всѣхъ братьевъ Ягелло только Скиргелло съ 1395 г. владѣлъ большимъ княженіемъ Кіевскимъ. Безъ сомнѣнія этотъ князь, пользовавшійся расположеніемъ Ягелло, преданностью русскаго населенія и отличавшійся личными достоинствами, былъ самымъ опаснымъ соперникомъ Витовта, противъ котораго Витовтъ нетолько не рѣшался употреблять открытаго насилія, какъ противъ другихъ братьевъ Ягелло, но даже долженъ былъ помогать ему. Невольно является поэтому предположеніе, что неразборчивый на средства Витовтъ, не имѣя возможности дѣйствовать открыто противъ Скиргелло, старался избавиться отъ него тайно. Какъ бы то ни было, но въ томъ же 1395 году Скиргелло умеръ отъ отравы (такъ по крайней мѣрѣ, разсказываютъ лѣтописи) и на его мѣсто Витовтъ послалъ Ивана Альгимунтовича [11]).

Ѳедко Любартовичъ сначала княжилъ въ Луцкѣ на Волыни, потомъ во Владимірѣ и наконецъ съ 1393 г. въ Новгородъ-Сѣверскѣ; въ 1398 онъ бѣжалъ въ Венгрію, позднѣе получилъ Жидачовъ въ Галиціи. *Caro*, III, 190, пр. 1.

[10]) Cod. ep. Vit., 35. П. С. Р. Л., IV, 194. *A. Przezdziecki*: „Zycie domowe Jadwigi i Jagielly", 46 и сл., см. *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.", 33.

[11]) Latop. Litwy *Daniłowicza*, 47, разсказываетъ, что Скиргелло, отправляясь на охоту, былъ позванъ монахомъ Ѳомою на пиръ: „kniaziu że Skirihajlu, suczcziu u neho na piru,—aż że toho neswiem zań że biech tohdy mlad, no necej hłaholiut—iżeby tot foma dał kniaziu Skirihajlu zelie trownoje piti. I s toho piru kniaż Skirihajlo tak pojechal za Dnepr k Miłoławiczam i tamo razbolesia kanon kanona kreszczenia, w subotu wjecha w horod wo Kjew bolen; bolew

Позднѣе въ 1398 г. былъ вызванъ изъ Венгріи Свидригелло, и ему обѣщали Новгородъ-Сѣверскъ, Подолію (часть) и нѣкоторые города Червонной Руси. Такая необыкновенная уступчивость Витовта по отношенію къ Свидригелло, конечно объясняется тѣмъ, что онъ въ это время готовился къ большому походу противъ татаръ и ему необходимо было обезопасить себя съ запада. Свидригелло, завязавшій въ Венгріи сношенія съ Орденомъ, не преминулъ бы воспользоваться отсутствіемъ Витовта и напасть на Литву; поэтому Витовтъ и предпочелъ примириться съ нимъ, хотя бы и на невыгодныхъ для себя условіяхъ. Отношенія Витовта и Свидригелло въ 1398 г. нѣсколько напоминаютъ отношенія Ягелло къ Витовту въ 1392 году: какъ Ягелло въ 1392 г., вслѣдствіе враждебныхъ намѣреній сосѣдей, вынужденъ былъ примириться съ Витовтомъ на чрезвычайно выгодныхъ для послѣдняго условіяхъ, такъ теперь и Витовтъ, имѣя въ виду борьбу на востокѣ, заплатилъ за примиреніе съ Свидригелло дороже, чѣмъ имѣлъ обыкновеніе. Было еще и другое сходство: Ягелло въ 1392 г. не могъ считать владѣніе Литвою вполнѣ

VII dniy, prestawisia wsredu..." Script. rer. Prus., III, 198. Лѣтоп. Литов. *Попова*, 14. Хроника *Быховца*, wyd. Narbutta, 34. *Długosz*, X, 509. (Такъ какъ по хроникѣ Быховца Скиргелло умеръ на 7-й день, то Нарбуттъ думаетъ, что онъ умеръ не отъ отравы, а отъ горячки). *Stryjkowski*, II, 103, 104. *Kojałowicz*, II, 48 (между прочимъ говоритъ, что кіевляне любили Скиргелло „ob prodigam liberalitatem").

Длугошъ приводитъ два объясненія, почему русскій монахъ отравилъ Скиргелло: первое—будто онъ мстилъ вообще за жестокость съ русскими; второе,—будто Скиргелло собирался ѣхать въ Римъ и принять католичество, и этимъ испугалъ русскихъ, которые и поспѣшили отъ него избавиться. Первое объясненіе противорѣчитъ расположенію русскихъ къ Скиргелло, о которомъ упоминаетъ и самъ Длугошъ—см. ниже, пр. 12; второе объясненіе является уже лишнимъ при первомъ и кромѣ того маловѣроятнымъ.

обезпеченнымъ. Литовскіе бояре были недовольны явнымъ намѣреніемъ Ягелло ополячить Литву и лишить ее самостоятельности; русскіе, составлявшіе большую часть населенія, конечно, были раздражены введеніемъ католичества и дарованіемъ католикамъ различныхъ правъ и привилегій, которые не распространялись на православныхъ. Понятно поэтому, что они были привержены къ братьямъ Ягелло—Скиргелло и Свидригелло, которые всегда отличались расположеніемъ къ православію [12]). Такимъ образомъ нетолько Витовтъ былъ опасенъ для Ягелло, но и Скиргелло и Свидригелло точно также могли, опираясь на православное населеніе, добиваться отдѣленія Литвы отъ Польши. Слѣдовательно Ягелло, отдавая Витовту Литву, отдавалъ страну, обладаніе которой было сомнительно и во всякомъ случаѣ грозило большими затрудненіями, вслѣдствіе притязаній братьевъ. Въ такомъ же положеніи была теперь и Подолія, отдаваемая Свидригелло: Витовтъ завоевалъ ее, но поляки упорно предъявляли на нее свои права; изъ-за Подоліи возникъ споръ, который могъ повести къ разрыву между Витовтомъ и Польшей [13]). Такимъ образомъ и Витовтъ, соглашаясь на отдачу Подоліи, сначала Спытко, а потомъ Свидригелло, уступилъ землю спорную, удержать которую въ своей власти было трудно.

---

[12]) *Długosz*, X, 505 и въ друг. мѣст. О Скиргелло *Długosz*, X, 479 (см. выше, прим. 27 къ гл. III). Inventarium archivi regni, *Cromeri:* Recognitio fidelitatis quorundam subditorum Skirgaylo Duci Lith. *Daniłowicz*: „Scarbiec", I, №№ 637 и 638.

[13]) См. выше, пр. 7. *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.", 309, 310. Вопросъ о Подоліи очень затемненъ польскими лѣтописцами. Различныя мнѣнія объ исторіи Подоліи см. *Stadnicki*: „Synowie Gedymina: Monwid...", 1881, стр. 186 и сл. *Smolka*: „Szkicze histor.", Warszawa 1882, I, 49, и пр. 15. *Дашкевичъ*: „Литовско-русск. государство...", Кіевск. Универс. Извѣстія, 1882, № 10, 431. *Молчановскій*: „Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 г., Кіев. Унив. Изв., 1883 г. (съ мая). См. приложеніе № 6.

Отношенія Витовта за это время (отъ 1392 до 1399 г.) къ Ягелло и Польшѣ, мирныя вообще, представляютъ все-таки рядъ болѣе или менѣе крупныхъ недоразумѣній, изъ которыхъ видно, что отношеніе Литвы къ Польшѣ было весьма неопредѣленное. Литовцы считали свое княжество совершенно самостоятельнымъ, а поляки, основываясь на грамотѣ Ягелло отъ 1386 г. и на присяжной грамотѣ Витовта и Анны отъ 1392 г., считали Литву частью своего государства, хотя и сознавали, что на самомъ дѣлѣ Литва представляла самостоятельную область.

Сильное недоразумѣніе возбуждалъ, какъ мы уже сказали, вопросъ о Подоліи. Подчиненіе ея Витовту и введеніе въ нее литовскихъ чиновниковъ встревожило поляковъ. Чтобы уладить этотъ споръ, значительная часть Подоліи была въ 1395 г. отдана польскому пану Спытко Мельштинскому; но онъ черезъ это владѣніе приравнивался къ литовскимъ удѣльнымъ князьямъ и становился такимъ образомъ подручнымъ княземъ Витовта. Кромѣ того Витовтъ, повидимому, получилъ денежное вознагражденіе [14]).

Такою мѣрою согласіе между Витовтомъ и поляками далеко не было возстановлено. Если Ягелло, всегда расположенный къ Литвѣ, и былъ доволенъ расширеніемъ ея границъ, то никакъ нельзя сказать того же о Ядвигѣ. Королева польская рѣшилась весьма энергично заявить свои права на русскія и литовскія земли и потребовала (въ 1398 г.) отъ Витовта дани въ знакъ его подчиненія Польшѣ. Витовтъ, уже утвердившійся вполнѣ въ Литвѣ, какъ и слѣдовало ожидать, былъ возмущенъ такимъ требованіемъ и нимало не думалъ исполнять его. Получивъ письмо Ядвиги, онъ призвалъ къ себѣ бояръ русскихъ и литовскихъ и спросилъ ихъ, хотятъ ли они быть подданными Польши и

[14]) См. предыдущее примѣчаніе.

платить ежегодную дань. Бояре всѣ отвѣчали, что они всегда были свободными людьми, что предки ихъ никакой дани полякамъ не платили и что они хотятъ жить попрежнему [15]).

Такъ какъ Витовтъ, получивъ требованіе Ядвиги, счелъ нужнымъ созвать даже бояръ, то необходимо предположить, что требованіе это, хотя и предъявленное безъ участія Ягелло, можетъ быть даже противъ его воли, тѣмъ не менѣе имѣло оффиціальный характеръ. Такое предположеніе вовсе не покажется невѣроятнымъ, если обратить вниманіе на положеніе Ядвиги и Ягелло въ Польшѣ и на ихъ взаимныя отношенія. Ядвига принимала самое дѣятельное участіе въ политическихъ дѣлахъ, что ясно видно изъ множества документовъ, которые писаны или отъ ея имени, или на ея имя [16]). Занималась она даже и военными предпріятіями: такъ въ 1387 г., когда Ягелло крестилъ Литву, Ядвига съ польскими панами предпринимала походъ въ Червонную Русь [17]). Извѣстно кромѣ того, что между королемъ и королевой не всегда было согласіе въ политическихъ взглядахъ. Ягелло болѣе заботился о личныхъ интересахъ и старался прежде всего упрочить свое положеніе пріобрѣтеніемъ приверженцевъ среди польской знати. Ядвига, напротивъ, вмѣстѣ съ панами стояла твердо за интересы государства. Это разногласіе особенно ясно проявилось въ дѣлѣ вышеупомянутаго Спытко Мельштинскаго, которому Ягелло далъ западную Подолію и притомъ, конечно, къ большому неудовольствію польскихъ патріотовъ, на правахъ литовскаго князя; и

---

[15]) Script. rer. Prus., III, 219 и сл. *Lindenblatt,* ed. Voigt 113 и сл.

[16]) Напр. переговоры о землѣ Добржинской почти исключительно ведутся съ Ядвигой. Cod. ep. Vit., стр. 27—55. По мнѣнію *Caro,* III, 145, во внѣшнихъ сношеніяхъ Ядвигѣ принадлежала первая роль, а Ягелло распоряжался внутренними дѣлами.

[17]) *Zubrzycki*: „Kronika Lwowa“, 57. *Шайноха,* II, 285. *Caro,* III, 62.

въ подобномъ же дѣлѣ Цимко Мазовецкаго, которому тоже за его услуги Ягелло хотѣлъ дать, кромѣ Бреста въ Куявіи, еще Радомъ, но долженъ былъ уступить противодѣйствію Ядвиги и пановъ [18]).

Ягелло вообще игралъ второстепенную роль въ Польшѣ не только при Ядвигѣ, но даже и послѣ ея смерти: имъ вполнѣ управляли польскіе паны. Особенно ясно проявляется его слабость въ вопросѣ о королевскомъ титулѣ Витовта. Ягелло далъ свое согласіе на коронованіе Витовта и даже выразилъ свое удовольствіе, но паны возстали противъ предложенія короновать Витовта, и Ягелло заговорилъ другое [19]). Ягелло самъ сознавалъ свое зависимое положеніе, тяготился имъ и, повидимому, не особенно дорожилъ польскимъ престоломъ: послѣ смерти Ядвиги, онъ самъ добровольно собирался оставить тронъ [20]); позднѣе, когда дѣло о коронованіи Витовта приняло острый оборотъ, Ягелло готовъ былъ уступить ему польскій престолъ [21]).

Понятно поэтому, что требованіе дани, хотя и было предъявлено Ядвигою, должно было произвести впечатлѣніе на Витовта. Ближайшимъ послѣдствіемъ этого требованія было сближеніе Витовта съ Орденомъ.

Первое время послѣ измѣны Витовта Ордену въ 1392 г. отношенія между Орденомъ и Литвою были враждебныя: рыцари предпринимали походы въ Литву одинъ за другимъ. Такъ

---

[18]) О Цимко Мазовецкомъ см. *Caro,* III, 147.

[19]) Cod. ep. Vit., 815 и сл., а также 837.

[20]) *Długosz,* X, 537: „Wladislaus Rex postquam funeri Reginae Hedvigis justa persolvisset, in Russiam ex Cracovia abiit seque de Regno, Regina mortua, ejiciendum timens, dum a Polonis licentiam revertendi in Lithuaniam petit, in Regno confirmatur". *Kojalowicz,* II, 65, говоритъ, что Ягелло послѣ смерти Ядвиги уѣзжаетъ „in Russiam", чтобы въ случаѣ сверженія съ польскаго престола, занять Литву „amoto Witoldo".

[21]) Cod. ep. Vit., 868. *Długosz*, XI, 381—386.

уже осенью того же 1392 г. они съ большимъ числомъ заграничныхъ рыцарей, между которыми опять былъ графъ Генрихъ Дерби, вторглись въ Литву. Графъ Дерби съ англичанами вслѣдствіе одной ссоры скоро ушелъ домой, а рыцари продолжали походъ, взяли городъ Суражъ (на юго-западъ отъ Гродно), сожгли его и, захвативъ около 200 плѣнныхъ, вернулись въ Пруссію [22]). Въ началѣ слѣдующаго года — опять походъ въ Литву, который кончился разрушеніемъ Гродно [23]). Изъ западныхъ гостей въ этомъ походѣ участвовалъ герцогъ гельдернскій (Гельдернъ на нижнемъ Рейнѣ, близь Дюссельдорфа). Въ болѣе обширныхъ размѣрахъ были предприняты походы при новомъ магистрѣ Конрадѣ Юнингенъ (Конрадъ Валленродъ умеръ 25 іюля 1393 г.) [24]). Въ началѣ 1394 г. рыцари вторгнулись въ Литву, сожгли нѣсколько городовъ: Новогрудокъ, Лиду, Меркинъ (Меречъ) и Деречинъ (всѣ — Гродненской области) [25]). А лѣтомъ того же года былъ предпринятъ походъ на самую столицу Литвы — Вильну. По обыкновенію, и на этотъ разъ пришло много гостей съ запада, изъ которыхъ особенно были полезны Ордену 200 бургундскихъ стрѣлковъ, присланныхъ герцогомъ Филиппомъ бургундскимъ. Прежде всего рыцари хотѣли возстановить крѣпость Риттерсвердеръ, разрушенную Витовтомъ въ 1392 г., и затѣмъ уже, дождавшись сбора всѣхъ отрядовъ и опираясь на эту пограничную крѣпость, двинуться къ самой Вильнѣ.

---

[22]) Script. rer. Prus., III, 184, 185. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 88, 90. *Długosz*, X, 501. *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 624.

[23]) Script. rer. Prus., II, 649 (Wigand); III, 185 (Joh. Posilge). *Długosz*, X, 503.

[24]) Script. rer. Prus., III, 187. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 92. *Długosz*, X, 503. *Voigt*: „Gesch. Preus.“, V, 644.

[25]) Script. rer. Prus., III, 191, пр. 3; II, 652. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 94 и примѣчаніе.

Великій магистръ и маршалъ со своими отрядами, соединившись въ Кенигсбергѣ, отправились въ Лабіавъ (на берегу Куришгафа, южнѣе устья Нѣмана), гдѣ сѣли на корабли и, выдержавъ сильную бурю въ Куришгафѣ, съ значительною уже потерею прибыли въ устье Нѣмана, къ тому острову, на которомъ стоялъ прежде Риттерсвердеръ. Приступлено было немедленно къ возстановленію крѣпости. Но чрезъ нѣсколько дней явился Витовтъ съ большимъ отрядомъ и всѣми силами сталъ препятствовать постройкѣ укрѣпленій. Переговоры, завязавшіеся между великимъ магистромъ и Витовтомъ, не привели ни къ чему. Между тѣмъ подошелъ съ войскомъ ливонскій магистръ и другіе отряды изъ Пруссіи. Витовтъ поспѣшно отступилъ, а рыцари, оставивъ постройку, двинулись за нимъ въ Литву. Витовтъ всячески затруднялъ непріятелю путь, нападая на отдѣльные отряды, отбивая обозъ и опустошая страну. Рыцари подошли къ Папартену (близь Кернова), гдѣ захватили князя (von Wesisken) Судемунда [26]), который долго измѣнялъ то Ордену, то Литвѣ, и повѣсили его. Наконецъ подступили рыцари къ Вильнѣ и начали осаду. Витовтъ, получивъ значительныя подкрѣпленія изъ Польши, расположился вблизи непріятельскаго лагеря и наносилъ ему большой вредъ, нападая на отдѣльные отряды, которые выходили на фуражировку. Тогда великій магистръ отдѣлилъ отряды комтуровъ изъ Балги, Бранденбурга, Бартена, епископовъ эрмландскаго и самландскаго для защиты фуражировъ, которымъ и удалось разъ нанести небольшое пораженіе войску Витовта и Корибута (послѣдній вмѣстѣ съ Витовтомъ командовалъ литовцами); [27])

---

[26]) Script. rer. Prus., II, 657 (Wigand.) *Wigand*, ed. Raczyński, 1842, стр. 362. пр. 23. Script. rer. Prus., III, 194. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 98. (Wesisken—на р. Виліи, см. Script. rer. Prus., II, 626, пр. 1686).

[27]) Корибутъ былъ выпущенъ изъ заключенія за поручитель-

было взято рыцарями много плѣнныхъ, въ томъ числѣ и князь Иванъ бельзскій [28]). Съ другой стороны и положеніе Виленскаго гарнизона становилось все болѣе и болѣе критическимъ: непріятель все плотнѣе окружалъ городъ, и сообщеніе съ остальною Литвою день ото дня дѣлалось затруднительнѣе. Къ тому же въ городѣ вспыхнулъ пожаръ, который, повредивъ нѣкоторыя укрѣпленія, истребилъ также значительное количество запасовъ. Тѣмъ не менѣе городъ упорно держался, и гарнизонъ не только не думалъ о сдачѣ, но даже время отъ времени отбивалъ непріятеля съ большимъ урономъ, когда тотъ пытался начать штурмъ. Долгая безуспѣшная осада и постоянныя нападенія Витовта наконецъ заставили великаго магистра подумать о возвращеніи домой. Онъ отпустилъ ливонскаго магистра съ его войскомъ, а самъ сталъ ограничиваться нападеніями издали, не пытаясь приблизиться къ городу. Опять завязались переговоры съ Витовтомъ, суть которыхъ, впрочемъ, неизвѣстна. Результатомъ было отступленіе великаго магистра отъ Вильны. Витовтъ загородилъ-было дорогу отступавшему непріятелю, но рыцари, благодаря отчасти бургундскимъ стрѣлкамъ, успѣли прорваться чрезъ войско литовское и, добравшись до Нѣмана, продолжали уже спокойно путь [29]). Такимъ обра-

ствомъ князя рязанскаго еще въ 1393 г. (Cod. ep. Vit., 33), а потому и могъ участвовать въ этомъ походѣ.

[28]) Князь Иванъ бельзскій вмѣстѣ съ братомъ Георгіемъ былъ прежде (передъ 1392 г.) заложникомъ въ Пруссіи, откуда его Витовтъ передъ своей измѣной вызвалъ. Script. rer. Prus., III, 195. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 98.

[29]) Script. rer. Prus., II, 661 (Wigand). *Wigand*, ed. Raczyński, 358 и сл. Script. rer. Prus., III, 196. *Długosz*, X, 505, говоритъ, что въ этомъ походѣ 1394 г. въ войскѣ рыцарей былъ Свидригелло; но Свидригелло въ это время былъ въ Венгріи, а въ Пруссію явился только въ 1402 г. По всей вѣроятности, Длугошъ походъ 1402 г. перенесъ на 1394. См. *Stadnicki:* „Bracia Wład.

зомъ и этотъ походъ, не смотря на большіе размѣры и потери, не привелъ ни къ чему важному: ни Вильна не была взята, ни Риттерсвердеръ не былъ возобновленъ.

Послѣ этого похода военныя дѣйствія между Пруссіей и Литвой прекратились на нѣсколько лѣтъ, и мѣсто ихъ заняли дипломатическіе переговоры. Сначала въ этихъ переговорахъ Витовтъ дѣйствовалъ за-одно съ поляками и переписывался съ магистромъ о дѣлахъ, касавшихся Польши, равно какъ и Ягелло, съ своей стороны, въ переговорахъ о Польшѣ всегда упоминалъ и о Литвѣ съ Русью. Великій магистръ же въ своихъ грамотахъ, напротивъ, всегда старался представить Литву, какъ государство отдѣльное отъ Польши, по отношенію къ которому онъ долженъ руководствоваться особою политикою. Такъ, когда императоръ германскій Венцеславъ по договору съ Ягелло запретилъ магистру нападать на Польшу и Литву, магистръ отвѣчалъ, что ничего не имѣетъ противъ Польши собственно, но Литву, какъ страну не-христіанскую (она уже была крещена) оставить въ покоѣ не можетъ вслѣдствіе самаго призванія Ордена—бороться съ невѣрными [30]). То же самое великій магистръ писалъ и курфирстамъ имперіи. Вообще рыцарей очень пугала мысль о тѣсномъ соединеніи Литвы съ Польшею. Чтобы возбудить на этотъ счетъ опасенія и въ Западной Европѣ, великій магистръ писалъ курфирстамъ германскимъ о намѣреніи Ягелло присоединить къ Польшѣ и Литвѣ—Венгрію и о переговорахъ его съ Турціей, и въ концѣ своего посланія старался обратить вниманіе курфирстовъ на опасность, которая будетъ угрожать Западной Европѣ въ случаѣ соединенія въ одно цѣлое Польши, Литвы и Венгріи [31]).

Jag.", 308. *Voigt* („Gesch. Preus.", VI, 22 и сл.) принимаетъ извѣстіе Длугоша.

[30]) *Daniłowicz:* „Scarbiec", I, 303. Cod. ep. Vit., 40.

[31]) *Daniłowicz*: „Scarbiec", I, 304.

Не смотря на свой страхъ по поводу сближенія Литвы съ Польшей, великій магистръ не рѣшался препятствовать этому открытою силою, тѣмъ болѣе, что въ это время онъ находился въ довольно затруднительномъ положеніи. Не только король Венцеславъ вступилъ въ союзъ съ Польшею и Литвою, но и ближайшіе сосѣди Пруссіи: рижскій архіепископъ Оттонъ (герцогъ штеттинскій) и епископъ дерптскій Теодорихъ заключили договоръ съ Витовтомъ [32]). Вмѣстѣ съ тѣмъ великій магистръ не могъ заключить и мира съ Витовтомъ отдѣльно отъ Польши, какъ онъ хотѣлъ: поляки этому препятствовали всѣми силами, и Витовтъ прямо отвѣтилъ, что онъ получилъ приказаніе отъ короля польскаго не входить ни въ какія обязательства съ Орденомъ [33]). Поэтому сношенія между Литвой и Пруссіей ограничивались перемиріями для размѣна плѣнныхъ и для предварительныхъ переговоровъ [34]). Во время этихъ переговоровъ происходили и небольшія вооруженныя столкновенія. Витовтъ вмѣстѣ съ поляками разрушилъ городъ Визну (къ востоку отъ Ломжи), который былъ заложенъ Ордену Цимко мазовецкимъ [35]); рыцари опустошили Жмудь и часть Литвы [36]). Отъ этихъ столкновеній, впрочемъ, мирные переговоры не прерывались, и великій магистръ составилъ планъ условій, на которыхъ долженъ быть предложенъ миръ Витовту. Кромѣ требованія сохранять и распространять католичество среди литовцевъ и защиты вообще католическихъ земель, были предъявлены слѣдующія главныя условія. Во-первыхъ отъ него требовалось, чтобы онъ признавалъ главенство не только папы,

[32]) Cod. ep. Vit., 41.

[33]) *Voigt:* „Cod. diplom. Prussiae", VI, 19. Script. rer. Prus. III, 206. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 101.

[34]) Cod. ep. Vit., 37, 39, 42.

[35]) Script. rer. Prus., III, 205.

[36]) Script. rer. Prus., III, 205. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 105.

но также и Германской имперіи. Во-вторыхъ онъ, какъ истинный христіанинъ, долженъ вновь выстроить для Ордена разрушенные имъ прежде замки для того, чтобы они могли служить опорою христіанства противъ язычниковъ; а пока пусть дастъ Ордену заложниковъ изъ знатнѣйшихъ фамилій. Въ-третьихъ онъ обязанъ соблюдать всѣ записи и привилегіи, данныя Ордену. Относительно перваго требованія Витовтъ отвѣчалъ, что онъ, какъ подданный короля Ягелло, признаетъ по отношенію къ Германской имперіи только тѣ обязанности, какія Ягелло признаетъ. Возобновленіе разрушенныхъ крѣпостей тоже отклонилъ, такъ какъ не считалъ это своею обязанностію и кромѣ того находилъ это требованіе совершенно излишнимъ, потому что Ягелло, будучи добрымъ христіаниномъ, имѣетъ притомъ и довольно крѣпостей для опоры христіанства. Выдача заложниковъ и присяга въ сохраненіи католической вѣры тоже, по его мнѣнію, излишни, потому что, во-первыхъ, многіе изъ дѣтей литовскихъ бояръ воспитывались въ Польшѣ, что уже служитъ достаточнымъ ручательствомъ ихъ вѣрности католической церкви, а во-вторыхъ, епископъ виленскій уже присягалъ папѣ въ вѣрности. Наконецъ, третье требованіе утвердить прежнія привилегіи Ордена было отвергнуто безъ всякихъ объясненій [37]). Результатомъ переговоровъ этихъ поэтому было только перемиріе. Но переписка между великимъ магистромъ и Витовтомъ продолжалась. Великій магистръ повторялъ свои прежнія требованія, жаловался также на вторженіе жмудиновъ, замѣчая при этомъ, что Жмудь собственно давно подарена Ордену папою и императоромъ [38]).

Ведя переговоры и заключая перемиріе съ Литвою и Поль-

---

[37]) *Napierski*: „Русско-Ливонскіе акты“, Спб. 1868, № 1779. *Daniłowicz*: Scarbiec“, I, 306, 307.

[38]) *Daniłowicz*: „Scarbiec“, I, 307.

шею, рыцари не переставали усердно жаловаться западнымъ государямъ на Ягелло и Витовта. Тѣ платили тѣмъ же и, оправдывая себя, взводили, въ свою очередь, разныя обвиненія на Орденъ. Они дѣйствовали настолько успѣшно, что императоръ римскій, не довольствуясь запрещеніемъ Ордену нападать на Польшу и Литву, хотѣлъ въ 1397 г. устроить съѣздъ въ Вроцлавѣ (Бреславль), чтобы при своемъ посредничествѣ заставить Орденъ примириться съ Польшей; приказывалъ также отпустить брата Витовта, Сигизмунда, бывшаго въ плѣну съ 1392 г. [39]). Великій магистръ отклонялъ теперь миръ съ Польшею и особенно обвинялъ Ягелло, котораго онъ выставлялъ виновникомъ безуспѣшности переговоровъ съ Литвою [40]). Польшѣ вовсе не выгодно было допустить заключеніе отдѣльнаго мира между Пруссіей и Литвою, а сама она не могла помириться съ Орденомъ, потому что въ это время продолжался споръ о Добржинской землѣ, по поводу котораго долго производилась переписка между великимъ магистромъ и Ядвигой. Состоялся даже съѣздъ великаго магистра и королевы польской въ Вроцлавѣ въ 1397 г., но все безъ результата [41]). Въ томъ же 1397 г. въ переговоры эти вмѣшался и Сигизмундъ венгерскій, который, извѣщая о дружбѣ своей съ королемъ польскимъ, убѣждалъ великаго магистра заключить миръ съ Литвою и Польшею и прислать пословъ въ Краковъ для переговоровъ [42]). Принимали участіе въ этихъ дѣлахъ и курфирсты германскіе, собравшіеся на сеймѣ во Франкфуртѣ на Майнѣ (1397 г.), которымъ великій магистръ старался представить

---

[39]) Cod. ep. Vit., 40, 47, 45. *Voigt*: „Cod. diplom. Prus.“, VI, 40—42. О неоднократныхъ перемиріяхъ Ордена съ Витовтомъ см. Cod. ep. Vit., 44, 47 и др.

[40]) Ibidem, 46.

[41]) Cod. ep. Vit., 46 и сл. *Caro*, III, 161, пр. 1.

[42]) Cod. ep. Vit., 47.

угрожающее положеніе Литвы и Польши по отношенію къ Ордену [43]). Такъ нерѣшительно тянулись переговоры до весны 1398 г. Съ этого же времени происходитъ большая перемѣна въ политикѣ Витовта. Неумѣстное напоминаніе Ядвиги о подчиненіи Литвы Польшѣ и требованіе отъ Витовта дани [44]) отдалили его отъ Польши, и, не заботясь уже больше о Добржинскомъ спорѣ поляковъ съ Пруссіею, Витовтъ заключилъ отдѣльный договоръ съ рыцарями. Въ апрѣлѣ 1398 г. были предложены имъ предварительныя условія, изъ которыхъ наиболѣе важны слѣдующія. 1) Въ силу этого договора Витовтъ долженъ уступить Ордену часть своихъ земель, прилежащихъ какъ къ Ливоніи, такъ и къ Пруссіи. 2) Если великій магистръ захочетъ, чтобы Ягелло, король польскій, утвердилъ этотъ договоръ и если Витовту это не будетъ непріятно, то проситъ короля объ этомъ утвержденіи [45]). 3) Витовтъ поможетъ Ордену построить двѣ или три крѣпости на границахъ, а рыцари отпустятъ его брата Сигизмунда. 4) Витовтъ будетъ помогать Ордену завоевывать Псковъ, а Орденъ будетъ содѣйствовать Витовту въ покореніи Великаго Новгорода. 5) Витовтъ будетъ стараться о распространеніи католической вѣры въ своихъ земляхъ. Онъ не долженъ пропускать чрезъ свои владѣнія никакого непріятельскаго войска, идущаго на Пруссію, даже и христіанскаго; такимъ же образомъ обязанъ Орденъ поступать относительно Витовта. Наконецъ постановлено, что онъ и великій магистръ для утвержденія этихъ условій должны съѣхаться на островѣ

---

[43]) Ibidem, 46, 47, 50. *Voigt*: „Cod. diplom. Prus.“, V, 124.

[44]) См. выше, гл. IV.

[45]) Cod. ep. Vit., 51 и сл.: „und ap der egeschrebene herre homeister des begern wirt, so sal herczog Witawdt, ap her wil und ap is im gefellet, allir desir berichtunge schiken eine bestetegunge von dem konige von Polan under dem ingesegel siner majestad“.

Салинѣ [46]) (на нижнемъ Нѣманѣ). Изъ вышеприведенныхъ пунктовъ договора можно заключить, что онъ былъ направленъ не только противъ Новгорода и Пскова, о которыхъ прямо упоминается, но, главнымъ образомъ, косвенно противъ Польши. Хотя о враждебныхъ намѣреніяхъ противъ Польши въ договорѣ вовсе нѣтъ упоминанія, но, очевидно, только къ Польшѣ можно приложить статью, въ которой говорится, что ни одна изъ договаривающихся сторонъ не должна пропускать чрезъ свои владѣнія войска, даже и христіанскія (т.-е. католическія), враждебныя другой сторонѣ. Никакія другія католическія войска, кромѣ польскихъ, не могли идти чрезъ Литву въ Пруссію. Упоминаніе объ утвержденіи королемъ Ягелло этого договора не имѣетъ почти никакого значенія, такъ какъ слишкомъ условно: оно нужно по договору только въ томъ случаѣ, если и Витовтъ и великій магистръ этого захотѣли бы. Можно сказать, что это упоминаніе равносильно отрицанію необходимости утвержденія Ягелло, потому что Витовтъ, какъ подчиненный королю польскому, не могъ собственно безъ его одобренія заключить миръ (тѣмъ болѣе, что самъ же Витовтъ прежде ссылался на запрещеніе Ягелло вступать въ отдѣльные договоры съ Орденомъ). А между тѣмъ въ договорѣ говорится, если Витовтъ «захочетъ этого одобренія», другими словами, дается понять, что Витовтъ можетъ обойтись и безъ этого согласія.— Требованія распространенія католичества, конечно, были помѣщены для виду, чтобы показать, что Орденъ дѣйствительно преслѣдуетъ цѣль своего существованія. Естественно, что такой договоръ, опасный для Польши (хотя объ ней прямо изъ

---

[46]) Другіе пункты договора см. Cod. ep. Vit., 51—54. *Daniłowicz*: „Scarbiec", I, 314 и сл. *Narbutt*: „Dzieje", V, 34 (въ приложеніи). *Lucas David,* VIII, 31. *Baczko*: „Gesch. Preussens", II, 389.

предосторожности и не упоминалось), хранился въ тайнѣ [47]); и потому въ отношеніяхъ Ягелло и Витовта явно не произошло особенныхъ перемѣнъ.

12-го октября того же 1398 г. состоялся на островѣ Салинѣ съѣздъ великаго магистра и Витовта. Прусскій магистръ пріѣхалъ съ ливонскимъ магистромъ, съ епископомъ эрмландскимъ и самландскимъ и со многими знатнѣйшими рыцарями. Витовтъ прибылъ съ женою Анною, дядею Владиміромъ, князьями: Юріемъ пинскимъ, Михаиломъ заславльскимъ, Александромъ стародубскимъ, Иваномъ ольшанскимъ и Иваномъ друцкимъ, знатнѣйшими боярами и нѣсколькими поляками (вѣроятно бывшими у него на службѣ) [48]). На этомъ съѣздѣ предварительныя условія были утверждены и, между прочимъ, прибавлено, что отъ Витовта не требуется, чтобы онъ добивался утвержденія этого договора королемъ [49]).

Что въ это время обѣ договаривающіяся стороны интересовались особенно польскими дѣлами, видно отчасти изъ переписки, возникшей послѣ этого договора между великимъ магистромъ и Витовтомъ: великій магистръ сообщаетъ Витовту отвѣтъ Ягелло и вообще ходъ дѣлъ о землѣ Добржинской [50]). Съ перваго же взгляда на условія вышеприведеннаго договора видно, что особенно въ немъ нуждался Витовтъ, такъ какъ онъ дѣлаетъ значительныя уступки; сверхъ обоюдныхъ обязательствъ, онъ обязуется еще отдать Ордену часть своихъ

---

[47]) Script. rer. Prus. III, 219: „Das hatte Wytowt eynen frede heymelich begriffen".

[48]) Script. rer. Prus., III, 223. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 117.

[49]) Cod. ep. Vit., 55. *Lucas David*, VII, 33—44. *Bunge*: „Liv-Est-und Curland. Urkundenbuch", 1852, IV, 222. *Raczyński*: Cod. diplom. Lithuaniae", 1845, 251—259. *Daniłowicz*: „Scarbiec", I, 315.

[50]) Cod. ep. Vit., 58.

владѣній и кромѣ того построить для рыцарей три крѣпости, гдѣ они укажутъ. Такая уступчивость объясняется съ одной стороны, какъ мы видѣли уже выше, натянутыми отношеніями къ Польшѣ по поводу требованія Ядвиги; съ другой стороны несомнѣнно вліяли на уступчивость Витовта и его отношенія къ Востоку.

По окончаніи переговоровъ великій магистръ пригласилъ Витовта съ женою и свитою на роскошный пиръ. На этомъ пиру произошелъ интересный случай: бояре литовскіе и русскіе провозгласили Витовта королемъ Литвы и Руси, чего прежде никогда не было [51]). Присутствовавшіе на пиру рыцари были поражены роскошью и богатствомъ нарядовъ жены Витовта и ея свиты. Послѣ пира поѣхалъ Витовтъ въ Гродно и тутъ, какъ разсказываетъ нѣмецкій лѣтописецъ, чуть не сгорѣлъ вмѣстѣ съ женою. Въ домѣ, гдѣ былъ Витовтъ, произошелъ пожаръ, и только благодаря бывшей въ комнатѣ обезьянѣ, которая крикомъ разбудила князя, ему вмѣстѣ съ женою удалось спастись отъ гибели. Всѣ же богатства, которыми блистала княгиня на съѣздѣ, сдѣлались добычею пламени [52]).

---

[51]) „Worffin die littowin unde Russin wytowtin vor eynem koning uff czu littowin unde czu Russin, das vor ny gehort was". Script. rer. Prus., III, 224. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 118. Впрочемъ, это провозглашеніе практическихъ послѣдствій, повидимому, не имѣло и не произвело никакихъ перемѣнъ въ отношеніяхъ Литвы къ Польшѣ. Интересно, что въ самомъ актѣ договора Витовтъ присвоилъ себѣ титулъ, который принадлежалъ собственно Ягелло—„верховный князь Литвы и Руси" (illustrem Alexandrum alias Witowdum supremum ducem Litwanie et Russie). *Narbutt*: „Dzieje", прил. IX, стр. 39.

О подаркахъ магистра Витовту и его женѣ и вообще о расходахъ, дѣлавшихся Орденомъ для Витовта въ это время. см. Cod. ep. Vit., 960, 961 (Отрывки изъ расходной книги Ордена за время 1398—1410).

[52]) Script. rer. Prus., III, 224. *Lindenblatt*, ed. Voigt., 118.

Кромѣ продолжавшейся переписки объ условіяхъ, только что заключеннаго договора и вообще о дѣлахъ нѣмецкихъ [53]), Витовтъ и великій магистръ переписывались и о дѣлахъ восточныхъ. Такъ въ концѣ того же года Витовтъ жаловался великому магистру на вредъ, причиненный Литвѣ псковитянами. Магистръ отвѣчалъ Витовту, что поручилъ ливонскому магистру сдѣлать псковитянамъ внушеніе [54]). Это обращеніе Витовта съ жалобою

---

[53]) 14-го октября въ Ковно Витовтъ опять особымъ документомъ подтверждаетъ свое обѣщаніе помочь магистру построить двѣ крѣпости на границахъ литовскихъ. Cod. ep. Vit., 56.

8-го ноября изъ Ковно великій магистръ посылаетъ Витовту документъ, въ которомъ извиняется въ томъ, что магистръ ливонскій занялъ часть литовской земли. Cod. ep. Vit., 56.

[54]) Cod. ep. Vit., 57. Есть еще (ibidem, 61) интересное письмо магистра Витовту отъ 10-го декабря 1399 г., гдѣ онъ говоритъ, что не можетъ дать Витовту, по его просьбѣ, никакого совѣта относительно обидъ и несправедливостей, перенесенныхъ его (Витовта) зятемъ (suoger), такъ-какъ не знаетъ условій, въ какихъ находится та страна („das wir der lande keine kuntschaft habin, und dorumb wir euwir durchluchtigkeit in den sachin ouch keins nuczlich rathen mogen, als wir das williclich gerne thun welden, wenn uns di land bekant weren. Sunder der lande und luthe gelegenheit euwir durchluchtikeit wol kuntschafft hatt, dorumb euwir wisheit ouch vornemlichste und das nucczste in den sachin czu thunde ader czu lassen rathen mag"). Такъ какъ въ этомъ письмѣ нѣтъ названія ни этого зятя Витовта, ни его страны, не поясняется даже, какія онъ претерпѣлъ несправедливости и отъ кого, то является недоумѣніе, о какомъ зятѣ идетъ здѣсь рѣчь. Витовтъ породнился съ Василіемъ Дмитріевичемъ, съ Иваномъ Михаиловичемъ тверскимъ, который былъ женатъ на его сестрѣ (а не дочери, какъ говоритъ Прохаска въ примѣчаніи къ вышеприведенному документу; см. П. С. Р. Л. 130, VIII, 71 и Никонов. лѣтоп., IV, 151, гдѣ говорится, что у Витовта была только одна дочь Софья); съ Янушемъ мазовецкимъ, который былъ женатъ на сестрѣ Витовта—Данутѣ, и съ однимъ воеводою молдавскимъ, за котораго вышла сестра Витовта—Рингалла. (См. выше, пр. 77 къ гл. III-й).

на Псковъ къ прусскому магистру, на первый взглядъ нѣсколько странное, можетъ быть объяснено изъ вышеприведеннаго мирнаго договора между Орденомъ и Витовтомъ. Тамъ было сказано, что Витовтъ не долженъ предъявлять никакихъ требованій на Псковскую землю, а помогать въ подчиненіи ея Ордену [55]). Поэтому, вѣроятно, Витовтъ и предпочелъ собственной расправѣ съ Псковомъ жалобу магистру, опасаясь, чтобы эта расправа не была объяснена, какъ притязаніе на Псковъ, и признана нарушеніемъ договора. А въ это время Витовтъ особенно дорожилъ союзомъ съ Орденомъ, такъ какъ столкновенія съ нѣкоторыми восточными сосѣдями отвлекали его силы.

Къ князю московскому и тверскому врядъ-ли можетъ относиться вышеупомянутое письмо; во-первыхъ, потому, что оба въ это время не подвергались никакимъ притѣсненіямъ ни откуда (см. *К. Н. Бестужевъ-Рюминъ*: „Русск. Ист.“, I, 407, 420), а во-вторыхъ, непонятно было бы, почему магистръ не упомянулъ названія Твери или Москвы, если дѣло шло о которомъ нибудь изъ этихъ двухъ князей.

По всей вѣроятности, въ этомъ письмѣ идетъ рѣчь о несправедливостяхъ, причиненныхъ кому-либо со стороны Польши. Тогда странное умалчиваніе имени обиженнаго и обидчика можетъ быть объяснено осторожностью переписывающихся сторонъ, которыя могли опасаться, что ихъ тайная переписка можетъ попасть въ руки поляковъ. Это тѣмъ вѣроятнѣе, что умолчаніе въ вышеприведенномъ письмѣ, очевидно, намѣренное. Отнести упоминаніе объ обидахъ къ мазовецкому князю уже потому невозможно, что магистръ едва-ли могъ бы отговариваться незнаніемъ сосѣдней страны. Поэтому, можетъ быть, всего вѣроятнѣе отнести это къ одному изъ молдавскихъ князей, которые въ это время были въ зависимости отъ польскаго короля (см. *Шайноха*, II, 336). Что между Витовтомъ и великимъ магистромъ, дѣйствительно, около этого времени, была переписка о молдавскихъ дѣлахъ, видно изъ письма магистра къ Витовту въ январѣ 1400 г. (Cod. ep. Vit., 64).

[55]) Ibidem, 52: „Vortmer zo sal sich herczog Witawdt vorbrifen, das her keine vorderunge haben sal czu Pleskawer lande, sunder dem orden doczu beholfen sal sien noch sinem vormogen, das di lande undirtenig sullen werden dem orden“.

Отношенія Витовта со времени его вступленія на великокняжескій престолъ (съ 1392 г.) собственно къ московскому князю Василію Дмитріевичу, который приходился ему зятемъ, были вполнѣ мирны, не смотря на постоянные захваты Витовтомъ русскихъ областей. Точно также были дружелюбны отношенія Витовта и къ Тверскому княжеству [56]). И тверской и московскій князья, особенно часто послѣдній, съѣзжались съ Витовтомъ для личныхъ объясненій. Такъ въ 1393 г. Василій Дмитріевичъ пріѣзжалъ на свиданіе съ Витовтомъ въ Смоленскъ вмѣстѣ съ своею женою Софіею Витовтовною. Въ 1396 г., уже послѣ захвата Смоленска Витовтомъ, великій князь московскій опять пріѣзжаетъ для переговоровъ съ тестемъ въ Смоленскъ; на этотъ разъ московскаго князя сопровождалъ митрополитъ Кипріанъ. Нѣсколько позднѣе, послѣ раззоренія Витовтомъ Рязанскаго княжества, Василій Дмитріевичъ имѣетъ съ тестемъ свиданіе въ Коломнѣ и, по выраженію лѣтописца, воздаетъ ему многую честь. Отсюда же оба князя посылаютъ отъ себя пословъ къ Новгороду съ требованіемъ разорвать миръ съ нѣмцами. Въ 1397 г. къ Витовту пріѣзжаетъ, со всѣмъ семействомъ, сынъ великаго князя тверскаго Михаила Александровича — Иванъ Михайловичъ, женатый на сестрѣ Витовта. Въ 1398 г. въ Москву пріѣзжалъ отъ литов-

---

[56]) Въ Cod. ep. Vit., 34, какъ и въ Сборникѣ *Муханова*, 1836, стр. 1, и 2-ое изд. 1866 г., стр. 1, помѣщенъ подъ 1393 г. (3-го августа) союзный договоръ Витовта съ великимъ княземъ тверскимъ Борисомъ Александровичемъ. Но въ 1393 г. великимъ тверскимъ княземъ былъ не Борисъ Александровичъ, а Михаилъ Александровичъ; Борисъ же Александровичъ сталъ княжить съ 1427 г. (П. С. Р. Л., XV, 488), и договоръ этотъ относится именно къ 1427 г., а не къ 1393 (Акты Западной Россіи, I, № 33; *К. Н. Бестужевъ-Рюминъ:* „Русская Исторія", I, 423). См. еще „Сѣверный Архивъ" 1823, ч. 5, № 1, стр. 1, договоръ и предисловіе къ нему *Пр. Ц.*, и *Hlebowicz:* „Krótki rys życia Witolda", Wilno 1821, 45.

скаго князя посолъ Ямантъ, и въ томъ же году Софья Витовтовна гостила у отца въ Смоленскѣ [57]). Частыя поѣздки великой княгини Софьи къ отцу показываютъ, что родственныя связи въ это время несомнѣнно значительно поддерживали миръ между князьями московскимъ и литовскимъ. То же можно сказать и объ отношеніяхъ къ Витовту тверскихъ князей. Кромѣ того, по всей вѣроятности, Василій Дмитріевичъ сознавалъ превосходство силъ своего тестя и потому не рѣшался препятствовать ему въ захватѣ и раззореніи русскихъ областей. Позднѣе, когда у него явился союзникомъ двоюродный братъ Витовта Свидригелло, Василій Дмитріевичъ не преминулъ начать военныя дѣйствія противъ тестя.

Другого рода были отношенія къ Витовту князей смоленскихъ и рязанскихъ. Въ Смоленскѣ, послѣ гибели князя Святослава подъ Мстиславлемъ, княжилъ сынъ его Юрій Святославичъ, въ зависимости отъ литовскаго великаго князя. Скоро между смоленскими князьями, между Юріемъ и его братьями возникли ссоры за удѣлы; Юрій долженъ былъ удалиться къ своему тестю, Олегу, князю рязанскому, а остальные братья продолжали между собою борьбу. Витовтъ воспользовался этими безпорядками и поспѣшилъ овладѣть Смоленскомъ. Объявивъ, что идетъ на татаръ, онъ (въ 1395 г.) неожиданно явился къ этому городу. Во время его пребыванія здѣсь къ нему пріѣзжаетъ изъ города Глѣбъ Святославичъ, котораго онъ принялъ съ большою честью и уговаривалъ пріѣхать въ лагерь вмѣстѣ съ другимя смоленскими князьями, обѣщая имъ свое посредничество въ разрѣшеніи ихъ споровъ. Тѣ, дѣйствительно, всѣ пріѣхали вмѣстѣ со многими боярами, но были схвачены и отправлены въ Литву. Витовтъ же сжегъ посадъ, захватилъ много плѣнныхъ и овладѣлъ Смоленскомъ, а въ

[57]) П. С. Р. Л., VI, 123, 128—130, VIII, 1, 69—72.

сентябрѣ того же года взялъ все Смоленское княжество за себя и оставилъ тамъ своего намѣстника [58]) (Ямунта и Василія Борейковича). Тогда въ концѣ того же 1395 г. Юрій Святославичъ, бывшій все еще въ Рязани, напалъ на литовскія земли вмѣстѣ со своимъ тестемъ Олегомъ и произвелъ большое опустошеніе. Витовтъ отплатилъ тѣмъ же и, еще до возвращенія Олега, сталъ опустошать его землю, но литовцы, разсѣявшіеся для грабежа, были застигнуты врасплохъ возвратившимся Олегомъ и поспѣшно отступили. Въ слѣдующемъ году нѣкоторые русскіе князья послали Витовту объявленіе войны. Олегъ рязанскій снова пошелъ на Литву и осадилъ Любутскъ, но посолъ отъ московскаго князя, который въ этомъ году видѣлся съ Витовтомъ въ Смоленскѣ, уговорилъ его отступить отъ города. Тѣмъ не менѣе Витовтъ ворвался въ рязанскія земли и произвелъ страшное кровопролитіе, что нисколько не помѣшало московскому князю, какъ мы видѣли и выше, встрѣтить Витовта съ большими почестями въ Коломнѣ [59]).

Отношенія къ Новгороду и Пскову хотя и не приводили къ открытымъ столкновеніямъ, тѣмъ не менѣе имѣли враждебный характеръ. Какъ мы уже видѣли, Витовтъ вмѣстѣ съ московскимъ княземъ посылалъ въ 1396 г. изъ Коломны въ Новгородъ пословъ съ требованіемъ, чтобы они разорвали миръ съ нѣмцами. Новгородцы, которые только нѣсколько лѣтъ предъ этимъ (въ 1391) заключили миръ въ Изборскѣ съ нѣмецкими

---

[58]) П. С. Р. Л., IV, 101; III, 97; V, 17, 246, 247; VI, 128; VIII, 68, 69. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 36 (Ямунта и Василія Борейковича). Latop. Litwy *Daniłowicza*, 48. Kronika Ruska *Daniłowicza*, 213, 215. *Stryjkowski*, II, 110 (Степенная книга, 1775 г., I, 563).

[59]) П. С. Р. Л., IV, 102, 141; V, 247, 248; VI, 128, 129; VIII, 69, 70; III, 97. *Соловьевъ:* „Истор. Россіи“, IV, Москва 1857, стр. 31.

городами Любекомъ, Готландомъ, Дерптомъ и Ревелемъ и теперь получали большія выгоды отъ нѣмецкой торговли, отказались исполнить это требованіе, говоря, что у нихъ съ московскимъ княземъ одинъ миръ, съ Витовтомъ—другой, а съ нѣмцами третій. Послы московскій и литовскій безъ всякаго успѣха должны были удалиться [60]). Положеніе Новгорода въ это время было весьма затруднительное: Москва захватывала его владѣнія; новгородцы обращались къ Литвѣ и Польшѣ за помощью и князьями, но за эту помощь должны были признавать зависимость отъ Польши. Въ 1389 г. пріѣхавшій княжить въ Новгородъ Симеонъ Ольгердовичъ далъ польскому королю Ягелло письменное обѣщаніе за себя и новгородцевъ никогда не отступать отъ Польши [61]). Изъ вышеупомянутаго договора Витовта съ прусскимъ магистромъ (1398 г.) видно, что великій князь литовскій имѣлъ намѣреніе подчинить Новгородъ себѣ, въ чемъ ему обязались помогать рыцари [62]). Дѣйствительно, Витовтъ прямо потребовалъ, чтобы новгородцы признали его своимъ великимъ княземъ; а получивъ отказъ, послалъ имъ въ 1399 г. разметную грамоту. — Привести въ

---

[60]) П. С. Р. Л., VI, 129. *Карамзинъ:* „Истор. Госуд. Россійск.“, изд. Эйнерлинга. 1844, т. V, 92.

[61]) Акты, относящ. къ исторіи Западной Россіи, I, № 10, и на латинск. яз. Cod. ep. Vit., 17. Въ русскомъ текстѣ этого документа прямо говорится о Новгородѣ (тогда-какъ въ латинскомъ — общія выраженія cum omnibus et singulis nostris dominiis, terris, castris atque gente“): „Володиславъ... король Польскій... поставилъ насъ опекалникомъ мужемъ и людемъ Великого Новагорода и мы тому корол(ю) и Ядвизѣ, королици королевства Польскаго, и съ тыми людми съ Великого Новаго(ро)да, како(ж)ь долго держимъ у нашемъ опеканью, слюбили есмы и еще симъ листомъ слюбуемъ, ижь хочемъ при нихъ, при корунѣ королевства Польского пристати...“

[62]) См. выше, пр. 46 и 47 къ гл. IV.

исполненіе это объявленіе войны помѣшали, повидимому, дѣла татарскія [63]).

О враждебныхъ отношеніяхъ Витовта и псковитянъ можно заключить опять изъ того же договора 1398 г., гдѣ Витовтъ обѣщаетъ помогать Ордену въ покореніи Пскова. А также изъ упомянутой выше жалобы Витовта магистру на вредъ, причиненный Литвѣ псковитянами [64]).

Но самыя важныя отношенія Литвы на востокѣ въ концѣ XIV столѣтія — отношенія къ татарамъ. Въ 1376 г. Тамерланъ, ханъ Великой средне-азіатской Орды, сдѣлалъ Тохтамыша ханомъ Бѣлой Орды, къ которой тотъ скоро, свергнувъ Мамая, присоединилъ и Золотую Орду. Московская Русь, опустошаемая Тохтамышемъ, должна была снова откупаться данью. Сознавая свою силу, Тохтамышъ пытался свергнуть господство Тамерлана. Тамерланъ предпринималъ три похода противъ возмутившагося хана, слѣдствіемъ которыхъ было низложеніе Тохтамыша и возведеніе въ ханы Золотой Орды Койриджака-Агила. Опустошивъ все пространство отъ Москвы до Азова, Тамерланъ опять послѣ третьяго похода быстро возвратился въ Азію. Тохтамышъ пытался свергнуть Койриджака-Агила и его преемника Кутлука-Тимура, но неудачно и долженъ былъ искать убѣжища сначала у Олега рязанскаго, а потомъ у Витовта [65]). Витовтъ дружелюбно принялъ Тохтамыша, разсчитывая съ его помощью расширить свои владѣнія еще далѣе на востокъ. Между ними было условлено, какъ говоритъ лѣтописецъ, что Витовтъ поможетъ Тохтамышу возвратить Золотую Орду, а Тохтамышъ отдастъ Витовту Московское княжество и всю Русь [66]).

---

[63]) П. С. Р. Л., III, 100; IV, 142.

[64]) См. выше, пр. 54 къ гл. IV.

[65]) *Hammer:* „Gesch. der goldenen Horde“, 363 и сл. *Caro,* III, 196 и сл.

[66]) П. С. Р. Л., V, 251; VI, 130. Kronika Ruska *Daniłowicza,*

Первый походъ Витовта въ татарскія земли былъ предпринятъ лѣтомъ 1398 года. Походъ былъ удаченъ: Витовтъ построилъ крѣпость Ивановскую (на нижнемъ теченіи Днѣпра) и увелъ въ Литву много плѣнныхъ татаръ, которыхъ и поселилъ около Вильны. По польскимъ лѣтописямъ Витовтъ доходилъ до самой Волги [67]). Повидимому этотъ походъ былъ предпринятъ еще до пріѣзда Тохтамыша въ литовскія земли [68]). Витовтъ просто рѣшилъ воспользоваться междоусобіями Тохтамыша и Тамерлановыхъ правителей и, надѣясь на миръ съ Орденомъ, переговоры съ которымъ уже приходили къ концу, сдѣлалъ

217, 218. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 35: О завоевательныхъ планахъ Витовта на Пруссію и Польшу см. выше, пр. 48 къ гл. I, а также Никоновск. лѣтоп., IV, 279.

[67]) Script. rer. Prus., III, 222. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 116. Въ русскихъ лѣтописяхъ этотъ походъ отнесенъ къ 1397 г. П. С. Р. Л., II, 352. *Długosz*, X, 523 (тоже подъ 1397 г.). *Mathiae de Mechovia*: „Chron. Reg. Pol.", 1521, 274. *Wapowski*, wyd. Malinowski, 1847, I, 135. *Stryjkowski*, 1846 г., II, 112. *M. Bielski*: „Kronika Polska", Warszawa 1764, 241. (Бѣльскій говоритъ, что Витовтъ плѣнныхъ татаръ, поселенныхъ имъ въ Литвѣ, „uczynil wolnymi od podatków wszelkich, tylko co na woynę powinni są jechać"). *St. Sarnicki*: „Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum", 1587, 341. *Kojalowicz*: „Hist. Lit.", Antwerp. 1669, II, 59 и 60. (Кояловичъ разсказываетъ о плѣнныхъ татарахъ, что они поступали слугами въ знатные дома, занимались садоводствомъ и извозомъ. По свидѣтельству Кояловича, за убійство татарина полагалось такое же наказаніе, какъ за убійство знатнаго человѣка; и это было сдѣлано для безопасности татаръ. Еще Кояловичъ упоминаетъ, что въ войнѣ съ татарами погибъ братъ Витовта „Patricus, ut vetustis annalibus proditum".

[68]) Въ польскихъ и русскихъ лѣтописяхъ этотъ первый походъ помѣщенъ, какъ уже указано выше, подъ 1397 (см. пр. 67), а прибытіе Тохтамыша въ Кіевъ упоминается подъ 1398 г. (П. С. Р. Л., VI, 130; VIII, 71). Въ описаніи этого похода ни у Іоанна Посилге (Линденблатта), ни у Длугоша нѣтъ никакого упоминанія о Тохтамышѣ.

набѣгъ на Золотую Орду. Послѣ того, какъ въ томъ же 1398 г. прибылъ въ Кіевъ Тохтамышъ, завязались переговоры, по поводу его прибытія, съ Ордою и Москвою. Въ Москву какъ мы уже видѣли выше, Витовтъ отправилъ посломъ Ямунта, (намѣстника смоленскаго) [69]), по всей вѣроятности, для переговоровъ о татарскихъ дѣлахъ. Съ своей стороны московскій князь отправилъ къ Витовту жену свою Софью. Ходъ переговоровъ неизвѣстенъ, но согласіе Москвы и Литвы пока не было нарушено, хотя Василій Дмитріевичъ и не принималъ участія въ походѣ Витовта. Темиръ Кутлукъ нѣсколько разъ требовалъ у Витовта чрезъ пословъ выдачи бѣглеца Тохтамыша; Витовтъ отвѣчалъ отказомъ и готовился къ походу противъ Золотой Орды [70]).

Къ его литовскимъ и русскимъ войскамъ присоединились татары Тохтамыша, а также вспомогательные отряды нѣмцевъ и поляковъ. Прусскій Орденъ прислалъ на помощь къ Витовту 100 glevenyen (небольшой отрядъ конныхъ копейщиковъ), поляки—400 glevenyen [71]). Польская помощь была бы вѣроятно, значительнѣе, еслибы и на этотъ разъ Ядвига не стала опять противодѣйствовать планамъ Витовта. Конечно, не знаніе будущаго, не предвидѣніе печальнаго исхода татарской войны побудили королеву польскую дѣйствовать противъ литовскаго князя, какъ думаетъ Длугошъ [72]). Напротивъ, ее побудило къ этому опасеніе предъ возрастающимъ могуществомъ

[69]) См. выше, пр. 57 и 58.

[70]) П. С. Р. Л., III, 100, 101; IV, 142.

[71]) *Długosz*, X, 526. Script. rer. Prus., III, 230. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 122. См. еще Cod. ep. Vit., 961. (Отрывки изъ расходной книги Ордена 1398 — 1410 г.), откуда также подтверждается, что рыцари отправились въ походъ подъ предводительствомъ комтура рагнетскаго, которому было дано на эту экспедицію 425 марокъ. O glevenyen см. *Matthias Lexer:* „Mittelhochdeütsches Taschenwörterbuch“, Leipzig 1881.

[72]) *Długosz*, X, 526.

Витовта, которое нетолько все болѣе и болѣе уменьшало зависимость Литвы отъ Польши, но могло даже угрожать и самой Польшѣ. Ядвигой руководили здѣсь такія же соображенія, какими руководствовался позднѣе и Витовтъ, покидая Ягелло въ прусскомъ походѣ послѣ Танненбергской битвы. Поэтому Ядвига вовсе не желала содѣйствовать усиленію Литвы и удерживала свою партію отъ участія въ походѣ. Ягелло, напротивъ, какъ кажется, содѣйствовалъ этому походу, такъ какъ «по его горячему желанію» папа Бонифацій IX приказалъ проповѣдывать въ Польшѣ и окрестныхъ земляхъ крестовый походъ противъ татаръ [73]). Разногласіе короля и королевы привело къ тому, что собственно поляки почти не принимали вовсе участія въ походѣ, большая же часть участвующихъ были мазовшане, у которыхъ были свои князья [74]); прославленный лѣтописями Спытко Мельштинскій былъ, какъ владѣтель Подоліи, подручникомъ литовскаго князя и потому долженъ былъ участвовать въ походѣ [75]).

Сборнымъ пунктомъ для всѣхъ отрядовъ былъ назначенъ Кіевъ. Когда собрались главныя силы, Витовтъ выступилъ изъ Кіева и въ началѣ августа былъ уже у рѣки Ворсклы. Сюда пришелъ и Тимуръ Кутлукъ со своею Ордою. 5 дней стояли непріятели, не предпринимая ничего рѣшительнаго. Тимуръ Кутлукъ ожидалъ Эдигея съ другою Ордою и потому, чтобы выиграть время, вступилъ съ литовскимъ княземъ въ перего-

---

[73]) „Ad incensum desiderium charissimi in Christo filii Vladislai". *Raynaldi:* „Annal. ecclesiast. a 1399". *Theiner:* „Monumenta Poloniae", 1860—64, I, 769.—*Długosz*, X, 526, напротивъ, говоритъ, что Ягелло отсовѣтывалъ Витовту предпринимать походъ.

И позднѣе, въ слѣдующемъ 1400 г. (января 19-го) папа Бонифацій IX приказалъ употребить десятину вратиславскаго епископства на войну противъ татаръ. См. *Theiner:* „Monum. Polon". I, 773.

[74]) *Caro*, III, 203, пр. 1.

[75]) См. выше, пр. 13.

воры, выказывая желаніе окончить дѣло миромъ и, повидимому, готовъ былъ признать Витовта своимъ отцемъ и платить ему дань. Просилъ только нѣсколько дней, чтобы обдумать требованіе Витовта—чеканить на татарскихъ монетахъ изображеніе литовскаго князя. Тѣмъ временемъ подошелъ Эдигей съ войскомъ. Положеніе теперь перемѣнилось: христіанское войско оказалось слабѣе соединенныхъ полчищъ Темиръ-Кутлука и Эдигея. Болѣе благоразумные, во главѣ которыхъ стоялъ Спытко Мельштинскій, совѣтовали заключить миръ съ татарами. Но противная партія, требовавшая сраженія, одержала вверхъ, съ одной стороны потому, что теперь уже трудно было разсчитывать на умѣренность требованій татарскихъ хановъ, а съ другой стороны отчасти потому, что самъ Витовтъ былъ очень оскорбленъ насмѣшкою Эдигея. На свиданіи съ Витовтомъ Эдигей съ ироніей сказалъ ему, что было справедливо Темиръ-Кутлуку признать Витовта отцемъ и господиномъ, какъ старшаго; но онъ, Эдигей, старше Витовта, и потому теперь Витовтъ долженъ признать его отцемъ и господиномъ.

12-го августа рано утромъ началось сраженіе. Татары напали первые. Сначала христіане и магометане сражались съ равнымъ успѣхомъ. Но скоро татары своею массою стали подавлять христіанъ. Татары Тохтамыша и литовцы поколебались, несмотря на свои огнестрѣльныя орудія, которыми, впрочемъ, плохо еще умѣли управлять. Тохтамышъ первый оставилъ поле сраженія. За нимъ бѣжалъ Витовтъ съ братомъ Сигизмундомъ, съ боярами и польскими панами. Но многіе князья, бояре и паны были убиты или попались въ плѣнъ. Изъ 50 князей, бывшихъ въ войскѣ Витовта, погибло 20 [76]), между ними Андрей полоцкій, Глѣбъ Святославичъ смоленскій, Иванъ бельзскій, Ямунтъ смоленскій. Спытко Мельштинскій

---

[76]) *С. М. Соловьевъ:* „Истор. Рос.“, IV. Москва 1857, стр. 34.

пропалъ безъ вѣсти. Десять знатнѣйшихъ рыцарей прусскихъ остались на полѣ сраженія. Впрочемъ побѣда эта недешево обошлась татарамъ: они потеряли много людей и самъ Темиръ Кутлукъ получилъ опасную рану, отъ которой скоро и умеръ. Завладѣвъ христіанскимъ лагеремъ, татары бросились опустошать окрестныя страны, подступили къ Кіеву и взяли съ него 3,000 рублей; татарскія полчища доходили до самаго Луцка, но ограничились, впрочемъ, однимъ раззореніемъ страны и скоро вернулись въ свои степи [77]).

[77]) Script. rer. Prus., III, 230. Никоновск. лѣтоп., IV, 282 и сл. П. С. Р. Л., III, 101; IV, 103; V, 251; VI, 131; VIII, 73. Kronika Ruska *Daniłowicza*, 217, 218. Лѣтоп. Литовск. *Попова*, 16. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 35. *Długosz*, X, 526 и сл. *M. de Mechovia:* „Chron. Reg. Pol.", 274. *Wapowski*, I, 138, 139. *Cromer:* „Polonia", 256. *Stryjkowski*, II, 115. *Kojałowicz*, II, 62—64. *Шайноха*, II, 564 и сл. *Caro*, III, 204.

Если вѣрить показанію поляковъ въ жалобѣ противъ Ордена, представленной на Констанстскомъ соборѣ, то оказывается, что въ битвѣ на р. Ворсклѣ погибло $^3/_4$ литовскаго войска (Cod. ep. Vit., 1012: „quarta pars totius exercitus Litwanie salva et incolumis vix remansit".

Длугошъ упоминаетъ въ числѣ участвовавшихъ въ битвѣ съ татарами и Свидригелло „Boleslao Switrigellone germano Regis... evadentibus", но *Caro*, 203, пр. 1, сомнѣвается въ участіи Свидригелло.

Разсказывая о битвѣ на р. Ворсклѣ (1399), Длугошъ прибавляетъ: „cui (т. е. Витовту) eodem anno per Wladislaum Poloniae Regem Magnus Ducatus Lithuaniae donatus est et ad vitae tempora precario concessus fuerat". По всей вѣроятности, Длугошъ имѣлъ здѣсь въ виду договоръ Литвы и Польши 1401-го года, на которомъ, между прочимъ, было формально подтверждено признаніе Витовта пожизненнымъ великимъ княземъ литовскимъ (см. ниже, пр. 10 къ гл. V), но ошибочно отнесъ это подтвержденіе къ 1399 г. (Великимъ же княземъ Витовтъ назывался, какъ мы уже видѣли, задолго до 1399 г., именно съ 1392 г. См. напр. Cod. ep. Vit., 39, 41).

По русскимъ лѣтописямъ, битва на р. Ворсклѣ была не 12-го

Тохтамышъ и послѣ этого пораженія продолжалъ тревожить своими нападеніями Орду, хотя и безъ особеннаго успѣха. Въ положеніи же Витовта это пораженіе, на нѣкоторое время, произвело большія перемѣны: онъ смирился, отложилъ пока планы покоренія сосѣднихъ странъ и образованія самостоятельнаго литовскаго государства и сблизился съ Польшей. Но Ядвигѣ не пришлось увидѣть униженіе своего противника: она умерла 17 іюля 1399 г. [78]).

(или 14-го, какъ у нѣкоторыхъ польскихъ историковъ), а 5-го августа. См. *Bonnell:* „Russ-Liwl. Chronographie“, 199. Script. rer. Prus., III, 230, пр. 1.

[78]) *Długosz*, X, 534. *Lętowski:* „Kalend. Krakov.“, IV, пр. 83; см. *Шайноха*, II, 487.

ГЛАВА V (1399--1410).

Отношенія Литвы къ Польшѣ.—Виленскій договоръ 1401 г.— Отношенія Витовта къ удѣльнымъ князьямъ.—Свидригелло.—Юрій (Георгій) Святославичъ смоленскій.—Отношенія къ восточнымъ сосѣдямъ: Пскову, Новгороду, Москвѣ, Рязани.—Отношенія къ Ордену.—Враждебныя отношенія къ Ордену.—Сближеніе съ Орденомъ. — Договоръ въ Рацянжѣ (23-го мая 1404 г.). — Новый разладъ съ Орденомъ.—Танненбергская (Грюнвальденская) битва.

Возвращеніе Свидригелло (въ концѣ 1398 или началѣ 1399 г.) [1]) и особенно смерть королевы Ядвиги и пораженіе Витовта на рѣкѣ Ворсклѣ—три событія, которыя опредѣлили дальнѣйшія отношенія Литвы и Польши.—Возвращеніе Свидригелло, непримиримаго врага Витовта, не могло не внушить послѣднему нѣкоторыхъ опасеній. Несчастная же битва съ татарами парализовала на долгое время его силы. Поэтому литовскій князь не только избѣгалъ всякаго столкновенія съ Польшей, но старался даже сблизиться съ Ягелло и поляками и готовъ былъ на уступки. Но съ другой стороны смерть королевы Ядвиги произвела большія перемѣны въ Польшѣ и сдѣлала, на нѣкоторое время, положеніе Ягелло, какъ короля Польши, довольно сомнительнымъ [2]). Это весьма ясно видно изъ писемъ (въ октябрѣ 1399 г.) великаго магистра къ Вильгельму австрійскому, въ которыхъ великій магистръ совѣтуетъ Вильгельму предъявить, пользуясь настоящимъ положеніемъ, свои права на польскій престолъ [3]).

---

[1]) См. выше, пр. 8 къ гл. IV и 13 къ той же IV гл.

[2]) *Długosz*, X, 537.

[3]) Cod. ep. Vit., 59.

Поэтому первое время послѣ татарскаго погрома въ политическихъ отношеніяхъ Литвы и Польши особенныхъ перемѣнъ не замѣчается. Только между Ягелло и Витовтомъ несомнѣнно произошло сближеніе, что видно изъ поѣздки Витовта въ Краковъ и изъ его собственнаго отзыва великому магистру о своемъ согласіи съ польскимъ королемъ [4]). Во всѣхъ переговорахъ между Польшей и Орденомъ, происходившихъ въ это время, Витовтъ обыкновенно являлся посредникомъ, и великій магистръ прусскій очень часто обращается къ Витовту съ просьбою передать то или другое польскому королю [5]).

Только нѣсколько времени спустя, когда Ягелло снова утвердился на польскомъ престолѣ [6]), начинается постепенное формальное прикрѣпленіе Литвы къ Польшѣ. Начинается съ отобранія отъ удѣльныхъ литовскихъ князей присяжныхъ грамотъ

---

[4]) *Długosz*, X, 537. Cod. ep. Vit., 59. Письмо великаго магистра къ Витовту: „Ouch liber herre, hat uns Petrasch wol underricht, worumme ir czu dem durchluchtigsten forsten konige czu Polan ken Crakaw gereten woret und wirs in euwerm brive auch eins teils wol vornemen habin. Libir herre, wir horen is gerne, das is wol und fruntlich czwisschen euch und dem irluchten forsten euwerm bruder konige tzu Polan stet, und hoffen, is sulle noch alles gut werden. Gegeben czu Marienburg am tage Bartholomei im XCIX iare“.

[5]) Cod. ep. Vit., 59. Великій магистръ проситъ передать королю Ягелло пропускъ на охоту въ лѣсахъ Ордена. Ibidem, 62: присылаетъ къ Витовту грамоту для Ягелло, съ вопросомъ, можно ли послать ее королю польскому. Ibidem, 62, 63: пишетъ Витовту о жалобахъ, возводимыхъ на Орденъ королемъ польскимъ; 65, 67: излагаетъ Витовту условія, на которыхъ готовъ отдать Ягелло Добржинскую землю.

[6]) *Długosz*, X, 537. „Regina mortua ejiciendum timens, dum a Polonis licentiam revertendi in Lithuaniam petit, in Regno confirmatur“. Далѣе (X, 538) Длугошъ разсказываетъ, что поляки выбрали ему въ невѣсты Анну, дочь графа циллійскаго (въ Штиріи), внучку Казиміра польскаго, на которой онъ чрезъ нѣсколько лѣтъ и женился. Ср. также *Wapowski*, I, 145, 146.

въ вѣрности королю и коронѣ польской, въ случаѣ смерти Витовта. Въ декабрѣ 1400 года Александръ Патрикѣевичъ, князь стародубскій, даетъ грамоту, въ которой обѣщаетъ, въ случаѣ смерти Витовта, сохранять вѣрность королю и королевству польскому [7]). Въ февралѣ 1401 г. такую же грамоту даетъ князь Иванъ Альгимунтовичъ [8]).

Въ январѣ 1401 года и самъ Витовтъ подтверждаетъ грамотою обѣщаніе сохранять вѣрность и покорность королевству польскому и королю, который далъ ему въ пожизненное владѣніе великое княжество Литовское. А также признаетъ, въ случаѣ своей смерти, короля польскаго и его преемниковъ наслѣдниками Литвы; выговариваетъ только нѣкоторыя земли, которыя должны быть предоставлены брату Витовта — Сигизмунду и женѣ Витовта—Аннѣ въ пожизненное владѣніе, съ условіемъ подчиненія Польшѣ. Но и эти земли, въ случаѣ смерти Сигизмунда или Анны, отдаются Польшѣ [9]). Въ тотъ же день (18-го января) въ Вильнѣ прелаты, князья, паны литовскіе особою грамотою обѣщаютъ также за себя и за Витовта сохранять вѣрность Польшѣ [10]). Въ грамотѣ этой говорится, что поименованные въ ней прелаты, князья и паны даютъ

---

[7]) Cod. ep. Vit., 71, „Акты, относящ. къ ист. Зап. Рос.", I, стр. 28.

[8]) „Акты, относящ. къ исторіи Зап. Россіи", I, 29. Cod. ep. Vit., 66. *Sokołowski:* „Cod. ep." I, 22. Въ Актахъ Зап. Рос. и у Sokołowsk'аго грамота Ивана Альгимунтовича отнесена къ февралю 1401 г., Прохаска же относитъ ее къ февралю 1400 г.

[9]) Cod. ep. Vit., 71.

[10]) Cod. ep. Vit., 73.

Нѣсколько времени спустя послѣ этихъ обѣщаній Витовта и литовскихъ бояръ, польскіе паны собрались въ Радомѣ (11-го марта 1401 г.) и въ свою очередь, обѣщали всегда защищать и поддерживать литовцевъ, признавать Витовта великимъ княземъ до самой его смерти и, въ случаѣ смерти Ягелло, не выбирать короля безъ вѣдома Витовта. *Rzyszczewski et Muczkowski:* „Codex diplom. Polo-

обѣщаніе за всѣхъ пановъ и туземцевъ Литвы и Руси, съ согласія послѣднихъ, хотя въ грамотѣ и нѣтъ ихъ подписей.— Подтверждается, что великое Литовское княжество, въ случаѣ смерти Витовта, который получилъ это княжество въ пожиз-

---

niae", Warszawa 1847, т. 1, стр. 271 и сл. (Права и привилегіи литовцевъ по договору въ Радомѣ 11-го марта).

Нѣкоторые лѣтописцы прибавляютъ, будто было постановлено еще, что, если Ягелло умретъ раньше Витовта, то послѣдній дѣлается королемъ польскимъ. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 41. *Kojalowicz*, II, 67: „Addiderunt aliqui scriptores, cautum quoque fuisse, ut Jagellone vita functo Vitoldus in regnum succederet: at hujus rei nulla vestigia in ipsis rei actae tabulis deprehendentur". *Stryjkowski*, II, 118, считаетъ вѣроятнымъ извѣстіе, которое онъ приписываетъ русскимъ и литовскимъ лѣтописямъ, именно, что, въ случаѣ смерти Ягелло или Витовта бездѣтнымъ, дѣти другаго изъ нихъ наслѣдуютъ и Польшу и Литву.

Такъ-какъ въ актахъ, дѣйствительно, нѣтъ никакого упоминанія объ этомъ, то на эти извѣстія можно смотрѣть только, какъ на свидѣтельство того, что современники считали вѣроятнымъ вступленіе Витовта (и его потомства) на польскій престолъ въ случаѣ смерти Ягелло. И оно, дѣйствительно, является вѣроятнымъ, если обратить вниманіе, что въ послѣдніе годы жизни Витовта, когда онъ стремился короноваться литовскимъ королемъ, поляки предлагали ему польскую корону даже при жизни Ягелло (Cod. ep. Vit., 868: Витовтъ въ письмѣ къ великому магистру отъ 3 октября 1429 г., говоря о пріѣхавшемъ къ нему изъ Польши Збигневѣ Олесницкомъ, краковскомъ епископѣ, и Янѣ Тарновскомъ, краковскомъ воеводѣ, говоритъ, между прочимъ, что они предлагали ему отъ имени Ягелло польскую корону: „haben an uns von des selbigen herrn koniges wegen en sulche botschaft gebrocht und geworben, das wir die polensche krone an uns nemen welden, und der herre konig der welde uns siene krone abetreten und die uns usgeben, und das wir sulden allir sachen in dem selben konigreiche gancz geweldig und mechtig sien; adir umb unsir krone hie im lande, haben sie uns nicht czugelibet. Sundir des vornemen wir nicht und is wundirt uns, wie das mag gesein, das wir von egenanten herrn konige bei sieme leben siene krone sulden apnemen..."*).

ненное владѣніе отъ Ягелло, переходитъ къ Польшѣ и что прелаты, князья и паны обязуются тогда служить и повиноваться королю Владиславу, коронѣ и королевству польскому. Прибавляется при этомъ оговорка, что, если Ягелло умретъ раньше Витовта, поляки не должны избирать другого короля безъ предварительнаго соглашенія съ Витовтомъ и литовцами.

Если мы припомнимъ гордый отвѣтъ литовцевъ на требованіе Ядвиги—платить дань Польшѣ, а также провозглашеніе ими Витовта—королемъ (во время переговоровъ съ Орденомъ на островѣ Салинѣ) [11]) и сравнимъ ихъ съ только что приведеннымъ документомъ, намъ будетъ ясно, что этотъ документъ не могъ быть добровольнымъ актомъ Витовта и литовцевъ. Хотя по формѣ и говорится въ документѣ, что онъ данъ добровольно, но въ дѣйствительности онъ, конечно, вынужденъ былъ стѣсненнымъ положеніемъ Литвы послѣ татарскаго разгрома.

И послѣ вышеупомянутаго Виленскаго акта 1401 г. отъ отдѣльныхъ удѣльныхъ литовскихъ князей, попрежнему, отбираются королемъ польскимъ обязательства вѣрности. Въ томъ же году, кромѣ упомянутаго выше Ивана Альгимунтовича, даютъ такія грамоты Григорій и Андрей заславльскій, Григорій Довговтъ, Семенъ друцкій [12]).

Съ этого времени начинается не только сближеніе Витовта съ Польшей, но и постепенное удаленіе его отъ Ордена. Поляки поддерживаютъ Витовта, стараясь представить его рев-

---

Stryikowski (II, 117, 118) высказываетъ такой взглядъ на эту унію (1401 года) Литвы и Польши: „tak tedy biedna Litwa na ten czas nie mając potężnych a mądrych senatorów w niewoli prawie uwichlana byla, jak Dlugosz i Kromer pisza".

Sarnicki („Annales", 1587 г., книга VII, стр. 342) видитъ, напротивъ, большое счастіе для Литвы въ этомъ договорѣ, такъ-какъ онъ спасаетъ ее отъ рыцарей, татаръ и внутреннихъ безпорядковъ.

[11]) См. выше, пр. 15 и 51 къ гл. IV.

[12]) Cod. ep. Vit., 75, 81. Акты Западн. Россіи, стр. 29, 30.

ностнымъ католикомъ предъ папою и вообще расположить къ нему папскую курію, а также жалуясь вмѣстѣ съ нимъ на Орденъ римскому императору [13]). Но за то требуютъ отъ Витовта не вступать безъ согласія короля польскаго въ союзъ съ великимъ магистромъ [14]), котораго они обвиняли въ подстрекательствѣ Витовта противъ Польши [15]). Правда уже въ слѣдующемъ году 22-го мая въ Рацянжѣ (на ю. отъ Торна) былъ возобновленъ между Витовтомъ и Орденомъ Салинскій договоръ.

[13]) Cod. ep. Vit., 84, 90.

[14]) Ibidem, 92: Витовтъ обѣщаетъ не заключать договора безъ согласія Ягелло ни съ прусскимъ магистромъ, ни съ ливонскимъ: „volentes ora obloquencium et discordias inter fratres seminancium obstruere presumpcionemque mendosarum suggescionum a viris falsidicis amputare et prout justum est serenissimum principem et dominum, dominum Vladislaum regem Polonie, regem dominum et fratrem nostrum graciosum in constancia fidei, quam ad ipsum gerimus reddere cerciorem, sub fide et honore et sine fraude promittimus et tenore presencium firmiter pollicemur, quod nullas uniones, ligas seu concordias cum cruciferis ordinis beate Marie domus Theutonicorum de Prussia et de Livonia pariter facere volumus seu eciam faciemus sine scitu, voluntate consensu pariter et mandato ejusdem domini Wladislai regis Polonie...“

[15]) Ibidem, 87. Великій магистръ въ письмѣ къ Ягелло отъ 13-го іюля 1402 говоритъ: „Innotuit insuper S-me princeps nobili Nicolao, dicto Strasch, nobis significante, quod dux Witoldus gracie vestre significaverit, quomodo alias misissemus ad ipsum Marquardum, olim commendatorem nostrum in Rangnith jam vero in Brandenburg ad alliciendum eundem ducem Witoldum, ut se in dampnum C-nis V-re regie et illustris principis domini ducis Swittergalonis fratris gracie vestre uterini, ad nos converteret iterato. Super quo in veritate graciose M-cie V-re significamus, quod de tali, ut premittitur, commendatoris Marquardi legacione nihil scimus, nec commendator aliquod tale duci Wytoldi nunciavit, sed aliud in herba latet, videlicet, quod ipse dux Witoldus in suis agendis more solito in detrimentum et damnum C-nis V-re regie, gracia salva, et illustris domini ducis Swittergalonis et ordinis nostri, non modice se tueri nititur...“.

Но это было сдѣлано съ согласія Ягелло, такъ какъ на другой же день король польскій ратификовалъ не только Рацянжскій договоръ между Литвой и Пруссіей, но и прежній—Салинскій, а также обѣщалъ утвердить новыя границы Самогитіи, предложенныя Орденомъ [16]). Обѣщая документомъ отъ 17-го августа помощь Ордену противъ всякаго врага, Витовтъ исключилъ Ягелло изъ числа этихъ враговъ [17]).

Тѣмъ не менѣе, поляки не довѣряли Витовту, и въ сентябрѣ того же года онъ долженъ былъ возобновить присягу вѣрности королю и королевству польскому [18]). Послѣ такихъ обязательствъ, хорошія отношенія между литовскимъ княземъ и поляками, повидимому, утвердились, и Витовтъ попрежнему былъ посредникомъ между великимъ магистромъ и Ягелло. Къ нему великій магистръ писалъ о спорахъ съ Польшей о Дрезденко [19]), къ нему обращался съ просьбою успокоить раздраженіе Ягелло по поводу письма, которое Ягелло счелъ для себя крайне обиднымъ, такъ какъ тамъ было относительно Ягелло употреблено выраженіе «ваша врожденная мудрость» [20]).

---

[16]) Cod. ep. Vit., 96—98.

[17]) Ibidem, 104.

[18]) Ibidem, 107. Въ этомъ интересномъ документѣ Витовтъ прямо говоритъ, что онъ даетъ эту запись, чтобы уничтожить всякое подозрѣніе въ его вѣрности. Обязуется не только сохранять всѣ договоры съ Ягелло, но и уничтожить всѣ договоры, заключенные съ кѣмъ бы то ни было ко вреду короля польскаго, и помогать Польшѣ вообще всегда и противъ всѣхъ враговъ, безъ исключенія.

Cod. ep. Vit., 967. Въ расходной книгѣ Ордена упоминается подъ 1404 г., что Витовтъ имѣлъ совѣщаніе съ Ягелло: „(A. 1404) (kompthur czu Thorun) II schog groschen und 1/2 marc prusch eime ritende boten ken Polan gegeben neuwe czitunge czu dirfaren. Epiphania domini; als der konig mit Wytowden 1 tag hild“.

[19]) Ibidem, 124, 125.

[20]) *Daniłowicz:* „Scarbiec“, I, 352, пр. 1.

Польскій король принялъ это за иронію, а великій магистръ писалъ Витовту, что никакой ироніи нѣтъ, а что переводчикъ плохо понялъ латинскій текстъ, и просилъ убѣдить въ этомъ короля. И Витовтъ исполнилъ это порученіе, какъ видно изъ благодарности (1407 г.) магистра и потомъ его преемника [21]). Позднѣе (въ 1408 г.) великій магистръ опять обращается къ Витовту съ просьбою извиниться передъ королемъ польскимъ за пріемъ перебѣжчиковъ изъ Польши и Добржинской земли въ Пруссію [22]).

Согласіе Витовта и Ягелло не нарушалось, хотя иногда, повидимому, бывали дѣйствительно между ними недоразумѣнія [23]). Орденъ слѣдилъ внимательно за всякимъ столкновеніемъ польскаго короля съ великимъ княземъ литовскимъ и, пользуясь временнымъ ихъ разногласіемъ, спѣшилъ жаловаться Ягелло на Витовта за дѣйствія послѣдняго въ Самогитіи [24]).

---

[21]) Cod. ep. Vit., 142, 145.

[22]) Ibidem, 156.

[23]) Ibidem, 179. Комтуръ Свенцы (2-го іюня 1409 г.) доноситъ великому магистру, что одинъ прусскій лазутчикъ узналъ, будто между Ягелло и Витовтомъ возникли такія сильныя недоразумѣнія, какихъ прежде никогда не было; что Витовтъ согласился съ королемъ польскимъ разрушить всѣ замки, построенные въ Жмуди (на чемъ настаивалъ и архіепископъ гнѣзненскій); что король хочетъ уступить Витовту Подолію, лишь бы только сохранить миръ; что секретарь Витовта былъ у короля въ Иноврацлавлѣ и имѣлъ съ нимъ продолжительное тайное совѣщаніе.—Что миръ между Литвою и Польшею не былъ нарушенъ, видно изъ письма комтура члуховскаго къ великому магистру отъ 22-го іюня того же года, въ которомъ комтуръ сообщаетъ, что поляки обѣщали помогать Витовту въ случаѣ его войны съ Орденомъ (Cod. ep. Vit., 188); а также изъ донесенія отъ 21-го іюня 1409 г. маршала Ордена великому магистру, въ которомъ, между прочимъ говоритст: „der konig von Polan sich gancz mit herczog Wiethawd voreinet habe ir einer dem anderen czu helffen". (Cod. ep. Vit., 187).

[24]) 2-го іюня 1409 г. было писано вышеупомянутое донесеніе

Не обходились безъ вмѣшательства Ордена и отношенія Витовта къ другимъ князьямъ литовско-русскимъ. Спокойствіе внутри Русско-литовскаго великаго княжества далеко еще не было утверждено окончательно. Витовта немало безпокоили Свидригелло, князья смоленскіе и вяземскіе. Свидригелло именно и нашелъ убѣжище и поддержку у рыцарей. Какъ извѣстно онъ, примирившись съ Ягелло и Витовтомъ, участвовалъ въ 1399 г. въ битвѣ на рѣкѣ Ворсклѣ и потомъ получилъ во владѣніе Подолію [25]). Но въ 1402 г. онъ, во время свадьбы Ягелло съ Анной циллейской (Cilly—къ сѣверо-востоку отъ Лайбаха) уже опять бѣжалъ, переодѣвшись купцомъ, и на этотъ разъ прямо въ Пруссію. Здѣсь онъ обѣщалъ (2 марта 1402 г.) уступить Ордену землю Полоцкую и заключилъ съ великимъ магистромъ договоръ, въ которомъ обязался не только быть въ союзѣ съ Орденомъ, но и не заключать никакихъ союзовъ ко вреду Ордена, а также обязался выдать бѣглыхъ и не водить войска чрезъ земли Ордена. Свидригелло призналъ для себя обязательнымъ прежній договоръ великаго магистра съ Витовтомъ (на Салинѣ) за исключеніемъ 2-хъ параграфовъ: 1) о непринятіи бѣглыхъ и 2) объ отношеніяхъ къ Пскову [26]).

великому магистру, а 15-го іюня 1409 г. Орденъ уже спѣшитъ жаловаться Ягелло на Витовта. *Raczyński:* „Codex diplom. Lit.“, 96. Cod. ep. Vit., 181.

[25]) См. выше, пр. 13 къ гл. IV.

[26]) Cod. ep. Vit., 81—84. Въ этомъ договорѣ Свидригелло называетъ себя такъ: „Nos Boleslaus alias Swyttirgail dei gratia princeps et heres Litwanie et Russie et dominus Podolie“.—Сношенія Свидригелло съ Орденомъ, конечно, начались раньше 1402 г., и его послы ѣздили въ Пруссію (Cod. ep. Vit., 963, подъ 1400 г.: „Item III mark Samueli von Thorun geben als her mit Czwittrigails bote hir was am sontage noch Lucie virginis“; тамъ же, 963, 964 и сл., перечень денежныхъ суммъ, отправленныхъ къ Свидригелло въ Подолію. Замѣчательно, что упоминаемые здѣзь слуги Свидригелло, которымъ выдавались деньги, обыкновенно—русскіе:

Изъ писемъ великаго магистра къ Семовиту мазовецкому узнаемъ, что великаго магистра сильно безпокоилъ гнѣвъ Ягелло на Свидригелло, и онъ не зналъ, какъ ему поступить: писать ли по этому поводу къ Ягелло, или нѣтъ [27]). Впрочемъ, уже въ слѣдующемъ году Свидригелло снова помирился съ братьями, отправился въ Вильну [28]) и скоро опять получилъ отъ Витовта Сѣверскую землю[29]). Вмѣстѣ съ Витовтомъ ходилъ онъ на смоленскаго князя и на московскаго (въ 1406 г.) и принималъ участіе въ переговорахъ Ягелло съ магистромъ о землѣ Добржинской [30]). Но и на этотъ разъ недолго оставался въ Литвѣ; завязалъ сношенія съ Орденомъ [31]), съ Москвою, съ татарами и въ 1408 г. бѣжалъ къ московскому князю (26 іюля въѣхалъ

„Iwan und Rostaw herczog Swittirgails diner... es woren Ruszen". „...czwen Russen herczog Swittirgails dinern" и т. д., ibidem, стр. 966 и сл.).

Script. rer. Prus., III, 255. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 147. (О бѣгствѣ Свидригелло въ 1402 г.).

[27]) Cod. ep. Vit., 88.

[28]) Script. rer. Prus., III, 268, 269.

[29]) *Stadnicki*: „Bracia Wład. Jag.", 317.

[30]) *Stadnicki*· „Bracia Wład. Jag.", 316. Cod. ep. Vit., 136. Маршалъ Ордена въ донесеніи (13-го октября 1406 г.) великому магистру говоритъ, что Свидригелло участвовалъ въ походѣ на московскаго князя и былъ съ Витовтомъ въ согласіи „und herczog Swittergail der sie der Polen houptman, und meinen sie, das is czumole fruntlich czwisschen herczog Wytowten und herczog Swittergail stee und sie sich mit ganczin trowen meinen.

[31]) Cod. ep. Vit., 155. Маршалъ Ордена доноситъ великому магистру, что Свидригелло чрезъ капеллана кенигсбергскаго, Якова, совѣтуетъ Ордену укрѣплять русскія границы и не довѣрять миру съ русскими; а также сообщаетъ, что ему не нравится въ русскихъ земляхъ (т.-е. въ Сѣверской землѣ, которую далъ ему Витовтъ), и что въ его судьбѣ предстоитъ перемѣна. Supplem. ad Histor. Russiae Monumenta, Спб. 1848, 293, письмо самогитскаго войта оберъ-маршалу о сношеніяхъ князя Свидригелло съ татарскимъ ханомъ, государемъ московскимъ и Витовтомъ.

въ Москву). Его сопровождали: епископъ брянскій, князья звенигородскіе, путивльскіе и другіе, а также множество бояръ. Василій Дмитріевичъ принялъ Свидригелло съ большою честью и далъ ему города: Владиміръ на Клязьмѣ, Переяславль, Юрьевъ, Волокъ, Ржевъ и половину Коломны [32]). Здѣсь пробылъ Свидригелло тоже недолго и уже въ 1409 году бѣжалъ и очутился въ Литвѣ, гдѣ, впрочемъ, Витовтъ обходился съ нимъ сурово и недовѣрчиво [33]). Свидригелло снова началъ переговоры съ Орденомъ и заключилъ договоръ, по которому великій магистръ обязался не только помогать ему добыть

---

[32]) П. С. Р. Л., V, 257; VI, 136; VIII, 82. Kronika Ruska *Daniłowicza*, 230. Степенная книга, 1775, I, 572.

Cod. ep. Vit., 159. Комтуръ бранденбургскій письмомъ отъ 25-го іюля 1408 г. сообщаетъ маршалу о бѣгствѣ Свидригелло; см. также ibidem, стр. 160 и 162, отвѣтъ великаго магистра Витовту съ соболѣзнованіемъ на жалобы послѣдняго вслѣдствіе измѣны и бѣгства Свидригелло. Это соболѣзнованіе, впрочемъ, не помѣшало магистру въ слѣдующемъ же году заключить союзъ съ Свидригелло (см. пр. 34).

[33]) Маршалъ Ордена, донося 15-го сентября 1409 г. великому магистру вообще о положеніи Витовта, сообщаетъ, между прочимъ: „ouch so sagt her, dass Swittergall bei im hat sunder nach gar geringe und setcze in noch nicht czu sieme tische (Cod. ep. Vit., 202). Изъ этого видно, что Свидригелло въ это время былъ у Витовта, а не у рыцарей, какъ говоритъ *Stadnicki* („Bracia Wład. Jag.", 319), и нижеслѣдующій договоръ его съ Орденомъ былъ заключенъ имъ изъ Литвы. Это подтверждается вполнѣ охранной грамотой, которую выдалъ ему магистръ чрезъ 2 дня (4-го октября 1409 г.), послѣ заключенія договора „ut libere et secure terras nostras cum hominibus suis intrare potest et accedere, liberum introitum ad castra, civitates et alia fortalicia nostra eidem concedentes" (Cod. ep. Vit.", 203); слѣдовательно, Свидригелло еще не пріѣзжалъ въ Пруссію. Еще раньше, именно 21-го іюня 1409 г., маршалъ Ордена писалъ великому магистру: Wythawd im habe gesait, das herczog Swittergail widder czu im wird komen (Cod. ep. Vit., 187).

отчизну и добиться удовлетворенія; но и не заключать съ его притѣснителями никакого договора, пока онъ не получитъ своего наслѣдства [34]). Выдалъ ему великій магистръ и охранную грамоту для въѣзда въ Пруссію; но Свидригелло не пришлось воспользоваться этой грамотой: узнавъ объ этихъ переговорахъ, Витовтъ жаловался Ягелло и, съ согласія послѣдняго, заключилъ Свидригелло въ оковы [35]). Около 9 лѣтъ просидѣлъ Свидригелло въ неволѣ, переходя изъ одного города въ другой [36]).

Немалыхъ также трудовъ стоило Витовту укрѣпить за собою Смоленскую область. Смольняне убили его намѣстника и приняли княземъ Георгія (Юрія) Святославича, которому много помогалъ тесть его Олегъ рязанскій. Витовтъ поспѣшилъ усмирить непокорныхъ, но, простоявъ 4 недѣли подъ Смоленскомъ, отошелъ и заключилъ перемиріе съ Юріемъ (1401 г.). Вяземскіе князья тоже отказали было ему въ повиновеніи, но были побѣждены, взяты въ плѣнъ Симеономъ-Лигвеномъ Ольгердовичемъ и привезены къ Витовту. Въ 1404 г. второй разъ подступилъ Витовтъ къ Смоленску, но взять его не могъ и, опустошивъ область, ушелъ въ Литву. Между тѣмъ смоленскій князь Юрій отправился въ Москву просить помощи Василія Дмитріевича противъ Литвы. Но просьба его не увѣнчалась успѣхомъ, такъ какъ Василій Дмитріевичъ не хотѣлъ ссориться съ тестемъ. Также неудачно было его обращеніе и къ великому магистру, который объ его просьбѣ писалъ даже

---

[34]) Cod. ep. Vit., 202, 203.

[35]) Ibidem, 204. Комтуръ рагнетскій 27-го ноября 1409 г. доноситъ маршалу Ордена, что Витовтъ, съ позволенія Ягелло, держитъ Свидригелло, въ очень тяжелыхъ оковахъ и, по слухамъ, хочетъ даже его казнить; что двое князей, бывшихъ на сторонѣ Свидригелло, уже казнены.

[36]) *Stadnicki:* „Bracia Wład. Jag.“, 320.

Витовту [37]). А во время отсутствія Юрія Витовтъ въ третій разъ напалъ на Смоленскъ и наконецъ, благодаря измѣнѣ нѣкоторыхъ горожанъ, взялъ его (1405 г.); жена Юрія и его бояре были схвачены и отправлены въ Литву, а въ Смоленской области посажены намѣстники [38]).

Этимъ окончательнымъ присоединеніемъ Смоленска, можно сказать, завершилось объединеніе Литвы, начатое Витовтомъ съ 1392 г. Теперь власть Витовта внутри Русско-литовскаго княжества упрочилась вполнѣ, и онъ имѣлъ возможность обратиться на своихъ сосѣдей. Именно къ этому времени относится начало болѣе рѣшительныхъ его столкновеній съ восточными сосѣдями—Москвою, Новгородомъ и Псковомъ.

Еще въ 1399 г. произошла размолвка Витовта съ Новгородомъ, Псковомъ и даже Василіемъ Дмитріевичемъ, были взаимно пересланы «разметныя грамоты». Осенью 1401 г. Витовтъ ходилъ на Новгородъ, но простоявъ подъ нимъ 3 недѣли, долженъ былъ уйти безъ успѣха. Впрочемъ до болѣе серьезнаго столкновенія дѣло не дошло, и противники помирились [39]). Нѣсколько позже (1402 г.) были столкновенія съ

---

[37]) *Bunge*: „Liv-Est-und Curland. Urkundenbuch“, 1852, IV, стр. 472—474. Cod. ep. Vit., 108. О смоленскихъ послахъ въ Пруссіи упоминается и въ расходной книгѣ Ордена, подъ 1403 г. Cod. ep. Vit., 966: „Item XX ungerische gulden czwen Ruszen die von Smolenczen in botschaft czu unserm homeister gesant worden, am dinstage nach Georgii pape“.

„Item XVII scot die boten von Smalenczen us der herberge czu losen des meisters geheise am montage nach letare“.

[38]) П. С. Р. Л., III, 102, 107; IV, 104, 106, 107, 144; V, 252, 253; VI, 131; VIII, 76. Kronika Ruska *Daniłowicza,* 222. *(Długosz*, X, 551, *Wapowski*, I, 156, ошибочно называютъ смоленскаго князя Васильемъ).

[39]) П. С. Р. Л., IV, 142, 195; V, 18. „Script. rer. Prus., III, 250 (о неудачномъ походѣ Витовта): do irmahneten die Russin und lyffen mit gewalt hervor, und slugin Wytowt vaste lute abe,

Рязанью, болѣе рѣшительнаго характера. Одинъ изъ рязанскихъ князей—Родославъ Олеговичъ, посланный отцомъ своимъ воевать Брянскъ, потерпѣлъ отъ Симеона Лигвена пораженіе у Любутска (на р. Окѣ), былъ захваченъ литовцами въ плѣнъ и посаженъ въ тюрьму; чрезъ нѣсколько времени, впрочемъ, за 2,000 рублей отпущенъ на свободу. Съ Новгородомъ были пререканія изъ-за жившаго тамъ Юрія смоленскаго: Витовтъ съ угрозой требовалъ его выдачи, новгородцы отправили къ нему посольство, а Юрія отослали въ Москву, гдѣ онъ былъ принятъ [40]). Безпрерывныя сношенія Витовта съ русскими князьями носили, главнымъ образомъ, дипломатическій характеръ, хотя онъ, конечно, имѣлъ большое вліяніе на взаимныя отношенія князей Восточной Руси, поддерживая того или другаго. Русскіе князья нерѣдко ѣздили къ нему въ Литву: такъ въ 1405 году пріѣзжалъ къ нему Иванъ Михайловичъ тверской; около того-же времени принималъ Витовтъ у себя и митрополита Кипріана. Такимъ образомъ, сношенія были очень частыя и тѣсныя, но вообще мирныя.

Теперь же, послѣ примиренія съ Свидригелло и взятія

---

und namen ouch vil pferde und die buchsen, das her von dannen muste czin, sunder mit syme cleynen frome". *Lindenblatt*, ed. Voigt, 141.

[40]) П. С. Р. Л., III, 102; IV, 105; V, 252; VIII, 75; IV, 109. *Caro*, III, 282, пр. 2. Нельзя не отмѣтить несправедливаго упрека, который дѣлаетъ *Stadnicki* („Bracia Wład. Jag.", 288, пр. 19) Карамзину, при описаніи войны Литвы съ Рязанью въ 1402 г.; онъ говоритъ: „Smiesznym prawie sposobem mąci historyą także Karamzyn. Mówi o Lugwenie porażonym przez Witołda, który za to mści się na riezańskim xięciu etc. (Tom. V pod rokiem 1402). Между тѣмъ у *Карамзина* (Томъ V, стр. 103, Спб. 1844, издан. Эйнерлинга) читаемъ: „Лугвеній, *отряженный* Витовтомъ, соединился съ Алеьсандромъ Патрикіевичемъ стародубскимъ, встрѣтивъ рязанцевъ у Любутска и побивъ ихъ на голову...". Очевидно, что Stadnicki „отряженный" принялъ за „отраженный".

Смоленска, Витовтъ началъ приготовляться къ нападенію на новгородскія и псковскія земли. Прежде всего онъ сталъ добиваться, чтобы ливонскій магистръ сообщилъ Новгороду о мирѣ, состоявшемся въ Рацяняжѣ между Орденомъ и Литвой съ Польшей. Добивался онъ этого извѣщенія, очевидно, съ тою цѣлью, чтобы устрашить новгородцевъ и показать имъ, что они не могутъ ни въ какомъ случаѣ разсчитывать на какую-нибудь поддержку со стороны ливонскаго магистра. Ливонскій магистръ отказался исполнить требованіе Витовта, мотивируя свой отказъ существованіемъ договора съ Новгородомъ, нарушить который онъ не хочетъ. Тогда Витовтъ обратился съ жалобою къ Прусскому Ордену, объясняя ему, что вовсе не требовалъ отъ ливонскаго магистра нарушенія договора съ Новгородомъ, а только просилъ сообщить Новгороду о Рацяняжскомъ договорѣ. И великій магистръ приказалъ ливонскому исполнить просьбу Витовта [41]). А черезъ нѣсколько времени, въ сентябрѣ 1405 г. великій магистръ увѣдомилъ Витовта, что отправилъ по его желанію уже второе посольство въ Новгородъ и напишетъ ему о результатахъ [42]). Около того же времени были въ Новгородѣ и литовскіе послы, какъ видно изъ сообщенія новгородцевъ магистрату Ревеля отъ 22 сентября 1405 г. [43]). Скоро безъ всякаго повода, во время мира, Витовтъ захватилъ псковскій городъ Коложе (въ февралѣ 1406 г.), ограбилъ псковскія земли и увелъ много народу въ плѣнъ. Псковитяне обратились за помощью сначала къ новгородцамъ, а потомъ вмѣстѣ съ послѣдними къ московскому князю. Василій Дмитріевичъ принялъ ихъ сторону и сперва послалъ

[41]) Cod. ep. Vit., 110. Письмо Витовта отъ 21-го апрѣля 1405 г. комтуру Балги съ жалобой на ливонскаго магистра.

Ibidem, 111. Письмо великаго магистра къ ливонскому.

[42]) Cod. ep. Vit., 119.

[43]) Ibidem, 120.

своихъ воеводъ на литовскіе города Вязьму и Серпейскъ, а затѣмъ и самъ съ многочисленнымъ войскомъ выступаетъ въ походъ противъ Литвы и останавливается на р. Плавѣ (лѣвый притокъ р. Упы), куда приходятъ къ нему на помощь полки тверскіе и татарскіе отъ хана Шадибека. Витовтъ вышелъ на встрѣчу, но столкновеніе окончилось безъ битвы, перемиріемъ на годъ. Въ слѣдующемъ 1407 г. Витовтъ беретъ Одоевъ, а Василій—Дмитровецъ, но, сойдясь у Вязьмы, опять заключаютъ перемиріе. Черезъ годъ (въ сентябрѣ 1408 г.) Витовтъ выступаетъ съ большими силами противъ Василія Дмитріевича (къ которому въ іюлѣ того же года пріѣхалъ Свидригелло); но, постоявъ на берегахъ рѣки Угры, враждующія стороны заключили миръ и разошлись [44]). Псковитяне также посылаютъ теперь пословъ къ Витовту для заключенія мира, и у Витовта было намѣреніе назначить во Псковъ на нѣкоторое время намѣстника [45]). Новгородцы же помирились съ Витовтомъ еще раньше и приняли къ себѣ княземъ Лигвена Ольгердовича (1407 г.) [46]).

---

[44]) О переговорахъ этихъ упоминаетъ великій магистръ въ своемъ письмѣ къ Витовту, 2-го марта 1408 г.: „ouch irluchter forste, als ir gedenket der bote von Moskaw, das do nichtes nicht mit en is geendet, umme des willen, das si wolden die Plescawer haben in den frede, dez ir en nicht fulgen woldet“ (Cod. ep. Vit., 154). О захватѣ Коложе см. *Caro*, III, 282. *Соловьевъ*: „Ист. Рос.“, IV, 1857 г., стр. 37 и сл.

[45]) Cod. ep. Vit., 157, 158. Письмо великаго магистра къ Витовту отъ 1-го апрѣля 1408 г.

[46]) П. С. Р. Л., III, 102; IV, 108—112, 196—200; V, 19—21, 254—257; VI, 132—139; VIII, 78—85 (о Лигвенѣ IV, 109; V, 256). Kronika Ruska *Daniłowicza*, 229. Script. rer. Prus., III, 291. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 178, 185. *Długosz*, X, 566 (о походѣ 1406 г.). *Bunge*: „Est-Liv-und Curland. Urkundenbuch“, IV, 520. *Napierski*: „Русско-Ливонскіе Акты“, 123. Cod. ep. Vit., 125. Магистратъ дерптскій увѣдомляетъ магистратъ г. Ревеля (1-го марта 1406 г.), что Витовтъ началъ войну противъ Пскова.

Къ концу 1409 г. отношенія Литвы къ Пскову, Новгороду и Москвѣ сдѣлались уже дружественными; за то отношенія ея къ прежнимъ союзникамъ рыцарямъ становятся все болѣе

Причины этихъ войнъ объясняются лѣтописцами различно. Напр. *Cromer*, 261, говоритъ, что Витовтъ началъ войну „sive proferendorum finium gratia sive injuria provocatus a genero.' *Stryjkowski*, II, 122, и *Kojalowicz*, II, 72, 73, говорятъ, что поводомъ къ войнѣ между Литвою и Москвой послужило ограбленіе литовскихъ купцовъ около Путивля: Витовтъ, по преувеличеннымъ жалобамъ литовцевъ, считалъ это важнымъ дѣломъ, а Василій—неважнымъ, а потому не спѣшилъ дать удовлетвореніе. *Daniłowicz*, (въ изданіи „Kronika Ruska", стр. 226, 227, пр. 305) полагаетъ, что причиною войны 1406 г. было подданство Пскова Василію Дмитріевичу вслѣдствіе притѣсненій Витовта и отсутствія помощи отъ Новгорода. *Caro*, III, 283, пр. 1, думаетъ, что смерть митрополита Кипріана (въ 1406 г.) много вліяла на ссору Витовта съ Василіемъ Дмитріевичемъ.

О подробностяхъ этихъ походовъ можно узнать много изъ донесеній рыцарей. О походѣ Витовта противъ русскихъ въ 1406 г пишетъ (2-го сентября) къ великому магистру изъ Брянска комтуръ рагнетскій, сопровождавшій Витовта, и очень жалуется на трудность пути, вслѣдствіе недостатка съѣстныхъ припасовъ (Cod. ep. Vit., 131). О томъ же походѣ доноситъ, 13-го октября 1406 г., маршалъ Ордена (со словъ прибывшихъ къ нему отъ Витовта сокольничихъ) великому магистру. Изъ этого донесенія узнаемъ нѣсколько подробностей: 1) въ многочисленномъ войскѣ Витовта были и валахи, и поляки, которыми начальствовалъ Свидригелло, бывшій въ это время въ мирѣ съ Витовтомъ; 2) князь Александръ стародубскій хотѣлъ измѣнить Витовту, но былъ схваченъ; 3) была сильная надежда на мирное окончаніе дѣла между Витовтомъ и Василіемъ Дмитріевичемъ, хотя Витовтъ и требовалъ возвращенія бѣжавшихъ въ Москву князей: Александра Ивановича и Юрія смоленскаго. Cod. ep. Vit., 138. (Упоминаемый здѣсь Александръ Ивановичъ, вѣроятно,—Александръ Нелюбъ, который перешелъ на сторону московскаго князя и получилъ отъ него Переяславль (Kronika Ruska *Daniłowicza*, 227).

Въ походахъ на Русь Витовта сопровождали герольды герцоговъ Голландіи и Бургундіи (Cod. ep. Vit., 970: „Item IIII. marc

и болѣе натянутыми [47]). Несомнѣнно, что это послѣднее обстоятельство и было причиной дружественнаго расположенія Ви-

czwen herolden des herczogen von Hollant un des herczogen von Burgundie, als sie mit Wytolt us der Russchen reise qwommen". Тамъ же перечисляются разныя издержки рыцарей на эти походы; см. еще ibidem, 972.

Еще нѣкоторыя подробности можно узнать изъ письма Витовта къ маршалу Ордена, писаннаго изъ Орши 3-го іюля 1407 г., и изъ письма великаго магистра Витовту 2-го сентября 1407 г. (Cod. ep. Vit., 150, 151).

Орденъ помогалъ Витовту въ его походахъ и дипломатическимъ вмѣшательствомъ—отправлялъ неоднократно пословъ въ Ливонію, въ Новгородъ (Cod. ep. Vit., 133 и раньше 111, 119), и вооруженною силою, какъ видно изъ благодарности Витовта (ibidem, 132, 140, 153, 154; ib. 977 (Записка Ордена о событіяхъ 1409 г. въ Жмуди). Рыцари заставляли даже насильно и жмудиновъ принимать участіе въ этой войнѣ (ib., 129) См. также Script. rer. Prus., V, 226. (Summarium von Jagel und Wytawt).

За такое содѣйствіе рыцарей и Витовтъ обѣщалъ помогать и дѣйствительно помогалъ ливонскому магистру противъ Пскова (Cod. ep. Vit., 138, 156).

Походъ Витовта противъ Василія Дмитріевича, вступившагося за Псковъ, относится къ началу 1407 г., что ясно изъ письма Витовта, 21-го января 1407 г., къ маршалу Ордена, въ которомъ онъ увѣдомляетъ, что выступитъ въ русскій походъ въ ближайшій вторникъ. (Cod. ep. Vit., 140, пр. 1. *Bonnell:* Russ. Chronographie, 217, 218).

О результатѣ похода 1407 г. *Cromer,* 261, выражается такъ: „impetravit tamen a Vitoudo pacem Basilius *equis conditionibus*". Тоже — *M. de Mechovia:* „Chron. Reg. Polon.", 277: „Tandem restitutis possessionibus, quos Dux Moscoviæ usurpaverat, pax sub *aequis conditionibus firmata fuit*".

[47]) Cod. ep. Vit., 204, 205. Великій магистръ, сообщая (къ концѣ 1409 г.) какому-то князю о заключеніи перемирія съ польскимъ королемъ, которое не простирается на Литву и Жмудь, прибавляетъ: „Wythawth.. ein helffer ist der ungelobigen und sich unsers landes czu Samayten hat underwunden, und sich sust mit dem konige von Moskaw vorbunden hat und mit den von Plesaew.

товта къ Руси. Разладъ съ Орденомъ побудилъ Витовта сблизиться и съ татарами [48]).

Отношенія къ рыцарямъ за время отъ 1399 г. до 1410 могутъ быть раздѣлены на четыре періода: первый отъ 1399 до 1401—періодъ дружественныхъ отношеній; съ 1401 г.

Ouch so hat her sinen hewptmann ezu Nawgarten, und sich sust mit den Tatherschen keiser vorbunden und voreinet hat, und sich also sterket mit den ungelobigen zo her meiste kan und mag..."

[48]) Сношенія Витовта съ татарами послѣ 1399 г. вообще не прерывались, и татарскіе князья заискивали въ немъ, какъ прежде Тохтамышъ. Такъ въ 1400 г. пріѣзжало къ нему посольство отъ татарскаго хана (Cod. ep. Vit., 64: великій магистръ въ письмѣ, въ концѣ января 1400 г., къ Витовту говоритъ: „und von der botschaft die vom nuwen Taterischen keiszer an euwir herlichkeit komen wirt, haben wir sunderlich gerne vornomen"). Изъ донесенія маршала великому магистру видно, что у Витовта было много татаръ на службѣ. (Cod. ep. Vit., 187: „Wythawd vil Thatern bi im habe").

Отношеніями татаръ къ Москвѣ интересовались Витовтъ и рыцари. Въ письмѣ къ великому магистру, 24-го января 1409 г., Витовтъ пишетъ: „Sündirlichin, liber herre meister, nulichin habin wir euch czeitunge geschrebin von Thatarn, die im lande czu Moskow sint gewest etc. Nu geruchet wissin, das sie IIII wochen habin gelegin doselbest im lande und sint nu von dannen wedirgekart, adir sie habin grossen schaden an den armen leuthen gethan, sundir die guten sint von im komen ane schaden. Und die Thatarn habin etliche husir vorbrandt, die sie wust hatten funden, wend die leuthe waren dirvon gevlochent, adir das hus Moskov und ... andere die (mit) leuthen woren beman(et), die sint gan(cz) und ungewunnen bleben. Gebin czu Kyrnow... donnerstag am obende conversionis sancti Pauli. Anno etc. IX. (Cod. ep. Vit., 167. Разумѣется здѣсь, конечно, нашествіе Эдигея. Ср. *К. Н. Бестужевъ-Рюминъ:* „Русская Исторія", I, 407).

Сыновья Тохтамыша, какъ и ихъ отецъ, находили покровительство у Витовта (Cod. ep. Vit., 169, 170).

Случались и набѣги татаръ на Литву (Cod. ep. Vit., 188, № CCCCXVII)

дружба переходитъ въ враждебныя отношенія; съ 1404 г. снова начинается сближеніе между Орденомъ и Литвою; наконецъ съ 1409 опять возобновляется разладъ.

Въ битвѣ на рѣкѣ Ворсклѣ, какъ видѣли выше, рыцари помогали Витовту. Послѣ этого и Витовтъ съ своей стороны неоднократно посылалъ Ордену вспомогательные отряды во время походовъ рыцарей въ Самогитію, гдѣ наконецъ Орденъ и посадилъ (въ 1400 г.) своего намѣстника [49]). Въ 1400 г. великій магистръ съ большими почестями встрѣтилъ жену Витовта Анну, пріѣхавшую въ Пруссію посѣтить святыя мѣста [50]). Въ 1401 же году послѣ присяги Витовта и литовцевъ королю и коронѣ польской, данной въ Вильнѣ 18 января 1401 года [51]), Витовтъ уже проявляетъ враждебность къ Ордену. Въ мартѣ того же года Витовтъ издалъ грамоту къ христіанскимъ князьямъ, въ которой жалуется на рыцарей за несправедливое требованіе выдачи свободныхъ жмудиновъ, перешедшихъ въ Литву [52]), (такъ какъ Витовтъ, по его словамъ, уступилъ Ордену только землю Жмудскую, а не народъ). Магистръ не оставался въ долгу, а, въ свою очередь, посылалъ жалобы на вѣроломство Витовта и къ германскимъ рыцарямъ и къ вроцлавскому епископу, и къ бургундскому герцогу и къ папѣ съ кардиналами [53]).

---

[49]) Cod. ep. Vit, 67, 68: письма великаго магистра къ Витовту, въ которыхъ онъ благодаритъ за присланную помощь. Script. rer. Prus., III, 225, 226. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 128.

[50]) Script. rer. Prus., III, 238. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 128. Cod. ep. Vit., 961, 962.

[51]) См. выше, пр. 9 и 10.

[52]) Cod. ep. Vit., 75.

Подробности объ этомъ спорѣ за свободныхъ и обязанныхъ (податныхъ) жителей Самогитіи, изложенныя съ точки зрѣнія рыцарей, см. Cod. ep. Vit., 77, 80.

[53]) *Voigt:* Codex diplom. Prussiae“, VI, стр. 111, 118, 155, 163.

Литовцы опасались за свои границы, слыша о военныхъ приготовленіяхъ рыцарей [54]). Изъ предосторожности они сами сожгли укрѣпленіе Ковно, не надѣясь удержаться въ немъ, въ случаѣ нападенія нѣмцевъ [55]). Пребываніе въ это время Свидригелло въ Пруссіи дѣлало, конечно, эти опасенія еще болѣе вѣроятными. И дѣйствительно въ началѣ 1402 г. маршалъ Ордена (Вернеръ фонъ Теттингенъ) вторгнулся неожиданно въ гродненскую область и захватилъ большую добычу и много плѣнныхъ [56]). Между тѣмъ въ мартѣ того же года Свидригелло, какъ видѣли выше, заключилъ союзъ съ Орденомъ [57]); одинъ за другимъ повторялись набѣги ливонскихъ и прусскихъ рыцарей на Литву; литовцы отвѣчали тѣмъ же. Лѣтомъ же 1402 г. былъ предпринятъ, съ участіемъ Свидригелло, большой походъ, цѣлью котораго была самая столица Литвы— Вильна. Не смотря на измѣну нѣкоторыхъ жителей Вильны (русскихъ), державшихъ сторону Свидригелло, этотъ походъ окончился однимъ опустошеніемъ страны, такъ какъ измѣнники были вовремя схвачены и казнены Витовтомъ. По возвращеніи изъ похода, Свидригелло получилъ отъ магистра городъ Beeslak (близь г. Растенбурга), откуда могъ легче привлекать къ себѣ своихъ русскихъ приверженцевъ. Скоро литовцы сдѣлали неожиданный набѣгъ и сожгли предмѣстье города Рагнеты (на нижнемъ Нѣманѣ). Съ своей стороны рыцари въ началѣ слѣдующаго 1403 г. съ иностранными гостями сдѣлали большое вторженіе въ Литву, взяли Меречъ (къ сѣверу отъ Гродно) и сильно опустошили страну. Ливонскій магистръ усердно помогалъ прусскому, хотя его сильно отвлекали нападенія жму-

---

[54]) Script. rer. Prus., III, 241. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 131, 132.

[55]) Script. rer. Prus., III, 247. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 138.

[56]) Ibidem, 148. Script. rer. Prus., III, 255.

[57]) См. выше, пр. 8 къ гл. IV.

диновъ на Курляндію. Нѣсколько времени спустя литовцамъ удалось отомстить нѣмцамъ: они взяли Іоргинбургъ [58]) (на югъ отъ Рагнеты).

Это были послѣдніе набѣги, смѣнившіеся скоро переговорами, хотя сначала не особенно удачными: Витовтъ и Ягелло въ то же время жаловались на Орденъ папѣ и римскому императору съ курфирстами. Это, конечно, не могло расположить къ миру великаго магистра, который съ своей стороны старался оправдаться предъ Западной Европой отъ взводимыхъ на него обвиненій [59]) (въ апрѣлѣ 1403 г.). Скоро, впрочемъ, переговоры пошли успѣшнѣе, такъ какъ обѣ стороны нуждались въ мирѣ. Орденъ занятъ былъ въ это время походомъ датчанъ на островъ Готландъ, изъ котораго магистръ надѣялся извлечь выгоду для себя [60]); также немало стѣсняло рыцарей и пришедшее отъ папы Бонифація IX запрещеніе вести войну съ Витовтомъ [61]). Витовта сильно безпокоили восточные сосѣди, особенно возмутившіеся смольняне, и князь ихъ Юрій Святославичъ, съ которымъ онъ долженъ былъ въ 1401 г. заключить перемиріе, не успѣвъ его изгнать изъ Смоленска [62]). Очень важно поэтому было для Витовта примириться съ Орденомъ и вызвать оттуда опаснаго Свидригелло, чего желалъ и король польскій.

Миръ между Литвой, Польшей и Пруссіей состоялся въ Рацянжѣ 23 мая 1404 г.; по содержанію онъ представляетъ

---

[58]) Script. rer. Prus., III, 255, 256. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 148—159.

[59]) Script. rer. Prus., III, 268. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 161. Cod. ep. Vit., 90, 92.

[60]) Script. rer. Prus., III, 269: „Ouch wart desir frede nemlichin ufgenomen dorumbe, wend die konigynne von Dennemar kin ir lute gesant hatte ken Gotlant". *Lindenblatt*, ed. Voigt, 163.

[61]) Cod. ep. Vit., 93.

[62]) См. выше, пр. 38 къ гл. V.

возобновленіе Салинскаго договора [63]). Витовтъ еще обѣщалъ, впрочемъ, 10 лѣтъ не принимать къ себѣ бѣглыхъ жмудиновъ; то же самое обѣщалъ магистръ относительно подданныхъ Витовта. Вообще Жмудь, которую Витовтъ, уступивъ Ордену, часто волновалъ, была въ это время предметомъ дѣятельной переписки между великимъ магистромъ и Витовтомъ. Но вопросъ о Жмуди не произвелъ охлажденія между переговаривающимися сторонами; напротивъ съ обѣихъ сторонъ дѣлались подтвержденія сохранять принятыя на себя обязательства [64]). И Витовтъ обязался даже помогать Ордену противъ всѣхъ враговъ, кромѣ короля польскаго, за что великій магистръ обѣщалъ поддерживать жену Витовта Анну, въ случаѣ его смерти [65]).

Съ теченіемъ времени сближеніе между Орденомъ съ одной стороны и Польшей и особенно Литвой съ другой дѣлалось все тѣснѣе и тѣснѣе. 10 іюня 1405 г. Ягелло, бывъ почетнымъ и желаннымъ гостемъ въ Торнѣ, утвердилъ опущенный въ Рацянжскомъ договорѣ пунктъ о границахъ Новой Мархіи и Польши [66]). Витовтъ исполнялъ свое обѣщаніе и дѣйствительно помогалъ рыцарямъ въ ихъ походахъ въ

---

[63]) Cod. ep. Vit., 96—99. Supplem. ad historiae Russiae Monumenta, Спб. 1848, 291. (О салинскомъ договорѣ см. выше, пр. 49 къ гл. IV). Script. rer. Prus., III, 271. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 166.

[64]) Cod. ep. Vit., 97, 100, 102, 105.

[65]) Ibidem, 104, 105.

[66]) *Raczyński:* „Codex dipl. Lit.", 91. Cod. ep. Vit., 113. Script. rer. Prus., III, 277. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 172. *Caro*, III, 244, пр. 2. Cod. ep. Vit., 968. (расходная книга Ордена): „1-c marc Thomas Abecziher vor II. silberne koppen vorguldite und mit edelin gesteine besaczt die unser homeister dem konige von Polan vorerete als her bei im czu Thorun was". *Długosz*, X, 557, разсказываетъ о слѣдующемъ комическомъ приключеніи съ Ягелло въ Торнѣ: „femina quaedam ex coquina squaloribus coquinalibus Wladislaum Regem perfudit... quae utrum consulto, an fortuito id facinus peregerit, incertum habetur"...

Жмудь [67]). Великій магистръ за это оказывалъ, какъ мы видѣли выше, самую дѣятельную помощь Витовту, въ его восточныхъ войнахъ съ русскими (1406, 1407, 1408 гг. [68]). Такимъ образомъ, благодаря во-время заключенному миру съ Орденомъ, Витовтъ, воюя съ русскими, не только не очутился между двухъ огней, а получалъ еще сильную помощь отъ обоихъ Орденовъ (прусскаго и ливонскаго). Въ началѣ 1408 г. было свиданіе Ягелло, великаго магистра и Витовта въ Ковно, которое хотя и не привело ни къ чему важному, но окончилось вполнѣ мирно, и дружественныя отношенія не были нарушены [69]).

Но въ слѣдующемъ 1409 начинаются уже пререканія изъ-за жмудиновъ. Бояре жмудскіе, заманиваемые Витовтомъ, ста-

---

[67]) Cod. ep. Vit., 117, 122. Script. rer. Prus., III, 278. *Lindenblatt*, ed. Voigt., 173. *M. de Mechovia:* „Chron. Reg. Polon". 277: „posuit (т. е. Витовтъ) de terraque Samogittiae cedere et armis Samagittas in ditionen Magistri et ordinis impellare, Wladislao rege nequicquam abnuente consensit; terramque praefatam Samagittiae per litteras publicas geminato idiomate Latino scilicet et Almanno scriptas Magistro et ord. Prus. donatione perpetua etiam a rege Poloniae Wladislao, proch dolor, confirmandas donavit et inscripsit".

[68]) См. выше, пр. 46 къ гл. V.

[69]) Script. rer. Prus., III, 289. (*Lindenblatt*, ed. Voigt., 184): „Ouch so hilt der homeister eynen kostlichin tag czu Cawin uff epyphanie domini mit deme konige von Polan unde syme rathe und herczogin Wytowd und sinem bayorin; unde was gros thun do, unde vil volkis von beydir syte unde geschogin grosze koste, alleyne is doch wennig inbrochte. Jdoch irfur man etliche sachin der man vor nich wuste. Ouch so was der meister vor Lyflant mete uff dem tage, unde schidin sieh alle gar fruntlichin mit enander. Und czoch noch deme tage uff die Russin mit dem herczogin Wytowt unde sinen mannen und den gestin, unde brochtin vil gefangin von dannen".

О подаркахъ, посылавшихся за это время великимъ магистромъ Ягелло и женѣ Витовта см. Cod. ep. Vit., 970, 972.

ли переселяться въ Литву и увлекали за собою своихъ слугъ [70]). На это рыцари не могли смотрѣть хладнокровно и многіе изъ нихъ крайне нелестно отзывались о Витовтѣ, называя его измѣнникомъ и клятвопреступникомъ и пр. Это дошло до Витовта, и онъ письменно жаловался великому магистру на комтура бранденбургскаго за его неприличныя выраженія [71]). Литовцы подъ предводительствомъ нѣкоего Рамбольда сдѣлали открытое нападеніе на Жмудь, которое, впрочемъ, по увѣреніямъ Витовта, было сдѣлано безъ его приказанія [72]). Бывшіе въ Самогитіи рыцари писали, напротивъ, объ интригахъ, устраиваемыхъ тамъ Витовтомъ противъ Ордена [73]). Между тѣмъ великій князь литовскій, принимая къ себѣ жмудиновъ, старался представить поступокъ свой законнымъ и ссылался на условіе съ рыцарями, по которому онъ могъ вывести изъ Самогитіи 250 человѣкъ [74]). Изъ безуспѣшной жалобы великаго магистра польскому королю на Витовта узнаемъ, что послѣдній послалъ въ Жмудь своего начальника, который и произвелъ тамъ возмущеніе [75]). Изъ донесеній рыцарскихъ отъ 16 іюня 1409 г. видно, что начальники Витовта завладѣли Самогитіей и взяли заложниковъ, что городъ Фридбургъ отрѣ-

---

[70]) Cod. ep. Vit., 170. Подробности по вопросу о Жмуди см. ibidem, 976, 234 и сл. (жалоба комтура торнскаго нѣмецкимъ князьямъ на поляковъ), ibidem, 1035 и сл.

[71]) Ibidem, 171. Также бранилъ Витовта комтуръ Сульцбахъ. (Ibidem, 175).

[72]) Ibidem, 175.

[73]) Ibidem, 179.

[74]) Ibidem, 180; 977. (Записка Ордена о событіяхъ 1409 г. въ Жмуди): „perscripsit se ordo erga ducem Witoudum, ut extra partes Semogitarum ducentos et L familiares caperet et in partes suas locare posset“. Далѣе рыцари въ этой запискѣ обвиняютъ Витовта, что онъ нарочно долго не выводилъ эти 250 семействъ изъ Жмуди, не смотря на просьбу магистра, чтобы имѣть поводъ къ раздору.

[75]) Ibidem, 181, 984.

занъ и окруженъ литовцами и, наконецъ, что Витовтъ готовитъ войну Ордену [76]). Эта готовность внушала Ордену сильныя опасенія тѣмъ болѣе, что поляки открыто заявили свое намѣреніе поддерживать Витовта въ случаѣ борьбы его съ рыцарями [77]). Положеніе нѣмецкаго правителя Жмуди становилось критическимъ, и онъ просилъ у маршала Ордена помощи [78]). Въ августѣ мѣсяцѣ 1409 Витовтъ уже стоялъ съ войскомъ наготовѣ у Ковно [79]). Рыцари спѣшили отвлечь отъ Польши и Литвы сосѣднихъ князей и въ концѣ августа 1409 г. имъ удалось заключить договоръ съ померанскими князьями, которымъ тѣ обязались не вступать въ союзъ ни съ Литвой, ни съ Польшей безъ вѣдома Ордена [80]). Витовтъ же началъ военныя дѣйствія осадою Фридбурга и въ то же время отправилъ къ великому магистру письмо съ перечисленіемъ обидъ, нанесенныхъ ему Орденомъ. Ягелло, съ своей стороны, обвинялъ Орденъ передъ свѣтскими и духовными князьями Германіи. Передъ тѣми же свѣтскими и духовными князьями Витовтъ описалъ угнетенія, которымъ подверглась Жмудь со стороны Ордена, и которыя заставили его вступиться за жмудиновъ [81]). Рыцари вступили въ Добржинскую землю (на р. Вислѣ, выше Торна). Такимъ образомъ военныя дѣйствія нача-

---

[76]) Ibidem, 184, 186.

[77]) Ibidem, 188. Немаловажнымъ поводомъ къ усиленію несогласія послужилъ захватъ рыцарями польскихъ судовъ съ хлѣбомъ и другими припасами, ѣхавшихъ по Вислѣ въ Литву (Cod. ep Vit., 187, 985, пр. 1). Витовтъ объясняетъ, что этотъ захватъ и побудилъ его отправить своего правителя въ Жмудь; рыцари же напротивъ, доказывали, что Витовтъ послалъ правителя своего въ Жмудь раньше, чѣмъ узналъ о захватѣ судовъ (ibidem, 986).

[78]) Cod. ep. Vit., 188.

[79]) Ibidem, 191.

[80]) Ibidem, 191.

[81]) Ibidem, 191, 194, 199.

лись [82]). Обѣ стороны, предвидя рѣшительную войну, искали себѣ союзниковъ. Орденъ, какъ видѣли выше, вошелъ въ сношенія съ Свидригелло и заключилъ съ нимъ союзный договоръ, но Свидригелло скоро былъ посаженъ Витовтомъ въ оковы и не могъ принести Ордену пользы [83]). За то рыцарямъ удалось заключить союзные договоры, кромѣ князей померанскихъ, еще съ Сигизмундомъ венгерскимъ и силезскими князьями. Новый союзникъ Ордена Сигизмундъ попытался отдѣлить Витовта отъ Ягелло, предложивъ ему корону на свиданіи, въ февралѣ 1410 года, въ Кесмаркѣ (въ сѣверной Венгріи), но попытка эта теперь не имѣла успѣха [84]). Удалось рыцарямъ также добиться посредничества Венцеслава, короля богемскаго, а отъ Ягелло они получили обѣщаніе принять это посредничество и не помогать жмудинамъ противъ рыцарей; но послѣднее обѣщаніе не имѣло значенія потому, что Ягелло, отказываясь отъ помощи жмудинамъ, обѣщалъ въ то же время

[82]) Script. rer. Prus., III, 301. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 195 и сл.

[83]) См. выше, пр. 35.

[84]) Cod. ep. Vit., 202, 204, 211. *Caro,* III, 311 и пр. 1. Косвенное указаніе на съѣздъ Витовта и Сигизмунда Венгерскаго есть въ расходной книгѣ Ордена. Cod. ep. Vit., 975: „Item XIIII-c goldin und II-c schok bemischer groschen dem kumpthur vom Elbinge her Werner von Tetingen, und dem kumpthur von her Albrecht von Schwarczberg czerunge, als si in botschaft ken czogen czum tage den der herre konig von Ungern mit herczoge Wytawten halden wil". *Kojalowicz,* II, 83, даетъ понять, что Ягелло и Витовтъ тоже очень старались привлечь Сигизмунда на свою сторону: Витовтъ ѣдетъ къ Сигизмунду послѣ того, какъ „convenerat etiam secretis consiliis, solo Regni procancellario Traba conscio, ut si Witoldus Caesarem fratremque ejus non alieno a suis rebus animo deprehendisset, Jagello quoque ad firmanda foedera, quam celerrime, occultis itineribus occurreret". См. также *Wapowski,* wyd. Malinowski, I, 197, пр. 1, гдѣ приводится отрывокъ изъ сочиненія *Eberh. Windecka* (Жизнеописаніе Сигизмунда), въ которомъ описывается пребываніе Витовта въ Кесмаркѣ.

помогать Витовту. И вообще это посредничество Венцеслава не привело ни къ чему, такъ какъ онъ далъ приговоръ столь пристрастный Ордену, что поляки сочли его за насмѣшку [85]). Москва, Псковъ и вообще Восточная Русь остались нейтральными, хотя, впрочемъ, Витовтъ все-таки успѣлъ на это время войти съ ними въ дружбу, послѣ недавнихъ войнъ [86]). Открыто сторону Литвы и Польши принялъ мазовецкій князь Земовитъ, который объявилъ войну Ордену. Въ слѣдующемъ 1410 г. на сторону Польши перешелъ и Богуславъ князь поморскій [87]).

Весною 1410 г. была сдѣлана попытка устроить для переговоровъ съѣздъ представителей обѣихъ сторонъ въ Бреславлѣ (Breslau), но эта попытка кончилась неудачно, такъ какъ король польскій не прислалъ никого для переговоровъ [88]). Великій магистръ снова жаловался предъ государями Западной Европы на короля польскаго и Витовта, причемъ особенно выставлялъ на видъ, что они своими дружественными связями съ схизматиками—русскими и нехристіанами—жмудинами и татарами угрожаютъ всему католическому міру [89]). Обѣимъ сторонамъ нужно было время для военныхъ приготовленій, и потому въ маѣ было заключено перемиріе до дня Св. Іоанна Крестителя [90]).

---

[85]) Cod. ep. Vit., 203. *Raczyński:* Codex dipl. Lit.", 1845 г., 103. Script. rer. Prus., III, 311. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 208. *Długosz,* X, 584. *Kojalowicz,* II, 84: между прочимъ, Венцеславъ требовалъ, чтобы поляки „exclusis Lituaniae principibus deinceps ex Germania Regem Poloniae se sumpturos sponderent".

[86]) Cod. ep. Vit., 204.

[87]) Ibidem, 211. Script. rer. Prus., III, 303. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 202.

[88]) Script. rer. Prus., III, 314. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 214. О Богуславѣ поморскомъ см. *Dogiel:* „Codex diplom. Regni Polon. et M. D. Lithuaniae", Vilnae 1758—64, т. I. Pomerania, подъ 1410 г.

[89]) Cod. ep. Vit., 206.

[90]) Ibidem, 208. Интересно, что на этомъ документѣ, въ кото-

Въ іюнѣ войска Витовта были стянуты къ рѣкѣ Нареву, и рыцари ожидали нападенія на Остероде [91] (къ сѣверу отъ Танненберга). Послѣдняя попытка венгерскихъ пословъ, явившихся 5 іюля въ польскій лагерь устроить примиреніе, окончилась неудачно. Войска польскія и прусскія тоже шли другъ другу навстрѣчу. На пути поляки взяли и сожгли Гильгенбургъ (на югъ отъ Танненберга). Дѣло приближалось къ развязкѣ [92]). Рѣшительное сраженіе произошло между Танненбергомъ и Грюнвальденомъ. 15 іюля 1410 г. рыцари потерпѣли страшное пораженіе, которое навсегда сокрушило ихъ силу [93]). Побѣдители вошли въ страну побѣжденныхъ и брали одинъ городъ за другимъ. Но блестящіе успѣхи продолжались недолго: Ви-

---

ромъ Витовтъ обѣщаетъ сохранить миръ до Иванова дня, привѣшена, кромѣ печати Витовта, еще печать виленскаго епископа.

[91]) Ibidem, 210.

[92]) Script. rer. Prus., III, 315. *Lindenblatt,* ed. Voigt, 215. *Caro,* III, 317 и 320, пр. 1.

[93]) Описаніе Танненбергской битвы (15-го іюля 1410 г.) см. Script. rer. Prus., III, 316, 434. *Bielowski:* Monumenta Poloniae histor.", II, 897; IV, 45. *Długosz,* XI, 53 и сл. *Stryjkowski,* II, 134—140. *Kojalowicz,* II, 87—89. *Narbutt:* „Dzieje", VI, 236 и сл. *Voigt:* „Gesch. Preus.", VII, 85 и сл. *Шайноха,* II, 611 и сл. *Caro,* III, 325. О значеніи ея см. выше, гл. I.

Для характеристики представленій западно-европейскихъ писателей объ этой войнѣ и вообще о восточныхъ отношеніяхъ см. Script. rer. Prus., III, 453, Chronique religieux de Saint-Denys, по которой Ягелло вторгся въ Пруссію съ 500,000 челов. Интересно въ этой хроникѣ начинается описаніе похода 1410 г.: „Nuper rex Cracovie, christianus, fratris sui, *regis Sarraceni* (т. е. Витовта!) vallidis victus precibus, bladorum copiam per Prussiam mittere disposuerat". Далѣе лѣтопись прибавляетъ, что „rex Hungarie", услышавъ про этотъ „dampnosum christianorum casum", рѣшилъ, призвавъ на помощь брата Венцеслава богемскаго, опустошить Польшу.— Ibidem, III, 455. Enguerran de Monstrelet, продолжатель Фруассара, говоря о сраженіи 1410 г., утверждаетъ, будто рыцарей было до 300,000.

товтъ внезапно оставилъ Ягелло, отговорившись подъ разными предлогами отъ продолженія похода, и дѣла поляковъ пошли хуже.

Этотъ поступокъ Витовта вполнѣ вытекалъ изъ его политики. Услуги рыцарей нужны были ему на будущее время и особенно противъ Польши, которая теперь оставалась самымъ сильнымъ сосѣдомъ, и отъ подчиненія которой нужно было освободить Литву, чтобы сдѣлаться самостоятельнымъ государемъ; поэтому онъ никакъ не могъ желать конечнаго ослабленія Ордена.

Вообще, стараясь создать внутреннюю силу великаго Русско-литовскаго княжества уничтоженіемъ удѣловъ и уравненіемъ правъ всѣхъ подданныхъ безъ различія народностей и вѣроисповѣданія, Витовтъ стремился также пріобрѣсти внѣшнее могущество и перевѣсъ надъ своими сосѣдями, никогда не допуская ихъ до совмѣстныхъ враждебныхъ дѣйствій противъ Литвы. Какъ мы видѣли, онъ не только успѣвалъ во-время примиряться съ однимъ сосѣдомъ, чтобы обратиться на другаго, но нерѣдко дѣлалъ изъ перваго усерднаго себѣ союзника противъ втораго, а покончивъ съ послѣднимъ, опять вступалъ въ борьбу съ только что помогавшимъ ему союзникомъ.

То, что онъ сдѣлалъ съ Орденомъ, поддерживавшимъ его въ войнахъ съ Русью (1406—1408), предстояло ему сдѣлать и съ Польшей, благодаря которой была сломлена сила рыцарей [94]).

---

[94]) Разборъ несостоятельнаго мнѣнія Прохаски (въ его изслѣдованіи „Ostatnie lata Witolda", Warszawa 1882), по которому Витовтъ будто избѣгалъ даже мысли объ отдѣленіи Литвы отъ Польши, см. въ статьѣ *Дашкевича:* „Политическіе замыслы Витовта", Кіевск. Унив. Изв., 1883 г. октябрь.

ПРИЛОЖЕНІЕ № 1.

О поставленіи Григорія Цамблака митрополитомъ.

(Къ гл. I, пр. 35).

Въ своей грамотѣ о поставленіи Григорія Цамблака митрополитомъ (Акты Зап. Рос., № 25. Странно, что Prochaska въ своемъ «Cod. ep. Vit.» даже не упоминаетъ объ этомъ документѣ) въ концѣ 1415 г. Витовтъ говоритъ: «Занеже мы есмо не вашее вѣры, а коли быхмо хотѣли того, штобы въ нашей дрьжавѣ вѣра ваша меншалася и угыбала, а церкви ваши не строены и мы быхомъ о томъ не печаловалися, воля намъ есть. Но коли митрополита нѣтъ или который владыка умерлъ на которой епископіи и мы быхомъ какова намѣстника дрьжали по нашей воли, а доходъ церковный митрополичій и епископьскый собѣ быхомъ имѣли: но мы, хотячи, штобы ваша вѣра не меншала, ни угыбала и церквамъ вашимъ бы стрѳеніе было, учинили есмо такъ митрополита зборомъ на Кіевскую митрополію, штобы Русская честь вся стояла на своей земли».—Въ той же грамотѣ Витовтъ говоритъ: «пусть люди не говорятъ со стороны: «государь не той вѣры, оттого и церковь оскудѣла». *Caro*: «Gesch. Pol.», III, 441, *В. Г. Васильевскій:* «Оч. Вильны», 20, заподазриваютъ, такъ сказать, искренность этихъ увѣреній въ расположеніи къ русской церкви и отдѣленіе митрополіи объясняютъ намѣреніемъ Витовта устроить церковную унію. При этомъ оба ученые указываютъ на скорое отправленіе Цамблака на Константскій соборъ, на которомъ должна была идти рѣчь и о соединеніи церквей, припо-

минаютъ одобрительный отзывъ Іеронима Пражскаго (когда онъ былъ въ 1413 г. въ Литвѣ) о православныхъ, слѣдствіемъ котораго считаютъ и отправленіе Витовтомъ Цамблака съ епископами и боярами въ Констанцъ. Кромѣ того Каро замѣчаетъ, что одновременно съ самостоятельнымъ (т. е. чрезъ своихъ епископовъ, безъ утвержденія патріарха константинопольскаго) избраніемъ Григорія Цамблака въ митрополиты, Витовтъ, вмѣстѣ съ Ягелло, былъ назначенъ генеральнымъ викаріемъ римской церкви въ Псковѣ и Новгородѣ (Caro, III, 441).—На основаніи такихъ соображеній В. Г. Васильевскій говоритъ (стр. 20): «есть однако основаніе думать, что созданіе отдѣльной митрополіи было вызвано не одною заботливостью о благѣ православной церкви... Желая изъ всѣхъ земель русскихъ и литовскихъ, находившихся подъ его властью, создать единое и независимое государство, Витовтъ хотѣлъ устроить и церковь независимую и притомъ единую безъ раздѣленія на католическую и православную. Мысль о церковной уніи, проглядывающая въ дѣйствіяхъ Витовта, находилась въ связи съ гусситскимъ движеніемъ, которому вел. князь готовъ былъ подать руку, и съ вопросомъ объ исправленіи римской церкви въ главѣ и членахъ». — Самъ Витовтъ нигдѣ подобныхъ мыслей не высказывалъ, а основанія, по которымъ онѣ ему приписываются, не довольно вѣски.—Главное основаніе—поѣздка Григорія Цамблака на Константскій соборъ не имѣетъ большой убѣдительности. Во-первыхъ потому, что мы не знаемъ даже, Витовту ли принадлежитъ первая мысль отправить посольство на соборъ или Цамблаку. Предположеніе о томъ, что Витовтъ послалъ Цамблака подъ вліяніемъ мыслей, внушенныхъ ему Іеронимомъ (Caro, III, 443, В. Г. Васильевскій, 20) и есть только предположеніе, которое, притомъ, ничѣмъ не подтверждается. (Рыцари приписывали намѣреніе ввести унію Ягелло, но ничего не говорятъ о такомъ намѣреніи со стороны Витовта. Cod. ep. Vit., 1030. Ср. также *Кояловичъ:* «Церковн. унія», Спб. 1859 г., I, стр. 12).

Въ лѣтописи (П. С. Р. Л., IV, 115, 116; V, 260) читаемъ: «Сей же зимы рече Григорій митрополитъ, нарицаемый Цамблакъ, князю Витовту: «что ради ты, княже, въ вѣрѣ Лядьцкой,

а не во правой вѣрѣ крестьянской?» И отвѣща ему Витовтъ: «аще хочеши не токмо единаго мене видѣти въ своей вѣрѣ православной, но и всѣхъ людей невѣрныхъ моей земли Литовскія, то иди въ Римъ и имѣй прю съ папою и съ его мудреци: аще их не препреши, то имамъ вся люди своея земли въ свою вѣру нѣмецкую превратити; и посла его въ Римъ съ своими бояры». Если даже и допустить, что самъ Витовтъ по собственному почину послалъ Григорія Цамблака на соборъ и именно подъ вліяніемъ прежняго знакомства съ Іеронимомъ, то все-таки нѣтъ никакого основанія ставить въ зависимость отъ этого посольства и вообще отъ сближенія съ Римомъ отдѣленіе литовской митрополіи отъ московской. Мысль объ образованіи независимой отъ Москвы православной митрополіи явилась у Витовта теперь не въ первый разъ. Гораздо раньше, за нѣсколько лѣтъ до Константскаго собора и до посѣщенія Іеронимомъ Литвы, онъ хлопоталъ о томъ, чтобы патріархъ константинопольскій поставилъ кіевскимъ митрополитомъ Θеодосія, епископа полоцкаго (Акты Зап. Рос., I, № 25: «про тожъ мы усмотрѣвше по смерти Кипріана митрополита, послали есмо въ Царьградъ владыку Полоцкаго Θеодосіа, къ царю и патріарху, прося, штобы его намъ поставили митрополитомъ, штобы сидѣлъ на столѣ Кіевскоѣ митропольи по старинѣ, строилъ бы церковь по давному яка нашъ: занежъ Божьимъ изволеніемъ мы мѣсто то обладаемъ, Кіевъ. И они того не хотѣли учинить, не поставили Θеодосія митрополитомъ, но прислали къ намъ своего митрополита Фотія...» Все равно, видѣть ли въ этой просьбѣ Витовта желаніе, чтобы митрополитъ всей Руси, т. е. Московской и Западной, жилъ у него, Витовта, въ Кіевѣ, какъ думаетъ *С. М. Соловьевъ* (Ист. Рос. IV, 1857 г., стр. 309 и 310), или предположить, какъ кажется вѣроятнѣе, что онъ уже и тогда просилъ отдѣльнаго митрополита—все равно онъ добивался независимой отъ Москвы митрополіи (*Чистовичъ*: «Очеркъ исторіи Зап. Русской Церкви», 1882, I, 115 и 117, допускаетъ, что и Цамблакъ могъ быть рекомендованъ Витовту еще Кипріаномъ, своимъ дядею, какъ кандидатъ на отдѣльную митрополію). Далѣе—эта мысль явилась впервые вовсе не у Витовта. Еще Ольгердъ,

жалуясь на пристрастіе митрополита Алексѣя къ московскому князю, просилъ для Западной Руси особаго митрополита (о чемъ упоминаетъ и В. Г. Васильевскій, стр. 15). Такимъ образомъ нѣтъ достаточнаго основанія приписывать Витовту мысль объ уніи и этимъ объяснять образованіе независимой митрополіи. Да, наконецъ, и нѣтъ надобности въ такомъ объясненіи: этому событію—образованію самостоятельной митрополіи можно дать объясненіе гораздо болѣе простое, которое при томъ подтверждается фактами.

Учрежденіе особой православной митрополіи объясняется, во-первыхъ, какъ выражено въ грамотѣ, заботою Витовта о православномъ населеніи, но только забота эта происходила не отъ особаго расположенія къ греческой вѣрѣ, а изъ политическаго разсчета. Витовтъ заботился не о католикахъ или православныхъ (въ человѣкѣ, который нѣсколько разъ мѣнялъ вѣру, трудно предположить расположеніе къ какой-нибудь вѣрѣ), а о разнородныхъ подданныхъ, сближенію, объединенію которыхъ онъ способствовалъ, какъ мы уже говорили, дарованіемъ по возможности равныхъ правъ, почему и давалъ одновременно льготы и православнымъ, и католикамъ, и даже евреямъ.—Интересно, что лѣтъ 20 спустя послѣ смерти Витовтъ прославляется за свою заботливость о православныхъ. Въ посланіи митрополита Іоны верейскому князю Михаилу Андреевичу съ жалобою на вышегородскихъ соборныхъ поповъ и горожанъ объ обидѣ митрополичьяго десятника (Акты Истор., т. I, стр. 99) читаемъ: «Не невѣдомо же тобѣ, моему сыну и се, что князь Великій былъ Витовтъ... и не нашее вѣры, также и княжата и панове тоя вѣры, въспроси, каково береженіе даютъ и какую честь дръжатъ? А сіи православные христіане будуче, а наругаются и безчествуютъ церковь Божію и насъ».—Во-вторыхъ, была другая политическая причина основанія отдѣльной митрополіи—неудобство церковной зависимости отъ Москвы, особенно во время войны. Что это тоже имѣло значеніе, видно изъ того, что вопросъ объ отдѣленіи митрополіи обострялся особенно во время политическихъ раздоровъ съ Москвою; когда же наступало согласіе, вопросъ этотъ не выдвигался: послѣ смерти Цамблака

въ 1419 г. Витовтъ, занятый отношеніями польскими, живетъ въ мирѣ съ Москвою и опять признаетъ Фотія митрополитомъ.

ПРИЛОЖЕНІЕ № 2.

О крещеніи Витовта.

(Къ гл. II, пр. 26).

О крещеніи Витовта имѣемъ слѣдующія свидѣтельства. Cod. ep. Vit., 5. Великій магистръ (14-го іюня 1384 г.) разсказывая о бѣгствѣ Витовта изъ Литвы чрезъ Мазовію въ Пруссію и о его жалобахъ на Ягелло, говоритъ: „Quondam evenisse, ut Dux Troczensis Witawth, Kinstudti filius, e Lithuania profugus Masoviam peteret, unde a nobis fidem publicam efflagitaret, qua concessa nobiscum commoratus est. Elapso quodam tempore, nobis infortunia sua enumeravit exposuitque se a patruis suis Jagellone et Scirgallo in captivitatem redactum, patrimonio spoliatum, parentes suos ab iis trucidatos fuisse. Quapropter dei et nostro auxilio confisus a nobis in christiana fide instrui rogavit... eum baptisare curavimus nomenque Wygandi dedimus".

Ein Bericht Herzog Witowds von Littauen (Script. rer. Prus., II, 713), гдѣ Витовтъ сообщаетъ, что онъ бѣжалъ послѣ убійства отца и матери къ великому магистру прусскому и принялъ „den heilgen glowben der Cristenheit und den gehorsam des heiligen feter des pabestes". Script. rer. Prus., II, 628 (Wigand); ibidem, III, 127 (Annal. Thorun.); III, 308 (продолжатель Іоанна Посилге); III, 605, (Die ältere Hochmeisterchronik): „uff der heimreise wart Wytold zcu Ragnithe getoufft" 21 окт. 1383 г. (здѣсь ошибочно вмѣсто Tapiau упоминается Ragnithe, см. примѣчаніе въ Script. rer. Prus., III, на стр. 605-й же: Витовтъ крестился въ Тапявѣ, а комтуръ Рагнеты былъ его воспріемникомъ.). Ib., V, 224 (Summarium von Jagel und Wytaut), гдѣ говорится, что Витовтъ крестился въ Пруссіи въ первый разъ и получилъ имя Wyghant. Этими свидѣтельствами опровергается извѣстіе Яна изъ Чарнкова (*Bielowski*: „Monumenta Poloniae historica", II, 720) и Длугоша

(впрочемъ нерѣшительное: «juxta aliorum nonnullorum assertationem», *Dlugosz*, X, 412) будто Витовтъ крестился еще въ Мазовіи, куда прежде бѣжалъ изъ темницы, и принялъ имя Конрада.

Въ Cod. ep. Vit., на стр. 1, подъ № II упоминается документъ отъ 26-го января 1380 г., которымъ Александръ, иначе Витовтъ, князь литовскій, даритъ за службу какому-то Николаю Нассутѣ Шемпарту весь Шерешево въ области Каменецкой. Изъ этого документа, повидимому, можно бы заключить, что Витовтъ уже до 1383 г. былъ православнымъ и носилъ имя Александра. Но въ «Berichte» Витовта, составленномъ между 1390 и 1393 г., (Script. rer. Prus., II, 713) Витовтъ, разсказывая, какъ Ягелло, желая выманить его изъ Пруссіи (послѣ 1383 г.), обѣщалъ ему наслѣдство Кейстута, но обманулъ и отдалъ это наслѣдство брату своему Скиргелло, прибавляетъ: «her (т.-е. Скиргелло) jst eynes Russchen glowben als her noch hutes tages held, und hisen mich selbir dennoch, das ich den Russchen glowben solde czu mir nemen das ich allen luten mich derleite, und ich ane mynen willen jren willen czu tunde hab ich gesprochen; ich habe czn myr genomen den Russchen glowben und habe geoffenbart den luten; und gliche wol heimelich habe ich gehalden myn glowben als ich vor zu mir hatte genomen den Cristen glowben». А когда въ 1386 г. Ягелло крестился въ католичество, то Витовтъ, по его выраженію, «offenbarte», т.-е. открыто заявилъ свою настоящую вѣру. Отсюда имѣемъ право заключить, что Витовтъ по какимъ бы то ни было причинамъ принялъ православную вѣру между 1383 и 1386 г. Согласно съ этимъ говорится и въ Summarium von Jagel und Wytaut» (Script. rer. Prus., V, 225) подъ 1384 или 1385: Витовтъ просилъ Луцкъ (Lawtzk) у матери Ягелло, и та обѣщала, если: «her wolde sich uff Reusch lassen taufen. Sie gab im das lant und do entpfingk er die Reussche touffe, und also was das die *ander* touffe, die er hatte entpfangen (т.-е. второе крещеніе, а первое—21 окт. 1383 г.), а потомъ въ Краковѣ (т.-е. въ 1386 г.), «hat er die touffen zcu drey molen entpfangenn». Въ Cod. ep. Vit., 997 (Записка Ордена о событіяхъ 1409 г. въ Жмуди) такъ разсказывается о крещеніи Витовта: «Witoudus christificari velle promisit et etiam baptisare se fecit in Tappeaw et nomi-

nabatur Wigandus. *Post hoc* fecit se rutenice baptisare et nominatus est Alexander, quod nomen de baptismo rutenico sibi inolevit». Продолжатель Іоанна Посилге (Script. rer. Prus., III, 308), сообщаетъ, что Витовтъ въ Тапявѣ крестился въ Виганда, а послѣ крестился по-русски и получилъ имя Александра.

Изъ всѣхъ этихъ свидѣтельствъ необходимо заключить, что Витовтъ крестился въ православную вѣру и принялъ имя Александра уже послѣ крещенія въ католичество, т.-е. послѣ 1383 г., и что слѣдовательно вышеприведенный документъ относится не къ 1380 г. (когда Витовтъ еще не имѣлъ имени Александра), а къ болѣе позднему времени. Упоминаніе объ этой дарственной грамотѣ Витовта Нассутѣ Шемпарту взято Прохаскою изъ выписки (regest), находящейся въ Литовской метрикѣ (въ которой, дѣйствительно при этой выпискѣ поставленъ 1380 г.). Но такъ какъ это даже—не копія, а выписка, то ошибка въ годѣ является весьма вѣроятною; впрочемъ, можетъ быть, названіе «Александръ» есть позднѣйшая прибавка дѣлавшаго выписку, а годъ вѣренъ. Которое-нибудь изъ двухъ предположенійи необходимо допустить, такъ какъ въ другихъ актахъ, относящихся къ этому времени, Витовтъ не называется Александромъ. Первое предположеніе намъ кажется болѣе правдоподобнымъ.

ПРИЛОЖЕНІЕ № 3.

Объ ошибочномъ мнѣніи, будто Скиргелло былъ великимъ княземъ Литвы.

(Къ гл. III, пр. 4).

Стадницкій («Bracia Wład. Jag.», 266, 267), справедливо замѣчая, что Скиргелло въ 1386 г. не былъ назначенъ великимъ княземъ литовскимъ (какъ думаютъ напр. Нарбутъ и Даниловичъ), тѣмъ не менѣе полагаетъ, что Скиргелло тогда считался правителемъ (gubernator) Литвы, а съ 1388 г.

все-таки признаетъ его, основываясь на Длугошѣ и Стрыйковскомъ, великимъ княземъ литовскимъ. Также и *Caro*, III, 42, называетъ его великимъ княземъ. Въ документахъ за время 1386—1392 г. находимъ указанія, что Скиргелло никакой власти надъ другими князьями и землями литовскими, кромѣ своихъ, не имѣлъ, а великимъ княземъ и послѣ 1388 г. не назывался. Скиргелло во всѣхъ своихъ актахъ пишетъ свой титулъ, обозначая свои удѣлы, совершенно такъ же, какъ и другіе литовскіе князья: «dei gratia dux Lithuanie, dominus Troczensis et Polocensis». Cod. ep. Vit., 11, 18 (уже подъ 1389 г.) и др. Напр. Корибутъ (Cod. ep. Vit., 10) тоже пишетъ про себя: «dux Lithuanie, dominus... de Novogrodek». О полученіи Скиргелло Полоцка см. ниже, пр. 9. Въ документѣ отъ 29 мая 1389 г., Cop. ep. Vit., 18 (по ошибкѣ и въ заглавіи этого акта и въ Index'ѣ вмѣсто Скиргелло названъ Свидригелло), въ которомъ Витовтъ обѣщаетъ забыть прежнія ссоры съ Скиргелло, любить его, какъ брата, и помогать ему противъ враговъ, нѣтъ ни одного намека на какія-нибудь преимущества Скиргелло: Витовтъ пишетъ, какъ равный къ равному. Въ первый разъ названіе «великій князь Литвы» встрѣчается въ документѣ 1392 г., именно въ присяжной грамотѣ Витовта—Ядвигѣ, гдѣ этотъ титулъ относится къ Витовту. Cod. ep. Vit., 959.

Въ Cod. ep. Vit., на стр. 16, подъ № XLVI, въ заглавіи акта Прохаска называетъ Скиргелло «wielki książe Litwy», но въ самомъ актѣ онъ просто названъ «dux Lithuanie, dominus in Tracken». На оборотѣ пергаменнаго подлинника (Импер. Спб. Публ. Библіотека, Acta Lith., № 9, съ которагонапечатанъ этотъ актъ въ Cod. ep. Vit.) въ заглавіи написано, какъ и въ самомъ актѣ: «cum Skirgalone Litvaniae duce». Такъ же произвольно назвалъ Прохаска великимъ княземъ Литвы Скиргелло въ заглавіи договора его съ ливонскимъ магистромъ 9 іюля 1387 г. (Cod. ep. Vit., 12). На оборотѣ пергаменнаго акта (Имп. Спб. Публ. Библ., Acta Livon., № 45) въ заглавіи не упоминается совсѣмъ имя князя, а просто сказано: «indutio inter Livones et Litvanos». Правда, въ самомъ актѣ есть выраженіе «supremo duce Lettouie» (но не «magno»), но такъ какъ тутъ же о земляхъ Скиргелло говорится: «*domino Wladislao ac* memorato domino duci (т.-е.

Скиргелло) subjectas», то очевидно «supremus» есть только почетная прибавка, а не выраженіе дѣйствительной высшей власти. Тѣмъ болѣе, что обычное выраженіе въ актахъ о великомъ князѣ Литвы есть — «magnus dux Lithuaniae». Въ грамотѣ смоленскаго князя Юрія Святославича отъ 17 сентября 1386 г., гдѣ онъ обѣщаетъ быть въ мирѣ съ Ягелло и Скиргелло и имѣть съ ними однихъ друзей и враговъ, Скиргелло названъ великимъ княземъ, но не литовскимъ великимъ княземъ, а просто «kniaź welikyi» (*Sokołowski*: «Cod. epist.», I, стр. 7. Русская Историч. Библіотека, т. II, Спб. 1875) Подобнымъ образомъ въ актѣ (помѣщенномъ у *Sokołowsk*'аго: «Codex epistolaris», 8, съ копіи Нарушевича) 4 ноября 1386 г., которымъ Ягелло и Витовтъ даютъ князю Θеодору Даниловичу г. Острогъ, Витовтъ называетъ себя «et nos magnus dux», но безъ прибавки «Lithuaniae», такъ что и здѣсь «magnus dux»—просто почетный титулъ. Въ другихъ актахъ, относящихся къ этому времени, Витовтъ и Скиргелло называются просто князьями литовскими. (Интересно также сравнить эти документы между собою: въ ноябрѣ 1386 г. Витовтъ называется «magnus dux», а въ сентябрѣ 1386 и въ 1387 Скиргелло — «kniaz welikyi» и «supremus dux Lithuaniae»; ясно, что это — просто почетныя выраженія).

Если бы Скиргелло былъ великимъ княземъ Литвы, то несомнѣнно Вильна считалась бы его столицею и находилась подъ его непосредственнымъ управленіемъ, а между тѣмъ въ Вильнѣ всегда упоминается другой правитель, не Скиргелло: Корибутъ (*Caro,* III, 95) подъ 1389 г., Nicolaus de Moszkorzow Regni Poloniae vicecancellarius (Dlugosz X, 491) подъ 1390 г.

Великій магистръ прусскій (въ оправдательномъ отвѣтѣ противъ польскихъ обвиненій на Констанскомъ соборѣ, Cod. ep. Vit., 1025) говоритъ, что Скиргелло послѣ отъѣзда Ягелло въ 1386 г. въ Краковъ управлялъ вмѣсто него Литвою: «eo (Ягелло) absente Schirgail frater suus, qui tunc vice sua regebat Litwaniam...». Здѣсь великій магистръ вовсе не называетъ Скиргелло великимъ княземъ литовскимъ, а только считаетъ его намѣстникомъ Ягелло. Это свидѣтельство магистра—маловѣроятно; можно только допустить, пожалуй, что въ первое

время отсутствія Ягелло, Скиргелло завѣдывалъ дѣлами Литвы, но безъ оффиціальнаго назначенія правителемъ Литвы. Изъ Cod. epist. *Sokołowsk*'аго, I, стр. 5, видно, что Скиргелло былъ посланъ въ мартѣ 1386 году въ Литву только временно для возстановленія порядка, а не какъ правитель: «Ideo ipsum dominum Skirgalonem, fratrem nostrum praedictum ad dispositionem et ordinationem necessitatis jam dictae ex consensu et voluntate dominae Hedvigis reginae et dominorum jam tactorum Lithvaniam dirigendo destinamus». Такъ же, съ такимъ же назначеніемъ былъ отпущенъ и Витовтъ, и оба, какъ заложники поручители за Ягелло, обязывались вернуться по требованію поляковъ: «domina Hedvigis... nec non universitas dominorum regni Poloniae... nos ad terram Lithvaniae dirigit et direxit» (слова Витовта; ibidem, 6).

(О назначеніи великихъ князей литовскихъ послѣ 1386 г. есть небольшое изслѣдованіе—*Szymańzki*: «Die Wahlen der Grossfursten von Lithauen und das Wahlgesetz seit 1386 bis in die Mitte des 15 Jahrhunderts», Posen 1873; основанное почти исключительно на польскихъ лѣтописцахъ: Длугошѣ, Кромерѣ, а также Стрыйковскомъ и Кояловичѣ, особеннаго интереса не представляетъ).

Такъ какъ изъ вышесказаннаго видно, что между 1386 и 1392 г. Витовтъ княжилъ въ Гродно, Брестѣ, Луцкѣ, а Скиргелло въ Трокахъ и Полоцкѣ, то ясно, что привилегія, данная Витовтомъ евреямъ 1 іюля 1388 г. (Cod. ep. Vit., 15) никакъ не могла относиться къ евреямъ города Трокъ (какъ сказано въ Cod. ep. Vit.), гдѣ Витовтъ въ это время вовсе не княжилъ. Не могла также она относиться и къ евреямъ всего Литовскаго княжества, потому что Витовтъ въ это время не былъ княземъ всей Литвы, и власть его простиралась только на его удѣлы. (*С. Пташицкій*, Ж. М. Н. Пр. 1882 г., декабрь, стр. 357, разборъ сборника Прохаски, считаетъ эту грамоту отъ 1-го іюля 1388 г. фальсификатомъ, представленнымъ въ 1507 г. Сигизмунду 1-му на подтвержденіе). Это обстоятельство упустилъ изъ виду *С. А. Бершадскій* въ своемъ трудѣ «Литовскіе евреи», Спб. 1883 г.; а между тѣмъ оно значительно сократило бы его доказательства въ пользу того, что

эта грамота не могла быть дана ни трокскимъ евреямъ, ни евреямъ всей Литвы («Литовскіе евреи», стр. 197 — 202). Г. Бершадскій на основаніи привилегіи Витовта гродненскимъ евреямъ въ слѣдующемъ 1389 году (гдѣ сказано: «и иные права и волности въ привилегіяхъ отъ насъ жидомъ Берестейскимъ въ року тисеча трыста осмдесятъ осмомъ наданыя и тыхъ жидовъ городенскихъ при томъ же правѣ зоставуемъ») относитъ привилегію 1388 г. къ евреямъ брестскимъ. Впрочемъ, все это онъ говоритъ только относительно русскаго текста привилегіи 1388 г.; польскій же текстъ, который онъ считаетъ особою привилегіею Витовта отъ 24 іюня 1388 г. («Литовскіе евреи», 178), относитъ все-таки къ трокскимъ евреямъ, между тѣмъ какъ изъ вышесказаннаго ясно, что Витовтъ въ 1388 году ничего не могъ дать жителямъ Трокъ, такъ какъ этотъ городъ ему тогда не принадлежалъ.

ПРИЛОЖЕНІЕ № 4.

О грамотѣ Витовта Свидригелло и Андрею Василло.

(Къ гл. III, пр. 37).

Во Временникѣ Общ. Исторіи и Древн. Россійск., кн. III, отд. Смѣси, стр. 5, 6, и въ Сборникѣ *Муханова*, Спб. 1866, стр. 616, помѣщена грамота Витовта по поводу жалобы князя Андрея Василло на Свидригелло и Свидригелло на Андрея о селахъ имъ принадлежащихъ, и отнесена къ 3 апрѣля 1390 г. Но такъ какъ въ этой грамотѣ (на русск. яз.) Витовтъ про себя говоритъ: «Мы великій князь литовскій» то, по всей вѣроятности, она относится къ болѣе позднему времени, потому что титулъ великаго князя получилъ Витовтъ только въ 1392 г. Это тѣмъ болѣе вѣроятно, что зимою и весною 1390 г. противъ Витовта воевали вмѣстѣ съ Ягелло и братья послѣдня-

го—литовскіе князья (Script. rer. Prus., III, 163. *Lindenblatt*, ed. Voigt, 73, 74), и потому они не могли обращаться къ Витовту, въ это время, за разрѣшеніемъ своихъ споровъ.

Грамота эта, напечатанная во Временникѣ Общ. Ист. и Древн. Рос. и въ сборникѣ *Муханова*, была сообщена Чертковымъ и находится въ Чертковской библіотекѣ въ Москвѣ; писана на пергаментѣ; годъ и день мѣсяца обозначены славянскими буквами, на оборотѣ грамоты есть латинская надпись, которую нельзя разобрать; печать оторвана. (См. Сборникъ *Муханова*, Спб. 1866, стр. 616). Такимъ образомъ не все въ грамотѣ разобрано, сохранилась она не вполнѣ, а кромѣ того годъ и день означены славянскими буквами, которыя, какъ извѣстно, трудно разбираются. Все это дѣлаетъ весьма правдоподобнымъ предположеніе, что годъ въ этой грамотѣ прочтенъ невѣрно. Уже *Daniłowicz* (Scarbiec, I, 279, № 577) замѣтилъ несообразность даты: въ документѣ прочтено, что онъ данъ въ великій четвертокъ 3-го апрѣля 6898 г. (1390 г.), а между тѣмъ въ 1390 г. великій четвергъ былъ 31 марта; но Даниловичъ ищетъ ошибку въ мѣсяцѣ, т.-е. и въ числѣ и въ названіи мѣсяца, тогда какъ проще искать ее въ годѣ.

Это предположеніе вполнѣ подтвердилось при внимательномъ разсмотрѣніи самого документа, который намъ удалось видѣть въ Чертковской библіотекѣ (въ Румянцевскомъ музеѣ, въ Москвѣ). Наружный видъ подлинника описанъ въ Сборникѣ Муханова вообще вѣрно, но въ опредѣленіи года—ошибка Первыя двѣ буквы даты S. и Ц. написаны въ подлинникѣ вполнѣ ясно (въ чемъ имѣю позволеніе сослаться на авторитетъ проф. Е. В. Барсова); слѣд. имѣемъ уже 6900. Если даже совсѣмъ откинуть неясныя буквы десятковъ и единицъ, то вычитая изъ 6900 — 5508 (не говоря уже 5500) получимъ все-таки 1392 (т.-е. годъ, въ которомъ Витовтъ сдѣлался великимъ княземъ Литвы).

Послѣднія двѣ буквы года, равно какъ число и названіе мѣсяца, написаны очень неразборчиво., По очертанію эти двѣ буквы легче всего можно бы принять за ИІ, т.-е. 18 (считать ихъ за ЧИ (98), какъ Чертковъ, при несомнѣнной буквѣ сотенъ—Ц (900) невозможно, такъ какъ тогда имѣли бы 6998 или (6998—

5508)—1490, а Витовтъ умеръ въ 1430 г.) и тогда было бы 6918 или (6918—5508) 1410. Но въ этомъ году Свидригелло, какъ извѣстно, сидѣлъ (съ 1409 г.) въ оковахъ у Витовта (см. пр. 35 къ гл. V) и потому врядъ ли могъ спорить о владѣніяхъ, которыхъ былъ лишенъ. (Великій четвергъ въ 1410 году приходился 20-го марта). Скорѣе можно допустить котороенибудь изъ слѣдующихъ предположеній: или, принимая «3-го апрѣля» за вѣрное чтеніе, читать 6901 (SЦА) т.-е. (6901 — 5508) 1393, такъ какъ въ этомъ году великій четвергъ дѣйствительно былъ 3-го апрѣля, а Свидригелло въ это время (см. гл. II, пр. 8) находился въ Витебскѣ; или, считая вторую половину даты за одно И (8), читать 6908, т.-е. (6908—5508) 1400, когда Свидригелло, помирившись съ Ягелло и Витовтомъ, опять былъ въ Литвѣ. Великій четвергъ въ 1400 г. приходился 15 апрѣля, что при упомянутой неясности въ подлинникѣ, противорѣчій не представляетъ. Предположеніе И. И. Срезневскаго («Древніе памятники Русск. яз. и письма», Спб. 1863, стр. 114), что этотъ документъ относится къ 1382 г. (6890), основанное только на томъ, что въ этомъ году великій четвергъ былъ 3-го апрѣля, конечно, не имѣетъ никакого значенія. Впрочемъ мы не беремъ на себя опредѣлить точно дату этого документа тѣмъ болѣе, что намъ важно только то, что онъ несомнѣнно былъ выданъ не раньше 1392 г., когда Витовтъ сталъ великимъ княземъ Литвы.

Подобныя ошибки (теперь уже доказанныя) въ опредѣленіи даты документовъ, относящихся къ этому періоду литовской исторіи (XIV и XV в.), случались не разъ. См. напр., пр. 56 къ гл. IV, а также Codex. epistol. Vitoldi Прохаски, стр. 34, № CV. Упоминаемая здѣсь дарственная грамота Витовта Василію Корачевскому помѣщена, между прочимъ, въ Актахъ относ. къ Ист. Запад. Россіи, т. I, стр. 22, № 6, съ пергаменнаго подлинника и отнесена не смотря на то, что Витовтъ называетъ себя здѣсь великимъ княземъ, къ 1383 г. Между тѣмъ Прохаска указалъ, что грамота эта относится не къ 1383 г., а къ 1393 г., такъ какъ «transumt oryg. w arhivum Szarogrodzkiem ma vyraźnie: lita tysiacznoho trisotnoho *dewiatdesat* tretoho». Послѣдняя дата не противорѣчитъ и употребленному

въ грамотѣ титулу «великій князь», ибо Витовтъ сдѣлался великимъ княземъ литовскимъ въ 1392 г. Очевидно, Зубрицкій, приславшій въ Акты, относ. къ Ист. Зап. Рос., свой списокъ съ оригинала, прочелъ невѣрно годъ. (Оригиналъ на пергаментѣ, хранится въ библіотекѣ гр. Оссолинскаго, въ Львовѣ).

ПРИЛОЖЕНІЕ № 5.

О князѣ Вигундѣ.

(Къ гл. III, пр. 55).

Шайноха, II, 387, Dziela, VII, 156, и *Caro*, III, 105, не приводя основаній, говорятъ, что вмѣсто великаго князя Литвы Скиргелло (о томъ, что Скиргелло не былъ великимъ княземъ, см. выше, прилож. № 3) былъ назначенъ Александръ Вигундъ, а подчиненнымъ ему правителемъ Вильны—Яшко Олесницкій. Длугошъ говоритъ, что Яшко былъ назначенъ главнымъ правителемъ Вильны и всей Литвы; кромѣ того нѣсколько дальше (X, 495, 496) онъ разсказываетъ, что Яшко *послалъ* Александра Вигунда брать городъ Риттерсвердеръ (то-же говорятъ *Wapowski*, I, 98, 99 и *Cromer*, 249, 250); изъ чего ясно видно, что не Яшко былъ подчиненъ Вигунду, а Вигундъ—ему. Наконецъ самъ же *Caro* (III, 106, пр. 1) приводитъ такую выписку изъ краковскаго календаря: «Anno 1413 obiit d. Iohannes de Oleschnicza judex Cracoviensis pater d. Sbignei Crakov. episcopi, qui fuit generalis capitaneus terre Lythwanie tempore, quo cruciferi de Prussia post receptionem d. Wladislai de Lythwania in regem Polonie, terram ipsam Lythwanie acquirere et castrum Wylnense recipere nitebantur». Изъ этой выписки ясно, что именно Олесницкій былъ въ 1391 г. главнымъ правителемъ всей Литвы, не какъ владѣтель, конечно, а какъ чиновникъ Ягелло.

Stadnicki: «Bracia Wład. Jag.», 247, въ доказательство того, что Вигундъ былъ великимъ княземъ литовскимъ, ссылается

на Линденблата (*Lindenblatt*. ed. Voigt, 86, также Script. rer. Prus., III, 179: «in diesen zeiten starb Alexander des koniges bruder von Polen, deme her die wile (Wilno) unde das land ingegebin hatte») и на Стрыйковскаго, II, 93 («A gdy umarl Wigunt łatwiejsza ugoda przyszła Jagiełłowi z Witołdem, gdyż mu król obiecal poddać xięstwo litewskie»). Свидѣтельство Стрыйковскаго, съ которымъ согласно говоритъ и Кояловичъ (*Kojalowicz*: «Hist. Lituan.», I, 28), что примиренію Витовта и Ягелло препятствовало «solius Wigundi respectus», еще вовсе не показываетъ, что Вигундъ былъ великимъ княземъ. Прямое же свидѣтельство Линденблата вполнѣ противорѣчитъ вышеприведеннымъ свидѣтельствамъ. Это противорѣчіе можетъ отчасти разъясниться, если обратить вниманіе на документъ, выданный 22 іюля 1391 г. князю Скиргелло Ягелло (*Sokołowski*: «Cod. ep.», 15. *Daniłowicz*: «Scarbiec», 290, № 611, относитъ этотъ документъ къ 25 мая того же года). Въ этомъ документѣ Ягелло обѣщаетъ Скиргелло, князю литовскому, владѣтелю Трокъ и Полоцка («dem erlauchtigsten fürsten Skirgell herczog zu Litthauen herren zu Trakaye und zu Polock») не отдавать безъ его, Скиргелло, вѣдома никому («weder unsern gebohrnen brüdern, noch keinem andern weder ewiglich noch zu leibdingen») замковъ: Виленскаго, Витебскаго, Меречскаго и Гродненскаго, и сохранять ихъ только для себя самого и для своихъ потомковъ («uns, unsern königen und unsern kindern»). Изъ этого документа во-первыхъ видно, что Вигундъ не владѣлъ этими городами, а слѣдовательно и не былъ великимъ княземъ. (Вигундъ умеръ незадолго до отпаденія Витовта отъ Ордена, т.-е. весною 1392 г., а назначеніе Олесницкаго въ Литву состоялось въ концѣ 1390, когда Ягелло пріѣзжалъ въ Литву). А во-вторыхъ выдача этого акта указываетъ на то, что была какая-то причина, вызывавшая опасенія Скиргелло за судьбу перечисленныхъ городовъ. Естественно поэтому предположить, что современники считали вообще вѣроятнымъ назначеніе Вигунда, любимца Ягелло, великимъ княземъ. Тогда будетъ понятенъ и этотъ документъ, данный Скиргелло, и выраженіе польскихъ лѣтописцевъ, что смерть Вигунда облегчила сближеніе Витовта и Ягелло, и слухъ, приписывавшій Витовту отравленіе Вигунда, а отчасти и свидѣтельство Линденблата (Script.

rer. Prus., III, 179), который, не зная вполнѣ внутренняго состоянія Литвы (не упоминаетъ напр. объ Олесницкомъ), вѣроятное выдаетъ за дѣйствительность (Уже *Jaroszewicz*: «Obraz Litwy», Wilno 1844, I, 210, пр. 22, отчасти сомнѣвается въ томъ, что Вигундъ былъ назначенъ намѣстникомъ Ягелло въ Литвѣ). Изъ всего сказаннаго видно, что Вигундъ находился въ это время въ Литвѣ, но не былъ великимъ княземъ, а долженъ былъ подчиняться распоряженіямъ Олесницкаго, правителя всей Литвы. Получилъ ли онъ какія новыя земли, неизвѣстно; но, по всей вѣроятности, оставался по-прежнему княземъ керновскимъ (см. *Wapowski*, wyd. Malinowski, I, 103, пр. 2).

Что касается Скиргелло, то польскія лѣтописи (*Długosz*, X, 493; *M. Cromer:* «Polonia», XIII, 249, 250; *Wapowski*, I, 98) говорятъ, что онъ былъ удаленъ изъ Литвы съ великаго княженія (о томъ, что онъ не былъ великимъ княземъ, см. выше, прилож. № 3) и посланъ на княженіе въ Кіевъ. То и другое извѣстіе встрѣчаетъ вѣскія противорѣчія. 1) Изъ приведеннаго только-что документа отъ 22-го іюля 1391 г. видно, что Скиргелло оставался княземъ трокскимъ и полоцкимъ. 2) Въ Кіевѣ онъ въ это время не вступалъ на княженіе; только въ 1392 г. Витовтъ, согласно обязательству (Cod. ep. Vit., 31; *Sokołowski:* «Cod. ep.», 17) посадилъ его тамъ на княженіе, выгнавъ оттуда Владиміра (ср. ниже, пр. 5 къ гл. IV). Можетъ быть только, что Скиргелло не присутствовалъ въ это время въ Литвѣ, не желая подчиняться Олесницкому.

ПРИЛОЖЕНІЕ № 6.

О Подоліи.

(Къ гл. IV, пр. 13).

Въ 1393 г. Витовтъ несомнѣнно предпринималъ удачный походъ въ Подолію: въ этомъ согласны и русскія, и польскія лѣтописи. См. Latop. Litwy *Daniłowicza*, 46, 50—52. Лѣтоп.

Литов. *Попова*, 19. Хрон. *Быховца*, wyd. Narbutta, 33, П. С. Р. Л., II, 352. *Stryjkowski*, II, 105. (О противорѣчивыхъ показаніяхъ у самого Стрыйковскаго, на основаніи русскихъ и польскихъ источниковъ, см. *Симашкевичъ:* «Римское католичество и его іерархія въ Подоліи», Каменецъ-Подольскъ 1872 г., стр. 9). *Cromer:* «Polonia», 1589, lib. XIII, стр. 252. *M. Bielski:* «Kronika Polska», Warszawa 1764, 238. *St. Sarnicki:* «Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum», 1587, lib. VII, 340. Разногласіе только въ томъ, что по русскимъ лѣтописямъ и Стрыйковскому Витовтъ завоевалъ всю Подолію, а по Бѣльскому и Кромеру только одну половину, а другую выпросилъ у Ягелло. Послѣднее извѣстіе, по-видимому, подтверждается документомъ отъ 1394 г., по которому Ягелло даетъ Витовту и его наслѣдникамъ Каменецъ съ округомъ на феодальныхъ правахъ. (*Daniłowicz:* «Scarbiec», I, 302). Но, можетъ быть, этотъ документъ—ничто иное, какъ формальное признаніе совершившагося факта—завоеванія Витовтомъ Подоліи. Тогда, отчасти, понятно будетъ разногласіе русскихъ и польскихъ лѣтописей. Первыя обращали особое вниманіе на фактъ завоеванія, а вторыя указывали на формальное признаніе этого факта: Бѣльскій и Кромеръ упоминаютъ именно о дарственномъ актѣ. Во всякомъ случаѣ Витовтъ, слѣдовательно, овладѣлъ Подоліей.

Города Подоліи: Каменецъ, Смотричъ, Червоный городъ, Скала и Бакота были несомнѣнно отданы во владѣніе Спытко Мельштинскому, какъ видно изъ грамоты Ягелло отъ 13-го іюля 1395 г. (Cod. ep. Vit., 37). Въ этой грамотѣ замѣчательно выраженіе, что эти города даны Спытко и его потомкамъ «pleno jure ducali, quo *ceteri* nostri duces Lithuaniae et Russie frui soliti sunt»; слово «ceteri» показываетъ, что и Спытко, получая эти города, становился удѣльнымъ княземъ литовскимъ, т. е., другими словами, эти города (находившіеся въ западной Подоліи) считались принадлежащими къ Литвѣ, а не къ Польшѣ. И Спытко, какъ удѣльный князь Литвы, становился въ зависимость отъ великаго князя литовскаго — Витовта, что для послѣдняго было весьма важно, такъ - какъ Спытко былъ однимъ изъ самыхъ вліятельныхъ пановъ. (На это обратилъ вниманіе еще *Smolka*:

«Szkicze histor.», I, 49 и прим. 15). Въ грамотѣ сказано, что Спытко Мельштинскому даются эти города за особыя заслуги («sano igitur animo reflectentes oculos mentis nostre ad multiplicium fidelitatum studia et diuturni laboris perseverantiam, quibus validus miles Spithko de Molsten, palatinus et capitaneus Cracoviensis noster fidelis dilectus, majestatem nostram veneratus est»). Но въ виду того, что подарокъ былъ весьма значительнымъ, можно допустить, что Спытко, дѣйствительно, далъ Ягелло или Витовту нѣкоторую сумму (какъ говоритъ Latop. Litwy *Daniłowicza*, 52, и *Stryikowski*, II, 105).

Итакъ Спытко получилъ часть Подоліи съ вышеупомянутыми городами. Изъ той же жалованной грамоты Спытко Мельштинскому видно, что восточная часть Подоліи съ городами: Меджибоше, Божске и Винницей, принадлежала Ягелло. (Cod. ep. Vit., 39: «Districtus tamen Medziboszе, Bozske et Winnicza cum ipsorum omnibus pertinenciis et juribus pro nobis et nostris successoribus totaliter reservamus»). Затѣмъ прибавляется, что подарокъ, данный Спытко, не лишаетъ городовъ: Теребовля и Щенцы ихъ прежнихъ привилегій.—Остались неупомянутыми города, лежащіе между частью Ягелло и частью Спытко, въ рединѣ Подоліи: Ladyzin, Murachwa, Bar, Zinkow и др. По всей вѣроятности, нѣкоторые изъ нихъ и составляли владѣніе Витовта, гдѣ управляли его старосты: Грановскій Петръ Мантикипрдовичъ, Дидикхойлдъ и Долкхирдъ (которыхъ называетъ правителями Подоліи Latop. Litwy *Daniłowicza*, 53, Лѣтоп. Литов. *Попова*, 20; про Долкхирда Latop. Litwy говоритъ, что онъ управлялъ Подоліей до смерти Витовта). Собственно по Latop. Litwy эти старосты были водворены въ Подоліи, принадлежавшей Спытко, послѣ его смерти. Но это противорѣчитъ свидѣтельству польскихъ лѣтописей, по которымъ послѣ Спытко землею его управляли его жена и дѣти, что согласно и съ грамотой, данной Мельштинскому на владѣніе Подоліей. Въ другихъ городахъ средней Подоліи княжилъ Дмитрій Корибутъ. (*Stryjkowski*, II, 101. *Kojalowicz*, II, 46.)

Въ 1398 г. Свидригелло призванъ Витовтомъ и Ягелло изъ Венгріи и получаетъ Новгородъ-Сѣверскъ и много городовъ въ Валахіи и Подоліи (Script. rer. Prus., III, 244, и также до-

кументъ отъ 1402 г. въ Cod. ep. Vit., 82, гдѣ онъ уже называется «dominus Podolie»). Безъ сомнѣнія, онъ получилъ часть Подоліи, принадлежащей Ягелло, можетъ быть, съ прибавленіемъ нѣкоторыхъ городовъ Витовтовой части. Часть же Спытко оставалась за нимъ, такъ-какъ онъ умеръ только въ 1399 г. (въ битвѣ на р. Ворсклѣ), и послѣ него владѣли еще его жена и дѣти, отъ которыхъ Подолія была взята только въ 1403 г. (*Długosz*, X, 554. *Cromer:* «Polonia», XIII lib., 259. *Bielski*, 245 *Stryjkowski*, II, 120) и отдана Свидригелло уже послѣ вторичнаго его возвращенія изъ Пруссіи. *Симашкевичъ* («Римское католичество и его іерархія въ Подоліи», Каменецъ-Подольскъ 1872, стр. 16, 459 и приложеніе 2-е) приводитъ грамоту Свидригелло, данную будто имъ францисканскому каменецкому монастырю на нѣкоторыя угодья близъ Каменца еще въ 1400. Вѣрность этой даты сомнительна, тѣмъ болѣе, что рядомъ приводится у Симашкевича (приложеніе № 3) жалованная грамота, данная тѣмъ же каменецкимъ францисканцамъ въ 1402 г., но не княземъ Свидригелло, а Ягелло. Выходитъ, будто Свидригелло въ 1400 г. владѣлъ Каменцомъ (который, какъ мы видѣли выше, былъ въ числѣ городовъ, отданныхъ Спытко и его потомству), а въ 1402 г. уже былъ лишенъ его (когда снова бѣжалъ въ Пруссію, ср. выше, пр. 8 къ гл. IV) и потомъ опять сталъ владѣть имъ (*Симашкевичъ*, прилож. № 4). Между тѣмъ польскія лѣтописи прямо относятъ выкупъ остальной Подоліи у потомковъ Спытко и предоставленіе ея Свидригелло къ 1403 г. Вышеупомянутыя грамоты, данныя францисканскому монастырю Свидригелло (въ 1400 г.) и Ягелло (въ 1402) приведены у Симашкевича въ русскомъ переложеніи и заимствованы изъ дѣлъ францисканскаго каменецко-грудецкаго кляштора. Такъ-какъ болѣе ничего объ этихъ грамотахъ г. Симашкевичъ не говоритъ, то трудно произнести рѣшительное сужденіе объ ихъ достовѣрности вообще и о принадлежности ихъ къ означеннымъ годамъ въ частности. Можетъ быть, грамота Свидригелло, отнесенная къ 1400 г. (въ которой онъ городъ Каменецъ называетъ «нашъ городъ» (какъ и Ягелло въ грамотѣ 1402 г.), а себя «князь литовскій, государь дѣдичь земли подольской», дѣйствительно относится къ этому году; тогда при-

дется отвергнуть извѣстіе польскихъ лѣтописей о покупкѣ Подоліи у потомковъ Спытко въ 1403 г. Но сбивчивость вообще изслѣдователей въ опредѣленіи хронологіи литовскихъ актовъ XIV и XV в. (о которой мы уже говорили) дѣлаетъ первое предположеніе, по крайней мѣрѣ, столько же вѣроятнымъ, сколько второе. Первое предположеніе, кромѣ того, отчасти подтверждается и тѣмъ, что въ росписи городовъ и земель Свидригелло, составленной до 2-го марта 1402 г., не упоминается ни Каменецъ и вообще ни одинъ изъ городовъ, данныхъ Мельштинскому. См. *Daniłowicz*: «Scarbiec», I, 330, 331.

УКАЗАТЕЛЬ

ИМЕНЪ ЛИЧНЫХЪ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХЪ *).

А.

Б.

*) Сокращенія въ указателѣ: гор.— городъ; кн.— князь; вел. кн.— великій князь; еп.— епископъ: р. – рѣка.

В.

Г.

И.

I.

К.

Л.

Т.

Ю.

Я.

Ѳ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

ЗАМѢЧЕННЫЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница.	Строка.	Напечатано:	Надо читать:
XIV	12 снизу	Kitische	Kritische
18	10 сверху	союзниковъ	союзникъ
20	1 сверху	Онкалемъ	Онкаимъ
29	6 сверху	Бадеригургъ	Маріенбургъ
40	17 сверху	заключеміе	заключеніе
49	8 снизу	Витовъ	Витовтъ
49	8 снизу	обѣщаеттъ	обѣщаетъ
51	7 снизу	Лукавъ	Луковъ
70	15 снизу	Мальбургъ	Мальборгъ
73	14 сверху	всякомь	всякомъ
88	1 сверху	объ условіяхъ, только	объ условіяхъ только
88	1 снизу	пр. 77	пр. 65
108	18 снизу	Свенцы	Свенца
118	1 снизу	Plesacw	Pleskaw
122	8 снизу	255, 256	265, 266
146	12 снизу	въ 1392 г.	въ 1395 г.

Opracowanie graficzne serii: Jerzy Kępkiewicz
Ilustracja na okładce - fragment obrazu Wojciecha Kossaka
Redaktor: Barbara Kosiorek-Dulian
Redaktor techniczny: Maria Braszczyk

Skład Wydawnictwo Bellona

Wydawnictwo Bellona prowadzi sprzedaż wysyłkową swoich książek
Nasz adres: Wydawnictwo Bellona
00-844 Wraszawa
ul.Grzybowska77 tel./fax. 620-42-71

Druk i oprawa: Wojskowa Drukarnia w Gdyni. ul. Sw. Piotra 12
tel. (058) 20-15-55 fax (058) 61-55-63
Wydrukowano na papierze offset, ki. III 70 g. 82 x 104 cm Kostrzyn PAPER
Zam. 0043

WSTĘP

Bitwa stoczona w roku 1410 pod Grunwaldem i Stębarkiem przez połączone siły Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego z wojskami Zakonu Krzyżackiego należy do najważniejszych wydarzeń w średniowiecznych dziejach Europy Środkowo-Wschodniej. Wiąże się z nią zasadnicza przemiana w układzie sił tej części kontynentu. Zapoczątkowany został zmierzch kolonialnego imperium utworzonego przez niemieckie zakony rycerskie na południowych i wschodnich wybrzeżach Bałtyku. Jednocześnie rozpoczęła się najświetniejsza epoka w dziejach Polski i Litwy połączonych pod panowaniem dynastii jagiellońskiej, bez względu na to, jakie, często bardzo luźne, formy przyjmował ten związek w ciągu pierwszych dwóch wieków swego istnienia.

W historii wojskowej średniowiecza bitwa grunwaldzka zajmuje znaczące miejsce przede wszystkim ze względu na swoje rozmiary. Już dla współczesnych było to „wielkie pobicie", „ein grosser streit", „maxima strages". Średniowieczni, a za nimi po części i późniejsi autorzy, mnożyli w nieskończoność stany liczebne obu walczących stron, dochodząc az do 6 milionów i to tylko po stronie polsko-litewskiej! SpekulacjeteTTiFmają oczywiście nic wspólnego z rzeczywistością, są jednak odbiciem wrażeń, jakie na opinii europejskiej wywarła skala zmagań na Polach Grunwaldu.

O znaczeniu działań uwieńczonych bitwą rozegraną 15 lipca 1410 r. decydują także w niemałym stopniu oryginalne i na swój czas nowatorskie rozwiązania operacyjne zastosowane przez dowództwo połączonych wojsk polsko-litewskich.

Walnemu zwycięstwu odniesionemu nad potężnym wrogiem, jakim było pruskie państwo Krzyżaków, od razu przypisano w Polsce doniosłe znaczenie. Już w roku 1411, na polecenie króla Władysława, dzień 15 lipca został uznany za oficjalne święto państwowe, pierwsze w naszych dziejach. W roku 1420 arcybiskup gnieźnieński i pierwszy prymas Polski Mikołaj Trąba, ten sam, który w latach Wielkiej Wojny 1409-1411 jako podkanclerzy i bliski współpracownik Jagiełły był jednym ze współtwórców zwycięstwa, polecił, aby rocznicę bitwy obchodzono uroczyście we wszystkich kościołach Królestwa.

W czasach późniejszych tradycja Grunwaldu w Polsce przygasała lub odżywała, głównie w zależności od tego, jaki obrót przyjmowały stosunki polsko-niemieckie. Szczególnego wyrazu nabrała u schyłku XIX i w początku XX w., gdy naród polski, pozbawiony bytu państwowego i wegetujący pod władzą trzech zaborców, dostrzegł konieczność stawienia czoła wzbierającej fali pruskiego wojowniczego nacjonalizmu. Zjednoczone pod przewodnictwem Prus Niemcy Bismarcka i Wilhelma II nawiązały do spuścizny po Zakonie Krzyżackim, traktując ją jako ważny składnik własnej imperialistycznej ideologii, szczególnie wrogiej wobec całego świata słowiańskiego, a przede wszystkim wobec Polaków. Rozpoczęto restaurację zamku malborskiego jako widomego symbolu władania i kulturotwórczej roli Niemców na słowiańskim Wschodzie, a poległego pod Grunwaldem wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen uznano za bohatera, który padł w walce „o niemiecki byt i niemieckie prawo".

Akcja ta wywołała zrozumiałą reakcję ze strony polskiej. Jej kulminacją stały się imponujące ogólnonarodowe obchody 500-lecia Grunwaldu, zorganizowane w roku 1910 w Krakowie, na terenie zaboru austriackiego, w którym Polacy cieszyli się stosunkowo największą swobodą. Od udziału w nich uchyliła się Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy i PPS-Lewica, a także Ukraińcy galicyjscy i nacjonalistyczne organizacje litewskie, już wówczas widzące w Polakach swoich głównych wrogów.

W latach pierwszej wojny światowej do tradycji grunwaldzkiej włączył się nowy akcent. Zwycięstwo odniesione w roku 1914 w rejonie Olsztynka przez 8 armię niemiecką, dowodzoną przez generała, późniejszego feldmarszałka Paula von Hindenburga, nad 2 armią rosyjską generała Aleksandra Samsonowa, zostało przez propagandę cesarskich Niemiec nazwane bitwą pod Stębarkiem („Tannenbergschlacht") i wbrew rzeczywistości dziejowej potraktowane jako odwet świata germańskiego za klęskę Krzyżaków z roku 1410, choć Zakon poniósł ją w walce z zupełnie innym przeciwnikiem niż ten, z którym zmierzył się Hindenburg w roku 1914. Stworzoną w ten sposób sztuczną legendę podtrzymywano i rozwijano zarówno w Republice Weimarskiej, jak i w Trzeciej Rzeszy Adolfa Hitlera, co znów wywoływało określone przeciwdziałania ze strony polskiej i przed rokiem 1939, i w czasie drugiej wojny światowej.

Sytuacja „jałtańska", w jakiej znalazła się Polska po zakończeniu wojny, sprzyjała kolejnemu ożywieniu na naszym gruncie tradycji Grunwaldu. Wygrywano je jednak w znacznym stopniu dla celów polityki reżyserowanej przy istotnym udziale ZSRR. Podkreślano nieuchronność i trwałość antagonizmu polsko-niemieckiego, co nie było trudne wobec świeżych jeszcze wspomnień hitlerowskiej okupacji. Starano się ukazać zwycięstwo grunwaldzkie jako sukces rzekomo całej „Słowiańszczyzny", która miała solidarnie wystąpić do walki ze wspólnym odwiecznym wrogiem. Atmosfera panującej wówczas w świecie, a zwłaszcza w Europie, „zimnej wojny" szczególnie sprzyjała kształtowaniu postaw skrajnych.

W tej atmosferze urządzano na Polach Grunwaldu (które znalazły się w granicach Polski) szeroko zakrojone masowe uroczystości. Uczestniczyło w nich wojsko, organizacje młodzieżowe i wielkie rzesze widzów przybywających z całego kraju i z państw wówczas oficjalnie zaprzyjaźnionych. Największe rozmiary przybrały obchody związane z 550 rocznicą bitwy, przypadającą w roku 1960. Wzniesiono wówczas na Polach Grunwaldu okazały pomnik, a także nie naj szczęśliwiej zlokalizowany amfiteatr widokowy, połączony ze szczupłym i źle dostosowanym pomieszczeniem muzealnym. Ponowne nasilenie obchodów i związane z nimi, na ogół później nie zrealizowane, zamierzenia inwestycyjne przypadły na lata 1979-1980, 1988-1990. O koniunkturalnym charakterze wszystkich tych poczynań najdobitniej świadczy to, że do tej pory nie zdobyto się na kompleksowe zagospodarowanie Pól Grunwaldu i przekształcenie ich wzorem innych sławnych pobojowisk w dobrze zorganizowany rezerwat historyczny, na co pod każdym względem zasługują.

Okresom ideologicznego i politycznego ożywienia tradycji grunwaldzkiej towarzyszyło nasilenie badań naukowych nad problematyką stosunków polsko-krzyżackich, a zwłaszcza nad Wielką Wojną lat 1409-1411. Trzeba przyznać, że związek ten nie zawsze wychodził na dobre poczynaniom badawczym, uzależniając je od okazjonalnie uruchamianych środków finansowych, a po części także od nacisku sponsorów, pragnących przede wszystkim realizować własne, pozanaukowe cele.

Pomijając pozycje dawniejsze, już nie odpowiadające wymaganiom dzisiejszej nauki, należy stwierdzić, że koniec XIX i początek XX w. przyniósł szereg publikacji poświęconych problematyce grunwaldzkiej, które zachowały wartość do dnia dzisiejszego. Z obcych autorów można przykładowo wymienić Gustava Kohlera oraz Hansa Delbriicka, znanego klasyka niemieckiej historiografii wojskowej, którego wypowiedzi na temat Grunwaldu są zresztą wyjątkowo dyskusyjne. Z literatury polskiej trzeba dla tych czasów przytoczyć pionierski dorobek Konstantego Górskiego.

Wyraźne ożywienie przyniosły lata około roku 1910, co oczywiście wiąże się z obchodami 500-lecia bitwy. Zawdzięczamy im przede wszystkim cenne syntetyzujące prace Antoniego Prohaski i Stanisława Kujota. Z okresu międzywojennego pochodzi sugestywne, ale dyskusyjne studium Ottona Laskowskiego, wnikliwie zrecenzowane przez Karola Piotrowicza.

Okres po drugiej wojnie światowej, a szczególnie lata kulminacji obchodów związanych z 550 rocznicą Grunwaldu, zaowocowały w Polsce przede wszystkim fundamentalnym, wielokrotnie wznawianym dziełem Stefana M. Kuczyńskiego o Wielkiej Wojnie z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. Dzieło to wywołało ożywioną, długotrwałą dyskusję, w której w różnym stopniu uczestniczyli liczni badacze, wśród nich Stanisław Herbst, Henryk Łowmiański, Wiesław Majewski. Jednocześnie na Pola Grunwaldu i na tereny przyległe wkroczyli archeolodzy, rozpoczynając w roku 1958 badania wykopaliskowe, które z różnym nasileniem i kilkakrotnymi dłuższymi przerwami prowadzone są aż do chwili obecnej. Za ich najważniejszy efekt uznać należy całkowite zbadanie i odsłonięcie fundamentów kaplicy wzniesionej na pobojowisku grunwaldzkim przez Krzyżaków w roku 1412. W związku z tymi fundamentami odkryto pięć grobów zbiorowych, zawierających według wszelkiego prawdopodobieństwa szczątki poległych w bitwie 15 lipca 1410 r. Natomiast pochodzące z Pól Grunwaldu znaleziska elementów średniowiecznego uzbrojenia są stosunkowo nieliczne i niezbyt efektowne. Ważne rezultaty osiągnięto na terenie Dąbrówna, warownego miasteczka zdobytego przez wojska polsko-litewskie na dwa dni przed właściwą bitwą grunwaldzką.

Wyraźny postęp uzyskano w dziedzinie badań nad organizacją, taktyką i uzbrojeniem wojsk krzyżackich i polskich, a w mniejszej mierze litewskich XIV-XV w. Istotne

znaczenie mają tu prace autorów wywodzących się z łódzkiego środowiska archeologów i historyków średniowiecza: Mariana Głoska, Andrzeja Nadolskiego, Andrzeja Nowakowskiego, Jana Szymczaka i innych. Z tego środowiska wyszła też, przygotowana przez Andrzeja Nadolskiego najnowsza - jak dotąd - syntetyczna praca o wybranych, zwłaszcza militarnych aspektach bitwy pod Grunwaldem, proponująca wiele rozwiązań odmiennych od ustaleń znanych z wcześniejszej literatury. Bardzo poważnymi osiągnięciami mogą się również wykazać badacze reprezentujący środowisko toruńskie, a w ich liczbie Marian Biskup i Karol Górski.

Liczący się dorobek uzyskali ostatnio badacze zagraniczni. Na pierwsze miejsce wysuwają się tu Fryderyk Benninghoven, a zwłaszcza Sven Ekdahl, szwedzki historyk czynny na terenie Niemiec, autor podstawowych opracowań poświęconych źródłom informującym o grunwaldzkiej bitwie. Suma tych źródeł, aczkolwiek dość znaczna, nie wystarcza jednak dla uzyskania pełnego, niespornego obrazu kampanii roku 1410 i samej bitwy stoczonej na Polach Grunwaldu.

Wśród źródeł powstałych w środowisku polskim trzeba przede wszystkim wymienić tak zwaną *Kronikę konfliktu (Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum Cruciferis).* Ta krótka, treściwa i bardzo wiarygodna relacja powstała w kancelarii królewskiej zapewne z inicjatywy podkanclerzego Mikołaja Trąby, w niedługim czasie po bitwie. Spisał ją prawdopodobnie ówczesny sekretarz, a późniejszy kardynał i biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki. Przedstawia ona oficjalny pogląd dworu polskiego, dyskretnie dostosowany do aktualnych wymagań polityki. Zachowała się niestety w wersji niepełnej, służącej jako podstawa do wygłoszenia kazania w rocznicę bitwy, którą w kościołach polskich obchodzono jako uroczyste święto państwowe i religijne.

Znacznie więcej wiadomości zawiera imponujące dzieło Jana Długosza, znane jako *Dzieje polskie (Historiae Polonicae)* lub jako *Roczniki Królestwa Polskiego (Annales Regni Poloniae),*

spisane na początku drugiej połowy XV w. Długosz wykorzystywał dostępny mu obfity materiał źródłowy, w tym także dokumenty z archiwum koronnego i zapiski kancelarii królewskiej. Dysponował również relacjami naocznych świadków opisywanych wydarzeń, wśród których byli ojciec i stryj kronikarza, a także jego protektor Zbigniew Oleśnicki, wówczas już biskup krakowski. Długosz był niewątpliwie autorem tendencyjnym, nie wolnym od osobistych sympatii i antypatii, reprezentującym bardzo wyraźnie poglądy panujące w kręgach intelektualnej elity kościelnej. Jego relacja na pewno wymaga szczegółowej, krytycznej analizy, ale jest mimo wszystko źródłem o pierwszorzędnej wartości. Bardzo wysokie walory należy też przypisać innemu dziełu Długosza, jakim jest słynny kodeks zwany *Banderia Prutenorum,* zawierający zwięźle opisane wizerunki krzyżackich chorągwi, zdobytych przeważnie, choć nie wyłącznie, pod Grunwaldem i zawieszonych po większej części w krakowskiej katedrze.

Zespół źródeł powstałych w środowisku polskim uzupełniają przede wszystkim listy rozesłane przez kancelarię królewską z pola bitwy bezpośrednio po jej zakończeniu.

Ze źródeł krzyżackich na plan pierwszy wysuwa się tak zwana *Kronika Jana Possilge,* wraz z *Kontynuacją,* powstała, jak się ostatnio przyjmuje, w kilkanaście lat po bitwie. Zawiera ona interesujące, choć dosyć skąpe informacje o kampanii grunwaldzkiej pozyskane zapewne w kierowniczych sferach Zakonu. Dla poznania liczebności i uzbrojenia wojsk krzyżackich podstawowe znaczenie ma *Księga Żołdu* wypłacanego zaciężnym. Nie mniej ważne są dość licznie zachowane inwentarze arsenałów utrzymywanych w zamkach zakonnych na terenie Prus. Inne źródła krzyżackie, w tym korespondencja przychodząca i wychodząca z kancelarii wielkiego mistrza, dostarczają informacji fragmentarycznych, choć niekiedy wartościowych. Liczne relacje powstałe po roku 1410 w krajach zachodnich zawierają dane niekompletne, na ogół tendencyjne, a zarazem

nieścisłe i wyolbrzymione. Zespół źródeł powstałych w wyniku polsko-krzyżackich sporów toczonych na soborze w Konstancji (1414-1418) dostarcza tylko pośrednich, rozproszonych wiadomości o bitwie, niekiedy zresztą godnych uwagi.

Jak wynika z przedstawionej krótkiej charakterystyki, chcąc poznać i przedstawić przebieg operacji i bitwy grunwaldzkiej, musimy odtwarzać go z niekompletnych przekazów, czerpanych ze źródeł o nierównej wartości, nie zawsze się uzupełniających. Nie jest to praca łatwa i nie rokuje nadziei na uzyskanie wyników bezspornych i jednoznacznych. Nawet przy najbardziej wnikliwej analizie i najbardziej krytycznym podejściu do podstawy źródłowej jesteśmy w wielu wypadkach skazani na snucie domysłów o bardzo różnym stopniu prawdopodobieństwa. Można tylko wierzyć, że w miarę postępu systematycznych badań i przy ewentualnym dopływie nowych, dotychczas nie znanych informacji, prawdopodobieństwo będzie się stopniowo zwiększać i zbliżać do pożądanej pewności.

PRZED GRUNWALDEM

Świt 15 lipca 1410 r. wstawał po nocnej burzy chmurny, wietrzny i deszczowy. Sprzymierzone wojska Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, obozujące nad brzegiem jeziora, nie opodal zdobytego przed dwoma dniami miasta Dąbrówna, poczynały zbierać się do wymarszu. Na pierwszy dźwięk trąby królewskiego trębacza budzono się ze snu, szykowano ekwipunek, zwijano przemoczone płachty namiotów. Niebawem wytrąbiono drugi sygnał, nakazujący siodłanie koni. Gdy zabrzmiał wreszcie sygnał trzeci, wyruszono w drogę. Chorągwie opuszczały obóz jedna za drugą ciągnąc w ślad za marszałkiem Zbigniewem z Brzezia, który prowadził straż przednią całej armii pod powierzonym mu na czas marszu osobistym proporcem królewskim. Ze względu na złą pogodę zrezygnowano z rozstawienia polowej kaplicy, w której polski władca, gorliwy neofita, zwykł był codziennie z rana wysłuchiwać co najmniej dwóch mszy świętych. Liczono, że jak to często bywa, po nocnym deszczu pogoda w ciągu dnia się poprawi i w trakcie przemarszu nadarzy się okazja do postoju, w czasie którego król Władysław będzie mógł uczynić zadość nakazom swej pobożności.

Wojna pomiędzy Unią Jagiellońską i pruskim państwem Krzyżaków trwała już, choć przerywana przez rozejmy, niemal od roku. Była nieuniknioną koniecznością dziejową

wynikającą z całkowitej sprzeczności interesów obu przeciwnych stron, jaka ujawniła się z chwilą zawarcia polsko-litewskiego układu w roku 1386.

Niemieckie zakony rycerskie, tworzące własne imperium na południowo-wschodnich wybrzeżach Bałtyku, od początku XIII w. prowadziły systematyczny podbój zamieszkałych tam plemion bałtyjskich i ugrofińskich uporczywie trwających w tradycyjnym pogaństwie. Podbój ten dokonywał się pod pozorem chrystianizacji, a nawet pod pozorem obrony chrześcijaństwa rzekomo zagrożonego przez północnych „Saracenów" *. Mnisi-rycerze spod znaku Krzyżaków i Kawalerów Mieczowych umiejętnie wykorzystywali ideologię wypraw krzyżowych i poparcie dwóch największych autorytetów ówczesnej Europy: cesarstwa i papiestwa. Bałtyjskich Prusów, osiadłych pomiędzy dolną Wisłą i dolnym Niemnem, ujarzmiali Krzyżacy przybyli tu w roku 1226 w porozumieniu z Konradem, księciem polskiego Mazowsza. Kawalerowie Mieczowi, niebawem z Krzyżakami połączeni, kierowali swoją ekspansję na tereny Inflant, czyli dzisiejszej Łotwy i Estonii, oraz na przyległe księstwa ruskie-chrześcijańskie, ale schizmatyckie. Oprócz stosunkowo nielicznych rycerzy-zakonników, w tych wszystkich walkach, traktowanych jako krucjaty, brało masowy, choć dorywczy udział rycerstwo z różnych stron Europy łacińskiej, głównie, ale wcale nie wyłącznie, z Niemiec. Na przełomie XIII i XIV w. kraj Prusów, a także Łotwa i Estonia znalazły się w całości pod władzą Krzyżaków, którzy z kolei zaatakowali Litwę, ostatni już pogański kraj w Europie.

Państwo zorganizowane przez Krzyżaków w podbitych Prusach było tworem wyjątkowym. Oparte na regule zakonnej, osiągnęło niezwykle wysoki, nie spotykany w ówczesnej

* Saraceni - w starożytności nazwa nadana Arabom z północno-zachodniej Arabii i Półwyspu Synajskiego, w średniowieczu - wszystkim Arabom, potem wszystkim niechrześcijanom.

Europie stopień centralizacji, karności i sprawności administracyjnej. Posiadało wszelkie cechy imperium kolonialnego, wyrosłego z podboju, służącego podbojowi, rządzonego przez kastę zawodowych wojowników obcego pochodzenia, ściśle odizolowaną od ludności miejscowej i uzupełnianą przez kooptację prowadzoną wyłącznie na terenie metropolii, jaką dla Zakonu były kraje niemieckie. Liczne baliwaty ^komandorie** Zakonu, bogato wyposażone i rozsiane szeroko poza "granicami właściwego państwa zakonnego, stanowiły potężne zaplecze ułatwiające mobilizację sił i środków wspierających pruską centralę. Te okoliczności sprawiły, że Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (bo taka była jego pełna urzędowa nazwa), władając bezpośrednio na terytorium niezbyt wielkim i niezbyt ludnym, dysponował bardzo znacznym potencjałem ekonomicznym i militarnym. Występował przy tym w umiejętnie podtrzymywanej glorii obrońcy i krzewiciela chrześcijaństwa, co zapewniało mu materialne i moralne poparcie ze strony niemal całego europejskiego Zachodu. Był przeciwnikiem niezwykle potężnym.

W początku XIV w. Zakon, utrzymujący dotychczas z Polską stosunki poprawne, a nawet korzystający w znacznym stopniu z posiłków dostarczanych mu przez piastowskich książąt, dokonał brutalnej agresji na połączone z Polską wschodnie Pomorze, zagarniając siłą ten od wieków chrześcijański i katolicki kraj. Polska osłabiona po długim okresie rozbicia dzielnicowego nie była w stanie przeciwstawić się skutecznie temu najazdowi. Prowadzone przez Władysława Łokietka długoletnie wojny o Pomorze, mimo częściowego sukcesu pod Płowcami (1331), nie dały pożądanych wyników, a nawet doprowadziły do przejściowej utraty Kujaw. Procesy wytaczane przed trybunałem papieskim przynosiły wprawdzie

* baliwat - w zakonie rycerskim jednostka podziału terytorialnego, nadrzędna do komandorii - komturii.

** komandoria - okręg zakonny.

wyroki korzystne dla Polski, ale dla ich wyegzekwowania potrzebna była siła, a tej brakło. W tej sytuacji Kazimierzowi Wielkiemu, w traktacie zawartym w Kaliszu w roku 1343, udało się wynegocjować Kujawy, ale z Pomorza wypadło czasowo zrezygnować, licząc, że w przyszłości zajdą okoliczności bardziej sprzyjające odzyskaniu utraconej prowincji.

Okoliczności takie istotnie zaszły w latach 1385-1386, gdy wielki książę litewski, Jagiełło, władający nie tylko właściwą Litwą, ale także wielkimi obszarami ziem ruskich wyzwolonych spod jarzma tatarskiego, przyjął chrzest, a jednocześnie z nim koronę polską ofiarowaną mu wraz z ręką królowej Jadwigi. Wypadki te, których bezpośrednim wynikiem była unia polsko-litewska i pokojowa chrystianizacja Litwy, całkowicie zmieniły układ sił w tej części Europy. Na miejscu Polski, państwa w tym czasie już dobrze zorganizowanego, ale o średnim znaczeniu, i na miejscu rozległej, ale słabej Litwy, wyrastało potężne mocarstwo, a pokojowa likwidacja litewskiego pogaństwa godziła wprost w ideologiczne podstawy krzyżackiej obecności w krajach nadbałtyckich.

Władze Zakonu od razu dostrzegły grożące niebezpieczeństwo i dokładały wszelkich starań zmierzających do rozbicia Unii, głosząc przy tym w całej Europie, że chrzest Litwy i samego Jagiełły jest tylko pozorny, że Polacy, wspierający pogan i schizmatyków, sami okazali się fałszywymi chrześcijanami i winni być traktowani jako wrogowie prawdziwej wiary.

Krzyżacy wykorzystywali przy tym umiejętnie rywalizację między dwiema gałęziami litewskiej dynastii: Olgierdowiczami, którym przewodził Jagiełło, i Kiejstutowiczami, reprezentowanymi przede wszystkim przez Witolda. Zachowując formalny pokój z Królestwem Polskim, Zakon prowadził nadal niszczące najazdy na ziemie litewskie. Wjroku 1390 wojska krzyżackie połączone z siłami Witolda i wzmocnione przez licznych „gości"- krzyżowców (należał do nich Henryk hrabia

Derby, który jako król Henryk IV miał w przyszłości zasiąść na angielskim tronie) szturmowały Wilno. Zamek wileński utrzymał się tylko dzięki osadzonemu w nim przez Jagiełłę polskiemu garnizonowi. Gdy w roku 1392 król Władysław przeciągnął na swą stronę Witolda, zapewniając mu niemal niezależną władzę w Wielkim Księstwie, Krzyżacy nadal najeżdżali Litwę, ale po nieudanej wielkiej wyprawie z roku 1394 zorientowali się, że już nie mogą liczyć na opanowanie całości ziem litewskich. Nie chcieli natomiast zrezygnować z podboju Żmydzi rozdzielającej pruskie państwo Zakonu od jego posiadłości w Inflantach.

Witold, który rządząc Litwą z ramienia Jagiełły bynajmniej nie zaniechał zabiegów o uniezależnienie się od polskich partnerów, skłonny był dla osiągnięcia tego celudo daleko idących ustępstw wobec Krzyżaków. W roku 1398,.bez porozumienia z Polską, zawarł z Zakonem traktat, w którym formalnie odstąpił Żmudź Krzyżakom, w zamian za swobodę działania na Wschodzie, gdzie widział możność pomnożenia podstaw swej potęgi i niezawisłości. Te ambitne plany Kiejstutowicza zakończyły się w 1399 r. ciężką klęską zadaną4»u- przez Tatarów nad rzeką Workslą. Witoldowe marzenia o rozbudowie własnego imperium bez polskiego poparcia okazały się mrzonką, tym kosztowniejszą, że opłaconą oddaniem w niemiecką niewolę Żmudzi, to znaczy blisko połowy tych ziem Wielkiego Księstwa, w których zwarcie zamieszkiwała rdzenna ludność litewska.

Jak wiadomo, na ogromnych przestrzeniach opanowanej przez Litwę Rusi litewscy zdobywcy stanowili znikomą mniejszość, szybko i nieuchronnie roztapiającą się w wielkiej masie słowiańskich autochtonów, reprezentujących w dodatku wyższy poziom gospodarki i kultury, nawiązujący do świetnych tradycji wczesnośredniowiecznego Kijowa, prawda, że uszczuplonych przez tragiczne lata tatarskich najazdów [1] długiej tatarskiej niewoli. Wyciągając właściwe wnioski z sytuacji, Witold ograniczył, przynajmniej czasowo, swoje

separatystyczne ambicje. Zgodził się na zawarcie w roku 1401 nowego układu z Polską zacieśniającego związki pomiędzy Królestwem i Wielkim Księstwem i po cichu poparł powstanie, do którego zerwali się Żmudzini zdesperowani krzyżackim uciskiem. Wprawdzie w roku 1404 w wyniku polsko-litewsko-krzyżackich rokowań w Raciążku Zakon raz jeszcze utwierdził się formalnie w posiadaniu Żmudzi, ale pięć lat później (w roku 1409) wybuchło następne z kolei powstanie Żmudzinów, podsycane tym razem już jawnie przez Witolda, a mniej jawnie przez samego Jagiełłę.

Po dwudziestu z górą latach zmiennego i skomplikowanego biegu wydarzeń konflikt pomiędzy „panami pruskimi", jak w tym czasie poczęto nazywać Krzyżaków, a Unią Jagiellońską dojrzewał do rozstrzygnięć ostatecznych.

Jednakże trzeba stwierdzić, że tak powolne dojrzewanie konfliktu nie było jedynie rezultatem ambicji Witolda i separatystycznych tendencji litewskich wielmożów umiejętnie wykorzystywanych przez politykę Zakonu. Postawa społeczeństwa polskiego również nie była jednoznaczna i zwłaszcza początkowo nie sprzyjała zbrojnej konfrontacji z przeciwnikiem krzyżackim.

Powołanie Jagiełły na tron krakowski było krokiem niezwykle owocnym, czyniącym zaszczyt polskiej ekipie rządzącej, kontynuującej tradycje polityki ukształtowanej pod berłem króla Kazimierza Wielkiego. Był to jednak zarazem krok szokujący. Przecież od z górą stu lat Litwini, mimo przejściowo zawieranych rozejmów, a nawet sojuszów, byli dla mieszkańców Polski istną zmorą. Ich zagony raz po raz pustoszyły Mazowsze, Małopolskę, Kujawy, okolice Łęczycy i Sieradza, sięgały aż po Kalisz. Z ręki litewskiej ginęli piastowscy książęta: w roku 1262 Siemowit I mazowiecki, w roku 1294 rodzony brat Łokietka, Kazimierz Łęczycki, w roku 1351 Bolesław III płocko-mazowiecki. Przez większą część panowania Kazimierza Wielkiego i w okresie rządów jego następcy, Ludwika Andegaweńskiego, trwały uporczywe

zmaeania Polski i Węgier z litewskimi władcami z rodu Gedymina o panowanie nad Rusią Halicko-Włodzimierską. Jeszcze w roku 1376, na dziesięć lat przed chrztem i koronacją Jagiełły, najazd litewski zapędził się niemal pod mury Krakowa. Te świeże wspomnienia na pewno nie sprzyjały rozwojowi serdecznych stosunków pomiędzy obydwiema stronami Unii. Nie sprzyjały im też inkorporacyjne zapędy wywierających wielki wpływ na politykę Królestwa „panów krakowskich", którzy chcieli, aby związek obu państw przyjął po prostu formę wcielenia Litwy do Korony, co wzbudzało zrozumiałe opory prominentów Wielkiego Księstwa.

Tymczasem granica polsko-krzyżacka od zawartego w roku 1343 traktatu kaliskiego była mimo wszystko granicą pokoju. W Krakowie, a jeszcze bardziej w Wielkopolsce i na Kujawach pamiętano wprawdzie o utraconym Pomorzu. Zdawano też sobie zapewne sprawę ze stale pogłębiającej się przewagi ekonomicznej Zakonu nad północnymi ziemiami Królestwa, a zwłaszcza nad podległym Polsce, lennym Mazowszem. Dostrzegano niebezpieczeństwo rodzące się z tradycyjnego antypolskiego sojuszu pomiędzy Krzyżakami z jednej, a luksemburskimi królami Czech i Węgier z drugiej strony. Wszystko to jednak nie mogło od razu zrównoważyć bieżącej otwartej wrogości, jaką żywiono wobec dokuczliwego litewskiego sąsiada.

Toteż nic dziwnego, że zwłaszcza za panowania wyraźnie sprzyjającego Krzyżakom, a wojującego z Litwinami króla Węgier i Polski, Ludwika Andegaweńskiego, ojca Jadwigi, wcale liczni nasi rycerze uczestniczyli jako „goście" w organizowanych przez Zakon niemal co roku „rejzach", czyli najazdach na Litwę, prowadzonych pod hasłem wypraw krzyżowych i cieszących się ogromną popularnością wśród rycerstwa całej zachodniej Europy. Chrzest Litwy, koronacja Jagiełły i następująca w ślad za nimi pacyfikacja wschodnich granic Królestwa położyła kres tym polsko-krzyżackim flirtom. Jednakże to jeszcze nie wystarczało, aby w Koronie

rozpowszechnić i pogłębić przekonanie o konieczności rychłego podjęcia rozprawy z odcinającym Polskę od Bałtyku groźnym państwem zbrojnych niemieckich mnichów.

Wprawdzie posiłki z Polski wysyłane przez króla Jagiełłę na pomoc zagrożonej Litwie wznowiły walki polsko-krzyżackie, zawieszone od czasów Łokietka, ale uczestniczyła w nich tylko nieznaczna część naszego rycerstwa. Dla przeciętnego szlachcica spod Sieradza, Kalisza czy Sącza Wilno leżało gdzieś na końcu świata i jego los mógł wydawać się dość obojętny.

Do zmiany poglądów kształtujących postawę polskiego społeczeństwa przyczynili się w niemałym stopniu sami Krzyżacy. Zwalczali Unię od samego początku, ale czynili to dwutorowo. Na Litwie interweniowali z orężem w dłoni. Przeciw Polsce prowadzili ożywioną kampanię polityczną i propagandową, unikając w zasadzie konfrontacji zbrojnej i licząc, że w chwili ostatecznych rozstrzygnięć Królestwo mimo wszystko pozostanie neutralne. Jednakże realizując ten program i grając o najwyższą stawkę, bo wprost o sens swego istnienia, Zakon nie potrafił powściągnąć swej tradycyjnej chciwości i zrezygnować z nadarzających się okazji do pozyskiwania pomniejszych zdobyczy nawet w zasięgu bezpośrednich interesów polskich. Przyjęli zatem Krzyżacy w zastaw od księcia Władysława Opolczyka (w latach 1391-1392) jego posiadłości w ziemi dobrzyńskiej i na Kujawach nadane mu jeszcze pr-sez króla Ludwika. Zwrócili je Królestwu dopiero w roku 1405, po uporczywych interwencjach dyplomatycznych, a nawet demonstracjach zbrojnych i po wypłaceniu im ekwiwalentu w sumie 40 tysięcy florenów. Zanim jeszcze doprowadzono do likwidacji tego zatargu, narastał już następny o ziemie Nowej Marchii. Kraj ten, wciskający się klinem pomiędzy Wielkopolskę a księstwa zachodniopomorskie, miał bardzo poważne znaczenie strategiczne i był od wielu lat przedmiotem zainteresowania strony polskiej.

W roku 1402 król Zygmunt Luksemburski, -władca. Węgier i Brandenburgii, odstąpił Nową Marchię Zakonowi, pomimo złożonych w tym samym czasie polskich ofert. Powstałą sytuację potraktowano w Krakowie jako poważne zagrożenie i natychmiast podjęto starania o utrzymanie przy Polsce przynajmniej niektórych pogranicznych nowomarchijskich grodów, o które jednocześnie zabiegali Krzyżacy. Odnosi się przy tym wrażenie, że w tych cząstkowych konfliktach strona polska unikała rozwiązań kompromisowych, że raz po raz zmierzała do postawienia sprawy na ostrzu noża, „podgrzewając" w ten sposób wojenne nastroje we własnym kraju.

W rezultacie takiego splotu wydarzeń w całym Królestwie coraz wyraźniej dostrzegano konieczność odwołania się do rozwiązań siłowych i definitywnego rozprawienia się z Zakonem, a przynajmniej z zakonnym państwem w Prusach. W tym kontekście także losy dalekiej Żmudzi stawały się bliskie mieszkańcom rdzennych ziem Korony.

Nie dziwi więc, że powstańczy zryw Żmudzi w roku 1409_ spotkał się z życzliwym poparciem nie tylko Wilna, ale i Krakowa. Walny zjazd „panów i prałatów Królestwa Polskiego" zwołany przez Jagiełłę do Łęczycy na dzień św. Aleksego_£I2_Jipcai. powziął decyzję czynnego opowiedzenia się po stronie Litwy w wypadku otwartej konfrontacji z Zakonem.

Nie była to mimo wszystko decyzja łatwa. I król, i jego doradcy zdawali sobie sprawę z ekonomicznej i militarnej siły przeciwnika. Wiedzieli, że niezależnie od krzyżackich agend rozsianych po całym Zachodzie, niezależnie od państw i państewek niemieckich po stronie „panów pruskich" opowie się może król czeski-- Waet&wJLuksemburski, a prawdopodobnie jego brat Zygmunt Luksemburski, król węgierski, tradycyjnie wrogi Polsce, ale mimo to posiadający wcale liczne grono sympatyków wśród małopolskich wielmożów. Pamiętano wreszcie w Krakowie, że rozpoczęcie wojny z Zakonem, instytucją kościelną opromienioną sławą obrońców

chrześcijaństwa, może zmobilizować przeciw Unii opinię całego Zachodu, tym bardziej że dowództwo wojsk polsko-litewskich miał sprawować król-neofita, a w ich szeregach stawał znaczny kontyngent ruskich schizmatyków i na pół jeszcze pogańskich albo i całkiem pogańskich wojowników z Litwy i Żmudzi. Nie ulegało wątpliwości, iż propaganda krzyżacka skwapliwie wykorzysta tę sytuację. Należało uczynić wszystko, aby oczekiwanym działaniom zbrojnym nadać od strony Unii charakter wojny dopuszczalnej w świetle obowiązujących w ówczesnym świecie katolickim norm etycznych i prawnych, charakter „wojny sprawiedliwej", to znaczy podjętej dla konieczności obrony i po wyczerpaniu wszelkich pokojowych prób rozwiązania konfliktu.

Do Malborka poszło zateiri_niezwłocznie poselstwo pod przewodnictwem arcybiskupa . Mikołaja Kurowskiego, aby przedstawić stanowisko Polski, a w zamian wyjaśnić postawę, jaką gotów jest przyjąć wojowniczy Ulryk von Jungingen, od dwóch lat sprawujący urząd wielkiego mistrza Zakonu. Wiedziano, że liczy się on poważnie z konfliktem na froncie polsko-litewskim, że dla zapewnienia swobody działania zrezygnował z utrzymania wyspy Gotland podbitej przez Zakon z niemałym nakładem sił i środków w latach 1398-1404. W rozmowie z arcybiskupem Mikołajem Ulryk postawił sprawę jasno: „nie ścierpi krzywdy własnej i Zakonu, ale natychmiast ze wszystkimi wojskami pomaszeruje na Litwę". W odpowiedzi arcybiskup oświadczył równie stanowczo: „Mistrzu, przestań straszyć nas wypowiedzeniem wojny Litwie, ponieważ jeśli zdecydujesz się na nią, bądź pewny, że podczas gdy ty napadniesz na Litwę, nasz król najedzie Prusy. Wrogów Litwinów uważamy za naszych wrogów i jeżeli ich zaczepis: skierujemy oręż przeciw tobie". Długosz, z którego dzieł czerpiemy te cytaty, dodaje znamienny komentarz: „Cz arcybiskup powiedział to nierozważnie od siebie, czy też - j niektórzy twierdzą - ponieważ mu tak kazano, nie jest to taki

pewne". Jakkolwiek było, odpowiedź wielkiego mistrza zabrzmiała jednoznacznie: „Jestem ci wdzięczny, najczcigodniejszy ojcze, że nie ukryłeś zamiarów twego króla. Ja bowiem upewniony całkowicie twym wystąpieniem, skieruję atak raczej na głowę niż na członki, raczej na zasiedloną niż opuszczoną ziemię i raczej na miasta i wsie niż na gaje, kierując na Polskę wojnę i oręż przeznaczony przeciw Litwie. Większą bowiem przyjemność sprawia mnie i mojemu Zakonowi atakowanie głowy niż nóg, terenów uprawnych niż opuszczonych, pól niż lasów i gajów" '.

Za słowami niezwłocznie nastąpił czyn. 6 sierpnia 1409 r., natychmiast po wyjeździe z Malborka polskiego poselstwa, Ulryk skierował do króla Władysława list z formalnym wypowiedzeniem ..wojny... Dziesięć dni później wojska krzyżackie wtargnęły do ziemi dobrzyńskiej. Wojna była rozpoczęta i to rozpoczęta przez Zakon.

Pięć lat później, w roku 1414, król Władysław spotkał się z ówczesnym wielkim mistrzem Michałem Kiichmeistrem na kępie wiślanej pod Raciążkiem. Zachował się szczegółowy protokół prowadzonych tam pertraktacji. Zanotowano w nim słowa Jagiełły, z których wynika, że arcybiskup Mikołaj przekroczył swoje pełnomocnictwa, grożąc Ulrykowi von Jungingen zbrojną interwencją Królestwa w wypadku krzyżackiej agresji na Litwę, co skłoniło wielkiego mistrza Zakonu do rozpoczęcia wojny z Polską i w efekcie spowodowało srogi rozlew krwi chrześcijańskiej. W literaturze możemy spotkać pogląd, że tym samym rozstrzygnięta została wątpliwość, której dał wyraz Długosz pisząc, iż nie wiadomo, „czy arcybiskup powiedział to mimowolnie od siebie, czy też ponieważ mu tak kazano"[2]. Jednak ci, którzy chcieliby przyjąć słowa królewskie za dobrą monetę, nie dostrzegają, że

Joannis Dlugossii Historiae Polonicae libri XII, Opera omnia, wyd. A. Przezdziecki, Kraków 1876-1878, XII, s. 580-581 (dalej: Długosz, *Opera omnia).*

Długosz, *Opera omnia,* XII, s. 580.

gdyby wystąpienie arcybiskupa Kurowskiego było ukartowaną z góry prowokacją, mającą skłonić Zakon do rozpętania wojennej zawieruchy, to król w późniejszej rozmowie z wielkim mistrzem nigdy by się do takiego podstępu nie przyznał! Zasłonięcie się samowolą arcybiskupa było tym łatwiejsze, że zmarł on na trzy lata przed spotkaniem w Raciążku i choćby chciał, nie mógł już bronić się przed postawionymi mu zarzutami. Zwraca uwagę także i to, że oświadczenie królewskie bynajmniej nie rozwiało wątpliwości, jakie żywili współcześni. Wyraz tym wątpliwościom daje właśnie relacja Długosza, która powstała przecież w parę dziesiątków lat po rokowaniach między królem Władysławem a mistrzem Kuchmeistrem.

Możemy zatem z wielkim prawdopodobieństwem przyjąć, że rzekome „przegadanie się" arcybiskupa Mikołaja było zawczasu obmyśloną i doskonale skalkulowaną pułapką, w którą porywczy Ulryk von Jungingen dał się zwabić, ściągając tym samym na Zakon Krzyżacki kompromitujące piętno agresora.

Szybkie rozpoczęcie działań wojennych było zresztą początkowo korzystne dla Krzyżaków. Scentralizowana i bardzo sprawna organizacja ich państwa umożliwiała im natychmiastowe uruchomienie znacznych sił i uprzedzenie polskiej mobili&ji. Wojska Zakonu wtargnęły do ziemi dobrzyńskiej i opanowały ją w ciągu dwóch tygodni zdobywając kolejno Rypin, Lipno, Dobrzyń, Bobrowniki i wreszcie Złotorię. Najazd był, zgodnie z tradycyjną taktyką Krzyżaków, brutalny. W zajmowanych zamkach i miasteczkach wycinano broniące się załogi, masakrowano ludność cywilną. W Dobrzyniu ścięto wziętego do niewoli starostę Jana z Płomian. Z ostatecznego szturmu Złotorii urządzono widowisko, na które zaproszono „damy i dziewczęta" z pobliskiego Torunia, co, poza wszystkim, nie bardzo licowało z obyczajami stosownymi dla braci krzyżackich, bądź co bądź zakonników.

Inne oddziały zakonne zaatakowały w tym samym czasie nółnocną granicę Królestwa od strony Pomorza. W ostatnich dniach sierpnia udało im się odnieść poważny sukces. Zdobyta została Bydgoszcz i to bez większego wysiłku, dzięki zdradzie miejscowych niemieckich mieszczan przygotowanej zapewne zawczasu.

Utrata świeżo odzyskanej ziemi dobrzyńskiej była niewątpliwie bolesna. Jednakże ziemia ta, oddzielona od reszty Korony potężną barierą Wisły, wciśnięta między terytorium Zakonu i Mazowsze płockie, którego książę Siemowit IV zajmował w konflikcie polsko-krzyżackim stanowisko dość niejasne, była w praktyce niemożliwa do utrzymania. Należało z góry spisać ją na straty, tym bardziej że usadowienie się tu Krzyżaków nie stwarzało bezpośredniego zagrożenia dla żywotnych ośrodków Królestwa. Inaczej Bydgoszcz! Tutaj szło o twierdzę będącą kluczem do Kujaw i Wielkopolski z jednej, a do pomorskich posiadłości Zakonu z drugiej strony. Toteż reakcja polska była szybka i sprawna.

W pnf-yątkgrh wrzpśnja rycerstwo z Małopolski 1 Rusi Czerwonej zebrało się na rozkaz króla w Wolborzu. Stąd posunięto się ku Łęczycy, gdzie doczekano się Wielkopolan, a następnie w ciągu sześciu dni osiągnięto rejon Bydgoszczy i 29 września rozpoczęto jej oblężenie wprowadzając do akcji silną artylerię. Pod murami Bydgoszczy zgłosili się do Jagiełły posłowie króla Czech Wacława Luksemburskiego ofiarując w imieniu swego pana pośrednictwo w zawarciu rozejmu i pokojowym rozstrzygnięciu sporu z Zakonem. Można się było domyślać, że Wacław, łasy na krzyżackie złoto, będzie rozjemcą nieprzychylnym stronie polsko-litewskiej, ale bez względu na spodziewany wyrok zawarcie rozejmu mogło przynieść korzyść państwom Unii, zapewniając czas potrzebny dla uruchomienia w całej pełni ich potencjału wojennego. Jednakże Jagiełło zgodził się na propozycje czeskie dopiero po wzięciu szturmem Bydgoszczy,

co nastąpiło 6 października. Dwa dni później podpisano rozejm, który miał obowiązywać do zachodu słońca 24 czerwca 1410 r.

Obie strony rozumiały jednak doskonale, że przerwa w działaniach wojennych jest tylko chwilowa i dokładały wszelkich starań, aby zapewnić sobie jak najdogodniejszą pozycję na przyszłość, gdy rozejm wygaśnie i przyjdzie do rozstrzygnięć zbrojnych.

Na początku-grudnia w Brześciu Litewskim król Władysław zjechał się z Witoldem, mając przy sobie jednego ze swych najzdolniejszych współpracowników, podkanclerzego Mikołaja Trąbę, bezpośrednio odpowiedzialnego za całość polityki Królestwa. W tym szczupłym gronie, w najściślejszej tajemnicy ustalono plan przyszłej kampanii, który miał okazać się całkowitym zaskoczeniem dla strony krzyżackiej.

Nie zaniedbywano też szeroko zakrojonej działalności dyplomatycznej. Jeszcze w początkach jawnego konfliktu, w sierpniu i wrześniu 1409 r., kancelaria królewska przygotowała i rozpowszechniła kolejno dwa memoriały skierowane do „wszystkich zamieszkujących ziemie wyznawców wiary katolickiej". Memoriały te, umiejętnie zredagowane i szeroko kolportowane, demaskowały prawdziwe, zaborcze zamiary Krzyżaków i uzasadniały stanowisko Polski, podkreślając jej zasługi w pokojowej chrystianizacji krain litewskich. Miały neutralizować działalność bardzo intensywnej propagandy Zakonu, która jednocześnie docierała do wszystkich królewskich i książęcych dworów Europy i przedstawiała Jagiełłę wraz z Witoldem w najczarniejszych barwach jako wrogów chrześcijaństwa idących ręka w rękę z poganami i schizmatykami.

Niewątpliwym sukcesem naszej dyplomacji było uzyskanie od jednego z rywalizujących wówczas ze sobą papieży (były to czasy schizmy * i rozbicia w Kościele łacińskim) pisma nakazującego Zakonowi zawarcie pokoju z Polską. Także

* schizma - rozłam w Kościele.

kopię tego pisma rozpowszechniono z królewskiego rozkazu w całej Europie.

W lutym 1410 r. przybył do Pragi na czele licznego poselstwa biskup poznański Wojciech Jastrzębiec, aby wysłuchać rozjemczego wyroku wydanego przez Wacława Luksemburskiego. W skład poselstwa, oprócz delegatów Korony, wchodzili też przedstawiciele Witolda i książąt mazowieckich. Posłowie nie mieli wątpliwości, że Wacław, zawczasu przekupiony, będzie wyrokował na korzyść Krzyżaków. Szukali zatem dogodnego pretekstu, aby orzeczenia nie uznać. Gdy zaczęto odczytywać wyrok, sformułowany nie w międzynarodowej łacinie, lecz w języku niemieckim, posłowie polscy oświadczyli, że języka tego nie znają (co było oczywistą nieprawdą) i demonstracyjnie opuścili obrady. Na propozycję Wacława wysłuchania wyroku w wersji czeskiej, która dla Polaków powinna być w pełni zrozumiała, odpowiedzieli, że podobieństwo języka czeskiego z polskim jest tylko pozorne. I tak na przykład wyraz „siedlak" po czesku oznacza wieśniaka, a po polsku rzemieślnika wyrabiającego siodła do konnej jazdy! W taki to sposób, z przyczyn protokolarnych, delegacja polska nie przyjęła do wiadomości wyroku, nie dopuszczając do podjęcia dyskusji nad jego treścią, która, zgodnie z przewidywaniami, czyniła w całej pełni zadość żądaniom i pretensjom krzyżackim.

Rozgrywki dyplomatyczne toczyły się jednocześnie na innych polach. Zakon pozyskał sobie książąt Pomorza Zachodniego, początkowo skłaniających się w stronę polską. Sprzyjali mu też niektórzy piastowscy książęta ze Śląska podlegający władzy luksemburskiego króla Czech. Te okoliczności miały sprawić, że w czasie bitwy grunwaldzkiej chorągwie ze szczecińskim gryfem i śląskim czarnym orłem powiewały nie po polskiej stronie. Agenci i emisariusze krzyżaccy krążyli po całej Europie, mobilizując jej opinię przeciw państwom Unii Jagiellońskiej. Jednakże raz po raz napotykali sprawne przeciwdziałania propagandy polskiej. Na stanowisko niektórych

środowisk zachodnioeuropejskich wpłynęły też zapewne doświadczenia z walk toczonych na Litwie w latach 1390-1391, w ciągu których wspierający Krzyżaków „goście" z Zachodu, uczestniczący według swego przekonania w wyprawie krzyżowej przeciw litewskim „Saracenom", spotkali się twarzą w twarz z niewątpliwymi chrześcijanami w osobach broniących Wilna polskich rycerzy. W każdym razie napływ ochotników z odleglejszych krajów Zachodu, poprzednio obficie zasilających krzyżackie szeregi, począł się zmniejszać poczynając od ostatnich lat XIV w. i w roku 1410 nie odpowiadał już nadziejom i potrzebom Zakonu.

Nie zawiodły oczywiście ,.panów pruskich" posiłki z krajów niemieckich. Nie zawiedli też tradycyjni sojusznicy Malborka, przedstawiciele dynastii luksemburskiej. Wacław czeski zaangażował się w mniejszym stopniu i tylko pośrednio. Zygmunt węgierski, szczególnie wrogi Polsce i Jagielle, zawarł teraz z Malborkiem zaczepno-odporne przymierze, zobowiązując się do czynnego wystąpienia przeciw państwom Unii, za co kazał sobie zresztą słono zapłacić. Przekreślał tym samym wcześniejszy traktat pokojowy z Polską obowiązujący do roku 1413.

Po stronie polsko-litewskiej opanowano tymczasem niebezpieczny ferment w Wielkim Księstwie, gdzie destabilizacyjnym czynnikiem okazał się ambitny książę Swidrygiełło, najmłodszy brat króla Władysława, zazdrosny o wyniesienie Witolda. Zapewniono spokój na północno-wschodnich kresach litewskich, zawierając jeszcze w roku 1408 dogodny traktat z Moskwą, poprzedzony krótką konfrontacją zbrojną. Niemałą rolę odegrały w niej posiłki polskie przybyłe pod wodzą Zbigniewa z Brzezia, marszałka Królestwa. Pozyskano pomoc Dżelal-Eddina, jednego ze zwalczających się pretendentów do władania tatarską Złotą Ordą, który wygnany przez swoich współzawodników schronił się na Litwie pod opiekę Witolda. Wreszcie, co szczególnie ważne, wygrano zręcznie różnice powstałe pomiędzy malborską centralą Zakonu a korzystającym ze znacznej samodzielności mistrzem krajowym

(Landmeistrem) Inflant i postarano się o czasowe zneutralizowanie Inflantczyków. Oświadczyli oni, że będą w stanie włączyć się do wojny nie wcześniej niż trzy miesiące po jej ponownym, formalnym wypowiedzeniu, które mogło nastąpić dopiero po wygaśnięciu rozejmu obowiązującego do 24 czerwca. W tej sytuacji Witold niemal aż do końca września zachowywał pełną swobodę działania i mógł skierować przeważającą większość swych sił do akcji prowadzonej wspólnie z wojskami Królestwa.

Nie rezygnowano również z próby rozbicia, a przynajmniej rozluźnienia sojuszu krzyżacko-węgierskiego. W kwietniu 1410 r. Witold, występujący w imieniu Jagiełły, zjechał się w Kieżmarku z Zygmuntem Luksemburskim,. aby wybadać, czego naprawdę można się spodziewać ze strony tego władcy, znanego z dyplomatycznych talentów i zupełnego braku wszelkich skrupułów. W trakcie rokowań nie obeszło się bez zabiegów o zerwanie związku między Litwą a Koroną, a może nawet bez zamachu na życie Witolda. Jagiełło nie zrezygnował jednak z dalszych pertraktacji i ostatecznie stanęło na tym, że Zygmunt, który przyjął bardzo bogate dary od Witolda, zaofiarował swoje pośrednictwo w jeszcze jednej próbie pokojowego uregulowania konfliktu pomiędzy Zakonem a państwami Unii. Pierwqtnię._kroL. węgierski jam zamierzał udać się do Malborka, ale ostatecznie., poprzestał na wysłaniu tam poselstwa, na którego czele stanęli palatyn Mikołaj Gara, wojewoda siedmiogrodzki Scibor ze Ściborzyc (rdzenny Polak, ale zarazem od lat wierny sługa Luksemburczyka!) i Krzysztof Gersdorf, niemiecki rycerz ze Śląska. Długosz, nie bez racji, komentuje, że poselstwo to wyprawione zostało „rzekomo celem zapobieżenia wojnie, w rzeczywistości zaś dla wyłudzenia 40 tysięcy florenów" z krzyżackiego skarbca[3].

Niezależnie od szczerości intencji Zygmunta i jego posłów, niezależnie od pięknych frazesów o potrzebie oszczędzania

Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 10.

krwi chrześcijańskiej, którymi szafowała propaganda obu przeciwnych stron, wszystko zmierzało ku wznowieniu wojny. Trzeba przy tym pamiętać, że rozejm zawarty w październiku 1409 r. nie obejmował Wielkiego Księstwa Litewskiego. Trwało więc przez cały czas powstanie żmudzkie, trwały też utarczki na pograniczu Litwy i pruskiego państwa Zakonu. Krzyżacka „rejza" poprowadzona wiosną 1410 r. sięgnęła aż po Wołkowysk. Sam Witold znalazł się wówczas w poważnym niebezpieczeństwie. W Koronie Jagiełło podczas objazdów kraju parokrotnie organizował wielkie łowy, a mięso upolowanej zwierzyny, zasolone w beczkach, kazał wysyłać do Płocka, gdzie zakładano główną bazę zaopatrzenia dla wojsk, które miały uczestniczyć w spodziewanej przyszłej kampanii.

* Obie strony starały się zwiększyć swoje siły przez zaciągi prowadzone poza granicami własnych krajów. Na szczególnie dużą skalę rozwinęli tę akcję Krzyżacy, ale i polskie władze dokładały niemałych starań na tym polu. Zaciągano głównie na terenie Czech, Moraw, Śląska i krajów niemieckich, przy czym werbownicy krzyżaccy spotykali się z konkurencją werbowników polskich. Zdarzało się, że jedni odmawiali i przeciągali na swoją stronę oddziały zwerbowane uprzednio przez drugich.

Równolegle do tworzenia zapasów i kompletowania wojsk zaciężnych troszczono się o zasoby uzbrojenia. Krzyżacy gromadzili je w zbrojowniach swych zamków. Wyraźny wzrost zawartości tych zbrojowni w pierwszych latach XV w. może po części wiązać się z krzyżackimi wyprawami na wyspę Gotland, ale nie popełnimy chyba błędu widząc w nim przede wszystkim odbicie przygotowań do walnej rozprawy z unią polsko-litewską. Na podstawie zachowanych spisów ustalono, że w latach poprzedzających wybuch Wielkiej Wojny w arsenałach 30 zamków krzyżackich przechowywano ogółem 2026 hełmów, 2556 różnych odmian zbroi, 4167 kusz i 600 000 bełtów, czyli pocisków wyrzucanych z kuszy. Dla samego Malborka zakupiono co najmniej 885 hełmów oraz

1580 napierśników płytowych, z czego tylko na kwiecień 1404 r. przypada zakup 275 hełmów - kapalinów i 1057 napierśników. Koszt dział wyprodukowanych w malborskiej działolejni, który w latach 1401-1403 równał się 60 grzywnom (równowartość około 25 wołów), w przededniu wojny, w latach 1408-1409, wzrósł do dużej sumy 1475 i pół grzywny, co wymownie świadczy o rozmiarach i tempie prowadzonych wówczas zbrojeń.

Ogółem pomiędzy rokiem 1401 a 1409 odlano w Malborku co najmniej 24 spiżowe lufy działowe, w tym według zachowanych świadectw krzyżackich jedną lufę działa tak wielkiego, ‚jakiego nie ma we wszystkich krajach niemieckich, ani w Polsce, ani na Węgrzech"[4]. Ogólna liczba dział różnego rodzaju, jakimi dysponował Zakon w roku 1400, była oczywiście jeszcze większa, określa sieją na około 100. Gromadzono też odpowiednie zapasy amunicji. Wiadomo na przykład, że w komturskim zamku w Ostródzie w roku 1410 przechowywano dwie beczki gotowego prochu i cztery beczki saletry, która była składnikiem niezbędnym do produkcji prochu czarnego. W Królewcu, siedzibie wielkiego marszałka, na przełomie XIV i XV w. utrzymywano stałe zapasy w postaci ośmiu beczek prochu i 200 funtów saletry.

Znaczna część zgromadzonej w arsenałach krzyżackich broni pochodziła z miejscowych pracowni rękodzielniczych. Nie zawsze były to wyspecjalizowane pracownie miejskie. Wiemy, że prostsze wyroby, na przykład groty do bełtów, odkuwano masowo w wiejskich kuźniach pracujących na potrzeby Zakonu. Produkcję własną uzupełniano importem, sprowadzając broń z Włoch (tam zakupiono wykazane w arsenale malborskim „genwiste broste", czyli genueńskie napierśniki), Austrii, Szwecji, Węgier a nawet z Rusi.

Oceniając zawartość krzyżackich arsenałów, należy pamiętać, że korzystała z nich tylko część wojowników stających

Johann von Possilge (Fortsetzung), wyd. E. Strehlke, *Scriptores Remm Prussicarum*, Bd 3, Leipzig 1866, s. 292 (dalej: *Possilge).*

pod znakami „panów pruskich". Byli to zapewne głównie zaciężni werbowani na miejscu, w granicach państwa zakonnego. Sami bracia-zakonnicy dysponowali własną bronią dla siebie i dla towarzyszących im zbrojnych pocztów.

Z własnym ekwipunkiem przybywali zagraniczni „goście"--ochotnicy, a także służący za żołd zaciężni spoza Prus. Wreszcie na swój koszt i na swoją rękę zbroili się świece" rycerze z ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza, a także mies~ kańcy tamtejszych miast zobowiązani do wojennej służby n rzecz Zakonu. Krzyżacy potrafili jednak ingerować w te dziedziny gospodarki, które odgrywały szczególną rolę w utwierdzeniu militarnego potencjału państwa. Na pewno nie jest przypadkiem, że właśnie w roku 1386, a więc jednocześnie z powstaniem unii polsko-litewskiej, władze Zakonu zaka- z^łxJ^wxtzuJ3JiHriaJiQni.zJ?jus -do -Połskt.

W Polsce ze szczupłych arsenałów korzystały tylko nieliczne załogi zamków i milicja powoływana pod broń w większych miastach. Ogół rycerstwa zaopatrywał się w broń we własnym zakresie i na własny koszt. Broń tę pozyskiwano przede wszystkim z produkcji rodzimej, w której najważniejszą rolę odgrywały wyspecjalizowane gałęzie miejskiego rzemiosła cechowego. Dla początków XV w. znamy co najmniej 15 takich gałęzi czynnych wyłącznie lub przede wszystkim na potrzeby wojska.

Warsztaty reprezentujące różne odmiany branży zbrojeniowej stwierdzamy w tym czasie we wszystkich ważniejszych miastach Królestwa, ale na pierwsze miejsce zdecydowanie wysuwa się stołeczny Kraków wraz z przyległymi Kazimierzem, Stradomiem i Kleparzem. Zwraca przy tym uwagę, że zbrojeniowy ośrodek krakowski wykazuje wyraźnie przyśpieszony rozwój w końc XIV i w pierwszym dziesięcioleciu XV w., a więc wtedy właśnie, gdy w społeczeństwie polskim zaczęły narastać nastroje wojenne.

W świetle najnowszych badań rozmiary polskiej produkcf zbrojeniowej w początkach XV w. przedstawiają się wcal pokaźnie. Jej teoretyczną, maksymalną roczną wydajnoś

można określić na około 5300 mieczów, 2100 kusz, 2400 kolczug i 1200 zbroi płytowych, przy czym należy pamiętać, że produkcja bieżąca uzupełniała tylko i odświeżała zapasy broni pozostające stale w posiadaniu społeczeństwa. W każdym razie wydaje się, że rzemiosło polskie mogło pokryć zapotrzebowanie własne, zwłaszcza w dziedzinie broni zaczepnej, ewentualny import odgrywał rolę drugoplanową. Istniały natomiast realne możliwości eksportu, a konkretnie biorąc dozbrajania bratnich wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego. Już w roku 1409 Krzyżacy konfiskowali statki ze zbożem wysyłane z Polski na Litwę, twierdząc, że pod zbożem ukryto broń. Strona polska stanowczo odrzucała ten zarzut jako niesłuszny, ale można podejrzewać, że tym razem prawda mogła być po stronie „panów pruskich". Również skargi na dozbrajanie przez Polskę litewskiego „pogaństwa", jakie składał Zakon podczas soboru w Konstancji, nie wydają się bezzasadne. Mamy powody, aby sądzić, że polscy producenci i eksporterzy broni, czynni w czasach Jagiełły, potrafili nie tylko kierować nadwyżki swych wyrobów na rozległe obszary Wielkiego Księstwa, ale nawet wychodzić naprzeciw gustom i nawykom tamtejszych odbiorców. Świadczy o tym wiadomość o sporządzonych w Krakowie i przeznaczonych dla Litwy „szłomach tatarskich", niewątpliwie naśladujących formy broni rozpowszechnione w Europie Wschodniej i stąd przyswojone przez Litwinów.

Równolegle z postępem zbrojeń aktywizowała się obustronna działalność wywiadowcza. Krzyżacy wykorzystywali w tym celu przede wszystkim swoje przedstawicielstwa i placówki handlowe utrzymywane w wielu polskich miastach, ze stołecznym Krakowem na czele. Polska wygrywała niechętne Zakonowi nastroje, narastające wśród jego własnych pruskich poddanych, zwłaszcza zrzeszonych w Towarzystwie Jaszczurczym. Można było wśród nich znaleźć informatorów doskonale zorientowanych i tym cenniejszych, że bezinteresownych. Są poszlaki, iż do informatorów tych należał Bartłomiej

z Boreszewa, zaufany współpracownik i przyboczny lekarz wielkich mistrzów Konrada i Ulryka von Jungingen. Drugim, podobnym, domniemanym polskim agentem mógł być Stasske von Bolmen, czyli Staszko z Bolumina, rycerz z ziemi chełmińskiej, pokój owiec mistrza Ulryka.

W miarę zbliżania się terminu, w którym wygasało zawieszenie broni, do Malborka coraz częściej napływały informacje o ruchach wojsk polskich i litewskich wzdłuż całej rozciągłej granicy zakonnego państwa. Już w początkach kwietnia wzmocniono, częściowo przez zaciężnych, załogi polskie w Inowrocławiu, Brześciu Kujawskim i Bydgoszczy, przy czym dowództwo w tym ostatnim zamku objął wybitny rycerz Janusz Brzozogłowy. Na pograniczu Nowej Marchii stwierdzano obecność sporych sił, obliczanych na 2300 koni, dowodzonych przez Macieja z Wąsoszy, wojewodę kaliskiego i starostę nakielskiego. W Koronowie, skąd blisko było do komturskiego zamku w Świeciu, stanął Jan Sokół z Lamberka, Czech w polskiej służbie, prowadzący zaciężny oddział swoich rodaków w niemałej sile 500 kopii, co stanowiłoby odpowiednik tysiąca kilkuset zbrojnych. Dalej ku wschodowi, na prawym brzegu Wisły, pojawiły się chorągwie książąt mazowieckich, a jeszcze dalej, na ostatnich kresach krzyżackiego władztwa, trwało powstanie żmudzkie i zbierały się wojska Witolda. Wielki mistrz otrzymywał wiadomości o gromadzonych po polskiej stronie, nad Wisłą i nad Notecią, dużych ilościach wpół obrobionego drewna, co wskazywało na zamiar budowy mostów. Wreszcie dość wcześnie, bo już w grudniu 1409 r. wkrótce po zakończeniu narady w Brześciu, wywiad krzyżacki ustalił, że główna baza zaopatrzenia dla polskiej armii została zlokalizowana wJRłackii.

Wszystkie te informacje nie wystarczały jednak dla jednoznacznego określenia głównego kierunku przyszłych polsko-litewskich działań. Aktywność polskich oddziałów nad granicą Nowej Marchii i na Kujawach mogła wskazywać, że decydujących operacji należy spodziewać się na lewym brzegu Wisły, że Jagiełło i jego doradcy interesują się kierunkiem pomorskim, związanym z prowincją utraconą przez Polskę w początkach XIV w. Z drugiej strony walki na Żmudzi i obecność dużych sił litewskich poza linią Niemna zmuszały do liczenia się z możliwością inwazji również od północnego wschodu. W każdym razie wydaje się, że z wiosną 1410 r. zaczęto w Malborku dostrzegać, iż w wypadku uruchomienia wszystkich sił Unii Jagiellońskiej, Krzyżacy, tym razem, okażą się mimo wszystko stroną słabszą. W tej sytuacji należało zrezygnować z tradycyjnej dla Zakonu strategii zaczepnej, oczekiwać na wyjaśnienie zamiarów nieprzyjaciela i działać w zależności od rozwoju wypadków. W najgorszym razie można było grać na zwłokę i doczekać się skutków wystąpienia Zygmunta Luksemburskiego, który zgodnie z zawartym z Krzyżakami i słono przez nich opłaconym porozumieniem miał zaatakować Polskę od południa.

Jagiełło liczył się z atakiem węgierskim, ale - jak się wydaje - nie oceniał tego zagrożenia bardzo poważnie, wiedząc, że Zygmunt, nawet w stosunkach z sojusznikami, chętnie bierze jak najwięcej, ale stara się dać w zamian jak najmniej. Osłonę od strony Węgier powierzono zatem tylko rycerstwu z powiatu sądeckiego, szczyrzyckiego i ziemi bieckiej. Osłoną tą, zapewne wzmocnioną przez jakieś oddziały zaciężne, dowodził kasztelan lubelski Jan ze Szczekocin.

Tymczasem rozpoczęła się już pełna mobilizacja sił Królestwa. Według relacji Długosza: „Król polski Władysław zważywszy, że nie została żadna nadzieja na zachowanie pokoju z Krzyżakami, rozesłał listy i wici i nakazał wszystkim panom, rycerzom i poddanym swojego Królestwa Polskiego i podległych mu ziem, by chwyciwszy za broń ruszyli do Prus przeciwko Krzyżakom"[5]. Na wezwanie królewskie odpowiedziała także spora grupa wybitnych rycerzy polskich (jednym z nich był słynny Zawisza Czarny z Garbowa), którzy przeby-

Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 8.

wali u boku Zygmunta Luksemburskiego, na świetnym dworze węgierskim, szukając tam kariery, a także sławy w walkach z Turkami coraz groźniej naciskającymi węgierskie granice. Teraz „dowiedziawszy się, że ich władca i pan przyrodzony, król polski Władysław przygotowuje wyprawę przeciw Krzyżakom [...], pozostawiwszy wszystkie posiadłości, jakie im dał król Zygmunt na Węgrzech, za nic sobie mając jego względy i najwspanialsze obietnice, opuszczają go i przybywają do króla polskiego [...] by walczyć z nieprzyjaznymi Krzyżakami"[6].

19 czerwca 1410 r. król Władysław odprawił uroczyste modty w klasztorze Św. Krzyża na Łysej Górze, a pięć dni później stanął w Wolborzu, gdzie, podobnie jak w roku poprzednim, wyznaczono punkt zborny dla rycerstwa _z..Małopolski i ruskich ziem Korony.

"TCbzejm wygasał o zachodzie słońca 24 czerwca. Mistrz Ulryk przebywał w tym dniu w Toruniu, gdzie pertraktowali j z nim węgierscy posłowie. I oto gdy nadszedł wieczór, stanęły w ogniu wsie stanowiące własność Zakonu, a leżące naprzeciw Torunia, na lewym brzegu Wisły. To polskie oddziały strzegące Kujaw dawały znać o swej obecności. Tym razem strona polska pierwsza rozpoczynała działania wojenne.

Ulryk, wyraźnie zaskoczony biegiem wydarzeń, odgrodzony Wisłą od płonących wsi, nie mógł udzielić im żadnej pomocy. Odczuł dotkliwie własną bezsilność i poniesione straty, uważając je przede wszystkim za cios zadany ambicji Zakonu. Pragnąc zyskać na czasie, zgodził się na zapośredni-J czone przez węgierskich posłów przedłużenie rozejmu na dalsze dziesięć dni, to znaczy do 4 lipca. Jagiełło, niezwłocz-j nie o tym powiadomiony, nie protestował. Dodatkowy okres pokoju znakomicie ułatwiał przeprowadzaną właśnie koncent-j rację głównej armii sprzymierzonych. Wybranym rejonem tejj koncentracji okazał się Czerwińsk nad Wisłą. Tutaj zmierzał I

[6] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 12.

z Wolborza sam Jagiełło na czele Małopolan, tutaj dołączyć nieli Wielkopolanie, maszerujący wprost z zachodu, tutaj ściągały kontyngenty wystawione przez obydwóch książąt-lenników mazowieckich. W tym kierunku wreszcie napływały wojska Witolda, które już w początku czerwca wyruszyły z Litwy i maszerowały ku południowi, wzdłuż granicy Prus krzyżackich, zabezpieczone od flankowego ataku przez szeroki pas puszcz i moczarów zalegających nad Biebrzą i Narwią, a także przez specjalnie wysłaną osłonową grupę chorągwi koronnych.

Dla połączenia całej armii w jedną całość trzeba było uporać się z poważną przeszkodą w postaci Wisły, która oddzielała wojska z Królestwa od części Mazowszan i od całej siły Witolda. Wbrew wszelkim spodziewaniom pokonano tę przeszkodę sprawnie i szybko. W *Kronice konfliktu* czytamy, że król, doszedłszy do rzeki Wisły, „przeprawił się po moście wspaniałej konstrukcji"[7], prowadząc ze sobą oprócz wojska działa, machiny i inny sprzęt wojenny. Długosz dostarcza nam informacji bardziej szczegółowych. Dowiadujemy się dzięki niemu, że decyzja przygotowania mostu „spoczywającego na łodziach" (czyli pontonowego), „nigdy przedtem nie oglądanego" zapadła już w trakcie poufnej narady w Brześciu, w grudniu 1409 r. Całą skomplikowaną konstrukcję, która musiała osiągnąć nie byle jakie wymiary (szerokość nurtu wiślanego pod Czerwińskiem dochodzi do 500 m!) przygotowano w tajemnicy w górze Wisły, pod Kozienicami, gdzie łatwo było o dobre drewno z Puszczy Radomskiej. Budowę prowadził „znakomity", choć bliżej nam nie znany, mistrz Jarosław, a nadzór nad całym przedsięwzięciem sprawował starosta radomski Dobrogost Czarny Nałęcz z Odrzywołu. We właściwym czasie most spławiono i w ciągu zaledwie pół dnia zakotwiczono w wybranym miejscu, nieco powyżej Czerwińska. Zwraca uwagę niezwykle sprawna organi-

Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum Cruciferis. Anno Chri-»' *1410,* wyd. Z. Celichowski, Poznań 1911, s. 16 (dalej: *Kronika konfliktu).*

zacja samej przeprawy. Długosz relacjonuje, że odbywała się ona w ustalonym porządku, a dla jego przestrzegania „przy wejściu na most król Władysław postawił wyborowy oddział zbrojnych rycerzy, by zapobiegali tłokowi i zamieszaniu wśród wchodzących. Nadto boki mostu zabezpieczył potężnymi belkami zwanymi kobylenie"[8]. W cią£U_teech_dni (od 30 czerwca do 2 lipca) cała armia koronna znalazła się na prawym brzegu Wisły, łącząc się tam z Mazowszanami i z wojskiem Witolda. Po zakończeniu przeprawy most rozebrano i spławiono do Płocka, aby wykorzystać go w czasie późniejszym i w zależności od dalszego biegu wypadków.

Dowództwo krzyżackie w ostatnich dniach czerwca musiało już wiedzieć, że główne armie obu państw Unii mają połączyć się nad Wisłą, gdzieś powyżej Płocka, i dalej działać wspólnie. Nie wiedziano jednak, czy działania te rozwiną się na lewym brzegu Wisły, w kierunku kujawsko-pomorskim, czy też na prawym, co zagrażałoby świeżej zdobyczy Zakonu, jaką była ziemia dobrzyńska, a co więcej także ziemi chełmińskiej i Pomezanii, czyli najważniejszym prowincjom pruskiego państwa Krzyżaków.

Przerzucenie pod Czerwińskiem wojsk koronnych na prawy brzeg wiślany kładło kres tym wątpliwościom, ale szybkość, z jaką dokonano przeprawy i ukończono koncentrację, zaskoczyła dowództwo krzyżackie. Gdy Dobiesław Skoraczewski, Polak z orszaku Scibora ze Ściborzyc wysłany przez posłów węgierskich do polskiego obozu, powrócił spod Czerwińska do Torunia i stanął przed obliczem swoich mocodawców, bawiących tam przy boku wielkiego mistrza, Ulryk von Jungingen nie chciał wierzyć przyniesionym nowinom. Powoływał się na meldunki swoich „najwierniejszych zwiadowców", którzy donosili, że „król polski [...] kręci się nad rzeką Wisłą i usiłuje się przez nią przeprawić, ale nie może[...], a Witold przebywa nad rzeką Narwią i nie śmie jej

8 Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 16.

przekroczyć". Z wielkim sceptycyzmem wyrażał się też o „moście, który, jak powiadają, król polski zbudował w powietrzu". Gdy Dobiesław, jako naoczny świadek, zapewniał, że widział ‚most zbudowany w przemyślny sposób ze statków, umieszczony nie w powietrzuf...], lecz na rzece Wiśle", a także, że wojska litewskie połączyły się już z polskimi, mistrz zarzucił mu, iż jako Polak ocenia fakty stronniczo i „wynosi ponad słuszną miarę i potęgę sprawy swego pana"[9].

A jednak most pontonowy mistrza Jarosława, choć był niewątpliwie świetnym i nowatorskim osiągnięciem wojskowej techniki, nie stanowił rozwiązania pozbawionego analogii, jeśli nie w praktyce, to przynajmniej w fachowej literaturze swej epoki. Konrad Kyeser, autor związany z dworami Luksemburgów, w swym głośnym dziele *Bellifortis,* ukończonym w roku 1405, przedstawił szczegółową podobiznę zakotwiczonego na rzece mostu pontonowego, którego konstrukcja żywo przypomina to, co wiemy o polskim moście wiślanym z roku 1410. Widocznie Ulryk von Jungingen, mimo swych kontaktów z Luksemburgami, nie znał *Bellifortis.*

Zamiar budowy i wykorzystania mostu wiślanego zrodził się - jak wiemy - na naradzie w Brześciu. Warto się jednak zastanowić, jakie były inne strategiczne decyzje podjęte na tej naradzie. Nie ulega wątpliwości, że zaważyły one, i to w stopniu decydującym, na przebiegu kampanii roku 1410. Wspominaliśmy już, że decyzje te zapadły w zupełnej tajemnicy, wobec czego możemy o nich wnioskować tylko pośrednio, śledząc późniejszy bieg zdarzeń.

Domyślamy się zatem, że ścisłe kierownictwo Unii, a zarazem dowództwo polsko-litewskie, w osobach króla Władysława, wielkiego księcia Witolda i podkanclerzego Mikołaja Trąby, postanowiło prowadzić rozstrzygające działania połączonymi siłami obu bratnich państw i w tym właśnie celu zrealizowało wcale niełatwą, ale doskonale przeprowadzoną

9 Długos.z, *Opera omnia,* XIII, s. 17-18.

koncentrację pod Czerwińskiem. Oddziały wydzielone miały tymczasem niepokoić pogranicze krzyżackie od strony Nowej Marchii i Kujaw, a także od Żmudzi. Zdawano sobie sprawę, że własna armia główna będzie górowała liczbą nad armią Zakonu, nawet jeśli wielki mistrz potrafi w porę i we właściwym miejscu skupić wszystkie swoje rozporządzalne siły. Ze świadomości tej wynikał oczywisty zamiar zmuszenia Krzyżaków do stoczenia walnej bitwy w otwartym polu, a więc w warunkach niewątpliwej przewagi polsko-litewskiej. Uznano, że dla realizacji tego zamiaru trzeba zagrozić żywotnym ośrodkom zakonnego państwa w Prusach, przede wszystkim stołecznemu Malborkowi. Należało spodziewać się, że marsz na Malbork, połączony ze zwykłym w takich wypadkach pustoszeniem kraju, sprowokuje Krzyżaków do wystąpienia całością sił przeciw polsko-litewskiej inwazji, co ułatwi zadanie wojskom Zakonu decydującego ciosu i umożliwi szybkie rozstrzygnięcie wojny. Przewlekania walk, żmudnego oblegania licznych i silnych krzyżackich zamków należało unikać, przede wszystkim ze względu na trudność należytego zaopatrywania przez czas dłuższy tak wielkiej masy ludzi i koni, jaką stanowiły połączone wojska Korony i Litwy. W wypadku przeciągania się w czasie działań wojennych trzeba się było ponadto liczyć z możliwością czynnego wystąpienia Inflantczyków, następnie Zygmunta Luksemburskiego, a może i innych sympatyków Zakonu, co mogło poważnie zmienić pierwotny stosunek sił korzystny dla państw Unii Jagiellońskiej.

„Plan brzeski" spotkał się i nadal się spotyka z bardzo wysoką oceną~rnstoryków i teoretyków sztuki wojennej. Skupienie zdecydowanej większości sił na wybranym, ograniczonym teatrze działań wojennych, zamiar wymuszenia na nieprzyjacielu walnej bitwy przez marsz zagrażający jego stolicy były to zjawiska na ogół nie spotykane w wojnach zachodnio- j europejskiego średniowiecza, w których preferowano systematyczny podbój spornego terytorium prowadzony siłami

ograniczonymi. Wielkie armie utrzymywane pod bronią tylko przez krótki czas poprzestawały zazwyczaj na pustoszeniu najechanych obszarów.

Jakąż winna być prawidłowa reakcja Krzyżaków, gdy rozpoznali już zamiary i plany nieprzyjaciela? Nie ulega wątpliwości, że najrozsądniej było zamknąć się w zamkach i poprzestać na ich uporczywej obronie, oczekując nieuchronnego wyczerpania sił strony przeciwnej i spodziewanego wkroczenia własnych sprzymierzeńców. Jednakże ograniczenie się do utrzymania twierdz równałoby się wydaniu całego, otwartego, dobrze zagospodarowanego kraju na łup najeźdźców, którzy na pewno pamiętali, jak wyglądały ,,rejzy" krzyżackie na Żmudzi i Litwie czy też w ziemi dobrzyńskiej. Poprzestanie na biernej obronie stawiałoby Zakon w pozycji strony słabszej, co mogło poważnie nadwerężyć jego autorytet wobec własnych poddanych, a także wobec całego europejskiego rycerstwa, które przywykło widzieć w Krzyżakach niezrównanych mistrzów wojennego rzemiosła. Wreszcie, wcale nie na ostatnim miejscu, wchodziły w grę względy ambicjonalne. Zamknięcie się w murach zamkowych, dopuszczenie do bezkarnego plądrowania Prus, stanowiłoby dotkliwy cios dla miłości własnej Krzyżaków, przyzwyczajonych do prowadzenia zwycięskich najazdów na ziemie wszystkich sąsiadów. Emocjonalna reakcja Ulryka von Jungingen na spalenie kujawskich enklaw Zakonu (wieczorem 24 czerwca) jest tu bardzo znamienna. Podobne reakcje miały się powtórzyć w ciągu następnych dni i zapewne nie pozostały bez wpływu na przebieg działań wojennych.

W tej sytuacji dowództwo zakonne musiało liczyć się z wydaniem armii nieprzyjacielskiej walnej bitwy w otwartym polu. Chodziło tylko o to, aby stoczyć ją w wybranym miejscu i czasie, w warunkach, które by zniwelowały, a przynajmniej zmniejszyły przewagę liczebną strony polsko-litewskiej.

WOJSKA

Zanim przystąpimy do przedstawienia dalszego biegu wypadków, należy zastanowić się nad organizacją, uzbrojeniem, taktyką i liczebnością wojsk, które w początku lipca 1410 r. po obu stronach granicy polsko-krzyżackiej szykowały się do decydującej rozprawy.

Organizacja wojsk krzyżackich wiązała się ściśle z organizacją państwa zakonnego w Prusach. Podstawowymi jednostkami terytorialnej struktury tego państwa były komturie, zarządzane przez komturów. W każdej komturii znajdował się zamek będący siedzibą podlegającego koniturowi.konwentu zakonnego, który w zasadzie powinien liczyć co najmniej 12 braci-rycerzy i 6 księży-kapelanów. W praktyce istniały znaczne odstępstwa od tej reguły. Należący do konwentu bracia-rycerze, wspomagani przez niepełnoprawnych członków Zakonu, zwanych półbraćmi, sprawowali w czasie pokoju różne funkcje administracyjne i gospodarcze, a na wypadek wojny stanowili dowódczą kadrę chorągwi, czyli oddziału rekrutującego się z terenu komturii. Szeregi takich chorągwi wypełniali świeccy poddani siedzący na ziemiach Zakonu na prawie rycerskim i z tego tytułu zobowiązani do służby wojskowej w wymiarze uzależnionym od materialnej sytuacji każdego rycerza. Oprócz właściwej rycerskiej szlachty służbę taką pełnili chłopscy sołtysi stojący na czele samorządu swych wsi, a także tak zwani „wolni", czyli bogatsi przedstawiciele podbitej przez Krzyżaków rodzimej ludności pruskiej, w tym czasie już częściowo zniemczonej.

Oprócz komturii istniały w państwie krzyżackim jednostki terytorialne, zwane wójtostwami lub prokuratoriami, pozbawione konwentu, choć kierowane przez namiestników powoływanych spośród należących do Zakonu braci-rycerzy. Niektóre z nich wystawiały odrębne chorągwie. Własne, choć ściśle podległe dowództwu zakonnemu, chorągwie wystawiali też pruscy biskupi (chełmiński, pomezański, sambijski i warmiński) oraz wielkie miasta (Toruń, Gdańsk, Elbląg, Królewiec), przy czym kontyngenty miejskie składały się nie z mieszczańskiej milicji, lecz z zaangażowanych i wyekwipowanych przez miasto zaciężnych z nieznaczną domieszką mieszczan-ochotników.

Zaciężni odgrywali w wojskach Zakonu coraz to większą rolę. Werbowano ich przede wszystkim za granicą, zaciągając i pojedynczych rycerzy, i całe oddziały sformowane przez przedsiębiorczych przywódców-kondotierów. Wydaje się jednak, że niezależnie od tego zaciągu zagranicznego werbowano ochotników także na miejscu, w Prusach. Dla nich to zapewne przeznaczona była broń gromadzona w zamkowych arsenałach Zakonu.

Znaczenie zaciężnych, zwłaszcza werbowanych za granicą, wzrastało w miarę tego, jak zmniejszała się liczba ochotników-,,gości", którzy przybywali do Prus, aby pod chorągwiami Zakonu, ale w zasadzie na swój własny koszt, uczestniczyć w „wyprawach krzyżowych" przeciw nadbałtyckim poganom. Główne nasilenie napływu tych „gości" przypadło na lata 1320-1395. Moda na „Preussenreisen" (wyprawy do Prus) zapanowała wówczas wśród szerokich kręgów europejskiego rycerstwa. Przede wszystkim ulegali tej modzie rycerze z krajów należących do Rzeszy Niemieckiej, wliczając w to Czechy i szeroko pojętą Nadrenię. Nie brakło jednak przybyszów z Francji, Burgundii, Anglii,

Szkocji, krajów skandynawskich, Węgier, Włoch i państw hiszpańskich, a w pewnych okresach także z Polski. Ciągnęli do Prus prości rycerze, ciągnęli baronowie i książęta prowadzący ze sobą całe zbrojne hufce. Trafiali się nawet aktualni i przyszli królowie. Rok w rok Krzyżacy uzyskiwali posiłki liczące od kilkuset do tysiąca wojowników reprezentujących najlepszy w swoim czasie poziom uzbrojenia i sprawności bojowej. „Panowie pruscy" dobrze zdawali sobie sprawę z korzyści, jakie im przynosił masowy napływ „gości". Dokładali wszelkich starań, żeby pobyt w Prusach był jak najbardziej atrakcyjny dla rycerzy przybywających, aby walczyć z nadbałtyckimi „Saracenami". Szczególną atrakcję, zarezerwowaną dla najwybitniejszych „gości", stanowiło zasiadanie przy „honorowym stole" zastawianym zazwyczaj w Królewcu pod auspicjami rezydującego tam wielkiego marszałka Zakonu.

Wspominaliśmy już, że poczynając od ostatnich lat XIV w. napływ „gości" zaczął się zmniejszać. Po koronacji Jagiełły i chrzcie Litwy odpadli ochotnicy z Królestwa Polskiego. Mniej licznie przybywali przedstawiciele Anglii, Francji, Burgundii. Poza oddziaływaniem polskiej propagandy mogła tu zaważyć konkurencja, jaką dla wypraw pruskich stworzyła chęć włączenia się do walki z coraz to groźniejszą potęgą muzułmańskiej Turcji. W roku 1396 kwiat zachodniego rycerstwa ruszył z pomocą Węgrom i padł pod ciosami tureckich janczarów i spahów na fatalnym polu klęski pod Nikopollis.

W literaturze polskiej, zwłaszcza dawniejszej, można czasem napotkać twierdzenie, że pod Grunwaldem wojska polsko-litewskie musiały stawić czoło rycerstwu z całej zachodniej Europy zmobilizowanemu w obronie Krzyżaków. Twierdzenie to z pewnością grzeszy przesadą. Wprawdzie Długosz wymienia w swych *Rocznikach* aż siedemnaście „nacji" walczących po stronie Zakonu, ale w rzeczywistości podany przez niego wykaz ogranicza się do bardzo wąskiego kręgu

krajów i narodowości. Należą tam Czesi, Morawianie i Ślązacy (te trzy „nacje" miały wystąpić szczególnie licznie), następnie Pomorzanie, Szczecinianie i Kaszub, a ponadto już tylko sami niewątpliwi Niemcy reprezentujący różne państwa i państewka Rzeszy. Nie mają jednak racji także ci, którzy w szeregach krzyżackich w roku 1410 chcieliby widzieć „gości" i zaciężnych (bo i o nich tu chodzi) wyłącznie z krajów niemieckich lub takich, które pozostawały pod silnym wpływem niemczyzny, jak Pomorze Zachodnie, Śląsk, a także Czechy rządzone przez Luksemburgów. Wiemy z pewnością, że w roku 1410 wspierali Krzyżaków rycerze francuscy, w liczbie bez mała trzydziestu, że niektórzy z nich, znani z imienia, polegli w grunwaldzkiej bitwie. Z dużym prawdopodobieństwem możemy przyjąć obecność rycerskich „gości" także z innych krajów Zachodu, choć zapewne w liczbie stosunkowo ograniczonej.

Niezależnie od różnojęzycznych zaciężnych i „gości", także sam pruski zrąb armii krzyżackiej był niejednolity etnicznie, odpowiednio do niejednolitego składu ludności zamieszkującej w państwie zakonnym. Oblicza się, iż około 40 procent tego składu przypadało na Niemców tworzących kategorię uprzywilejowaną pod względem społecznym i majątkowym. Rodzima ludność pruska, której pierwotna liczebność uległa znacznej redukcji w wyniku wyniszczenia i postępującej germanizacji, dochodziła jeszcze do 30 procent ogółu mieszkańców. Wreszcie nie mniej niż 30 procent odliczyć należy na ludność polską i polsko-pomorską, stanowiącą wyraźną większość na Pomorzu, a silną też w ziemi chełmińskiej i przenikającą stopniowo z Mazowsza na pograniczne obszary właściwych Prus. W tej sytuacji można przyjąć, że Polacy i Prusowie stanowili około połowy wszystkich „służb ziemskich" i około trzeciej części ogólnej liczby zbrojnych wystawianych z terenu pruskiego państwa Zakonu. Wśród polskich poddanych Zakonu szczególną pozycję zajmowali ci, którzy posiadali dobra na prawie rycerskim po obu

stronach granicy i z tego powodu winni byli służby i Królestwu i „panom pruskim". Jak zwykle w podobnych wypadkach nie zawsze można ustalić, komu służono naprawdę, a komu tylko dla pozoru. W szeregach krzyżackich trafiali się jednak także niewątpliwi poddani króla polskiego. Należał do nich wymieniony przez Długosza „rycerz Piotr Świnka, niegdyś chorąży dobrzyński", który jeszcze przed wojną „porzucił króla polskiego dla mistrza pruskiego". Zrządzenie losu sprawiło, że to on właśnie, uratowawszy się z grunwaldzkiej bitwy, przyniósł do Malborka wiadomość o klęsce Zakonu. Z ziemi dobrzyńskiej, tylekroć przechodzącej z rąk do rąk, pochodził też rycerz Nawir („opuściwszy własnego króla uciekł do Krzyżaków" - mówi o nim Długosz), który odegrał zdradziecką rolę w kapitulacji polskiego garnizonu Tucholi jesienią 1410 r.[1] Wypadki takich odstępstw, znanych zresztą dobrze i z innych krajów, i z innych czasów, były jednak odosobnione, a polska opinia publiczna, wyrażana także przez Długosza, potępiała je jako oczywistą zdradę.

Najważniejszą rolę w wojskach Zakonu, podobnie jak w wojskach niemal całej ówczesnej Europy łacińskiej, odgrywała rycerska konnica. Jej podstawową najmniejszą jednostkę organizacyjną, a po części także taktyczną stanowiła kopia. W jej skład wchodził przede wszystkim rycerz-kopijnik, okryty pełniejszą zbroją i wyspecjalizowany w walce wręcz przy użyciu długiej broni drzewcowej - kopii. Towarzyszyli mu lżej zbrojni strzelcy posługujący się głównie bronią strzelczą rażącą z dystansu.

W literaturze przedmiotu przyjmowało się zazwyczaj, a po części przyjmuje się i dziś, że kopia składała się zawsze z trzech wojowników, to znaczy z jednego kopijnika i dwóch strzelców. Rzeczywistość jest jednak bardziej skomplikowana. Nowsze badania wykazały, że w wojskach krzyżackich owa trójosobowa kopia jest często tylko jednostką obliczeniową, uwzględnianą jako podstawa dla wypłacania zaciężnym żołdu ustalanego właśnie „od kopii". Stąd w rachunkach krzyżackich „kopia" oznacza zazwyczaj po prostu trzech wojowników, niezależnie od tego, czy byli to kopijnicy, czy strzelcy, a nawet czy stanowili faktyczną jednostkę organizacyjną. Właściwości jednostki organizacyjnej zachowywała natomiast kopia w oddziałach pełniących służbę na innych zasadach niż płatni najemnicy. Tutaj rzeczywiście składała się ona z kopijnika-rycerza i wyekwipowanych przez niego podległych mu pocztowych-strzelców. Jednakże liczebność tych kopii mogła być bardzo rozmaita. Dla kopii zakonnych, to znaczy takich, w których kopijnikami byli sami krzyżaccy bracia-rycerze, przyjmuje się skład dziewięcioosobowy. Każdemu rycerzowi-zakonnikowi towarzyszyło zatem ośmiu pocztowych, służebników Zakonu, uzbrojonych w zasadzie jako strzelcy. Inaczej przedstawiała się sytuacja wśród „służb ziemskich", czyli rycerstwa pełniącego na rzecz Zakonu służbę wojskową z tytułu posiadania ziemi i w wymiarze odpowiadającym własnej zamożności. Tylko najbogatsi z tych rycerzy-ziemian byli obciążeni obowiązkiem zwanym „Rossdienst", co równało się wyruszaniu na wyprawę wojenną osobiście i w towarzystwie dwóch odpowiednio wyekwipowanych pocztowych. Mniej zamożni, których obowiązywał znacznie powszechniejszy wymiar służby, zwany „Plattendienst", i którzy pierwotnie służyli bez pocztu, w epoce Grunwaldu musieli już prowadzić ze sobą jednego, a czasem i dwóch zbrojnych pachołków. Jak z powyższego wynika, skład kopii w wojskach Zakonu wykazywał bardzo znaczne rozbieżności. Nie ustalony był też ogólny wzajemny stosunek procentowy kopijników i strzelców, choć przewaga liczebna lżej zbrojnych nad ciężej zbrojnymi nie ulegała wątpliwości.

Nadrzędną jednostkę w stosunku do kopii, a zarazem zasadniczą jednostkę taktyczną krzyżackiej kawalerii stanowiła chorągiew. W armii „panów pruskich" walczącej na Polach Grunwaldu było tych chorągwi ogółem 51. Przeważały

[1] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 102.

wśród nich jednostki formowane na zasadzie terytorialnej, z których każda skupiała w swych szeregach ogół zbrojnych wyprawionych z terenu odpowiedniego komturstwa, wójtostwa, miasta czy też posiadłości biskupich. Jest jednak pewne, że przynajmniej niektóre z nich uzupełniano do pożądanego stanu wcielając w ich szeregi odpowiednią liczbę zaciężnych, a może i „gości". Formowano też odrębne chorągwie złożone wyłącznie z przybyszów spoza pruskiego państwa Zakonu. Najważniejszą z nich, w której szeregach grupowano najwybitniejszych „gości"', była chorągiew św. Jerzego, występująca pod powszechnie znanym godłem tego rycerskiego patrona, w postaci białego proporca przeciętego prostym czerwonym krzyżem. Wśród jednostek zakonnych szczególny, eksterytorialny charakter miały, przynajmniej po części, obie chorągwie podległe wprost wielkiemu mistrzowi („większa" i „mniejsza"), a także chorągiew „całego Zakonu" („Ordinis totius"), dowodzona przez wielkiego marszałka będącego zarazem komturem królewieckim.

Ściślejsze przedstawienie składu poszczególnych chorągwi w wojskach krzyżackich nie jest rzeczą łatwą, bo nie potrafimy z dostateczną precyzją określić, jaką część całości stanowili w nich kopijnicy, a jaką strzelcy. Nie ulega jednak wątpliwości, że wszystkie chorągwie miały charakter uniwersalny, mieszcząc w swych szeregach, a nawet w ramach poszczególnych kopii i kopijników, i strzelców, to znaczy jeźdźców ciężej i lżej zbrojnych wyspecjalizowanych albo w walce wręcz, albo w walce z dystansu.

Rola krzyżackiej piechoty w Wielkiej Wojnie, a przynajmniej w bitwie grunwaldzkiej, nie rysuje się jasno. Nie chodzi tu oczywiście o służbę taborową zawsze liczną w armiach rycerskich, ale z reguły nie zaliczaną do kombatantów, choć w jakimś stopniu zdolną do walki i w niektórych wypadkach w walce wykorzystywaną. Mamy na myśli oddziały piesze, sformowane w odrębne jednostki taktyczne i organizacyjne, i odpowiednio uzbrojone i posługujące się sobie właściwą

taktyką. Wiemy, że oddziały takie stanowiły garnizony zamków krzyżackich. Wiemy, że przeważały w dobrze nam znanym składzie wojsk Zakonu w trakcie morskich wypraw na Gotland. Jednakże o działaniach piechoty krzyżackiej na Polach Grunwaldu, w otwartej bitwie, nie wspomina żadne z dobrze poinformowanych źródeł opowiadających nam o przebiegu zdarzeń 15 lipca 1410 r. Wyjątek stanowi krzyżacka kronika w części zwanej *Kontynuacją Possilgego,* która opisując mobilizację wojsk zakonnych mówi, że na wyprawę stawili się wszyscy ludzie „razem na koniach i pieszo"[2]. Wzmianka ta niczego jednak nie przesądza, bo mobilizacja objęła także niewątpliwie zbrojnych przeznaczonych do wzmocnienia załóg zamkowych, a do tego piechota nadawała się jak najbardziej.

Wiemy natomiast z pewnością, że pod Grunwaldem Krzyżacy, jako pierwsi w tej części Europy, użyli w otwartym polu artylerii ogniowej, nie wyrządzając zresztą żadnej szkody wojskom polsko-litewskim.

Ważnym uzupełnieniem polowej armii Zakonu był tabor. W ostatniej fazie bitwy grunwaldzkiej odegrał on bardzo istotną i wcale nie tylko pomocniczą rolę. Składał się z wozów, których ogólnej liczby nie potrafimy niestety określić. W trakcie morskiej wyprawy na Gotland jeden wóz dobrze okuty i zaopatrzony w zapasowe koła miał przypadać na piętnastu ludzi transportowanego desantu. W wyprawie lądowej liczba wozów taborowych mogła być proporcjonalnie większa. Sądzi się, że jeden taki wóz mógł obsługiwać około dziesięciu walczących. Stosowano też transport juczny. Te informacje nakazują krytycznie ustosunkować się do bardzo rozpowszechnionego przekonania o niezwykle rozbudowanych i przez to uciążliwych taborach, jakie miały towarzyszyć armiom średniowiecznym, nie wyłączając krzyżackiej.

[2] *Possilge,* s. 314-317.

Wyniki badań, w tym także badań prowadzonych nad gotlandzkimi wyprawami Zakonu, pozwalają stwierdzić, że w taborze oprócz zapasów broni, prowiantu i furażu wieziono działa wraz z odpowiednią amunicją, a także namioty różnej wielkości. Mniejsze z nich wystarczały na pomieszczenie dziesięciu ludzi. W taborze znajdowali się też towarzyszący wojsku kucharze (1 na 40 walczących), a także służby sanitarne. W kontyngencie wystawionym na wyprawę gotlandzką przez miasto Elbląg na 110 zbrojnych przypadał jeden chirurg z pomocnikiem, obaj opłacani przez władze miasta lub wprost przez Zakon. Nie można zresztą zapominać, że organizacja opieki nad rannymi i chorymi należała do podstawowych obowiązków Krzyżaków, którzy powstali jako Zakon Niemieckiego Szpitala w Jerozolimie. Do naczelnych dygnitarzy Zakonu należał wielki szpitalnik, rezydujący właśnie w Elblągu. Tam też mieścił się jeden z ważniejszych ośrodków szpitalnych, czynnych pod patronatem zakonnym, tam działał około roku 1400 chirurg dokonujący operacji i korzystający z pomocy odpowiednio dobranych knechtów-sanitariuszy. Znany jest też niejaki mistrz Konrad, okulista, wzmiankowany w źródłach krzyżackich pod rokiem 1401. Skuteczność zabiegów mogła być oczywiście różna. Nie wiemy, jaki los spotkał ostatecznie Krzyżaka - brata z komturskiego konwentu w Świeciu, który „miał strzałę w głowie i dążył do Elbląga do lekarza" w roku 1404[3]. Z późniejszych lat znamy wypadek brata-rycerza Erazma von Reitzenstein. Postrzelony w głowę w czasie wojny trzynastoletniej (1454-1466), czternaście lat nosił w czaszce utkwiony w niej grot bełtu (pocisku z kuszy), którego wreszcie pozbył się bez pomocy lekarskiej, za to -jak wierzył - dzięki wstawiennictwu św. Wojciecha. Grot z czaszki von Reitzensteina, zaopatrzony w srebrną płytkę ze stosownym objaśnieniem, był przechowywany w Królewcu aż do drugiej wojny światowej, w czasie której niestety zaginął.

[3] *Das Marienburger Tresslerbuch,* wyd. E. J o a h i m, Königsberg 1896, s. 305.

Wokół uzbrojenia wojsk krzyżackich w epoce Grunwaldu narosło wiele nieporozumień i legend powtarzanych nie tylko przez beletrystykę i wydawnictwa popularne, lecz także przez poważne opracowania o ściśle naukowym charakterze. W legendach tych dominował obraz rycerza-Krzyżaka osłoniętego białym płaszczem z czarnym emblematem Zakonu, okrytego „od stóp do głów" kompletną zbroją z żelaznych blach, dosiadającego podobnie opancerzonego, ogromnego i ciężkiego konia. Taki „zakuty w stal" olbrzym miał reprezentować szczyty ówczesnej zachodniej techniki wojskowej i oczywiście górować zdecydowanie nad lżej, a zatem, jak rozumiano, gorzej uzbrojonymi przeciwnikami polskimi, nie mówiąc o przybranych w kożuchy i zbrojnych w maczugi Litwinach, Żmudzinach i Prusach.

Obraz ten utrwalił się w wyobraźni historyków i amatorów historii w ciągu minionego stulecia, kiedy to dominowała romantyczna ocena średniowiecza w ogóle, a średniowiecznego rycerstwa w szczególności. Zaważył tu również stan wiedzy o dawnym uzbrojeniu, która przez dłuższy czas pozostawała na poziomie na pół amatorskiego kolekcjonerstwa i dopiero pod koniec XIX w. zaczęła się rozwijać w sposób zorganizowany i zgodnie z zasadami postępowania naukowego. Na gruncie polskim ów ważny przełom metodyczny nastąpił jeszcze później, na dobrą sprawę dopiero po drugiej wojnie światowej.

Dziś zatem wiemy, że ów tradycyjny, wywodzący się z romantycznej maniery pogląd na uzbrojenie i strój rycerzy występujących w szeregach „panów pruskich" nie odpowiada prawdzie. Przede wszystkim przepisany przez regułę ubiór zakonny przysługiwał tylko krzyżackim braciom-rycerzom, którzy reprezentując kadrę dowódczą stanowili niewielki procent ogółu walczących, przybranych po świecku. Po wtóre, zbroja z blach stalowych, czyli zbroja płytowa, w swej starszej odmianie „krytej", w której kirys powleczony był skórą lub tkaniną, ukształtowała się dopiero w ciągu drugiej

polowy XIV w., a w nowszej odmianie, zwanej białą, rozpowszechniła się pod koniec pierwszej ćwierci XV w., właściwie już po bitwie grunwaldzkiej. Cena obydwu rodzajów była bardzo wysoka, tak że na ich zakup mogli sobie pozwolić tylko stosunkowo nieliczni, zamożniejsi rycerze. W armii krzyżackiej pełne zbroje płytowe mogli posiadać bracia zakonni, rycerze-ziemianie pełniący służbę w wymiarze określonym jako „Rossdienst", wybitni „goście" oraz dowódcza kadra zaciężnych. Nawet pod pełną zbroją płytową noszono tradycyjną kolczugę, czyli elastyczny pancerz spleciony z drucianych kółeczek. Przeważająca część rycerzy-kopijników zadowalała się taką kolczugą, tylko częściowo uzupełnioną przez ochrony z blachy, najczęściej przez płytowy napierśnik, lub tak zwane płaty (po niemiecku „Platte", stąd „Plattendienst"), to znaczy skórzaną lub tekstylną kamizelę, często o kroju „poncho", umocnioną przez przynitowane do niej od spodu pionowe lub poziome folgi, czyli płaty z żelaza i stali. Niektórzy nosili też mniej lub bardziej kompletne płytowe ochrony ramion i nóg. Najlepiej wyposażeni strzelcy posiadali zbroje zbliżone do tych, jakich używali ubożsi kopijnicy. Większość strzelców poprzestawała na samej kolczudze albo samych płatach. Bardzo rozpowszechnioną odmianą hełmu był kapalin (w dawnej polszczyźnie „kłobuk", po niemiecku „Eisenhut"), prosty w produkcji, tani i praktyczny, mający kształt kapelusza z półkulistą główką i dużym opadającym rondem. Wkładano go zazwyczaj na głowę okrytą dodatkowo czepcem kolczym. Pospolicie też noszono otwarte hełmy stożkowate, zaopatrzone w odejmowany czepiec kolczy przytwierdzony do dolnej krawędzi dzwonu hełmowego. Wybitniejsi rycerze posiadali przyłbice, to znaczy hełmy zaopatrzone w ruchomą zasłonę stanowiącą ochronę twarzy. Zasłona często przybierała groteskowy, wydłużony kształt, od którego hełm taki nazywano „psim pyskiem" (po niemiecku „Hundsgugel").

Piechota w wojskach Zakonu nosiła kolczugi, płaty, a jako hełmy przede wszystkim kapaliny.

Wbrew rozpowszechnionym wyobrażeniom waga nawet najbardziej kompletnej zbroi w początkach XV w. nie była bynajmniej przytłaczająca i nie pozbawiała rycerza niezbędnej swobody ruchów. Waga ta osiągała najwyżej około 25 kg i warto dla porównania przypomnieć, że pełne regulaminowe obciążenie piechura w europejskich armiach w początkach drugiej wojny światowej dochodziło do 30 kg.

Tarcze konnicy krzyżackiej w omawianym okresie nie odbiegały (z jednym ważnym wyjątkiem, o którym za chwilę!) od tarcz stosowanych powszechnie w Europie łacińskiej. Sporządzano je z drewna, powlekano skórą i malowano. Miały kształt trójkątny, owalny lub mniej więcej czworokątny. Ich górną krawędź zaopatrywano w wycięcie, na którym rycerz, składający się do uderzenia kopią, mógł wesprzeć drzewce tej broni, zbyt ciężkie, aby je można było utrzymać zaciskając pod pachą.

Piechota używała wielkich prostokątnych tarcz zwanych pawężami. Szczególnie wielkie i solidne pawęże służyły w walkach oblężniczych. Zaopatrywano je w podpórkę i kolec, który można było wbić w ziemię i w ten sposób ustabilizować tę praktyczną, ale ciężką ochronę.

Nowsze badania wykazały, że wojska krzyżackie oprócz broni typu zachodnioeuropejskiego, wcale szeroko stosowały tradycyjną broń ludów bałtyckich, głównie Prusów. Korzystali z niej przede wszystkim wojownicy pruskiego pochodzenia, dość licznie występujący pod chorągwiami Zakonu, a przyzwyczajeni do rodzimych rodzajów oręża. W źródłach pisanych są oni wymieniani jako ci, którzy służą „w uzbrojeniu pruskim" (po łacinie „cum armis pruthenicalibus"). Na uzbrojenie to składały się otwarte stożkowate szyszaki o dzwonie spiczastym lub wklęsło spiczastym (po niemiecku „prusche Helme"), zaopatrzone w czepce skórzane naszywane żelaznymi łuskami. Tułów chronił pancerz o podobnej łuskowej konstrukcji. Były to wszystko formy wyraźnie nawiązujące do wzorów wschodnich, przejętych z Rusi wywierającej znaczny

wpływ na kulturę materialną Prusów i Litwy. Natomiast niewątpliwie rodzimym, bałtyjskim wynalazkiem były pawęże jeździeckie, podobne w kształcie do pawęży piechotnych, ale znacznie od nich mniejsze. Pawęże te musiały reprezentować nie byle jakie walory, skoro rozpowszechniły się nie tylko w państwie krzyżackim („tarcze pruskie", czyli „prusche Schilde"), ale także w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej, od północnych księstw ruskich aż po Czechy, gdzie znano je jako „litevske pavesky".

W uzbrojeniu zaczepnym kopijników najważniejsze miejsce zajmowała kopia.

W przeciwieństwie do dawniej powszechnie używanej włóczni, niezbyt długiej, lekkiej, pozwalającej na zadawanie ciosów „z wolnej ręki" i w dowolnym kierunku, kopia miała znaczną długość (do 4 m) i masywne drzewce, a w związku z tym dużą wagę. Aby skierować kopię na przeciwnika, rycerz musiał zaciskać drzewce pod pachą, a nawet wspierać je na wycięciu tarczy i na specjalnym haku przymocowanym do płytowego napierśnika zbroi. Ograniczało to znacznie swobodę ruchów, ale zapewniało ogromną siłę ciosu, bo decydował o niej nie tylko zamach jeźdźca, lecz cały rozpęd bojowego rumaka.

Miecz, choć noszony powszechnie, darzony szczególnym szacunkiem i uważany za symbol rycerza, w bitwie odgrywał rolę drugorzędną. Używano go po skruszeniu kopii i roztrąceniu szeregów nieprzyjaciela. Jeszcze mniejsze znaczenie miały topory, buzdygany, nadziała i inne rodzaje broni zwanej obuchową, choć były bardzo skuteczne, zwłaszcza w przełamywaniu blach zbroi płytowej.

Strzelcy z reguły również posiadali miecze, a przynajmniej tańsze od obosiecznych mieczów jednosieczne kordy i tasaki, ale walczyli przede wszystkim bronią strzelczą, którą w zdecydowanej większości wypadków była kusza. Łuk w szeregach wojsk krzyżackich trafiał się bardzo rzadko. W polu używano lekkich odmian kuszy naciąganych za pomocą strzemiączka i haka zawieszonego przy pasie wojownika. Tym

prostym urządzeniem można było posługiwać się siedząc w siodle, co znakomicie zwiększało skuteczność działania konnych strzelców. Wydaje się jednak, że także w krzyżackiej piechocie lekka kusza była bronią podstawową. Cięższymi odmianami kuszy, napinanymi za pomocą specjalnych dźwigni lub korb, posługiwano się w tym czasie tylko w walkach oblężniczych.

W tych właśnie walkach coraz powszechniej posługiwano się również bronią palną w postaci ręcznych „puszek", a zwłaszcza dział artyleryjskich różnego rodzaju. Były wśród nich bombardy o kalibrze od 12 do ponad 50 cm, wyrzucające pociski kamienne i stąd zwane po niemiecku „Steinbuchsen". Takich właśnie dział, niewątpliwie niewielkiego kalibru, użyły wojska Zakonu w bitwie pod Grunwaldem. Działa strzelające kulami ołowianymi, o kalibrze mniejszym od kamiennych, występują w źródłach jako „Lotbiichsen".

Broni bałtyjskiej używali nie tylko służący Zakonowi pruscy „wolni", lecz także sami bracia-rycerze nawet najwyższej rangi. „Pruskie pawężki" widnieją na wizerunkach wielkich mistrzów i komturów, a pod wpływem pruskich hełmów o kończastym dzwonie powstała specjalna odmiana przyłbicy, nazywana prawdopodobnie „Pekilhube". Przyłbice takie nie mają oczywiście poza zbieżnością nazwy nic wspólnego z późniejszą „pikelhaubą", która stała się niechwalebnym symbolem niemiecko-pruskiego militaryzmu w XIX i XX w.

Z broni zaczepnej bałtyjskiego typu rozpowszechniły się w wojskach Zakonu tradycyjne lekkie włócznie, które Długosz nazywa „sulicami". Ich liczna obecność w szeregach krzyżackich utrudniała Polakom w trakcie grunwaldzkiej bitwy odróżnienie wrogów od podobnie uzbrojonych litewskich sprzymierzeńców. Zapewne taką właśnie sulica walczył wysoki krzyżacki dostojnik, w którym można się dopatrywać samego Ulryka von Jungingen, wielkiego mistrza Zakonu.

Bardzo ważnym składnikiem wyposażenia każdej armii rycerskiej, a więc także armii krzyżackiej, były konie. Wiemy,

że ich hodowla w pruskim państwie Zakonu stała wysoko. Zaspokajała zapotrzebowanie miejscowe i to ze znaczną nadwyżką, z czego korzystali niektórzy zaciężni zaopatrujący się w konie bojowe dopiero na miejscu, w Prusach. Rząd koński i wyposażenie jeździeckie używane w armii „panów pruskich" nie wykazywało żadnych cech szczególnych. Domyślamy się, że przeważały siodła typu zachodnioeuropejskiego, wysokie, o wydatnych łękach. Konie nielicznych, najwybitniejszych rycerzy zakonnych i najznaczniejszych „gości" zaopatrywano w „ladry", czyli w końską zbroję osłaniającą zapewne tylko głowę, szyję i pierś rumaka. Bardziej rozpowszechnione, ale też wcale nie powszechne mogły być „kropierze", czyli okrywające konie ozdobne kapy.

Dzięki znakomitej pracy Jana Długosza *Banderia Prutenorum,* zawierającej szczegółowy opis i wspaniałe barwne wizerunki 46 krzyżackich chorągwi zdobytych pod Grunwaldem i w innych pomniejszych bitwach z tego czasu, potrafimy stosunkowo dobrze rozeznać się w znakach bojowych używanych przez wojska Zakonu. Najdostojniejsze miejsce wśród nich zajmowały „gonfanony". Płachta „gonfanonu" była zazwyczaj wycięta w kilka zębów, a umieszczone na niej godło usytuowane prostopadle do drzewca. Taki kształt miały chorągwie wielkiego mistrza i najwyższych dostojników krzyżackich, a przede wszystkim największa ze wszystkich rozmiarami chorągiew „całego Zakonu" noszona przy wielkim marszałku. Większość chorągwi należała do rodzaju zwanego banderią. Godła na ich płachtach były usytuowane równolegle do drzewca.

O znaczeniu chorągwi w wojskach średniowiecznej Europy decydowały nie tylko czynniki ideologiczne i emocjonalne nakazujące dostrzegać w nich widome symbole kraju, władcy, wodza lub religii. Nie mniejszą rolę odgrywały względy utylitarne. Barwna płachta chorągwi, stosunkowo dobrze widoczna nawet w bojowym zamęcie, stanowiła ważny znak rozpoznawczy, wyznaczała punkt zboru dla występującego

pod nią oddziału, jej ruchy przekazywały walczącym rozkazy dowódcy. Zwinięcie chorągwi było hasłem do wycofania oddziału z bitwy, stąd jej upadek lub utrata mogły prowadzić do groźnych konsekwencji. Zdobycie chorągwi nieprzyjacielskiej ceniono bardzo wysoko, utrata własnej uchodziła za hańbę.

Uzupełnieniem rycerskiego ekwipunku były szaty okrywające zbroje. Krzyżaccy bracia-rycerze, dowódcza kadra w wojskach Zakonu, podlegali regułom nakazującym noszenie białej sukni i białego płaszcza z czarnym prostym krzyżem na lewym ramieniu. W epoce Grunwaldu tradycyjną długą szatę sięgającą nieomal do ziemi zastępowała przynajmniej na polu bitwy krótka, obcisła, biała „jaka" nakładana po wierzch kirysu i oznaczona charakterystycznym czarnym krzyżem. Wielkiemu mistrzowi przysługiwało godło odrębne w postaci czarnego krzyża z poprzeczkami na końcach ramion, obrzeżonego złotem i ozdobionego złotą tarczką z czarnym ukoronowanym orłem, symbolem Cesarstwa i Rzeszy Niemieckiej. Przewidzianych przez regułę białych płaszczów fałdziastych, a więc krępujących ruchy, na polu bitwy zapewne nie używano. Służba zakonna różnej kategorii nosiła szaty szare z czarnym „półkrzyżem" mającym w przybliżeniu kształt litery T. Na tarczach rycerzy-zakonników, a także na tarczach ludzi służebnych umieszczano w zasadzie godło Zakonu. Znamy jednakże pochodzące z końca XIV i początków XV w. wizerunki rycerzy krzyżackich noszących wbrew regule tarcze z osobistymi, świeckimi herbami.

„Goście", wybitniejsi zaciężni i świeccy rycerze z terenu państwa zakonnego, nosili „jaki" i tarcze z odpowiednimi przysługującymi im godłami heraldycznymi.

Wojska Królestwa Polskiego w omawianym okresie mobilizowały się według zasad ustalonych przez Kazimierza Wielkiego. Wyróżniano trzy formy podstawowe: „wyprawę powszechną", „wyprawę z dóbr i miast" oraz „obronę kraju". Najważniejszą z nich była „wyprawa powszechna" (po łacinie

„expeditio generalis"), w późniejszych czasach znana pod nazwą „pospolitego ruszenia". Musiał w niej osobiście uczestniczyć każdy posiadacz dóbr dzierżonych na prawie rycerskim. Obowiązek ten obejmował nie tylko właściwych rycerzy-szlachtę, bardzo zresztą zróżnicowaną pod względem majątkowym, lecz również wójtów miejskich i w ogóle wszystkich mieszczan - właścicieli ziemskich, a także sołtysów wsi korzystających z samorządu na podstawie tak zwanego prawa niemieckiego. Zgodnie z zasadą przestrzeganą w całej Europie łacińskiej uczestnik wyprawy powszechnej stawał na wezwanie króla nie tylko zbrojno i konno, ale także i „ludno", to znaczy na czele wyekwipowanej przez siebie kopii złożonej zasadniczo z samego rycerza i towarzyszących mu pachołków-pocztowych. Obowiązywało wystąpienie „według najlepszych możliwości", co uzależniało wymiar służby od zamożności rycerza, ale także od jego dobrej woli, na którą władza królewska nie zawsze mogła liczyć. Podejmowano więc starania, aby ustalić wyraźne proporcje pomiędzy materialną sytuacją uczestników wyprawy powszechnej a wymiarem pełnionych przez nich obowiązków wojskowych (podobnie jak to było w państwie krzyżackim!), ale starania te spełzły ostatecznie na niczym. Królowi pozostała tylko możliwość dokładnego określenia powinności rycerskich wobec osób otrzymujących nowe nadania dóbr ziemskich. Zachowane akty takich nadań są dziś dla nas nieocenionym źródłem informacji o składzie i uzbrojeniu wyprawy powszechnej.

Nie należy zresztą zapominać, że na postawę uczestników tej wyprawy wpływały bardzo różne pobudki. Oprócz chęci zredukowania do minimum ciężarów i świadczeń ponoszonych na rzecz państwa, trzeba też liczyć się z tym, co dziś nazwalibyśmy postawą patriotyczną, a nadto z osobistą i rodową ambicją nie pozwalającą rycerzowi na zaprezentowanie się w sposób nie odpowiadający jego pozycji społecznej. Wiedziano zresztą bardzo dobrze, że od siły wystawionego pocztu, od jakości uzbrojenia zależy nie tylko zdrowie i życie

samego rycerza, ale także jego udział w zdobyczy wojennej, którą ceniono bardzo wysoko, bo jej wartość mogła zrównoważyć, a nawet przewyższyć niemałe wydatki poniesione w związku z udziałem w wojnie. Mamy więc prawo sądzić, że w ramach wyprawy powszechnej kształtowały się normy obyczajowe, określające choćby w przybliżeniu zakres świadczeń, jakie w zależności od majątkowej i społecznej pozycji winien ponosić rycerz stający pod broń na wezwanie swego monarchy.

Armia polska, która pociągnęła pod Grunwald, była uformowana na zasadzie wyprawy powszechnej, ale dla pełności obrazu należy poświęcić parę słów dwóm pozostałym formom mobilizacji. W wypadku ogłoszenia „wyprawy z dóbr i miast" posiadacze ziemscy nie byli zobowiązani do osobistego udziału w działaniach wojennych, lecz do wystawienia określonej liczby wyekwipowanych przez siebie zbrojnych, konnych i pieszych. Taki sam obowiązek ciążył na miastach. Największą wydajność mobilizacyjną uzyskiwano przez ogłoszenie „obrony ziemi". W szeregach stawała wówczas z niewielkimi tylko wyjątkami cała ludność męska zdolna do noszenia broni. Obok konnego rycerstwa wyruszała licznie piechota złożona z chłopów. Mieszczanie przyjmowali na siebie obronę swych miast. Ze zrozumiałych względów taką masową mobilizacją nie obejmowano całego Królestwa, lecz tylko prowincje bezpośrednio zagrożone najazdem wroga.

Wojska królewskie powołane pod chorągwie w roku 1410 składały się w zdecydowanej większości z elementu rodzimego, co nie znaczy, że były jednolite pod względem etnicznym. Obok niewątpliwie najliczniejszych Polaków z Wielko- i Małopolski, z lennego Mazowsza, występowali Rusini z Rusi Czerwonej wcielonej do Korony przez Kazimierza Wielkiego. Była to prowincja ludna i jej rycerstwo wypełniło szeregi siedmiu „ziemskich" chorągwi (lwowskiej, halickiej, przemyskiej, chełmskiej i trzech podolskich). Wprawdzie znaczną część tego rycerstwa stanowili przybysze z rdzennych ziem Polskich, osadzający się i osadzani na Rusi od przeszło pół

wieku, ale przeważający udział ruskich autochtonów nie może ulegać wątpliwości. Warto pamiętać, że jedyny znany nam z imienia rycerz, nagrodzony przez króla na polu bitwy grunwaldzkiej, „w której krew swoją przelał", był Rusinem. Nazywał się Iwanko Suszyk z Romanowa i otrzymał za swe zasługi dwie wsie w ziemi halickiej.

Nierównie mniejszą, ale liczącą się domieszkę w szeregach polskiej wyprawy powszechnej tworzyli Niemcy, reprezentowani przez mieszczan, zwłaszcza przez mieszczańskich wójtów, którzy podobnie jak niemal cały ówczesny patrycjat naszych większych miast wywodzili się z obcych, przeważnie niemieckich przybyszów.

Znikomy procent stanowili Wołosi, osiedli na Rusi Czerwonej i wyróżniający się - jak się wydaje - swoistym uzbrojeniem, w którym dominowały wzory orientalne.

Wśród 51 chorągwi składających się na wojska Królestwa, wymienić trzeba przede wszystkim chorągwie „ziemskie", tworzone na zasadzie terytorialnej, w ogólnej liczbie siedemnastu. Oprócz wspomnianych już siedmiu chorągwi z Rusi Czerwonej, były to chorągwie: krakowska, poznańska, sandomierska, kaliska, sieradzka, lubelska, łęczycka, kujawska, wieluńska (uzupełniono ją zaciężnymi ze Śląska) i dobrzyńska. Doliczyć tu trzeba jeszcze trzy chorągwie wystawione z lennych księstw mazowieckich. Niewątpliwie szczególną pozycję zajmowała „wielka" chorągiew krakowska. Zwraca uwagę, że oprócz krakowian występowali w jej szeregach także znakomici rycerze z innych ziem (w ich liczbie Zawisza Czarny, sandomierzanin), co wskazuje na naruszenie w tym wypadku ścisłych zasad mobilizacji terytorialnej. Nie była to jednak zwykła chorągiew ziemska. Liczyła się jako pierwsza w całej armii polskiej (tak umieszcza ją Długosz w zestawionym przez siebie wykazie), „siłą i liczebnością przewyższała wszystkie inne"[4], a jej znak, gonfanon z białym ukoronowanym orłem na czerwonym polu, był zarazem czołowym znakiem całego Królestwa.

[4] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 37.

Eksterytorialny charakter miały także obydwie „własne" chorągwie królewskie: nadworna i „gończa". Pierwszą z nich formowano z dworzan, druga, wbrew temu, co sądzili niektórzy badacze, bynajmniej nie składała się z gońców, lecz zawdzięczała swą nazwę „gonitwie", harcom rycerskim, i była przeznaczona do wszczynania walki, do pościgu, a także do pełnienia funkcji przedniej straży.

Ważną część całej armii tworzyło 26 chorągwi wystawionych przez możnowładców Królestwa lub przez poszczególne rody rycerskie. Były wśród nich chorągwie niektórych dostojników kościelnych: arcybiskupa gnieźnieńskiego, biskupa poznańskiego i księdza podkanclerzego Mikołaja Trąby.

Poza rycerstwem zmobilizowanym w ramach wyprawy powszechnej w skład armii królewskiej weszli cudzoziemscy zaciężnicy zwerbowani głównie na Morawach, w Czechach i na Śląsku. Utworzono z nich co najmniej trzy chorągwie, a nadwyżkami uzupełniono czwartą („ziemską" chorągiew wieluńską). Nie ulega jednak wątpliwości, że ich łączna liczebność ustępowała, i to znacznie, liczebności zaciężnych służących w armii krzyżackiej.

Podobnie jak po stronie krzyżackiej, także po stronie polskiej chorągwie rycerskiej jazdy składały się z niejednolitych kopii. Badania kilkuset zachowanych aktów nadań ziemskich (z lat 1350-1450), zawierających dokładnie określony wymiar służby wojskowej, wymaganej od rycerzy otrzymujących nadania, pozwoliły stwierdzić, że najczęściej występowała kopia złożona z ciężej zbrojnego kopijnika oraz zmiennej liczby lżej zbrojnych strzelców, zazwyczaj dwóch. Spotyka się jednak kopie złożone z kopijnika i jednego strzelca albo tylko z kopijników, albo z samych strzelców. Niektórzy rycerze mieli służyć samojeden, bez pocztu, bądź to jako kopijnicy, bądź to jako strzelcy. Sumując poszczególne wypadki, można stwierdzić, że niezależnie od bardzo różnego

składu poszczególnych kopii ogólny stosunek kopijników do strzelców kształtował się jak 1:3.

Wyprawa powszechna składała się wyłącznie z rycerskiej jazdy. Wyodrębnionych oddziałów pieszych w jej ramach w ogóle nie tworzono. Nie było ich też w szeregach wojsk polskich pod Grunwaldem. Ciągnącym przy wojsku taborom towarzyszyło na pewno sporo lepiej lub gorzej uzbrojonej pieszej służby, której jednak nie liczono do właściwych kombatantów, chociaż w różnych wypadkach, zwłaszcza w działaniach oblężniczych, mogła ona okazać się wcale przydatna. Jednakże o wystąpieniu po polskiej stronie na Polach Grunwaldu wyodrębnionych oddziałów pieszych milczą wszystkie bez wyjątku źródła informujące nas o wypadkach z roku 1410. Przedstawiona w Sienkiewiczowskich *Krzyżakach* piękna wizja chłopskich rzesz wkraczających w decydującym momencie do bitwy i rozstrzygających ją ostatecznie na korzyść strony polsko-litewskiej jest właśnie tylko literacką wizją, dopuszczalną w powieści, ale nie mieszczącą się w regułach obowiązujących prace naukowe. Fachowa literatura przedmiotu dość dawno już zwróciła na to uwagę, ale w ciągu ostatnich dziesięcioleci legenda o chłopskiej piechocie gromiącej pod Grunwaldem krzyżacką starszyznę odżyła nie tylko w znanym filmie Aleksandra Forda, ale także na kartach podstawowego, najobszerniejszego, jak dotąd, historycznego opracowania kampanii grunwaldzkiej, jakim jest *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim* Stefana M. Kuczyńskiego. Wolno sądzić, że i w dawniejszej przeszłości i w niedawnych czasach decydowały tu względy pozanaukowe. Sienkiewicz tworzył swą wizję w imię narodowego solidaryzmu. W okresie PRL starano się podkreślić dziejową rolę mas ludowych zgodnie z nakazami materializmu historycznego.

Brak również podstaw, aby przyjmować, że w bitwie grunwaldzkiej uczestniczyła czynnie polska czy też litewska artyleria, choć wojska sprzymierzonych z pewnością prowa-

dziły w swym taborze działa wyrzucające kamienne pociski. Zapewne przewidywano ich użycie tylko w trakcie walk oblężniczych, przy ewentualnym zdobywaniu krzyżackich zamków. Warto przy tej okazji nadmienić, że właśnie na czasy króla Jagiełły przypada pierwszy okres szybkiego, może nawet żywiołowego rozwoju artylerii polskiej. Puszkarze, specjaliści od obsługiwania broni palnej, zajmowali wysoką pozycję w naszej ówczesnej hierarchii wojskowej. Z zachowanych rachunków dworu królewskiego w Krakowie wynika, że jeden z tych puszkarzy, imieniem Zbrożek, otrzymał w roku 1393 z rozkazu króla pełną zbroję kopijniczą wartości przeszło 14 grzywien, droższą, a więc chyba lepszą od tej, którą w tym samym czasie obdarowano Gleba, księcia smoleńskiego.

O sprawności polskiej inżynierii wojskowej najlepiej świadczy ów słynny most pływający, ustawiony na Wiśle pod Czerwińskiem w ciągu zaledwie pół dnia. Sprawiedliwość nakazuje jednak nadmienić, że jego ponowne zmontowanie, dla zapewnienia przeprawy wojskom wracającym do kraju po zakończeniu kampanii (pod Przypustem, koło dzisiejszego Aleksandrowa Kujawskiego), natrafiło na znaczne trudności i zajęło pełne pięć dni.

Na temat rozmiarów taboru prowadzonego przez wojska polskie w trakcie wyprawy grunwaldzkiej panowały w dotychczasowej literaturze dość jednolite poglądy. Zgodnie twierdzono, że tabor ten był ogromny, „potworny", jak piszą niektórzy autorzy, przyjmujący, że każda kopia dysponowała co najmniej jednym własnym wozem. Do tego trzeba jeszcze doliczyć wozy „państwowe", dostarczane głównie przez miasta królewskie i służące do przewozu dział z odpowiednią amunicją, a także zapasów żywności przeznaczonych dla całego wojska. Przyjmując takie założenia obliczano liczbę towarzyszących wojsku wozów taborowych na 8-11 tysięcy, co musiałoby stanowić obciążenie istotnie ogromne, krępujące ruchy całej armii w stopniu bardzo poważnym. Jednakże odwołanie się do

konkretnych przykładów, dobrze udokumentowanych, choć pochodzących z nieco późniejszych lat, pozwala na znaczną redukcję tych wybujałych obliczeń. Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy przyjąć, że w czasach Grunwaldu w wojskach polskich jeden wóz taborowy wypadał na mniej więcej pięciu-sześciu kombatantów, co i tak znacznie przekracza przytoczone powyżej normy przypisywane Krzyżakom. Dla porównania przypomnijmy, że w roku 1939 polska dywizja piechoty, licząca etatowo 16 492 ludzi, prowadziła 2600 (dokładnie 2625) pojazdów konnych wszelkiego rodzaju, czyli że na jeden taki pojazd przypadało nieco więcej niż sześciu żołnierzy. Wynika stąd, że rozmiary obciążenia były zbliżone, a co za tym idzie, że ruchliwość rycerskiego pospolitego ruszenia z czasów Jagiełły niewiele różniła się od ruchliwości naszej piechoty w kampanii wrześniowej. Ruchliwość ta była oczywiście zbyt mała w konfrontacji ze zmechanizowanymi jednostkami niemieckimi, ale wystarczałaby wobec innych wojsk europejskich posługujących się jeszcze w przewadze trakcją konną. W tej sytuacji wolno przyjąć, że i armia jagiellońska nie była przytłoczona rozmiarami swoich taborów i dysponowała dostateczną sprawnością ruchu.

Wśród wozów taboru znajdowały się pojazdy towarzyszące lekarzom wysyłanym na wojnę przez niektóre miasta. O działalności polskiej polowej służby zdrowia opowiada Długosz, według którego po bitwie grunwaldzkiej zwycięzcy starali się otoczyć opieką rannych własnych i nieprzyjacielskich. Ci, którzy udzielali pomocy, musieli niekiedy wykazywać się umiejętnościami nie tyle medycznymi, co... kowalskimi. Dowodzi tego wypadek rycerza Piotra z Oleśnicy. Jego hełm, zgnieciony przez spadający odłam muru w czasie walk pod obleganym Malborkiem w roku 1410, trzeba było zdejmować z głowy właściciela za pomocą młotów!

Stan wiedzy o polskim uzbrojeniu w czasach Jagiełły do niedawna przedstawiał się nieświetnie. Autorzy wypowiadający się na ten temat ograniczali się zazwyczaj do powtarzania ogólników zaczerpniętych z literatury obcej, w dodatku także dalekiej od pożądanej precyzji. Powtarzały się przy tym dwa schematy. Pierwszy, spotykany też w odniesieniu do uzbrojenia wojsk krzyżackich, prezentował wizję rycerza „zakutego w stal", drugi, przeciwstawny, a ukształtowany bardzo wcześnie, bo już w ciągu XVI w., przedstawiał Polaków wyposażonych we wszelkie atrybuty jeźdźców typu wschodnioeuropejskiego od krzywych szabel poczynając, a na husarskich skrzydłach kończąc. Oba schematy nie odpowiadają faktom. O rycerstwie rzekomo „zakutym w stal" mówiliśmy już poprzednio. Natomiast orientalizacja polskiego uzbrojenia i ubioru wojskowego rzeczywiście nastąpiła, ale stało się to w czasach znacznie późniejszych, właśnie w ciągu XVI w. W latach Grunwaldu wojskowy ekwipunek Polaków mieścił się bez reszty w ramach typowych dla łacińskiego Zachodu i w zasadzie nie różnił się od używanego przez wojska krzyżackie. Także więc i po polskiej stronie rycerze okryci pełną zbroją płytową byli bardzo nieliczni. Przeważała kolczuga, wzmocniona płytowym napierśnikiem albo płatami, z ewentualnym dodaniem mniej lub więcej kompletnych płytowych ochron kończyn. Najczęściej spotykanym hełmem był kapalin („kłobuk"). Obok niego używano stożkowych otwartych „szłomów" zaopatrzonych w kolczy czepiec. Bogatsi posiadali przyłbice, zazwyczaj z rodzaju „hundsgugel". Tarcze jazdy polskiej nie różniły się od tych, które opisywaliśmy po stronie krzyżackiej. Zapewne rzadziej używano u nas pawęży jeździeckich prusko-litewskiego typu występujących często w wojskach Zakonu. Pawęże takie były swego czasu znane i spotykane na Mazowszu, ale nieco wcześniej, przed połową XIV w.

Polscy kopijnicy posiadali na ogół uzbrojenie ochronne kompletniejsze i cięższe od uzbrojenia strzelców, ale także u nas granice pomiędzy obydwiema kategoriami zbrojnych były bardzo płynne. Dobrze wyposażony strzelec nie różnił się

właściwie niczym od skromniej wyposażonego kopijnika. O przynależności do jednej lub drugiej kategorii decydowała więc podstawowa broń zaczepna, którą dla kopijnika była kopia, dla strzelca kusza. W dawniejszej, a po części i w nowszej literaturze polscy strzelcy bywają nazywani „łucznikami". Jest to jednak błąd wynikający z niewłaściwego zrozumienia łacińskiego terminu „sagittarius", który wbrew pospolicie spotykanemu przekładowi nie oznacza „łucznika", lecz właśnie „strzelca" wyrzucającego strzały (po łacinie „sagittae"). Bliższe wejrzenie w teksty źródeł jednoznacznie wykazuje, że owi rzekomi „łucznicy" w ogromnej przewadze byli uzbrojeni w kusze, a nie w łuki, podobnie jak ich odpowiednicy po stronie krzyżackiej.

I kopijnicy, i strzelcy dysponowali także bronią sieczną w postaci mieczów lub jednosiecznych kordów.

Broń palna, z wyjątkiem dość znacznie rozbudowanej artylerii, dopiero zaczynała zdobywać sobie prawo obywatelstwa w polskich szeregach. Stosowano ją już w walkach oblężniczych, ale w otwartym polu, i to w formacjach konnych, nie odgrywała w praktyce żadnej roli.

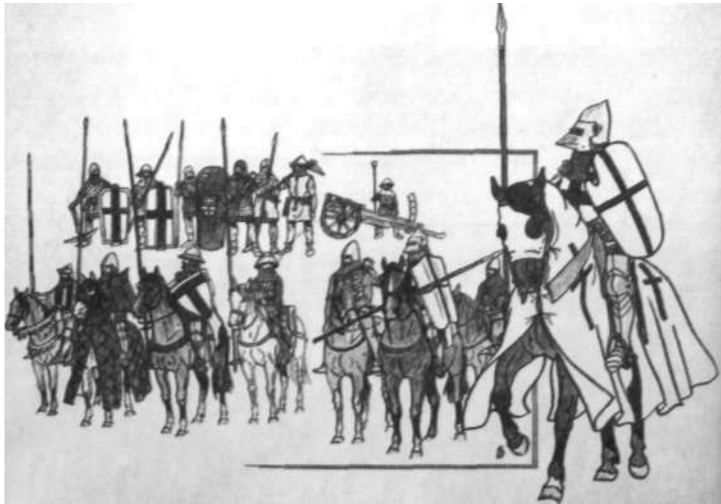
Rząd koński i oporządzenie jeździeckie nie odbiegały od wzorów ogólnoeuropejskich. Podobnie jak po stronie krzyżackiej ladrów, i to raczej niekompletnych, używano wyjątkowo, wiemy natomiast, że niektórzy wybitni i zamożni rycerze okrywali swe konie kropierzami. O samych koniach możemy niestety powiedzieć niewiele ze względu na niedostatek odpowiednich badań. Wiemy jednak, że koń „kopijniczy" był droższy, zapewne także roślejszy i silniejszy od „strzelczego". Wiemy, że przynajmniej zamożniejsi rycerze dosiadali w marszu koni pochodowych, a na właściwe, bojowe, przesiadali się dopiero tuż przed bitwą. Znamy liczne nazwy różnych odmian końskich i odpowiadające im zróżnicowane ceny, ale na ogół nie potrafimy powiedzieć, co się pod tymi nazwami kryje. Zupełnie niedostateczny jest stan naszej wiedzy o hodowli konia bojowego w Polsce XIV i XV w. Zdajemy sobie jednak

Wojsko polskie z początku XV w., rekonstrukcja

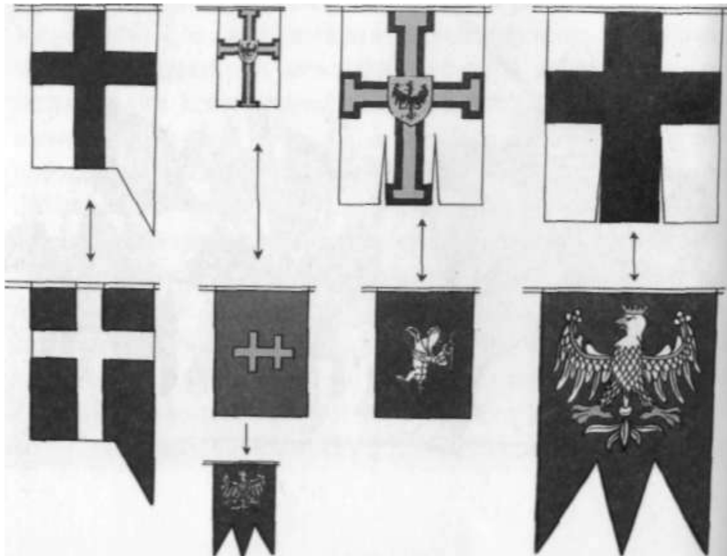
Wojsko litewskie z początku XV w., rekonstrukcja

Wojsko krzyżackie z początku XV w., rekonstrukcja

Ważniejsze chorągwie krzyżackie i ich odpowiedniki po stronie polskiej. Od góry: Chorągiew całego Zakonu i komturii królewieckiej - wielka chorągiew Królestwa i ziemi krakowskiej. Większa chorągiew w. mistrza - królewska chorągiew nadworna. Mniejsza (gończa) chorągiew w. mistrza - królewska chorągiew gończa (za nią mały proporzec królewski). Krzyżacka chorągiew św. Jerzego (goście) - polska chorągiew św. Jerzego (zaciężni Czesi i Morawianie)

Król Władysław Jagiełło, rzeźba na sarkofagu, druga ćwierć XV w.

Rekonstrukcja hełmu i części zbroi znalezionych w Siedlątkowie nad Wartą, około 1380

Polski rycerz w „białej" zbroi płytowej, epitafium Wierzbięty z Branic, około 1425

Rycerz krzyżacki w zbroi płytowej i szatach zakonnych, płyta nagrobna Kunona von Liebenstein, około 1391

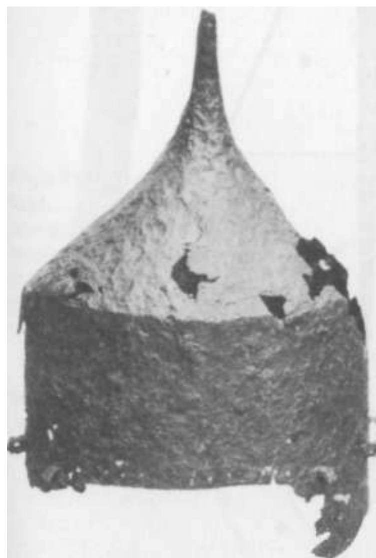

Rycerze-goście przybyli do Prus z pomocą Krzyżakom, fresk z katedry w Królewcu, około 1390

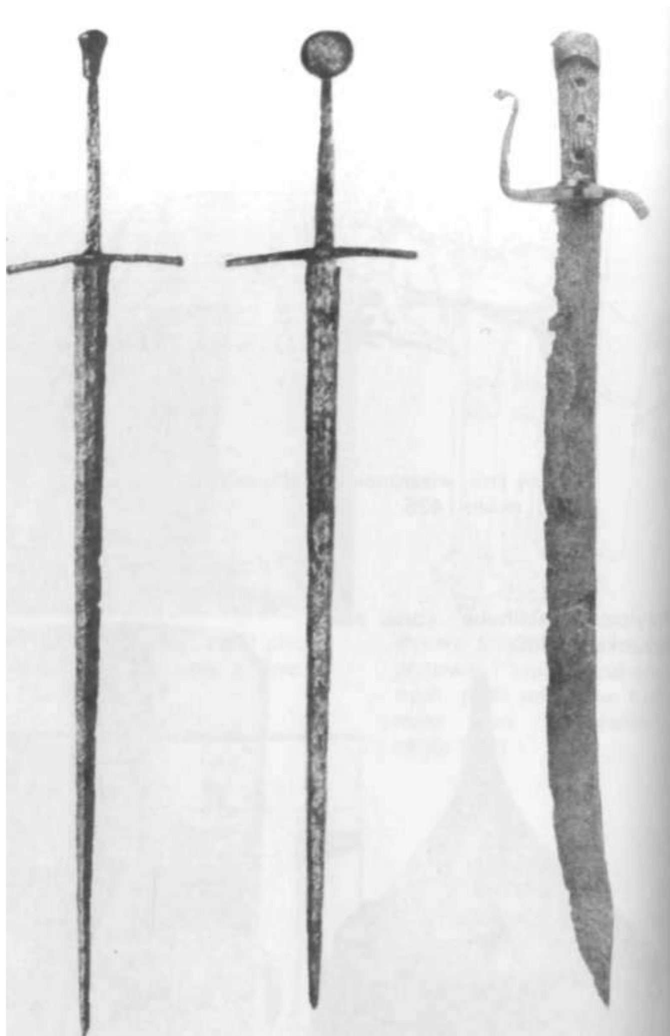
Zbrojny król, wizerunek na kaflu znalezionym w Poznaniu, około 1425

Przyłbica „pekilhube" (brak zasłony), około 1380

Krzyżacka pawęż jeździecka („prusche Schild"), XV w.

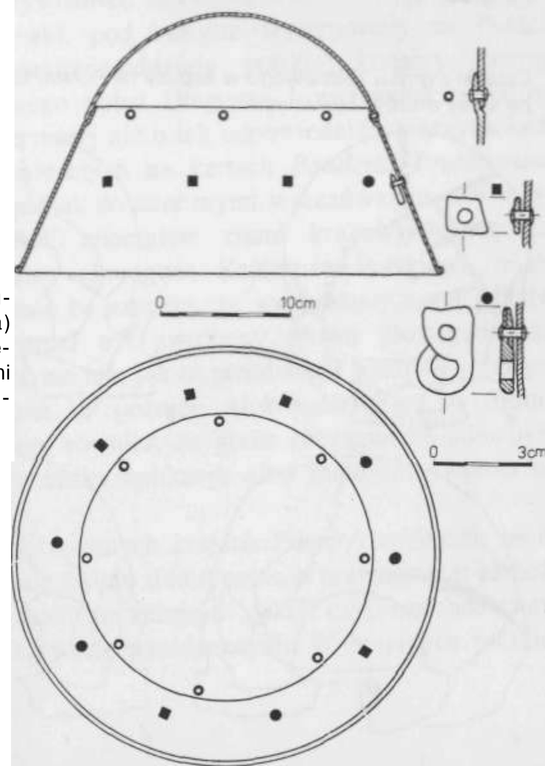
Tasak znaleziony w Dąbrównie, XV w.

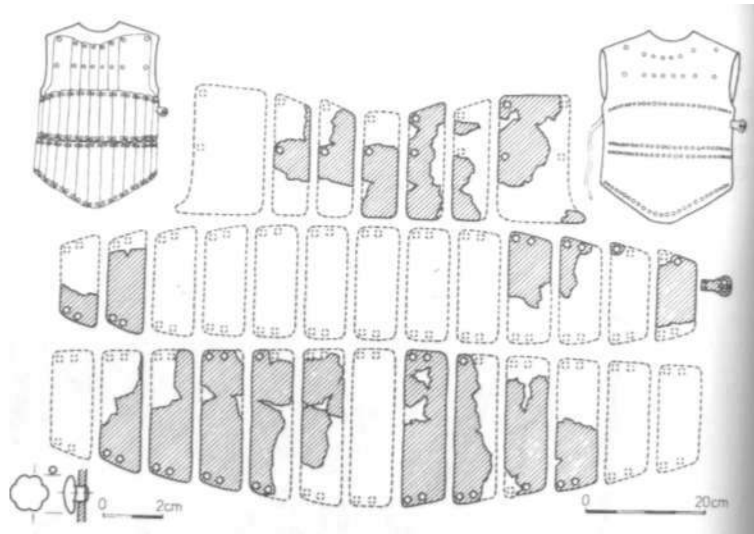
Miecze z początku XV w. znalezione w Polsce

Bombarda krzyżacka znaleziona w Kurzętniku, początek XV w.

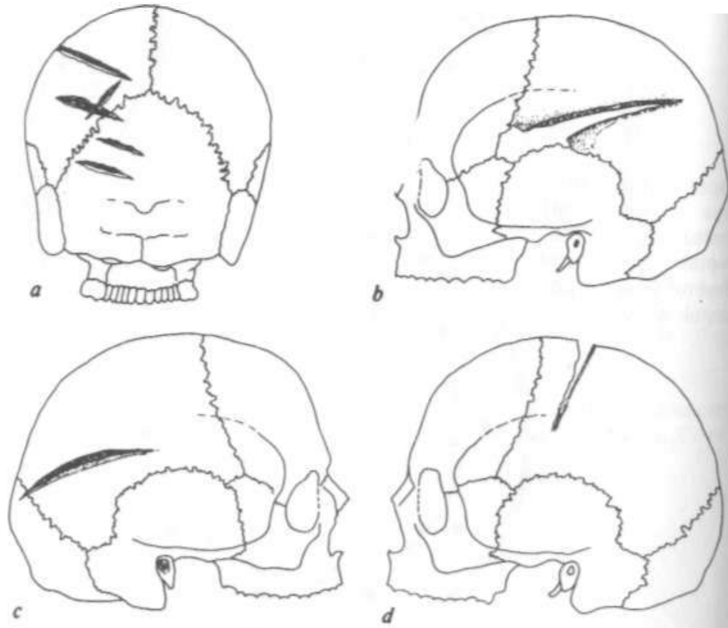
Kapalin (rekonstrukcja techniczna) znaleziony w Plemiętach, w ziemi chełmińskiej, początek XV w.

„Płaty" (rekonstrukcja techniczna) znalezione w Plemiętach, w ziemi chełmińskiej

Czaszki z grobu zbiorowego w kaplicy na Polach Grunwaldu. Widoczne ślady urazów bitewnych

sprawę, że wtedy, podobnie jak w czasach późniejszych, prawidłowy stosunek wagi samego konia do jego obciążenia musiał się w przybliżeniu kształtować jak 5:1. Znając wagę zbroi i uzbrojenia zaczepnego z początków XV w., możemy określić, że obciążenie konia kopijniczego w tym czasie mogło wynosić około 120-130 kg. Koń strzelczy dźwigał ciężar odpowiednio mniejszy. Wielkości te są bardzo zbliżone do regulaminowego obciążenia koni naszej kawalerii z kampanii wrześniowej, z czego można wnosić, że miara i waga koni bojowych używanych w epoce Grunwaldu mogły nie odbiegać od normy reprezentowanej przez dzisiejsze bardziej masywne odmiany konia wierzchowego. Rozpowszechniona legenda o ogromnych rozmiarach i potężnej wadze ogierów używanych przez średniowieczne rycerstwo byłaby zatem właśnie tylko następną z kolei legendą, malowniczą, ale daleką od rzeczywistości.

Chorągwie-znaki, pod którymi występowały na Polach Grunwaldu chorągwie-oddziały polskiej konnicy, znamy tylko ze słownego opisu Długosza i w rezultacie wiemy o nich znacznie mniej niż o ich odpowiednikach krzyżackich pięknie odwzorowanych na kartach *Banderia Prutenorum*. Dysponujemy jednak dostatecznymi wskazówkami, aby przyjąć, że „wielka" chorągiew ziemi krakowskiej, będąca zarazem naczelną chorągwią Królestwa Polskiego, miała kształt gonfanonu, co oznacza, że wyobrażony na niej biały, ukoronowany orzeł był zwrócony głową prostopadle ku drzewcu, a więc nie tak, jak to przedstawił Matejko na swym słynnym obrazie, a później Aleksander Ford w filmie *Krzyżacy*. Wiemy również, że godła chorągwiane albo były wykonywane techniką aplikacji, albo malowane wprost na tkaninie płachty.

Podobnie jak w innych krajach Europy łacińskiej, także w Polsce w epoce Grunwaldu rycerze, a przynajmniej zamożniejsi rycerze, nosili na zbrojach „jaki", czyli ozdobne szaty, zazwyczaj w barwach heraldycznych. W heraldyce polskiej

przeważała kombinacja czerwieni z bielą i błękitu z bielą, co w jakimś stopniu ujednolicało ogólny koloryt rycerskich strojów Królestwa, różny od tego, którym na przykład charakteryzowały się wojska czeskie lub węgierskie. Jednakże w wypadku wojny z Krzyżakami ani barwa strojów, ani nawet wyobrażone na tarczach godła heraldyczne nie wystarczały, aby bez reszty odróżnić swoich od nieprzyjaciół. Po stronie krzyżackiej służyli przecież liczni polscy rycerze z Pomorza i ziemi chełmińskiej, którzy należeli do tych samych rodów, a co za tym idzie używali takich samych herbów, co ich pobratymcy zza polskiej granicy. Nie dziwi, że w tej sytuacji król Władysław uznał za niezbędne wprowadzenie w całej polsko-litewskiej armii dodatkowego znaku rozpoznawczego w postaci opaski ze słomianego powrósła.

Wprawdzie zgodnie z tym, co powiedziano powyżej, piechota polska w bitwie grunwaldzkiej nie brała udziału, jednakże dla pełności obrazu warto dodać, że chłopscy piechurzy, mobilizowani w ramach „obrony ziemi" mieli się stawiać uzbrojeni we włócznie, topory, miecze (kordy?), łuki i tarcze. Piechoty miejskie, złożone głównie z rzemieślników cechowych, używały kapalinów, kolczug, dużych pawęży oraz bardzo rozpowszechnionych kusz i odpowiedniej broni siecznej.

Cena ekwipunku rycerskiego była znaczna. Z dokonanych obliczeń wynika, że koszt przeciętnego wyekwipowania wojownika konnego, wliczając w to zakup odpowiedniego wierzchowca, wynosił zależnie od tego, czy chodziło o kopijnika, czy o strzelca, od 11 do 22 grzywien, co równa się w przybliżeniu wartości od niespełna 29 milionów do prawie 58 milionów złotych, czyli odpowiednio od około 2100 do blisko 4200 dolarów USA według stanu z pierwszego kwartału 1992 r. Jeśli zakupywano konie i broń o jakości wyższej niż przeciętna, koszt wzrastał bardzo poważnie, czasem wielokrotnie. Należy przy tym pamiętać, że w ramach swych obowiązków wojskowych rycerz musiał wyekwipować nie tylko siebie, lecz także swoich pocztowych. Z informacji zachowanych w źród-

lach z XV w. wiemy, że szlachcic deklarujący roczny dochód w wysokości ponad 100 grzywien był uważany za zdolnego jo wystawienia kopii o typowym składzie: jeden kopijnik i dwaj strzelcy.

Według danych, dotyczących co prawda tylko Wielkopolski i pochodzących dopiero z drugiej połowy XV w., ponad 40 procent tamtejszej szlachty deklarowało dochód roczny wyższy niż 150 grzywien, a niespełna 30 procent przyznawało się do dochodu przekraczającego 60 grzywien w ciągu roku. Wynika stąd, że znaczna część polskiego rycerstwa posiadała środki umożliwiające należyte wypełnienie powinności wojskowej przez wystawienie kopii co najmniej trzykonnej. Ubożsi poprzestawali na kopii dwukonnej lub służyli w pojedynkę. Byli jednak i tacy przedstawiciele stanu szlacheckiego, których dochody kształtowały się poniżej niezbędnego minimum, co sprawiało, że ich godziwy udział w wyprawie powszechnej pozostawał pod znakiem zapytania. Trzeba jednak pamiętać, że w wypadku rozesłania wici, czyli ogłoszenia mobilizacji, ogół rycerstwa nie zaopatrywał się od nowa w cały wojenny ekwipunek, lecz tylko odnawiał i uzupełniał posiadany zasób broni i oporządzenia. Wpływało to oczywiście na obniżkę ponoszonych kosztów.

W każdym jednak razie były to koszty znaczne i nie mogło ich zrównoważyć ustawowe wynagrodzenie w wysokości zaledwie pięciu grzywien od kopii, płacone zresztą przez króla tylko za udział w wyprawie poza granice Królestwa. W dodatku prawo przewidywało, że wypłata ta może być zaniechana i służba wojskowa także za granicą może być pełniona nieodpłatnie, jeśli rycerstwo zostanie przez króla „uproszone". Dla porównania warto przytoczyć, że w tym samym czasie żołd zaciężnych krzyżackich dochodził do dwunastu grzywien za jedną kopię i to wypłacanych miesięcznie! Król gwarantował wprawdzie swemu rycerstwu złożenie okupu za tych, którzy dostali się do niewoli, a także wypłatę ekwiwalentu za doznane szkody, zwłaszcza za utracone konie,

wszystko to jednak nie mogło zrównoważyć osobistych nakładów ponoszonych przez uczestników wyprawy powszchnej. W tych warunkach łatwo zrozumieć wagę, jaką nasze rycerstwo przywiązywało do gromadzenia wojennej zdobyczy i pozyskiwania okupu za pochwyconych jeńców.

Ze względu na wyraźny niedostatek odpowiednich badań niewiele potrafimy powiedzieć o wojskach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Można jednak przyjąć, że armia wielkoksiążęca ciągnąca na spotkanie z wojskami Królestwa składała się wyłącznie z jazdy powołanej pod broń na zasadach przypominających te, które obowiązywały w państwie krzyżackim. Litewscy i ruscy bojarzy stawali na wezwanie swego księcia konno, zbrojno i na czele pocztów, których liczebność zależała od „służb ziemskich", czyli od rozmiarów posiadłości poszczególnych bojarów. Przeważały chorągwie formowane na zasadzie terytorialnej, ale istniały też chorągwie wystawiane przez wybitniejszych możnowładców i licznych kniaziów. Etniczny skład armii był niejednolity, bo obok Litwinów i Żmudzinów występował silny liczebnie element ruski, a w mniejszej mierze i polski ze skolonizowanego przez Mazowszan Podlasia. Dochodził do tego kontyngent tatarski rekrutujący się z uchodźców politycznych ze Złotej Ordy wstrząsanej ciągłymi wewnętrznymi zatargami.

W sumie Witold wystąpił na czele 40 chorągwi, z których imiennie znamy tylko 21. Towarzyszył im tabor o rozmiarach trudnych do określenia. Prowadzono w nim artylerię, złożoną z kilkunastu dział, zapewne niewielkiego kalibru. Artylerii tej, podobnie jak artylerii polskiej, pod Grunwaldem nie użyto.

Na temat uzbrojenia średniowiecznych ludów bałtyjskich, w tym także Litwy i Żmudzi, od dawna panowało przekonanie, według którego to uzbrojenie miało być prymitywne, pod każdym względem ustępujące wzorom zachodnim reprezentowanym przez Krzyżaków, których uważano za przodujących w tej dziedzinie. Przekonanie to nie odpowiada rzeczywistości. Plemiona bałtyjskie, pozostające pod silnym oddziaływaniem sąsiedniej Rusi, używały na ogół broni typu wschodnioeuropejskiego, która nie była gorsza od zachodnioeuropejskiej, tylko odmienna od tamtej, bo dostosowana do innych warunków geograficznych i strategicznych. O dobrych właściwościach broni pruskiej czy też litewskiej świadczy zapożyczenie niektórych jej rodzajów nie tylko przez Krzyżaków, ale także przez Polskę i Czechy.

Na broń ochronną wojowników żmudzkich, litewskich i ruskich z wojsk Wielkiego Księstwa składały się otwarte hełmy stożkowe, o wydłużonym dzwonie, zaopatrzone w czepiec, zazwyczaj łuskowy. Używano też bizantyjsko-ruskiej odmiany kapalinów widniejącej na pieczęciach książąt litewskich. Niektórzy wojownicy nosili kolczugi, ale większość używała pancerzy łuskowych. Wśród tarcz przeważały, opisane już poprzednio, drewniane pawęże jeździeckie. Jako broń zaczepna służyły lekkie włócznie-sulice, orientalne łuki refleksyjne oraz miecze i zapewne nie mniej od nich liczne szable. Rząd koński i oporządzenie jeździeckie nawiązywały niewątpliwie do świetnych wzorów wykształconych na obszarze stepu euroazjatyckiego.

Nie należy jednak zapominać, że na obszary Litwy i litewskiej Rusi przenikały jednocześnie wpływy Zachodu dzięki stałym kontaktom z państwem krzyżackim i z Polską. W szczególności należy pamiętać o poświadczonym źródłowo eksporcie polskiej broni kierowanym na teren Wielkiego Księstwa. Wprawdzie - jak powyżej wspomniano - eksport ten potrafił stosować się do gustu odbiorców i dostarczać im broni w stylu wschodnioeuropejskim („szłomy tatarskie" wysyłane z Krakowa), ale już zbroje zakupywane w tymże Krakowie i przeznaczone na podarki dla litewskich i ruskich książątek niewątpliwie reprezentowały zachodnioeuropejski kunszt płatnerski.

Ogólny stan uzbrojenia wojsk Witolda, a przynajmniej znacznej ich części, przedstawiał się zatem znacznie lepiej niż to sobie wyobrażano dawniej, kiedy to jako główną broń

Litwy, a zwłaszcza Żmudzi, widziano drewniane maczugi albo „miedziane miecze po pradziadach" (tak jeszcze w Sienkiewiczowskich *Krzyżakach!).* Wydaje się jednak, że różnice w wyekwipowaniu poszczególnych wojowników, zwłaszcza w broń ochronną, mogły być bardzo duże, większe chyba niż w Polsce. Zwraca na to uwagę Długosz, który oceniając ogólny stan wojsk Wielkiego Księstwa szacuje go wyraźnie niżej od stanu reprezentowanego przez wojska Królestwa. Nie można też pominąć wiarygodnego świadectwa krzyżackiego z roku 1422, według którego armia Witolda stojąca wówczas pod murami obleganej Lubawy „jest nie okryta i nie posiada zbroi"[5]. Godne jest również uwagi, że wojska litewskie ciągnące na koncentrację pod Czerwińskiem po osiągnięciu brzegów Narwi otrzymały na prośbę Witolda eskortę w postaci dwunastu polskich chorągwi wysłanych specjalnie w tym celu. Odchodząc spod Malborka, a więc już po bitwie grunwaldzkiej, Litwini ponownie skorzystali z takiej eskorty, tym razem w sile sześciu chorągwi. Wynikałoby stąd, że Litwa, bez zapewnienia sobie odpowiedniej pomocy z Korony, wolała nie ryzykować spotkania w otwartym polu nawet z częścią sił Zakonu.

Sprawność wojsk zawsze zależała i nadal zależy nie tylko od ich organizacji i uzbrojenia, lecz także od stosowanej taktyki. Istnieją poważne podstawy, aby sądzić, że obie strony walczące na Polach Grunwaldu, mimo wszelkich dzielących je różnic, stosowały taktykę bardzo zbliżoną.

Dawniejsi, a po części i niedawni historycy przyjmowali, że typowa bitwa w średniowieczu polegała na czołowym starciu dwóch mas rycerskiej konnicy. Starcie to prowadzone bez stosowania manewrów, bez skupienia wysiłku w miejscu wybranym, rozpadało się na szereg indywidualnych pojedynków. Naczelny wódz ograniczał się do wstępnego uszykowania swego wojska i do wydania rozkazu rozpoczęcia bitwy, po

[5] Wg: Sv. Ekdahl, *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422,* „Zeitschrift fiir Ostforschung" 1963, Jg 12.

czym sam włączał się do boju i spadał do roli jednego ze współwalczących rycerzy, tracąc tym samym możność oddziaływania na przebieg i wynik spotkania. Powszechnie stosowano szyk zwany w płot, w którym płytka linia jazdy dzieliła się na chorągwie ustawione jedna obok drugiej, a te z kolei rozpadały się na podobnie uszeregowane poszczególne kopie. Po obydwu stronach rycerze-kopijnicy stawali na czele swych kopii i stanowili ich główną siłę przebicia. Lżej zbrojni giermkowie i pachołkowie podążali za swymi panami, wspierając ich w toczonej walce. Tak rozgrywana bitwa była właściwie podobna do wielkiego turnieju, w którym rozstrzygała indywidualna sprawność poszczególnych rycerzy. Całość armii szykowano zazwyczaj w trzy linie, które wkraczały do walki kolejno, jedna po drugiej. Tej jałowej, prymitywnej taktyce miała odpowiadać równie jałowa strategia polegająca na przewlekłym obleganiu twierdz i pustoszeniu otwartego kraju, z rzadka przerywanym przez starcia poważniejszych sił w otwartym polu. Badacze, którzy w ten sposób pojmowali wojskowość średniowiecza, dochodzili do przekonania, że w epoce tej prawdziwa sztuka wojenna w ogóle nie istniała.

Według takiego „turniejowego" schematu wyobrażano sobie także bitwę grunwaldzką. Nawet przed czasem stosunkowo niedawnym twierdzono, że bitwa ta „była prowadzona przede wszystkim sposobem średniowiecznym, czyli długimi, płytkimi liniami rycerstwa ustawionego «w płot», staczającego indywidualne pojedynki"[6]. Jednakże obok tych twierdzeń, mających swe źródło w tradycyjnej romantycznej wizji średniowiecza, pojawiały się głosy wskazujące, że przynajmniej w niektórych częściach Europy szyk „w płot" właściwie nigdy się nie przyjął, że w jego miejsce stosowano inną, znacznie bardziej skuteczną formację, jaką był szyk kolumnowojdinewyr-

S. Herbst, *W sporze o Grunwald* [w:] *Potrzeba historii, czyli o polskim tylu życia,* cz. 2, Warszawa 1978, s. 181.

Szczegółowy opis chorągwi ustawionej w takim właśnie szyku odnajdujemy w niemieckim źródle z drugiej połowy XV w. (z 1477). Chodzi tu o „Rynnbanner", czyli chorągiew „gończą" wojsk brandenburskich. W jej pierwszym szeregu winno stać trzech jeźdźców, w drugim - pięciu, w trzecim - siedmiu, w czwartym - dziewięciu, w piątym - jedenastu. W tym też szeregu staje chorąży niosący proporzec oddziału. Reszta chorągwi, liczącej ogółem 400 koni, ustawia się bezpośrednio za tym pięcioszeregowym „klinem", uszykowana w głęboką kolumnę o trzydziestu trzech szeregach po jedenastu jeźdźców w każdym. Druga chorągiew, występująca pod nazwą św. Jerzego, złożona z 500 koni, ma w pierwszym szeregu „klina" pięciu, a w ostatnim, piątym - trzynastu rycerzy, za którymi podąża kolumna z trzydziestu czterech szeregów po trzynastu jeźdźców w każdym. Wreszcie trzecia z kolei „Hauptbanner", czyli „wielka chorągiew", o sile 700 koni, liczy siedmiu lub dziewięciu rycerzy w pierwszym szeregu, swego również pięcioszeregowego klina, a na jej kolumnę składają się czterdzieści trzy szeregi po piętnastu lub trzydzieści siedem szeregów po siedemnastu jeźdźców. Wzmianki o chorągwiach ustawionych w szyku kolumnowo-klinowym, wyraźne, choć nie tak szczegółowe, odnajdujemy również w innych niemieckich źródłach z XV w„ w tym także wcześniejszych niż przytoczone powyżej. Dowodzi to, że nie mamy do czynienia z wypadkiem odosobnionym, lecz z zasadą rozpowszechnioną przynajmniej w tej części Europy.

Konsekwencje wynikające z przestrzegania tej zasady były bardzo znaczące. Przede wszystkim ograniczeniu ulegała rola kopii, jako niepodzielnej jednostki taktycznej, tak wyraźnie widoczna przy uszykowaniu „w płot". Nie ulega wątpliwości, że „klin" poprzedzający chorągwie złożony był z samych kopijników, którzy posiadając silniejsze konie, lepsze zbroje, a przede wszystkim kopie, byli predestynowani do torowania drogi całej chorągwi. Mamy też powody, aby przypuszczać,

że kopijnicy stawali także na skrzydłach kolumny chorągwianej. Jej wnętrze natomiast wypełniali strzelcy, lżej zbrojni i nie posiadający broni drzewcowej. Uszykowanie takie było na pewno celowe, ale prowadziło do rozbicia kopii przez oddzielenie rycerzy-kopijników od strzelców-pocztowych.

Strzelcy stłoczeni we wnętrzu kolumny chorągwianej nie stanowili jednak biernej masy, siłą bezwładu podążającej za kopijniczym klinem. Z całym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż korzystali oni ze swych kusz, stosując w ruchu sposób strzelania zwany nawija, polegający na tym, że jeźdźcy ustawieni w dalszych szeregach wysyłali pociski ponad głowami poprzedników, pokrywając w ten sposób gradem bełtów znaczną przestrzeń przed postępującą do przodu chorągwią i wprowadzając zamieszanie w szeregach przeciwnika. W bezpośrednim starciu z nieprzyjacielem strzelcy chwytali za miecze lub kordy i włączali się do walki wręcz, poszerzając wyłom uczyniony w szeregach wroga przez kopijników.

Szyk kolumnowo-klinowy przy zachowaniu odpowiedniej zwartości ustawionych w nim chorągwi zapewniał im dużą siłę przebicia i zdolność manewrową. Po nieudanej szarży można było wyprowadzić z frontu walki poszczególne chorągwie dla wypoczynku, wymiany zmęczonych koni, uzupełnienia zużytej broni (połamanych kopii, wystrzelonych bełtów). Można było odtwarzać odwody i w ten sposób przedłużać wpływ dowództwa na przebieg zdarzeń.

Jeśli uwzględnimy wszystkie te okoliczności, uzyskamy obraz średniowiecznej bitwy bardzo odmienny od tradycyjnych wyobrażeń na ten temat. Zamiast długotrwałego przepychania się dwóch mniej więcej jednolitych mas jazdy, rozpadających się na poszczególne kopie, widzielibyśmy po obu stronach linie chorągwi ustawionych w szyku kolumnowo-klinowym. Szyk poszczególnych kolumn jest zwarty, ale pomiędzy nimi zachowane są znaczne odstępy zapewniające swobodę manewru. Natarcie rozpoczyna się stępem lub może

kłusem. Po zbliżeniu do nieprzyjaciela strzelcy, ciągle w ruchu, rozpoczynają ostrzał z kusz zasypując przeciwnika gradem bełtów. Po dalszym zbliżeniu chorągiew przechodzi w galop i cwał, starając się jednak o zachowanie do ostatniej chwili jak największej zwartości szyku i uderza wręcz, dążąc do przełamania i rozbicia szyku przeciwnika. Po skruszeniu kopii trwa bój na broń sieczną. Jeśli szarża nie odniosła pozytywnego skutku, chorągiew może być wycofana z linii bojowej, a na jej miejsce wprowadzona świeża jednostka z drugiego rzutu.

Do tak nakreślonego obrazu dobrze pasują dalsze informacje późnośredniowiecznych źródeł, nie tylko z terenu Europy Środkowej, lecz również z innych krajów europejskiego Zachodu, dowodząc, że uszykowanie „w płot", rzekomo wszędzie stosowane, także i tam nie było w powszechnym użytku. Ze źródeł tych wynika, że szczególną wagę przywiązywano do utrzymania zwartości szyku, że łamanie w czasie szarży szeregów, wyrywanie się do przodu lub pozostawanie w tyle było zakazane i karane. W galop przechodzono na rozkaz dowódcy podany dźwiękiem trąb lub ruchem chorągwi. Natarciu towarzyszył okrzyk wojenny. Starano się o przebicie i zwinięcie szyku nieprzyjaciela, stosowano oskrzydlenie i manewry zapobiegające oskrzydleniu. Zużyte oddziały luzowano, wprowadzając na ich miejsce świeże, co sprawiało, że bitwa składała się z szeregu nawrotów przypominających ruch falowy. Usiłowano zmusić przeciwnika do wcześniejszego zużycia odwodów, aby dobić go następnie wprowadzeniem odwodu własnego. Wreszcie w pościgu unikano nadmiernego rozproszenia własnych szeregów, bo groziło to pobiciem ścigających przez niezużyte odwody lub na nowo zebrane oddziały nieprzyjaciela.

Tylko w taki sposób powstawały warunki umożliwiające toczenie wielogodzinnej bitwy wielkich mas kawalerii rycerskiej, wyraźnie kierowanych przez obustronne dowództwa, a więc takiej właśnie, jaką była bitwa grunwaldzka.

Mamy zresztą wiele informacji wskazujących, że szyk kolumnowo-klinowy z jego wszystkimi konsekwencjami był rzeczywiście stosowany i przez wojska krzyżackie, i przez armię polsko-litewską. Długosz w swej relacji z bitwy grunwaldzkiej wymienia po stronie polskiej rycerzy „przedchorągiewnych" („antesignani"), mając na myśli niewątpliwie owych doborowych kopijników uszykowanych „w klin", a więc stojących przed chorągwią („antę signum"), umieszczoną w ostatnim szeregu klina lub może nawet w pierwszym szeregu kolumny. Wiemy też, że na czele chorągwi krakowskiej stało tylko dziewięciu, chorągwi gończej - pięciu, a nadwornej - czterech rycerzy, co dowodzi, że chorągwie te musiały być uszykowane głęboko i co ściśle odpowiada sytuacji znanej z przytoczonego wyżej szczegółowego opisu chorągwi brandenburskich. W chorągwiach litewskich stali „pośrodku wojownicy na mniejszych koniach i gorzej zbrojni, których otaczali inni na lepszych koniach i lepiej uzbrojeni"[7]. Poszczególne chorągwie przestrzegały zwartości szyku, ale pomiędzy jedną a drugą chorągwią zachowywano znaczne odstępy. Wreszcie źródła krzyżackie odnoszące się do działań wojennych z roku 1409 wspominają rycerza nazwiskiem Jancke Błock, „który poległ walcząc w szpicu"[8]. Skądinąd wiadomo, że w niemieckiej średniowiecznej terminologii wojskowej „szpicem" („Spitz") nazywano klin poprzedzający chorągwianą kolumnę.

Zbieżności pomiędzy wojskiem polskim a krzyżackim w epoce Grunwaldu nie ograniczają się jednak do podobieństw w uzbrojeniu i ubiorze rycerskim oraz do stosowania i tu, i tam szyku kolumnowo-klinowego. Siedząc przekazane nam przez Długosza wykazy chorągwi występujących w wojskach Zakonu i w wojskach Królestwa, przekonamy się, że po

Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 19.

Wg: *Die Banderia Prutenorum des Jan Długosz - eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410,* wyd. Sv. Ekdahl, Gottingen 1976, s. 14, Przypis 30.

obu stronach istnieją oddziały o podobnych lub zbliżonych nazwach, co więcej, że oddziały te zajmują odpowiednio takie same miejsca w ogólnej hierarchii armii, do których należą.

Tak oto „wielkiej chorągwi" ziemi krakowskiej, będącej zarazem naczelną chorągwią całego Królestwa, odpowiada „chorągiew całego Zakonu", a zarazem chorągiew komturstwa królewieckiego, na którego czele stał marszałek krzyżacki, w danym wypadku Fryderyk von Wallenrodę, Na proporcach-gonfanonach tych chorągwi widnieją najwyższe godła obu armii: u Polaków ukoronowany orzeł biały w czerwonym polu, u Krzyżaków prosty krzyż czarny w polu białym. Krzyżacka chorągiew św. Jerzego utworzona z zagranicznych „gości" i mająca w znaku czerwony krzyż w polu-białym znajduje odpowiednik w polskiej chorągwi o tej samej nazwie, złożonej również z cudzoziemców, bo z zaciężnych Czechów i Morawian, i występującej pod znakiem podobnym, choć o barwach odwróconych: biały krzyż na polu czerwonym. Królewską chorągiew nadworną, na której znaku widnieje Pogoń, osobiste godło króla-Litwina, można porównać z „większą" chorągwią wielkiego mistrza walczącą pod godłem przysługującym temu najwyższemu dostojnikowi Zakonu, a grupującą w swych szeregach jego „znakomitszych dworzan i rycerzy". Wreszcie i po jednej, i po drugiej stronie widzimy chorągwie „gończe". Krzyżacka stoi pod mniejszym znakiem wielkiego mistrza, na znaku polskiej widnieje podwójny „krzyż jagielloński" będący drugą odmianą osobistego godła królewskiego.

Tu należy jednak stwierdzić, że te same nazwy chorągwi: „gończa" („Rynnbanner"), „wielka" („Hauptbanner"), „św. Jerzego", spotykamy w przytoczonym wyżej opisie wojsk brandenburskich z roku 1477, a także w innych XV-wiecznych źródłach niemieckich. Wynika stąd, że zbieżności dostrzegane w wojskach krzyżackich i polskich mogły mieć zasięg szerszy, może odpowiadający krajom środkowoeuropejskim. Potwierdzenie tego domysłu znajdujemy w traktacie

niemieckiego rycerza Filipa von Seldeneck, który w roku 1480 pisał, że znany mu jest odrębny szyk wojska, stosowany przed pięćdziesięciu laty, a więc w okresie niedalekim już od czasów Grunwaldu „w Czechach, Polsce, Prusach, a na ostatek w Austrii"[9]. Do wykazu należałoby niewątpliwie dodać Brandenburgię, a zapewne także Węgry, co razem wzięte odpowiadałoby właśnie pojęciu Europy Środkowo-Wschodniej.

Organizacja marszów zawsze była ważnym elementem taktyki. Wojsko polskie śpieszące w roku 1409 z Łęczycy pod Bydgoszcz przebyło dystans około 160 km w ciągu sześciu dni, co daje przemarsz dzienny powyżej 25 km. W czasie wyprawy grunwaldzkiej przeciętny dzienny wysiłek marszowy był mniejszy i nie przekraczał 15-16 km. Jednakże w razie potrzeby umiano sprawnie przebyć w ciągu dnia, w lipcowym upale nie byle jaki dystans 42 km. Potrafiono manewrować taborem, pozostawiając go czasowo na osi marszu albo wyprawiając z obozu wcześniej, tak aby nie opóźniał ruchu wojska. Wydano też bardzo celowe zarządzenia regulujące porządek marszu całej armii. Zwraca uwagę, że z reguły wykorzystywano drogi, które jeszcze na mapach z pierwszych lat XIX w. oznaczano jako arterie komunikacyjne większego znaczenia, niewątpliwie lepiej przejezdne od pozostałych. O dużej sprawności w pokonywaniu przeszkód wodnych świadczy wzorowo zorganizowana przeprawa przez most pontonowy na Wiśle pod Czerwińskiem. Umiejętności marszowe wojsk krzyżackich zapewne nie odbiegały od tego, co możemy obserwować po stronie polsko-litewskiej. Także armia Zakonu umiała w razie potrzeby zdobyć się na pokonanie znacznej odległości w stosunkowo krótkim czasie. Przyjmuje się, że jej dzienny wysiłek marszowy mógł również dochodzić do 40 km.

Na temat ubezpieczenia i rozpoznania w wojskach polsko-litewskich wypowiadano poglądy krańcowo rozbieżne. Zdaniem Stefana M. Kuczyńskiego Jagiełło wykorzystując

Wg: M. Jahns, *Geschichte des Kriegswissenschaften vornehmlich in beutschland,* Bd 1, Munchen-Leipzig 1889 (reprint 1966), s. 331-332.

specyfikę lekkiej jazdy litewsko-ruskiej, a zwłaszcza posiłki tatarskie, zapewnił swej armii rozpoznanie sprawne, prowadzone na szeroką skalę i w dalekim zasięgu. Równie sprawnifunkcjonować miało ubezpieczenie, na które król Władysła zwracał tak baczną uwagę, że nigdy, jeśli tylko dowodzi osobiście, nie dopuścił do zaskoczenia wojsk polskich przez nieprzyjaciela. Nie brak jednak poglądów przeciwnych. Ich zwolennicy krytycznie oceniają służbę ubezpieczeń i zwiadów w armii polsko-litewskiej, szczególnie sceptycznie traktując dalekie rozpoznanie prowadzone rzekomo przez ruchliwe oddziały litewsko-ruskie i tatarskie. Prawda zdaje się leżeć pośrodku. Rzeczywiście brak podstaw, aby przypisywać armii jagiellońskiej prowadzenie dalekosiężnych zagonów rozpoznawczych charakterystycznych dla sztuki wojennej Tatarów. Natomiast wszystko wskazuje, że rozpoznanie bliskie, podobnie jak bezpośrednie ubezpieczenie własnych wojsk i w marszu, i na postoju, funkcjonowało zupełnie sprawnie i skutecznie. Odpowiedzialnym za ubezpieczenie całej armii w marszu był marszałek Królestwa dowodzący przednią strażą. Warto nadmienić, że także w armiach zachodnioeuropejskich w tym czasie tę ważną funkcję powierzano marszałkom.

Zapewne nie inaczej przedstawiały się sprawy po stronie Krzyżaków, którzy w roku 1410 znajdowali się w sytuacji o tyle łatwiejszej, że mogli szeroko korzystać z informacji dostarczonych im przez miejscową ludność. Działania wojenne toczyły się przecież wówczas na terytorium państwa zakonnego. Nie uchroniło to zresztą krzyżackiego dowództwa od popełnienia kilku poważnych błędów spowodowanych niedostatkiem wiadomości o ruchach nieprzyjaciela.

Działania obu wrogich armii były oczywiście w znacznym stopniu uzależnione od organizacji dowodzenia i od osobistych walorów dowódców, zwłaszcza naczelnych. Po stronie krzyżackiej dowództwo sprawował wielki mistrz Ulryk von Jungingen. Jego bezpośrednimi pomocnikami byli najwyżsi dostojnicy zwani filarami Zakonu, a mianowicie wielki komtur, wielki marszałek, wielki szpitalnik, wielki szatny i wielki skarbnik. W roku 1410 obowiązki wielkiego komtura, czyli pierwszego zastępcy wielkiego mistrza, pełnił Kuno von Lichtenstein. wielkim marszałkiem, a zarazem komturem Królewca był Fryderyk von Wallenrode, wielkim szpitalnikiem i jednocześnie komturem Elbląga - Werner von Tettigen, wielkim szatnym i komturem Dzierzgonia - Albrecht von Schwarzburg, wielkim skarbnikiem - Tomasz von Merheim.

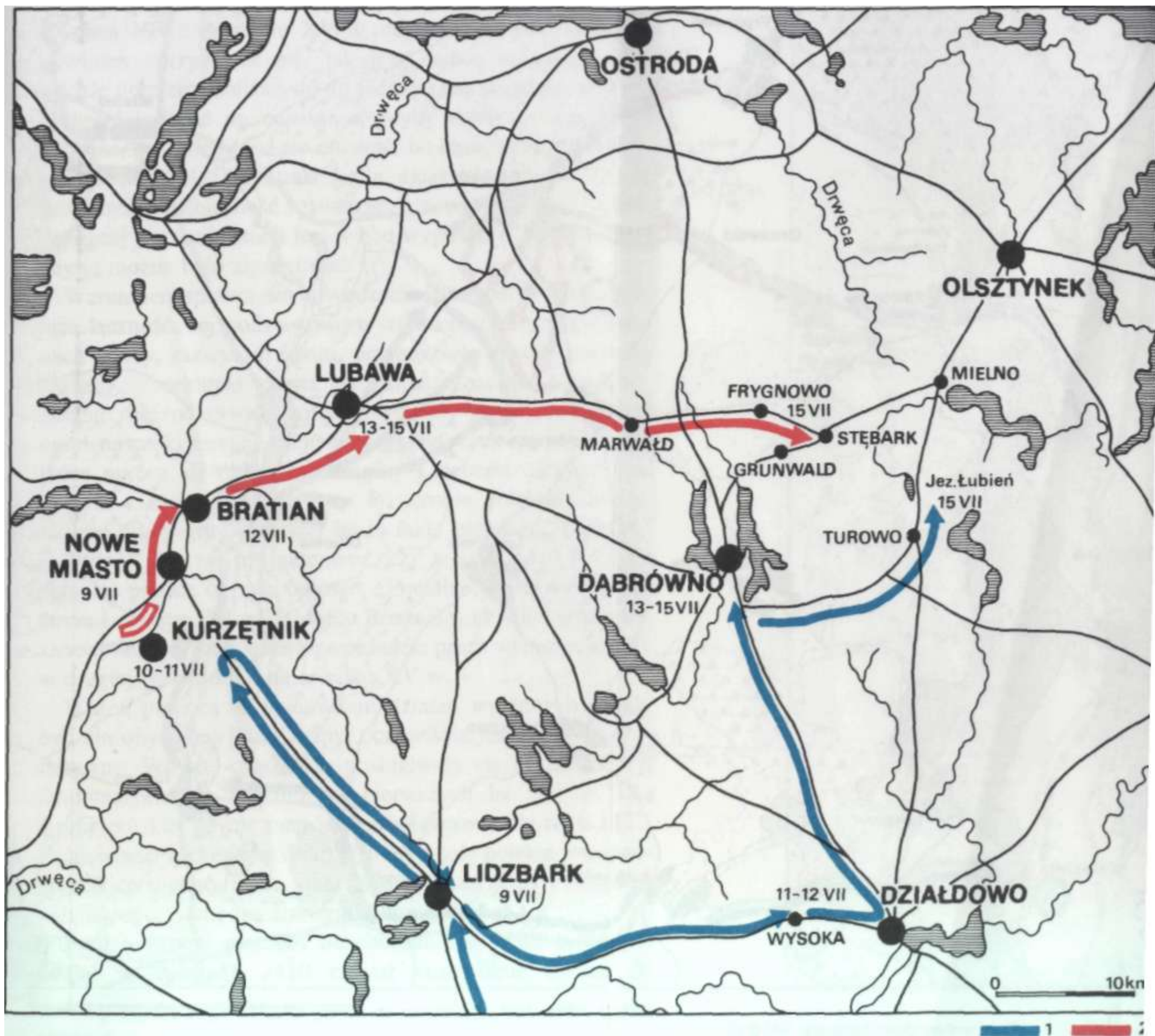
Wszyscy ci dostojnicy, niezależnie od swych wysokich funkcji w administracyjnej i wojskowej strukturze Zakonu, jednocześnie dowodzili, i to na polu bitwy, chorągwiami bezpośrednio sobie podległymi. Wyjątku nie stanowił nawet sam wielki mistrz, przewodzący dwóm „własnym" chorągwiom: „większej" i „mniejszej", czyli „gończej". Pozostałymi chorągwiami, wystawionymi przez poszczególne okręgi terytorialne państwa krzyżackiego, dowodzili komturowie, wójtowie, prokuratorzy, to znaczy bracia-rycerze reprezentujący władze Zakonu. Chorągwie wystawione przez biskupstwa i miasta, a także złożone z „gości" i zaciężnych prowadzili odpowiednio dobrani rycerze świeccy.

Na temat organizacji dowodzenia po stronie polsko-litewskiej wypowiadano przez dłuższy czas poglądy rozbieżne. Uznawano oczywiście, że Władysław Jagiełło z racji swej królewskiej godności formalnie zajmował stanowisko naczelne, jednakże wielu zainteresowanych Grunwaldem badaczy sądziło, że w praktyce dowództwo sprawował ktoś inny, przy czym brano tu pod uwagę Witolda, Zyndrama z Maszkowic, a nawet jednego z zaciężnych rycerzy czeskich. Obecnie w świetle gruntownej argumentacji Stefana M. Kuczyńskiego rola Jagiełły jako nie tylko nominalnego, ale i faktycznego naczelnego wodza sprzymierzonych nie powinna budzić żadnych wątpliwości. Witold był bezpośrednim zwierzchnikiem wojsk Wielkiego Księstwa, w wojskach koronnych ważną rolę odgrywal marszałek Królestwa Zbigniew z Brzezia. I Witold, 1 marszałek Zbigniew należeli do rady, jaką na kilka dni przed

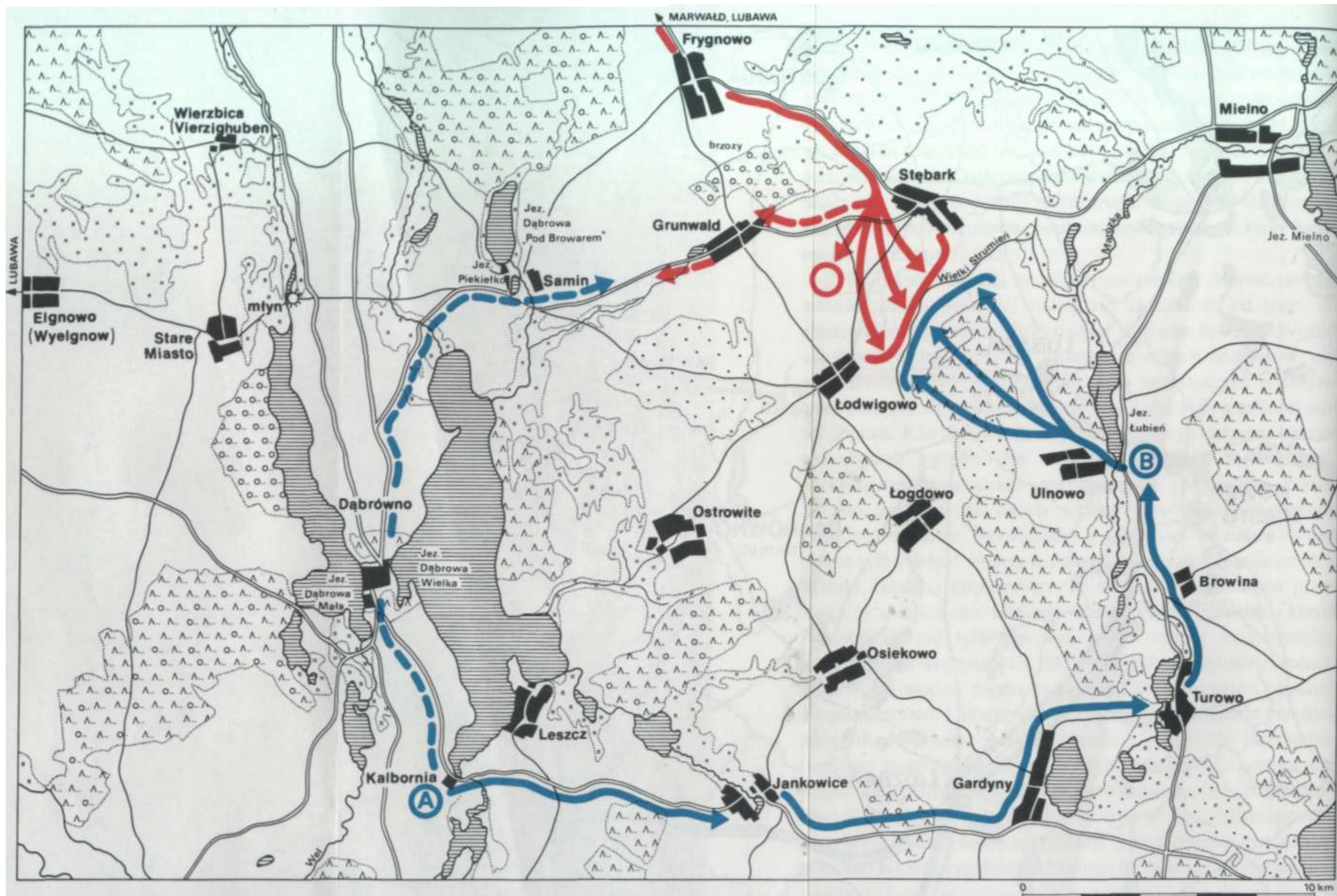
bitwą powołał przy swej osobie król Jagiełło. W jej skład wchodziło ponadto jeszcze sześciu wybitnych dostojników i możnowładców polskich. Brak jednak podstaw, aby sądzić, że którykolwiek z nich odgrywał na polach Grunwaldu jakąś szczególną rolę, choć nie brak było między nimi ludzi o talentach militarnych i znacznym doświadczeniu wojennym (wojewoda poznański Sędziwój z Ostroroga, wojewoda sandomierski Mikołaj z Michałowa, podkomorzy krakowski Piotr Szafraniec z Pieskowej Skały).

Sposób sprawowania w bitwie naczelnego dowództwa po stronie polsko-litewskiej różnił się zasadniczo od tego, co obserwujemy po stronie krzyżackiej. Ani sam król, ani Witold nie dowodzą bezpośrednio żadnym ze swoich oddziałów, nie uczestniczą, a przynajmniej nie mają uczestniczyć w bitewnym zamęcie. Jagiełło chroniony przez doborową eskortę stoi na uboczu. Kieruje swymi wojskami własnym głosem i przez rozsyłanych gońców. Na wypadek klęski ma się ratować, wykorzystując zawczasu przygotowane, rozstawne konie, uznano bowiem, że osoba władcy jest warta 10 tysięcy zwykłych rycerzy. Bezpośredni i dorywczy udział w walce bierze tylko dzięki nieprzewidzianemu zbiegowi okoliczności. Witold, bardziej impulsywny, ze szczupłym orszakiem przebiega z miejsca na miejsce, zmieniając zajeżdżone konie i osobiście, nie tylko głosem, ale i razami interweniując w sytuacjach krytycznych. W tej charakterystycznej izolacji naczelnego wodza, zapewniającej mu jednocześnie i osobiste bezpieczeństwo, i możność rzeczywistego kierowania przebiegiem bitwy, dopatrzono się dowodu, „iż Jagiełło świadomie i celowo stosował strategię i taktykę wschodnią, typową dla wojsk mongolskich"[10]. Zwolennicy tego poglądu, reprezentowani przede wszystkim przez Stefana M. Kuczyńskiego, nie dostrzegli, że taką samą organizację dowodzenia w tym czasie zalecano także na zachodzie Europy. W traktatach francuskich

[10] S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411,* wyd. IV, Warszawa 1980, s. 224.

Szkic 1. Działania obu stron w dniach od 9 do 15 lipca 1410 r. Wody i sieć ważniejszych dróg według mapy z r. 1810.
1 - sprzymierzeni, 2 - Krzyżacy

Szkic 2. Przybycie obu stron na Pola Grunwaldu i rozwinięcie do bitwy w dniu 15 lipca 1410 r.
1 - miejscowości, 2 - drogi główne, 3 - drogi drugorzędne, 4 - wody, 5 - lasy, 6 - zarośla, 7 - łąki i moczary, 8 - zamierzony kierunek marszu sprzymierzonych, 9-zrealizowany kierunek marszu i rozwinięcie sprzymierzonych, 10 - obozy sprzymierzonych: A- pod Kalbornią, nad jeziorem Wielka Dąbrowa, B - nad jeziorem Lubień, 11 - zamierzony kierunek marszu Krzyżaków, 12 - zrealizowany kierunek marszu i rozwinięcie Krzyżaków, 13 - obóz Krzyżaków, (Pozycje 1-7 naniesiono według mapy z lat 1796-1802)

z końca XIV i początku XV w. czytamy, że król w bitwie powinien „przyglądać się, jak jego ludzie walczą, a jeśli zajdzie potrzeba, zbliżać się do jednego lub drugiego, aby ich zachęcić i dodać im odwagi, a gdyby wszystko miało być stracone, powinien móc się ratować, bo lepiej przegrać bitwę, niż stracić króla, bo utrata króla może równać się utracie królestwa" ". Zbieżność rozwiązań, a nawet zbieżność uzasadniającej je argumentacji jest w obu wypadkach zbyt znaczna, aby ją można było zignorować.

Warunkiem sprawności dowodzenia była dobrze funkcjonująca łączność. Jej podstawowym środkiem byli po obu stronach gońcy, zazwyczaj konni, przenoszący w razie potrzeby rozkazy i meldunki nawet na bardzo znaczne odległości. Istotną rolę odgrywały również sygnały optyczne (w tym umowne znaki dawane ruchem chorągwi) oraz akustyczne, na które oprócz dźwięku trąb, rogów i bębnów składały się okrzyki i hasła rozpoznawcze. Po stronie polsko-litewskiej w dniu bitwy grunwaldzkiej hasło takie brzmiało „Kraków" i „Wjlnr/\ Nie wiemy natomiast, czy w roku 1410 były już aktualne polskie okrzyki bojowe: „Poulaine!" (Polska!) w natarciu i „Nostre Damę!" (Matko Boska!) w chwili zagrożenia, zanotowane we francuskim przekładzie przez wiersz powstały w drugiej połowie lub na schyłku XV w.

Ważną pomocą w planowaniu działań wojennych mogły być dla obydwóch stron mapy, oczywiście jeszcze dość prymitywne. Władze krzyżackie posługiwały się w działaniach dyplomatycznych mapami od pierwszych lat XV w. Dla strony polskiej użycie map jest poświadczone dla roku 1421, a najstarsze, zachowane do dziś w oryginale polskie brulionowe szkice topograficzne, obejmujące obszar Prus i Pomorza Gdańskiego, pochodzą z drugiej połowy XV w.

Bardzo istotny problem liczebności obu armii biorących udział w kampanii 1410 r. jest szczególnie trudny do

[11] Wg: Ph. Contamine, *La guerre au moyen age,* Paris 1980, s. 387, przypis 4.

rozwiązania. Przekazy źródłowe, które można by wykorzystać jako podstawę obliczeń, są w przewadze fragmentaryczne i niepewne, zwłaszcza jeśli chodzi o stronę polsko-litewską. Pomijając fantazje średniowiecznych kronikarzy, należy stwierdzić, że nowsze oceny przedstawicieli nauki historycznej wahały się od wielu dziesiątków tysięcy do zaledwie 11 tysięcy w szeregach Krzyżaków i 16,5 tysiąca pod rozkazami króla Władysława. Nie wdając się w długie i skomplikowane kalkulacje stwierdźmy, że na podstawie zachowanych, niekompletnych, ale stosunkowo miarodajnych informacji źródłowych, można określić siły Zakonu uczestniczące w bitwie grunwaldzkiej na około 15 tysięcy rycerskiej jazdy, wliczając „gości" i zaciężnych. Właściwych krzyżackich braci-rycerzy, stanowiących kadrę dowódczą całej armii, mogło być pod Grunwaldem około 250 spośród około 570 czynnych w tym czasie na terenie całego pruskiego państwa Zakonu.

Dla strony polsko-litewskiej podstawy kalkulacji są bardziej wątpliwe. W granicach prawdopodobieństwa można jednak przyjąć, że na Polach Grunwaldu Koronę reprezentowało około 20 tysięcy, a Litwę około 10 tysięcy konnych wojowników. Wynika stąd, że wojska Unii Jagiellońskiej miały znaczną przewagę liczebną nad przeciwnikiem krzyżackim. Należy o tym pamiętać oceniając przebieg wojennych wydarzeń.

Obydwu armiom towarzyszyła służba taborowa w liczbie na pewno dość znacznej, choć trudnej do nawet przybliżonego określenia. Służby tej nie zaliczano do właściwego wojska, ale w niektórych okolicznościach mogła ona czynnie uczestniczyć w działaniach bojowych (walki oblężnicze, obrona taboru).

PIERWSZE WALKI (KURZĘTNIK-DĄBRÓWNO)

Po przebyciu Wisły i pomyślnym ukończeniu koncentracji, w dniu 3 lipca armia jagiellońska wyruszyła ku granicom państwa zakonnego. Maszerowano przez tereny księstwa płockiego, którego władca, Siemowit IV, zajmował wobec konfliktu polsko-krzyżackiego postawę dosyć dwuznaczną. Ten ambitny przedstawiciel dynastii piastowskiej konkurował swego czasu do ręki królowej Jadwigi, a tym samym do polskiego tronu, przegrał tę konkurencję z Jagiełłą i choć ożeniony był następnie z Aleksandrą, rodzoną siostrą króla Władysława, nie darzył sympatią swego koronowanego szwagra i seniora. Podtrzymywał przyjacielskie stosunki z Malborkiem, zastawił Krzyżakom Zawkrze, czyli część swego księstwa położoną wokół Szreńska na lewym brzegu rzeki Wkry. W roku 1410 wypełnił wprawdzie obowiązki lennika i wyprawił do polskiego obozu dwie chorągwie pod wodzą swego syna, również Siemowita, sam jednak, w przeciwieństwie do księcia Janusza, władającego Mazowszem czersko-warszawskim, na wszelki wypadek pozostał w domu. W tej sytuacji, gdy sprzymierzeni zbliżyli się do granic Zawkrza, król polecił rozpuścić po ziemi zawkrzeńskiej zagony, aby przysporzyć strat i Krzyżakom, i niepewnemu lennikowi. Jak zwykle bywa w podobnych wypadkach, wysoką cenę zapłaciła przede wszystkim rdzennie polska ludność najechanych obszarów.

Zagarniętych jeńców wypuszczono dopiero w wyniku ostrej interwencji koronnego rycerstwa i na wyraźne polecenie Jagiełły. Długosz, dbały o opinię swoich rodaków twierdzi, że łupieskich ekscesów dopuścili się samowolnie Litwini i Tatarzy, ale bardziej szczery i doskonale poinformowany autor *Kroniki konfliktu* stwierdza wręcz, że Zawkrze spustoszono na *rozkaz* króla, nic nie wspominając o Litwinach i Tatrach.

^Jipca^ pod wsią, Jeżewo, do obozu królewskiego doszły wiadomości o pomyślnej potyczce, jaką stoczył JjnuszBrzozogłowy, dzielny dowódca załogi bydgoskiej, z krzyżackązałog^- Swiecia. Jednocześnie pojawili się przed królem Scibor ze Ściborzyc, Mikołaj de Gara i Krzysztof von Gersdorf, którzy jako reprezentanci Zygmunta Luksemburskiego przebywali wciąż przy boku wielkiego mistrza. Przedstawili raz jeszcze Jagielle propozycję wstrzymania działań wojennych i przyjęcia węgierskiego pośrednictwa w pokojowym rozstrzygnięciu konfliktu. Król nie odrzucał w zasadzie takiej ewentualności, ale postawił warunki twarde: zwrot ziemi dobrzyńskiej, rezygnacja ze Żmudzi, wynagrodzenie za szkody wyrządzone najazdem z roku poprzedniego. Można przyjąć, że Jagiełło, który nie na próżno przecież uruchomił całą ogromną machinę wojenną obu swych państw, wbrew głoszonym pokojowym deklaracjom, nie miał zamiaru zrezygnować ze zbrojnych rozstrzygnięć. Liczył na nieustępliwość „panów pruskich" i z góry spodziewał się, że nie zaakceptują oni polskich propozycji. Zatrzymał przy tym posłów węgierskich przy swej osobie, nie chcąc, aby za ich pośrednictwem Krzyżacy zbyt wcześnie dowiedzieli się o kierunku marszu obranym ostatecznie przez armię sprzymierzonych.

Nie miał natomiast król Władysław zamiaru ukrywać przed przedstawicielami Luksemburga potęgi i liczebności swej armii. W ich obecności 6 lipca Witold przeprowadził ostateczną organizację i przegląd sił Wielkiego Księstwa, a całość wojsk postawił w gotowości bojowej specjalnie zarządzony próbny alarm. Dopiero po tych ważnych wydarzeniach odprawiono z obozu węgierskich pełnomocników, którzy na-

tychmiast_udali się do Torunia, aby przyłączyć się do przebywającego tam wielkiego mistrza i powiadomić go o stanowisku strony polsko-litewskiej. Odpowiedź Ulryka von Jungingen, odnotowana w *Kronice konfliktu,* była znamienna i jednoznaczna. „Król polski - miał oświadczyć wojowniczy zwierzchnik Zakonu - życzy sobie pokoju, którego żadną miarą mieć nie może, ponieważ w naszych oczach wniósł ogień w nasze ziemie i okazał wobec nas pychę, jakiej nasz Zakon nigdy jeszcze i od nikogo nie doznał [...] Niechaj nie wyjdzie bezkarnie z granic naszych ziem i nie ujdzie naszym dłoniom. Zwalibyśmy się bowiem kobietami, nie mężami, gdybyśmy nie chcieli odnieść nad naszymi wrogami zwycięstwa, które samo się nam nastręcza" '.

W poniedziałek 7 lipca sprzymierzeni osiągnęli miejscowość Bądzyń, ujawniając tym samym ostatecznie, że nie mają zamianTpodejmować próby bezpośredniej rewindykacji ziemi dobrzyńskiej, lecz że kierują się wprost w głąb rdzennego terytorium pruskiego państwa Zakonu. Pod Bądzyniem zatrzymano się na dwa dni, wykorzystane zapewne dla podciągnięcia podążających za wojskiem taborów, a także dla zaostrzenia dyscypliny rozluźnionej przez łupieskie wypady na teren Zawkrza. Eodięto marsz 9 lipca i w tymże dniu wkroczono wreszcie do Prus. Według lakonicznych słów *Kroniki konfliktu* król „wspaniale i potężnie rozwinął swoje chorągwie i znaki i polecił im okazać się na pewnym polu [...] ze wszech stron otoczonym przez lasy i gaje"[2]. Bardziej wymowny Długosz opowiada, że po przebyciu pasma pogranicznej puszczy wojska polsko-litewskie stanęły na obszernej, otwartej równinie. Podniesiono wówczas po raz pierwszy wszystkie chorągwiane znaki, a wśród nich „wielką chorągiew, na której był pięknie wyhaftowany biały orzeł z rozpostartymi skrzydłami", i uroczyście odśpiewano pieśń ojczystą *Bogurodzicę*[3]. Wieczorem osiągnięto rejon Lidzbarka Welskiego i rozłożono

Kronika konfliktu, s. 17.
Kronika konfliktu, s. 18.
[3] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 21-22.

się obozem pod tym miasteczkiem od razu złupionym i spalonym przez sprzymierzonych. Łupieżcami według Długosza mieli być znów Litwini wraz z Tatarami i tym razem należy chyba dać wiarę słowom znakomitego dziejopisa. Przytacza on bowiem znamienny epizod o dwóch litewskich wojownikach, których za zrabowanie i zbezczeszczenie kościoła w Lidzbarku skazano na śmierć i którzy „wypełniając nakaz księcia Aleksandra (Witolda) musieli się sami powiesić"[4]. Z koniecznością dalszego zaostrzenia dyscypliny można zapewne łączyć powierzenie w tymże dniu obowiązków oboźnego całej armii Zyndramowi z Maszkowic, wyręczającemu kasztelana krakowskiego Krystyna z Ostrowa w dowodzeniu „wielką" chorągwią ziemi krakowskiej.

Nazajutrz, 10 lipca, sprzymierzeni opuścili obóz pod Lidzbarkiem, pozostawiając w nim być może tabor, a przynajmniej jego część, i pomaszerowali wzdłuż rzeki Wel, kierując się ku północnemu zachodowi, ku przeprawom przez górną Drwęcę. Wyruszono zapewne przed świtem, bo rankiem, „kiedy jeszcze rosa nie opadła"[5], wojska polsko-litewskie przebywszy dwie mile zatrzymały się nad jeziorem Rubkowo, na przedpolu zamku i miasteczka Kurzętnik, strzegących ważnego i dogodnego brodu (a może i mostu?) przez Drwęcęu Z obozu sprzymierzonych wyszedł polski podjazd mający sprawdzić, co dzieje się pod Kurzętnikiem. Osiągnąwszy brzeg Drwęcy, podjazd natknął się na pojących w rzece konie pachołków z wojska zakonnego. Okazało się, że Krzyżacy ubiegli armię królewską i obsadzili przeprawę.

Dowództwo krzyżackie nie spodziewało się jednak tak szybkiego nadejścia nieprzyjaciela i pojawienie się polskiego podjazdu zaskoczyło krzyżackich koniuchów. Zagarnąwszy 50 nieprzyjacielskich rumaków, podjazd zawrócił do własnego obozu, wywołując tam zresztą w pierwszej chwili fałszywy alarm. Alarm okazał się zbyteczny, ale nie zmieniło to sytuacji, w jakiej znalazła się armia sprzymierzonych. Okazało

[4] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 22-23.
[5] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 23.

się, że chcąc przebyć Drwęcę i kontynuować marsz ku najżywotniejszym ośrodkom krzyżackiego państwa, trzeba będzie stoczyć pod Kurzętnikiem walną bitwę na przeprawie, w trudnych warunkach, w których wykorzystanie własnej przewagi liczebnej może okazać się zupełnie nierealne. Jagiełło musiał przeżyć chwilę rozterki i chyba tym należy tłumaczyć fakt powołania właśnie w tym dniu przy boku króla rady, która mogła podzielić choć w części jego odpowiedzialność i ułatwić podjęcie decyzji o dalszym biegu działań wojennych. W składzie rady oprócz księcia Witolda znaleźli się wybitni przedstawiciele skupionej wokół króla elity dostojników i możnowładców koronnych, reprezentujący wysokie kwalifikacje polityczne i militarne: kasztelan krakowski Krystyn z Ostrowa, wojewoda krakowski Jan z Tarnowa, wojewoda poznański Sędziwój z „Osttoroga, wojewoda sandomierski Mikołaj z Michałowa, marszałek Królestwa Zbigniew z Brzezia, podkanclerzy Mikołaj Trąba i podkomorzy krakowski Piotr Szafraniec z Pieskowej Skały. Licząc się z ewentualnością zmiany kierunku działań wybrano nadto dwóch przewodników, którzy „pochodząc z Prus, znali tam dobrze wszystkie miejscowości, ścieżki i drogi". Korzystając z ich doświadczenia można było ustalić, „gdzie wojsko nazajutrz ma rozbić obóz, którędy następnego dnia, po zwinięciu obozu będzie można przejść najbezpieczniej krótszą, suchszą drogą, gdzie znajduje się dogodne miejsce wodopoju, gdzie wystarczająca ilość paszy i drzewa"[6].

Wydano przy tym rozkazy ostatecznie regulujące porządek marszu i wyruszania z obozu. Przednią straż całej armii miał prowadzić marszałek Królestwa pod powierzonym mu osobistym królewskim proporcem. Nikomu i pod żadnym pozorem nie wolno było go wyprzedzać. Zakazano dowolnego używania trąb sygnałowych. Prawo do wygrywania sygnałów pozostawiono jednemu tylko trębaczowi królewskiemu. „Na pierwszy dźwięk jego trąby przed świtem, rankiem lub

[6] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 24.

kiedykolwiek indziej wojsko wstawało i zbroiło się, na drugi odgłos trąby siodłano konie, na trzeci wojsko ruszało w drogę, za maszerującym na przedzie marszałkiem"[7]. Były to zarządzenia bardzo celowe i można się tylko dziwić, że wydano je dopiero na terytorium nieprzyjaciela, w tydzień po rozpoczęciu marszu ku granicy krzyżackich Prus.

Jednocześnie, nie poprzestając na wiadomościach przyniesionych przez podjazd, król wyprawił do obozu krzyżackiego parlamentariusza w osobie rycerza Piotra Korzboga. Oficjalnie miał on tam odszukać posłów węgierskich i raz jeszcze podjąć próbę pokojowego rozwiązania konfliktu. Faktycznie zadaniem jego było sprawdzenie sytuacji pod Kurzętnikiem i dostarczenie dowództwu sprzymierzonych niezbędnych przesłanek dla podjęcia najwłaściwszej decyzji. Rokowania pokojowe od razu spełzły na niczym, natomiast wywiadowcza misja Korzboga przyniosła efekt jednoznaczny: pod Kurzętnikiem stoi sam wielki mistrz na czele głównych sił Zakonu. Przeprawę przez Drwęcę obsadziła artyleria i strzelcy-kusznicy. Oba brzegi rzeki są umocnione solidnymi palisadami. Warunki terenowe czynią próbę forsowania przeprawy szczególnie ryzykowną.

Jak doszło do skupienia wojsk krzyżackich pod Kurzętnikiem, do zablokowania przepraw i do zagrodzenia tym samym wojskom jagiellońskim najdogodniejszej drogi wiodącej ku żywotnym ośrodkom państwa zakonnego?

Wiosną 1410 r. dowództwo krzyżackie sądziło, że główny wysiłek polski skupi się na kierunku pomorskim wzdłuż lewego brzegu Wisły. Liczono się też z wtargnięciem wojsk królewskich do ziemi dobrzyńskiej, zajętej przez Krzyżaków w roku poprzednim. Działań litewskich spodziewano się od strony Żmudzi i północno-wschodnich, nadniemeńskich kresów państwa zakonnego. Zgodnie z tymi prognozami Ulryk von Jungingen skupił większość swoich sił w rejonie Świecia,

[7] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 24.

gdzie zamykały one kierunek pomorski, mając jednocześnie możność szybkiej interwencji w ziemi dobrzyńskiej.

W drugiej połowie czerwca okazało się jednak, że rzeczywistość może nie odpowiadać przewidywaniom. Marsz sił Witolda wzdłuż Narwi i granicy krzyżackiej zmusił wielkiego mistrza do wydzielenia odrębnej grupy pod dowództwem wielkiego marszałka, który usadowiony w rejonie Ostródy miał przeciwdziałać wtargnięciu wojsk litewskich do Prus od południowego wschodu. Jednocześnie dowództwo krzyżackie zwróciło większą uwagę na linię Drwęcy, która stanowiła naturalną przeszkodę chroniącą ziemię chełmińską od inwazji nadchodzącej od strony ziemi dobrzyńskiej i płockiego Mazowsza. Ze znaczenia tej linii zdawano sobie sprawę także dlatego, że odgrywała ona ważną rolę w wojnach polsko-krzyżackich toczonych w czasach króla Władysława Łokietka. W końcu czerwca i w pierwszych dniach lipca Ulryk von Jungingen osobiście sprawdził sytuację nad Drwęcą. 2 lipca był w Kurzętniku, około 5 lipca odwiedził Iławę. W tym samym czasie, zapewne 3 lub 4 lipca, do wielkiego mistrza doszła wiadomość o niespodziewanej przeprawie przez Wisłę wojsk koronnych i o koncentracji wielkiej armii jagiellońskiej pod Czerwińskiem. Stało się jasne, że wojska sprzymierzonych działać będą łącznie i że działania te nie zwrócą się w kierunku gdańskiego Pomorza, a dalszy bieg spraw wyjaśnił, że inwazja na ziemię dobrzyńską również nie wchodzi w rachubę. Sprzymierzeni kierowali się ku górnej Drwęcy, zagrażając tym samym ziemi chełmińskiej, Pomezanii, a w dalszej kolejności stołecznemu Malborkowi.

Reakcja Ulryka była szybka i prawidłowa. W ciągu kilku dni przerzucono podstawowy trzon wojsk krzyżackich spod Świecia w rejon Kurzętnika, dokąd ściągnięto także grupę wielkiego marszałka. Na drugorzędnych kierunkach zostawiono stosunkowo nieliczne oddziały osłonowe. Pod Świeciem pozostał tamtejszy komtur Henryk von Plauen, borykając się ze strzegącym Bydgoszczy Januszem Brzozogłowym. Nowej

Marchii, zagrożonej przez wydzieloną z polskich sił grupę wojewody kaliskiego Macieja z Wąsoszy, bronił wójt zakonny Michał Kiichmeister. Granic od strony Litwy miały strzec załogi tamtejszych kresowych zamków. Sam Kurzętnik opatrzono już zawczasu, sprowadzając tu zapasy żywności i działa wysłane z zamku malborskiego. Ufortyfikowano przeprawy przez Drwęcę. Do 9 lipca ukończono te przygotowania, w samą porę, aby uprzedzić nadejście pod Kurzętnik wojsk polsko-litewskich. Brak ścisłej orientacji w położeniu przeciwnika sprawił, że nadejście to okazało się mimo wszystko częściowym zaskoczeniem dla strony krzyżackiej, która straciła konie niefrasobliwie wyprowadzone nad rzekę i zagarnięte tam przez polski podjazd. Co więcej, obcność wojsk Zakonu nad Drwęcą została tym samym ujawniona, a armia jagiellońska powstrzymana w zamierzonym marszu ku przeprawom.

W dowództwie sprzymierzonych po dokładnym rozeznaniu sytuacji zrezygnowano z ryzykownego forsowania bronionej przez Krzyżaków rzeki. Przy decydującym udziale samego króla postanowiono odskoczyć możliwie szybko i skrycie spod Kurzętnika w ogólnym kierunku wschodnim, a następnie znów zwrócić się ku północnemu zachodowi, aby po obejściu u źródeł kłopotliwej Drwęcy ponownie skierować marsz ku malborskiej stolicy Zakonu.

Przypomnijmy, że marsz ten miał w intencji dowództwa polsko-litewskiego sprowokować Krzyżaków do przyjęcia walnej bitwy w otwartym polu. Pod Kurzętnikiem można było stoczyć walną bitwę, ale nie w polu otwartym, tylko na trudnej przeprawie, umocnionej i obsadzonej przez wojska zakonne. Uchylenie się w tych warunkach od rozstrzygającej konfrontacji było jak najbardziej uzasadnione i w pełni zgodne z podstawowymi założeniami planu brzeskiego.

O świcie 11 lipca wojska królewskie rozpoczęły zaplanowany odskok. Maszerowano do Lidzbarka Welskiego, tą samą drogą, którą w dniu poprzednim przebyto w przeciwnym kierunku. Pod Lidzbarkiem połączono się z oczekującą tam

częścią taboru i już razem przesunięto się w kierunku wschodnim, w rejon Działdowa, które opanowano zapewne bez walki. Rozbito obóz pod Działdowem, we wsi Wysoka, pokonawszy w ciągu tego dnia w letnim lipcowym upale niemały dystans 42 km.

Odejście z przedpola Kurzętnika wojsk polsko-litewskich stanowiło zupełną niespodziankę dla wielkiego mistrza. Krzyżaccy zwiadowcy, wyprawieni na lewy brzeg Drwęcy, ocenili odwrót nieprzyjaciół jako ucieczkę, nie potrafili jednak określić kierunku obranego przez armię jagiellońską, która na trzy dni po prostu zniknęła z pola widzenia zakonnego dowództwa. W dowództwie tym, po początkowej euforii, przeważyła bardziej ostrożna ocena sytuacji. Ulryk von Jungingen postanowił porzucić bezwartościową już pozycję kurzętnicką i starać się o ponowne zagrodzenie drogi nieprzyjaciołom, gdyby okazało się, że nie mają oni zamiaru zrezygnować z marszu ku stolicy zakonnego państwa.

Wojska krzyżackie ruszyły zatem w górę Drwęcy i zapewne 12 lipca przeprawiły się na lewy brzeg tej rzeki po dwunastu mostach zbudowanych specjalnie w tym celu pod wójtowskim zamkiem w Bratianie. W następnym dniu (13 lipca) Krzyżacy osiągnęli rejon Lubawy i rozłożyli się tam obozem, czekając na dalszy rozwój wypadków.

W literaturze historycznej często napotkać można twierdzenie, że w trakcie operacji kurzętnickiej wojska polsko-litewskie znalazły się w wielkim niebezpieczeństwie. „Zaawanturowane" w kierunku przejść przez Drwęcę bez uprzedniego rozeznania sytuacji, musiały się zdobyć albo na niezwykle ryzykowne forsowanie bronionej i umocnionej przeprawy, albo na defilowanie w jednej kolumnie przed zajmującym mocną pozycję przeciwnikiem, ciągnąc ze sobą „potworne" tabory i narażając się w każdej chwili na krzyżackie natarcie, które mogło zaskoczyć sprzymierzonych w sytuacji jak najbardziej dla nich niedogodnej.

Tymczasem, rzecz to charakterystyczna, żadne ze źródeł współczesnych wypadkom nie dostrzega owego ryzyka

grożącego rzekomo armii jagiellońskiej w związku z wykonanym kontrmarszem. Mówi się tam tylko o ryzyku istotnie związanym z ewentualnym podjęciem decyzji o wymuszeniu siłą przeprawy przez Drwęcę. Jednakże - jak wiemy - decyzji takiej nie podjęto. Nie bez znaczenia jest też dokładne zapoznanie się z bardzo swoistym ukształtowaniem terenu w rejonie Kurzętnika, które musiało rzutować na taktyczną sytuację obu stron walczących. Przede wszystkim stwierdzić należy, że wbrew temu, co piszą niektórzy autorzy, i zamek, i miasteczko Kurzętnik leżą nie na prawym, lecz na lewym brzegu Drwęcy, a więc po tej stronie, z której nadciągały wojska polsko-litewskie. Wynika stąd, że Krzyżacy mogli wykorzystać i zamek, i miasteczko jako dogodny przyczółek ułatwiający obronę zablokowanej przeprawy. Główne siły Zakonu stały jednak niewątpliwie poza przeprawą, na prawym brzegu rzeki, za wzniesionymi nad nią lub może wprost w jej korycie drewnianymi zaporami. Dodatkową, a wcale niemałą przeszkodą dla wojsk usiłujących przełamać kurzętnicką barierę stanowiło ukształtowanie lewej krawędzi doliny Drwęcy, tej właśnie, do której zbliżała się armia sprzymierzonych. Krawędź ta wznosi się nad korytem rzecznym na znaczną wysokość, przekraczającą 50 m, jest stroma i przecięta kilkoma opadającymi ku rzece krótkimi i wąskimi wąwozami, stanowiącymi jedyne drogi dojścia do leżącej poniżej przeprawy. Wojska (konne!) forsujące w tym miejscu Drwęcę nie mogłyby więc rozwinąć się na szerszym froncie, lecz musiałyby debuszować z owych wąwozów kilkoma wąskimi kolumnami oddzielonymi jedna od drugiej. Natknięcie się w tych warunkach na zorganizowaną obronę przepraw, wykorzystującą przygotowane zawczasu umocnienia, groziło poważnym niepowodzeniem. Toteż nie dziwi, że dowództwo sprzymierzonych, uprzedzone przez dzwonek alarmowy, jakim był ów wypad polskiego podjazdu, który pierwszy dotarł do Drwęcy, zagarnął pojone w niej krzyżackie konie i stwierdził obecność nad rzeką dużych sil Zakonu, natychmiast wstrzymało marsz ku przeprawom i ostatecznie zdecydowało się na przeprowadzenie manewru obejścia, zapoczątkowanego głębokim i szybkim odskokiem.

Czy manewr ten istotnie był niebezpieczny? Czy armia Zakonu rzeczywiście mogła przejść do natarcia, przychwycić sprzymierzonych „in flagranti" i zmusić do stoczenia bitwy, jak to wyobraża sobie część zainteresowanych badaczy?

Pozycja zajęta przez wojska „panów pruskich" pod Kurzętnikiem była na pewno bardzo silna i stwarzała dogodne warunki do stoczenia bitwy obronnej. Jednakże te same warunki stałyby się poważną przeszkodą dla Krzyżaków podejmujących działania zaczepne. Musieliby oni wówczas wydostać się spoza własnych fortyfikacji i z ciasnego przedmościa, następnie wspiąć się na wysoką krawędź dolinną kilkoma odrębnymi kolumnami, wykorzystującymi rozcinające tę krawędź wąwozy, a wszystko po to, aby mając tuż za plecami rzekę i trudną przeprawę zaatakować w otwartym polu przeciwnika silniejszego liczebnie i zachowującego pełną swobodę ruchów.

Wolno sądzić, że Ulryk von Jungingen zdawał sobie sprawę z tej sytuacji, dlatego właśnie nie podjął bezpośredniego pościgu za odchodzącą armią sprzymierzonych i na manewr odpowiedział manewrem, przebywając Drwęcę dopiero pod Bratianem, gdzie czuł się zabezpieczony od możliwego zaczepnego zwrotu wojsk polsko-litewskich.

Wojska te, zerwawszy kontakt z główną armią nieprzyjaciela, odpoczywały przez cały dzień 12 lipca w rejonie Działdowa. Aby zgodnie z przyjętym planem skierować się z tego rejonu ku źródłowemu obszarowi Drwęcy, położonemu na południowy zachód od Olsztynka, można było wybrać jedną z dwóch ważnych dróg. Jedna wiodła z Działdowa wprost ku północy i wyprowadzała na Olsztynek. Druga, odchylająca się nieco ku zachodowi, zmierzała do Dąbrówna, aby stąd zdążać dalej wprost ku Ostródzie, ewentualnie skręcić na północny wschód i przez Grunwald, Stębark połączyć się w Mielnie z drogą Działdowo - Olsztynek. Dowództwo sprzymierzonych

zdecydowało się zapewne na ostatni z tych wariantów. Wczesnym rankiem 13 lipca podjęto marsz, przy czym dla jego usprawnienia tabor wyruszył z obozu pierwszy, wyprzedzając o dwie godziny wymarsz wojsk. Świadczy to, że dowództwo polsko-litewskie czuło się całkowicie bezpieczne i nie liczyło się, zresztą zupełnie słusznie, z możliwością niespodziewanego napotkania znaczniejszych sił krzyżackich. Stawił się natomiast przed królem śląski rycerz Frycz z Reptki wysłany przez bawiących przy wielkim mistrzu posłów węgierskich i w imieniu swego pana, króla Zygmunta Luksemburskiego, wręczył Jagielle formalne wypowiedzenie wojny. Król Władysław słusznie uznał, że fakt ten, niewątpliwie niekorzystny, choć nie mający żadnego bezpośredniego znaczenia dla biegu wypadków w Prusach, mógłby wywrzeć wpływ na morale wojska i dlatego polecił zachować go na razie w tajemnicy.

Po uciążliwym, dwudziestopięciokilometrowym marszu, odbywanym w lipcowym upale, w godzinach przedwieczornych sprzymierzeni osiągnęli południowy skraj jeziora Wielka Dąbrowa. Aby kontynuować marsz ku północy, należało wkroczyć w wąski przesmyk pomiędzy jeziorami Wielką i Małą Dąbrową. Przesmyk ten zajmowało i tym samym zamykało warowne miasto Gilgenburg, czyli Dąbrówno.

Nie było to miasto wielkie. Posiadało jednak, niezależnie od wyjątkowo obronnego położenia, dobre fortyfikacje i dość silną załogę, dowodzoną przez zakonnych braci-rycerzy, którzy w czasach pokojowych sprawowali tu obowiązki gospodarcze i administracyjne. W niektórych opracowaniach twierdzi się, że Dąbrówno zostało zaatakowane przez wojska polsko-litewskie, ponieważ pozostawione na tyłach mogło zagrażać komunikacjom armii królewskiej z Mazowszem. Sąd ten jest niezbyt przekonujący, bo Dąbrówno można było swobodnie obejść, obierając w Działdowie drogę wiodącą wprost ku północy, a wiadomo przy tym, że w podobnych wypadkach sprzymierzeni omijali i pozostawiali za sobą twierdze znacznie poważniejsze od Dąbrówna (Brodnica!). Wypada

zatem przyjąć, że Dąbrówno zaatakowano i zdobyto, ponieważ stanowiło istotną przeszkodę na trasie marszu, którą dowództwo sprzymierzonych obrało dla osiągnięcia źródeł Drwęcy.

Szturm rozpoczęto wieczorem i po trzygodzinnej walce wojska jagiellońskie wtargnęły do miasta, które natychmiast podpalono. Obrońców częścią wycięto, częścią zagarnięto w niewolę, nie oszczędzając przy tym ludności cywilnej. Wzięto obfity łup, zwłaszcza w zapasach żywności, których widocznie dużo nagromadzono w Dąbrównie. Według Długosza ekscesów w nieszczęsnym mieście dopuścili się Litwini i Tatarzy, a sam szturm nastąpił wbrew woli króla. Autor *Kroniki konfliktu* o Litwinach i Tatarach milczy, natomiast stwierdza wprost, że Dąbrówno zdobyto na rozkaz Jagiełły. Zresztą i Długosz tłumaczy, iż zdobywcy miasta srożyli się „z nienawiści do Krzyżaków i z bólu z powodu spustoszenia przez wrogów ziemi dobrzyńskiej"[8], co wskazuje, że byli to Polacy, a nie Litwini lub Tatarzy, dla których wypadki w ziemi dobrzyńskiej nie miały żadnego znaczenia. I Długosz, i źródła krzyżackie twierdzą, że część mieszkańców Dąbrówna zginęła w płonącym kościele, jednakże technologiczna analiza cegieł dąbrowniańskiego kościoła, wykonana w ramach prowadzonych tam badań archeologicznych, nie wykazała śladów wtórnego przepalenia, co wskazywałoby, że kościół nie uległ trawiącemu miasto pożarowi.

Pożar ten zaważył jednak poważnie na dalszym przebiegu działań wojennych. Należy bowiem pamiętać, że Dąbrówno zajmowało (i nadal zajmuje) niemal całą, nie przekraczającą 300 m szerokość międzyjeziornego przesmyku. Aby przebyć ten przesmyk, należało przejść przez miasto, przez jego wąskie uliczki i dwie przeciwległe bramy. Przeprowadzenie tędy trzydziestotysięcznej konnej armii, wiodącej ze sobą ponadto tabor i liczne konie luźne, nawet w zwykłych warunkach byłoby problemem nie o wiele łatwiejszym od

Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 33.

przeprawy przez Wisłę pod Czerwińskiem. Spalenie Dąbrówna musiało zwielokrotnić trudności. Zabudowania miejskie, wzniesione przeważnie w konstrukcji szkieletowej („pruski mur"), płonęły niewątpliwie przez całą noc i w rannych godzinach dnia następnego w najlepszym razie dogasały. Wojsko musiałoby zatem przebijać się przez stosy świeżych jeszcze dymiących zgliszczy, przez zalegające na ulicach zwaliska gruzów. Można przypuszczać, że pożar Dąbrówna stanowił przykrą niespodziankę dla dowództwa sprzymierzonych i tym chyba należałoby tłumaczyć wspomniane przez Długosza zabiegi króla Władysława o powstrzymanie żywiołowego szturmu.

Oczekiwanie na wygaśnięcie zgliszcz i uprzątnięcie gruzu przedłużyłoby niebezpiecznie postój pod Dąbrównem. Zaalarmowana główna armia krzyżacka mogła nadbiec z północy i zablokować drogę przez wąski przesmyk międzyjeziorny, uniemożliwiając sprzymierzonym rozwinięcie ich sił i wykorzystanie liczebnej przewagi. Powtórzyłaby się tym samym sytuacja spod Kurzętnika.

Wydaje się, że dowództwo sprzymierzonych, wykorzystując poczynione doświadczenia, zareagowało właśnie tak, jak pod Kurzętnikiem. Postanowiono raz jeszcze porzucić obrany kierunek marszu i dokonać obejścia nieoczekiwanej przeszkody, aby zwracając się jak poprzednio ku wschodowi dołączyć do drogi wiodącej z Działdowa przez Mielno do Olsztynka. Należało w tym celu wykorzystać okrężny trakt prowadzący z Dąbrówna do Turowa i łączący się tam z drogą działdowską. Przez dzień 14 lipca wojsko pozostawało w obozie nad jeziorem Dąbrowa Wielka, nie opodal świeżych ruin i zgliszcz Dąbrówna. Wypoczywano po nużących marszach, po wieczornym szturmie i nocnym plądrowaniu płonącego miasteczka. Zapowiedziano gotowość marszową na wczesne godziny przed świtem następnego dnia, to jest 15 lipca 1410 r. Wymarsz opóźniał się jednak, bo noc przyniosła załamanie pogody. Nadeszła burza, połączona z rzęsistą ulewą i silnym wiatrem. Świt wstawał chmurny, wietrzny i deszczowy...

„WIELKIE POBICIE"

Tak oto powróciliśmy do początku naszego opowiadania, do chwili, w której król Władysław, rezygnując z odprawienia przed wymarszem zwyczajowego porannego nabożeństwa, wyruszył na czele swych wojsk z obozu nad jeziorem Dąbrowa Wielka. Maszerowano pomimo deszczu, który znów się rozpadał. Tabory niewątpliwie podążały traktem. Wojska w większości ciągnęły na przełaj po obu stronach traktu zadowolone, że deszcz przytłumił dokuczliwą kurzawę dającą się wszystkim we znaki w ciągu poprzednich upalnych dni. Na trasie marszu i w jej sąsiedztwie płonęły napotkane wsie: Leszcz, Jankowice, Gardyny, Turowo, Browina... Ciągnące wojska „podziwiały płomienie ogni buszujących po kraju, zdumiewające swą liczbą i rozmiarami" '.

Po przejściu mniej więcej dwóch mil, czyli około 15 km, wojska osiągnęły południowy kraniec niewielkiego jeziora Lubień. Trakt z Działdowa przez Mielno do Olsztynka, na który pod Turowem weszła armia polsko-litewska, biegł tutaj ponad wschodnią krawędzią tego jeziora. W tym czasie, a było to zapewne około godziny 8, zgodnie z przewidywaniami deszcz ustał, a spoza rozchodzących się chmur błysnęło poranne słońce. Chwilę rozpogodzenia uznano za dogodną dla

Kronika konfliktu, s. 20.

zarządzenia postoju, w czasie którego król Władysław mógłby wysłuchać owych codziennych mszy, z których odprawienia poprzednio zrezygnowano. Wojska zatrzymały się zatem wzdłuż osi marszu, królewski namiot kapliczny ustawiono „na wynioślejszym wzgórku zwróconym ku jezioru Lubień"[2], a więc zapewne nie opodal wsi Ulnowo, przy trakcie, na wysokiej wschodniej krawędzi wydłużonej jeziornej niecki.

W literaturze poświęconej bitwie pod Grunwaldem spotykamy także inne poglądy na temat trasy marszu obranej przez wojska polsko-litewskie, zwłaszcza na lokalizację polowej kaplicy królewskiej, a w związku z tym i rejonu, w którym armia sprzymierzonych zatrzymała się na poranny postój. Stosunkowo liczni autorzy, w tym także Stefan M. Kuczyński, sądzą, że po wyruszeniu spod Dąbrówna sprzymierzeni ciągnęli bocznymi drogami wyprowadzającymi przez wsie Leszcz, Osiekowo, Łogdowo, Ulnowo, ku zachodnim, a nie wschodnim brzegom jeziora Lubień, aby następnie w Stębarku osiągnąć trakt łączący Mielno z Forygnowem. Gdybyśmy chcieli zgodzić się z tym poglądem, musielibyśmy wyjaśnić, dlaczego Jagiełło, który od wkroczenia w granice Prus z całą konsekwencją wykorzystywał dla ruchów swych wojsk trakty o większym znaczeniu, w tym właśnie wypadku miał się zapuścić w labirynt polnych dróżek, częściowo wiodących przez tereny podmokłe i nawet dziś jeszcze nie zawsze w pełni przejezdnych. W dodatku, jeśli najbliższym celem, do którego zmierzano, był Olsztynek (tam właśnie skierowano się po wygranej bitwie!), to najprostszą i najdogodniejszą wiodącą do niego drogą był opisany poprzednio trakt z Działdowa przez Turowo i Mielno biegnący wzdłuż wschodniej krawędzi jeziora Lubień. Obieranie trasy przez Stębark-Mielno byłoby zbędnym nakładaniem drogi.

Niektórzy historycy, a w szczególności Sven Ekdahl, wybitny badacz szwedzki czynny w Niemczech, występują z inną

[2] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 36.

jeszcze koncepcją. Sądzą mianowicie, że wojska jagiellońskie poszły trasą wiodącą z Dąbrówna przez Sarnin ku Stębarkowi i w ogóle nie zbliżyły się do jeziora Lubień. Zwolennicy tej tezy nie liczą się jednak z warunkami, jakie powstały w dąbrówniańskim przesmyku po spaleniu miasta. Interpretują też swoiście świadectwo Długosza o miejscu ustawienia namiotu kaplicznego, sądząc, że stanął on na wzgórku nie nad jeziorem, lecz tylko w takim miejscu, z którego można było dojrzeć jezioro. Interpretację tę trudno jednak pogodzić z jednoznacznym brzmieniem łacińskiego tekstu Długosza. W dodatku nie bez znaczenia jest też bardzo swoisty charakter jeziora Lubień. Leży ono w głębokiej rynnie i ma brzegi w większości porośnięte lasem tak, iż jego zwierciadło widoczne jest tylko z bezpośredniej bliskości. Trzeba przy tym pamiętać, że Długosz opisując miejsce, w którym ustawiono namiot kapliczny, korzystał niewątpliwie z relacji bardzo miarodajnego informatora. Był nim rodzony stryj kronikarza, ksiądz Bartosz, pleban kłobucki, który celebrował pierwszą z dwóch mszy wysłuchanych przez króla Władysława rankiem 15 lipca. W tej sytuacji sądzimy, iż mamy prawo podtrzymać przedstawioną przez nas wersję wydarzeń: sprzymierzeni pomaszerowali spod Dąbrówna w kierunku na Mielno i Olsztynek, wzdłuż traktów wiodących przez Gardyny i Turowo, a zatrzymali się na postój nad jeziorem Lubień. Królewski namiot kapliczny stanął na wysokiej krawędzi, przy południowo-wschodnim krańcu tego jeziora, na wysokości wsi Ulnowo.

Ze względu na swoiste ukształtowanie terenu wojska biwakujące wzdłuż traktu nad jeziorem Lubień były wprawdzie dobrze ukryte przed ewentualną obserwacją nieprzyjaciela, ale zarazem miały bardzo ograniczone własne pole widzenia. Szczególnie przesłonięty był kierunek zachodni, gdzie rozciągał się cały labirynt wzgórków i dolinek, częściowo porosłych lasem. Dopiero z zachodniej krawędzi tych zalesień można było ogarnąć wzrokiem szerszą, otwartą przestrzeń,

ciągnącą się ku wsiom Łodwigowo, Stębark, Grunwald... Ku tej krawędzi skierowano zatem polskie podjazdy ubezpieczające marsz i postój całej armii.

Król szykował się już do wysłuchania mszy, gdy od ubezpieczeń poczęli nadbiegać kolejno wysyłani gońcy z wiadomościami o wojskach krzyżackich napływających stopniowo od północnego zachodu. Stało się jasne, że niebawem dojść może do bezpośredniego zetknięcia się obu głównych armii, a tym samym do owej bitwy w otwartym polu, której stoczenie było najważniejszym punktem strategicznych planów ustalonych przez dowództwo polsko-litewskie. Jagiełło trafnie ocenił sytuację i zareagował prawidłowo. Biwakującym wojskom ogłoszono alarm, a marszałek Królestwa Zbigniew z Brzezia na czele ,,czterech lub sześciu" chorągwi wyruszył z rozkazu króla przeciw nadciągającym forpocztom „panów pruskich". Można się domyślać, że jego zadaniem było przepędzenie krzyżackich zwiadowców i uchwycenie owej krawędzi zalesień na zachód od jeziora Lubień. Powstawał w ten sposób przesłaniający ekran zapewniający czas i miejsce niezbędne dla należytego rozwinięcia całej siły sprzymierzonych.

Jak doszło do pojawienia się armii zakonnej na polach Grunwaldu i Stębarka rankiem 15 lipca 1410 r. ? Zadecydował o tym cały splot okoliczności, po części - jak to nieraz bywa na wojnie - trudnych do wcześniejszego przewidzenia.

Przypomnijmy, że Ulryk von Jungingen, straciwszy z oczu wojska polsko-litewskie, przeprawił się pod Bratianem na lewy brzeg Drwęcy i 13 lipca osiągnął rejon Lubawy, daremnie starając się zdobyć jakieś bliższe wiadomości o ruchach nieprzyjaciela. Wiadomości nadeszły - jak się wydaje - nie wcześniej niż w ciągu dnia 14 lipca i były wstrząsające. Sprzymierzeni zdobyli Dąbrówno! Dokonali pogromu jego załogi i mieszkańców! Dowiedziano się o tym od nielicznych ocalonych z katastrofy uchodźców, którzy przeprawili się łodziami przez jedno z przyległych do Dąbrówna jezior, błąkali się po jego brzegach i tam, zapewne dopiero rankiem

14 lipca, natknęli się na krzyżackich zwiadowców. Z ich relacji wielki mistrz słusznie wywnioskował, że Jagiełło „postanowił nadal prowadzić swe wojska na Malbork"[3]. Podjął zatem decyzję ponownego zabiegnięcia drogi sprzymierzonym i stoczenia walnej bitwy. Na tę racjonalną decyzję wpłynęły w jakimś stopniu także czynniki emocjonalne, charakterystyczne dla mentalności krzyżackiej starszyzny. Oto na wieść o katastrofie Dąbrówna sam Ulryk i otaczający go dostojnicy Zakonu wpadli w pasję na myśl, „że spotkał ich taki los, iż oni, którzy kiedyś zdobyli ziemię pomorską, kujawską i dobrzyńską, zagarnęli tamtejsze zamki i poddali je sobie, spalili również ponad połowę Królestwa Polskiego, wskutek zmiany losów wojny, będą oglądali spustoszenie Prus, rzezie miast i oblężenie zamku Malborka"[4].

Chcąc zamknąć drogę do swej malborskiej stolicy stojącym pod Dąbrównem sprzymierzonym, Krzyżacy obozujący w rejonie Lubawy mieli dwie możliwości. Pierwsza z nich, to natychmiastowy wymarsz w kierunku Dąbrówna z zamiarem przychwycenia armii polsko-litewskiej w trakcie trudnego debuszowania z wąskiej cieśniny międzyjeziornej. Dowódcy zakonni doszli jednak zapewne do wniosku, że na realizację tego wariantu jest już za późno. Wybrali wariant drugi: forsowny marsz z rejonu Lubawy przez Marwałd i Frygnowo do Stębarka, aby tam stawić czoło wojskom jagiellońskim, które, jak przypuszczano, nadciągać tu będą przez Sarnin z kierunku Dąbrówna. Jak widać, Ulryk von Jungingen i jego doradcy trafnie odgadli pierwotny plan Jagiełły. Nie przewidzieli natomiast korekty tego planu, dzięki której armia sprzymierzonych wyruszyła spod spalonego i niemożliwego do przebycia Dąbrówna okrężną drogą przez Gardyny i Turowo ku Mielnu. Krzyżacy zwinęli zatem obóz i opuścili rejon Lubawy przed świtem, a więc zapewne nie później niż o 2 lub 3 godzinie nad ranem 15 lipca i maszerowali ostro, aby

[3] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 33.
[4] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 34.

nadrobić stracony czas. W rezultacie około 8 godziny tegoż dnia obie wogie sobie armie znalazły się uszykowane wzdłuż dwóch mniej więcej równoległych dróg: Krzyżacy pod Stębarkiem, frontem ku południowemu zachodowi; sprzymierzeni pod Ulnowem, frontem ku północy. Dzieliła ich przestrzeń 5-6 km, którą miano z czasem nazwać Polami Grunwaldu.

Niektórzy autorzy zainteresowani bitwą grunwaldzką, przeceniając skuteczność działań rozpoznawczych, prowadzonych przez obydwa wojska, sądzą, że do spotkania 15 lipca doszło dzięki podjętym po obu stronach planowym decyzjom, bez mała za obustronną milczącą zgodą. Wielki mistrz wiedząc, że „w okolicach Stębarku i Grunwaldu znajdują się tereny dogodne dla rozegrania wielkiej bitwy odporno-zaczepnej postanowił stanąć tam pierwszy [...]". Jagiełło, poiformowany o tym zawczasu przez swych przewodników, zdecydował się na przyjęcie ofiarowanej bitwy. Posunął się nawet tak daleko, że umyślnie opóźnił wymarsz spod Dąbrówna, „by dać czas Ulrykowi von Jungingen dojść na grunwaldzkie pole"[5]. Nie możemy jednak zgodzić się z tą koncepcją mającą niewiele wspólnego z realiami wojny. Zamiast zgodnego spotkania na z góry ustalonym polu bitwy, widzimy sytuację nie zamierzoną, przypadkową, choć stanowiącą logiczne następstwo decyzji wcześniej podjętych i konsekwentnie realizowanych przez dowództwa obu wojsk.

Do spotkania doszło dzięki prawidłowej pracy oddziałów ubezpieczających i rozpoznawczych operujących na bezpośrednim przedpolu i Krzyżaków, i sprzymierzonych. Wiemy już, dlaczego podjazdy polskie skierowano na zachód od Ulnowa, ku skrajom zalesień. Należy sądzić, że w tym samym czasie, choć z przeciwnego kierunku, zmierzały tu podjazdy z armii Zakonu. Wyprawiono je tam z dwóch zapewne przyczyn. Po pierwsze, wojska krzyżackie, zgrupowane pod Stębarkiem i przesuwające się w stronę Grunwaldu, nie dostrzegły, bo nie mogły dostrzec, żadnych oznak zapowiadających oczekiwane nadejście sprzymierzonych od strony Sarnina i Dąbrówna. Po wtóre, można przyjąć, iż uwagę mistrza Ulryka i jego doradców zwróciły dymy unoszące się znad osad płonących wzdłuż osi faktycznego marszu wojsk polsko-litewskich. W każdym razie oddziały rozpoznawcze nawiązały wzajemny kontakt i obie strony dowiedziały się o bliskiej obecności głównych sił nieprzyjaciela.

[5] Kuczyński, *Wielka Wojna, s.* 59-60.

W literaturze przedmiotu przyjęto, i chyba słusznie, że pojawienie się armii krzyżackiej w tym właśnie miejscu i w tym czasie było dla dowództwa polsko-litewskiego zaskoczeniem zneutralizowanym przez dobre pracą ubezpieczeń. Zaskoczenie dotyczyło jednak także Krzyżaków, którzy wypatrywali nadejścia sprzymierzonych od strony Sarnina i według słów ich własnego kronikarza „nieoczekiwanie natknęli się na wojska królewskie"[6] biwakujące nad jeziorem Lubień. Obaj naczelni dowódcy zdecydowali się na wykorzystanie powstałej sytuacji i na stoczenie walnej bitwy. Sytuacja ta sprzyjała przede wszystkim stronie polsko-litewskiej. Oto armia Zakonu, wymanewrowana ze swej mocnej pozycji kurzętnickiej, występowała przeciw przewadze sprzymierzonych w otwartym polu, nie chroniona ani przez fortyfikacje, ani przez poważniejsze przeszkody terenowe. Podstawowe założenie planu brzeskiego było tym samym osiągnięte.

Obszar, na którym miała rozegrać się bitwa, dzieli się na dwie wyraźnie odmienne części. Część północno-zachodnia, od strony Grunwaldu i Stębarka, choć pofałdowana, stanowi jednak dość wyrównaną, na ogół bezleśną płaszczyznę opadającą ku południowemu wschodowi. Część południowo-wschodnia, rozciągająca się aż do jeziora Lubień i przepływającej przez nie rzeczki Marózki, tworzy „niemal labirynt pagórków, dolinek i kotlin"[7]. W początku XV w. ów labirynt pokryty był zalesieniami, które choć rozpadały się na liczne kępy poprze-

[6] *Possilge,* s. 314-317.

O. Laskowski, *Grunwald,* Warszawa 1926, s. 131-132.

dzielane przez łączki i polany bezleśne, z daleka mogły się przedstawiać jak jednolity, zwarty kompleks lasów.

Obie części Pól Grunwaldu rozgranicza biegnąca ich środkiem niegłęboka, ale wyraźna dolina, znana jako Dolina Wielkiego Strumienia. Ciągnie się ona w ogólnym kierunku z południowego zachodu na północny wschód na przestrzeni około 3 km, od wsi Łodwigowo aż po Stębark. Dnem doliny, dziś niemal zupełnie wysuszonej, spływał jeszcze w XIX w. nikły strumyczek, uchodzący do rzeczki Marózki, poprzez bagniste obniżenia zalegające na wschód od Stębarka. Wschodnia krawędź Doliny Wielkiego Strumienia pokrywała się z zachodnim skrajem zalesień sięgających po jezioro Lubień, co podkreślało znaczenie istniejącej tu naturalnej rubieży.

Przeszkody wodne, mogące ograniczać ruchy wojsk, zwłaszcza konnych, istniały tylko na okrajach Pól Grunwaldu. Najważniejsze z nich to jezioro Lubień i rzeczka Marózka, głównie w swym dolnym, zabagnionym biegu na północ od jeziora. Większe znaczenie mogło też mieć rozległe pasmo moczarów ograniczające Pola od północnego zachodu i ciągnące się od Grunwaldu aż poza Stębark. Trudnych do przebycia przeszkód wodnych nie brakło natomiast w dalszym otoczeniu Pól Grunwaldu. Wśród nich należy zwrócić uwagę na zabagnione doliny strumieni płynących z północy do jezior Wielka i Mała Dąbrowa, możliwe do przebycia przede wszystkim wzdłuż traktu wiodącego ze Stębarka przez Grunwald do Sarnina i Dąbrówna, oraz jego podrzędnego odgałęzienia, które z Sarnina wyprowadzało na Elgnowo i dalej na Lubawę.

Spośród dróg i dróżek związanych z Polami Grunwaldu cztery miały istotne znaczenie. Pierwsza z nich, to właśnie ów trakt łączący Dąbrówno przez Sarnin i Grunwald ze Stębarkiem. Tam zbiegał się on z drugą, równie ważną drogą: Frygnowo - Stębark - Mielno, stanowiącą fragment szlaku komunikacyjnego wiążącego Lubawę z Olsztynkiem. Trzecia z ważnych dróg biegła z Dąbrówna wokół południowego skraju jeziora Wielka Dąbrowa i przez Gardyny - Turowo

łączyła się z czwartą, prowadzącą z Działdowa do Olsztynka, poprzez Turowo, Ulnowo i Mielno. Wzdłuż trzeciej i czwartej z wymienionych dróg maszerowali spod Dąbrówna sprzymierzeni, zrezygnowawszy z wykorzystania drogi przez Sarnin - Grunwald - Stębark. Drogą od Frygnowa ku Stębarkowi, a dalej w stronę Grunwaldu napływały wojska krzyżackie, nie wiedzące o tej rezygnacji i liczące na przegrodzenie marszu armii jagiellońskiej spodziewanej z kierunku Sarnina.

Przed rozpoczęciem bitwy obie strony musiały odpowiednio rozwinąć swe siły, to znaczy uszykować je po obu stronach Doliny Wielkiego Strumienia: Krzyżacy frontem na południowy wschód, sprzymierzeni ku północnemu zachodowi. Ten niezbędny manewr stwarzał niemałe trudności dla wojsk polsko-litewskich. W chwili ogłoszenia alarmu przeważająca ich część, zatrzymana na osi marszu, stała zapewne wzdłuż drogi na prawym brzegu jeziora Lubień i pasma wilgotnej łąki przedłużającej nieckę jeziorną ku południowi. Pod Ulnowem, tuż przy krańcu jeziora, prowadziło przez tę łąkę dobre przejście, łączące oba brzegi niecki, ale było to niewiele dla przeprawienia przynajmniej kilkunastu tysięcy jeźdźców. Nawet jeśli część wojska mogła przeprawiać się wprost przez łąkę, przerzut musiał zająć sporo czasu. W dodatku, aby osiągnąć prawą krawędź Doliny Wielkiego Strumienia, opanowaną - jak sądzimy - i strzeżoną przez chorągwie marszałka Zbigniewa, konne wojsko musiało przebyć w należytej sprawie ów „labirynt pagórków, dolinek i kotlin", wykorzystując poprzeplatane zalesieniami partie terenu bezleśnego. Wszystko to zajęło z pewnością sporo czasu, w ciągu którego, pomimo ochronnego ekranu stworzonego przez grupę marszałka, armia polsko-litewska znajdowała się w niewątpliwym taktycznym impasie.

Krzyżacy nie wykorzystali tego impasu, nad czym ubolewała później opinia Zakonu. „Gdyby z miejsca zaatakowali króla, mogliby zyskać chwałę i korzyść"[8], narzekał autor

Possilge, s. 314, 317.

Kontynuacji, a i nasz Długosz dziwił się tej powściągliwości krzyżackiego dowództwa. Nie można jednak zapominać, że „panowie pruscy", liczący pierwotnie na działania w kierunku Sarnina, również musieli dokonać czasochłonnej zmiany frontu, wprawdzie w warunkach znacznie łatwiejszych, bo w terenie otwartym i pozbawionym przeszkód wodnych. W dodatku podjęcie natychmiastowego uderzenia wszystkimi siłami na armię królewską, niewidoczną wśród gajów i lasów, które z daleka można było wziąć za jednolitą ścianę leśną, równało się działaniu na ślepo i w przekonaniu krzyżackiego dowództwa łączyło się ze zbyt poważnym ryzykiem.

Jagiełło dobrze zdawał sobie sprawę, że czas gra na jego korzyść i nie śpieszył się z rozpoczęciem bitwy. Po pierwszej mszy wysłuchał drugiej. Następnie podał wojskom wspólne zawołanie bojowe: Kraków! i Wilno!, oraz nakazał wszystkim wojownikom nałożyć na zbroje słomiane powrósła, aby w zamęcie bitewnym można było łatwo odróżnić swoich od nieprzyjaciela. Przywdział potem zbroję i podjechał ku przedniemu skrajowi swych wojsk, aby przyjrzeć się armii krzyżackiej. Dokonawszy tego zwiadu, przystąpił do pasowania „własną ręką" wielkiej liczby polskich rycerzy oczekujących na tę ceremonię. *Kronika konfliktu* twierdzi, że było ich aż ponad tysiąc, co jednak wydaje się znaczną przesadą. Następnie król, siedzący w siodle, odbył spowiedź przed podkanclerzym Królestwa, księdzem Mikołajem Trąbą, i wówczas dopiero zamienił pochodowego podjezdka, którego do tej pory dosiadał, na „wybranego spośród tysięcy" bojowego rumaka maści cisawej (dziś powiedzielibyśmy: „kasztanowatej") z białą gwiazdką na czole. Przez cały ten czas wojska polskie i litewskie stopniowo zajmowały wyznaczone stanowiska, a w obrębie Doliny Wielkiego Strumienia trwały utarczki harcowników reprezentujących obie walczące strony.

Szykowanie wojsk bliskie było ukończenia i król miał zamiar przywdziać hełm, gdy dano mu znać, że od armii krzyżackiej nadjeżdżają dwaj heroldowie. Wbrew rozpow-

szechnionej tradycji nie byli to właściwie heroldowie krzyżaccy. Zakon miał wprawdzie własnego herolda, który nosił charakterystyczną, urzędową nazwę „Preusseland" (czyli „Kraj Pruski"), ale w tym wypadku nie skorzystano z jego usług. Wyręczyli go reprezentanci dwóch krzyżackich sprzymierzeń£Ówj^ Zygmunta Luksemburskiego i szczecińskiego Vsiprvią Kazimierza. Pierwszy z heroldów nosił na szatach rTarne.pn orła w polu złotym, to znaczy herb „króla rzymskiego^jczyiLtylularnego króla Niemiec (Zygmunt ubiegał się właśnie o tę godność), drugi szczecińskiego czerwonego gryfa w polu białym. Oświadczyli, że występując z ramienia wielkiego mistrza i wielkiego marszałka Zakonu, mają przekazać królowi i księciu Witoldowi dwa miecze wraz z wyzwaniem do walnej-bilwy. Król natychmiast wezwał przez gońców Witolda f przywołał z powrotem do swej osoby podkanclerzego Mikołaja Trąbę, który odjechał już do obozu, gdzie miał przebywać w czasie bitwy wraz z pozostałym duchowieństwem towarzyszącym armii sprzymierzonych. Heroldowie przekazali miecze, wyjaśniając, że mają one służyć jako „wsparcie" i zachęta do walki. Zadeklarowali przy tym w imieniu swych mocodawców gotowość cofnięcia własnych wojsk, tak aby Polacy i Litwini nie musieli, jak dotychczas, kryć się tchórzliwie w gęstwinie lasu, lecz mogli śmiało wystąpić na otwarte pole.

Sam ceremoniał wyzwania do bitwy przez wręczenie miecza nie był bynajmniej czymś niezwykłym w rycerskim obyczaju średniowiecznej Europy. Jednakże niewątpliwa arogancja obydwóch heroldów i prowokacyjna treść ich wypowiedzi nadały całej sprawie piętno szczególne. Stworzyły wdzięczne role do działania dla polskiej propagandy, która natychmiast rozgłosiła cały epizod jako dobitny przykład krzyżackiej pychy, wołającej o pomstę do nieba. Trzeba tu przypomnieć, że pycha - „superbia", uchodziła w europejskim średniowieczu za najcięższy grzech, szczególnie drastyczny wówczas, gdy dopuszczali się go zakonnicy, winni przecież świecić przykładem chrześcijańskiej pokory.

Potępiająca interpretacja krzyżackiego gestu, utrwalona przez polskich polityków i propagandystów z lat Grunwaldu przyjęła się także w czasach późniejszych, nie wyłączając naszej współczesności, a same miecze stały się symbolem powielanym, używanym i nadużywanym przy różnych okazjach.

Jest przy tym godne uwagi, że oba oryginalne miecze spod Grunwaldu przechowywano przez kilka wieków z wielkim pietyzmem w skarbcu koronnym na Wawelu, jako szczególnie cenną pamiątkę przeszłości. Gdy w roku 1795, po upadku Powstania Kościuszkowskiego, Prusacy okupujący Kraków ograbili skarbiec, grunwaldzkie miecze, pozbawione bogatego wystroju, uszły ich uwagi. Przeniesione do puławskiej kolekcji księżnej Izabeli Czartoryskiej i ukryte po upadku Powstania Listopadowego, zostały w roku 1853 odnalezione przez policyjne władze rosyjskie, skonfiskowane (jako broń?!) i definitywnie zaprzepaszczone[9].

Król Władysław potraktował krzyżackie impertynencje z dużym opanowaniem. Oświadczył, że choć ma w swoim wojsku mieczów pod dostatkiem, jednak przyjmuje i te „w imię Boga [..,] dla uzyskania większej pomocy, opieki i obrony w swej słusznej sprawie"[10]. Nie dał się też sprowokować do przedwczesnego rozpoczęcia bitwy, choć Krzyżacy zgodnie z zapowiedzią „ustąpili pola", wycofując swych harcowników z Doliny Wielkiego Strumienia.

W chwili przybycia krzyżackich heroldów armia jagiellońska kończyła już zresztą formowanie szyku bitewnego, przy czym wydaje się, że Litwa, zajmująca prawe skrzydło całego ugrupowania, była gotowa do boju wcześniej niż wojska koronne, stające na skrzydle lewym. Jest to o tyle godne uwagi, że chorągwie litewskie, aby dojść na wyznaczone im stanowisko, musiały okrążyć pod Ulnowem południowy skraj

[9] Z. Żygulski jun., *Dzieje zbiorów puławskich, Świątynia Sybilli i Dom Gotycki,* „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie 1954", t. 2, s. 246-247.

[10] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 51.

jeziora Lubień i skierować się następnie ku północy, aby zrobić miejsce dla rozwinięcia chorągwi koronnych. Ten trudny manewr był możliwy do przeprowadzenia tylko przy wykorzystaniu przesłony, jaką stanowiła grupa marszałka Zbigniewa z Brzezia tocząca utarczki z rozpoznawczymi oddziałami Krzyżaków na rubieży utworzonej przez Dolinę Wielkiego Strumienia.

Po ostatecznym sprawieniu szyków front sprzymierzonych ciągnął się wzdłuż tej rubieży na przestrzeni około 3 km i był zapewne ograniczony przez pasma wilgotnych łąk rozciągające się na wschód od Łodwigowa i na wschód od Stębarka. Wojska stały w liniach kolumn chorągwianych uszykowanych w kilku rzutach. Liczba tych rzutów była niewątpliwie większa na skrzydle polskim, gdzie można było wykorzystać teren o głębokości około 3 km, niż na skrzydle litewskim, gdzie ta głębokość nie przekraczała 2 km. Odpowiadało to zresztą wzajemnym proporcjom liczebnym obu sprzymierzonych armii.

Uważna analiza informacji zawartych w źródłach pisanych pozwala nam ze znacznym stopniem prawdopodobieństwa określić miejsce, jakie w szyku bojowym sprzymierzonych zajmowały niektóre chorągwie. Możemy zatem przyjąć, że na lewym, wewnętrznym skrzydle wojsk litewskich stały trzy chorągwie smoleńskie, łączące w lewo z prawym, wewnętrznym skrzydłem wojsk koronnych, to znaczy z zaciężną czesko-morawską chorągwią św. Jerzego i z chorągwią przedniej straży, czyli „gończą". Pierwszą z nich wymienia Długosz pod numerem 4, drugą pod numerem 2 swego wykazu. Obie te jednostki wchodziły zapewne początkowo w skład osłonowej grupy „czterech lub sześciu" chorągwi dowodzonych przez marszałka Zbigniewa z Brzezia. W składzie tej grupy, a więc w sąsiedztwie jednostek uprzednio wymienionych, można się też domyślać własnej chorągwi marszałka opatrzonej w wykazie Długosza numerem 34.

Ze skrajnym prawym skrzydłem koronnym sąsiadował od lewego szereg ziemskich chorągwi z dzielnicy małopolsko-

-ruskiej, a więc „wielka" chorągiew krakowska (nr 1), sandomierska (nr 6), halicka (nr 20) oraz wieluńska (nr 13) należąca już właściwie do Wielkopolski. W ich pobliżu, ale może w dalszych rzutach, należałoby się dopatrywać chorągwi nadwornej (nr 3) oraz prywatnej chorągwi Dobiesława z Oleśnicy (nr 38).

O składzie lewego, zewnętrznego skrzydła wojsk koronnych brak pewniejszych informacji. Możemy się tylko domyślać, że przeważały tam chorągwie wielkopolskie, a w późniejszej fazie bitwy pojawiły się tu chorągwie zaciężne (nr 49 i 50), pierwotnie stojące zapewne w dalszych rzutach w głębi całego ugrupowania.

Aby sprowadzić te ustalenia do właściwych skromnych proporcji, wystarczy stwierdzić, że na 51 chorągwi polskich wymienionych przez Długosza potrafimy z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem zlokalizować zaledwie dziesięć, czyli niespełna piątą część całości.

Król Władysław z doborową, choć nieliczną eskortą stanął zapewne w pobliżu styku wojsk koronnych i litewskich, w miejscu zapewniającym możliwie rozległe pole obserwacji, a więc na pagórku, skąd mógł kierować całością działań, nie włączając się bezpośrednio w bitewne zmagania. Na trasę ewentualnego odwrotu (w stronę Działdowa?) wysłano rozstawne konie, aby król „zmieniając je uniknął dzięki nim niebezpieczeństwa w razie przewagi nieprzyjaciela". W ten sposób starano się zapewnić Jagielle należyte warunki dowodzenia, a zarazem odsunąć odeń wszelkie zagrożenie, uważając, że osoba monarchy warta jest tyle, „co 10 tysięcy rycerzy"".

Witold sprawujący bezpośrednio dowództwo nad wszystkimi siłami Wielkiego Księstwa Litewskiego znajdował się niewątpliwie wśród swoich wojsk, a więc na prawym skrzydle sprzymierzonych.

Tabory wojsk Unii Jagiellońskiej pozostawiono najprawdopodobniej u południowego krańca jeziora Lubień przy

[11] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 52.

trakcie wiodącym z Działdowa do Olsztynka. W obozach, oprócz licznej czeladzi, znaleźli się duchowni i pisarze, a wśród nich sam podkanclerzy Królestwa, ksiądz Mikołaj Trąba, który podążył tam po odprawie krzyżackich heroldów. Na wozach taborowych pozostawiono zapewne działa, niewątpliwie prowadzone przez sprzymierzonych. Widocznie przeznaczono je do użycia wyłącznie w wypadku walk oblężniczych i nie liczono się z możliwością posłużenia się nimi w otwartym polu.

Wojska krzyżackie, aby rozwinąć się do bitwy, manewrowały w warunkach mniej skomplikowanych, dlatego też stanęły w gotowości bojowej szybciej niż strona przeciwna. Ich front, uszykowany wzdłuż zachodniej krawędzi Doliny Wielkiego Strumienia, osiągał tę samą szerokość, co front sprzymierzonych, przy niewątpliwie mniejszej głębokości całego ugrupowania. Kawaleria „panów pruskich" wystąpiła jednak zapewne również w kilku rzutach (może dwóch?), uszykowana w linie kolumn chorągwianych. W odstępach pomiędzy chorągwiami pierwszej linii umieszczono działa, których użycie w bitwie polowej stanowiło bezsporną nowość w tej części Europy. Wbrew wielu dawniejszym autorom, nie widzimy w tym obrazie miejsca dla krzyżackiej piechoty, która wraz z artylerią miała rzekomo stanowić czołowy rzut wojsk Zakonu, a o której milczą wszystkie wiarygodne źródła informujące nas o bitwie grunwaldzkiej. Brak również wszelkich wzmianek (jeśli pominąć bardzo niepewną relację zawartą w tzw. *Kronice Bychowca,* powstałej dopiero w XVI w.) o „wilczych dołach" i innych przeszkodach, którymi Krzyżacy mieli umocnić i przesłonić swój front. Niezależnie od tego milczenia źródeł, należy pamiętać, że wykonanie prac fortyfikacyjnych wymagało znacznego czasu, a czasu tego armia krzyżacka, przybyła na Pola Grunwaldu dopiero rankiem 15 lipca i nieomal jednocześnie z armią polsko-litewską, po prostu nie miała.

Pozbawiona oparcia i w źródłach, i w rachubie czasu, ale uporczywie utrzymująca się legenda o krzyżackich pieszych

strzelcach, uszykowanych wraz z armatami przed własną konnicą i osłoniętych linią przygotowanych zawczasu umocnień, wiąże się zapewne z przypisywaniem stronie krzyżackiej zamiaru stoczenia bitwy „obronno-zaczepnej", to znaczy takiej, w której siły przeciwnika należało najpierw wyczerpać i osłabić przez odpowiednio przygotowaną własną obronę, a dopiero następnie przejść do zwycięskiego, rozstrzygającego ataku.

Prawdą jest, że model bitwy obronno-zaczepnej był niejednokrotnie stosowany w XIV-wiecznej Europie. Według tego modelu odnosili zwycięstwa Anglicy pod Crecy w roku 1346 i pod Maupertuis w roku 1356, a także Turcy pod Nikopolis w roku 1396, ale nie była to bynajmniej reguła obowiązująca powszechnie. Dowództwu krzyżackiemu przypisywano zamiar stoczenia bitwy obronno-zaczepnej na umocnionej pozycji pod Kurzętnikiem, ale z analizy tamtejszego terenu wynika, że mogło tu chodzić raczej o bitwę wyłącznie obronną. Chcąc widzieć w bitwie grunwaldzkiej następny z kolei przykład zastosowania obronno-zaczepnej taktyki, doszukiwano się tam, wbrew wymowie źródeł, rozwiązań, które mogłyby potwierdzić przyjęte z góry założenie. Jednakże nie liczono się z tym, że ani skład wojsk krzyżackich, ani nawet okoliczności, w których doszło do spotkania, nie sprzyjały stoczeniu bitwy według obronno-zaczepnego schematu.

Bardzo niewiele potrafimy powiedzieć o miejscu, jakie w ogólnym uszykowaniu armii „panów pruskich" zajmowały ich poszczególne chorągwie. Niektórzy autorzy sądzili, że krzyżacka chorągiew św. Jerzego, złożona z zagranicznych „gości", wystąpiła przeciw wojskom litewskim, co oznaczałoby, że wprowadzono ją do walki na lewym skrzydle Zakonu. Sąd ten okazał się oparty na nieporozumieniu. Po prostu w wyniku nie dość dokładnej interpretacji tekstu źródłowego pomylono tę chorągiew z jej imienniczką, zaciężną czesko-morawską chorągwią św. Jerzego pozostającą w polskiej służbie. Walczyła ona istotnie w związku ze skrzydłem litewskim, ale nie przeciw oddziałom Witolda, tylko wraz z nimi,

przeciw lewemu skrzydłu Krzyżaków. Możemy natomiast przyjąć, że obie chorągwie wielkiego mistrza: „większa" i „mniejsza", czyli „gończa", towarzyszyły Ulrykowi von Jungingen, który w przeciwieństwie do króla Władysława nie ograniczał się do kierowania całością swych wojsk, lecz brał bezpośredni udział w walce, stając osobiście na czele oddziałów idących do szarży.

Zagadnieniem bardzo istotnym dla odtworzenia przebiegu zmagań na Polach Grunwaldu jest lokalizacja krzyżackiego obozu. Pomijając poglądy dawniejszych autorów, po części zupełnie fantastyczne, dopatrywano się zazwyczaj tego obozu w rejonie wsi Grunwald albo przy drodze łączącej Grunwald ze Stębarkiem. Ostatnie badania, wykorzystujące oprócz źródeł pisanych także ocenę warunków terenowych i wyniki prac archeologicznych, wskazały, że obóz wojsk zakonnych znajdował się tam, gdzie z inicjatywy władz krzyżackich stanęła po bitwie kaplica, wzniesiona w intencji zbawienia dusz chrześcijan poległych na Polach Grunwaldu. Przez „chrześcijan" Krzyżacy rozumieli oczywiście tylko wojowników ze swych własnych szeregów. W bezpośrednim związku z fundamentami tej kaplicy, zachowanymi aż do naszych czasów, a zbadanymi przez archeologów w latach 1958-1960 i 1980-1982, odsłonięto kilka grobów masowych kryjących kostne szczątki ludzkie z wyraźnymi śladami bitewnych urazów. Z otoczenia kaplicy pochodzi też zdecydowana większość okazów średniowiecznego uzbrojenia odkrytych na Polach Grunwaldu, które zresztą w znaleziska tego rodzaju bynajmniej nie obfitują. To wyraźne nagromadzenie wokół kaplicy bezpośrednich śladów bitwy dobrze wiąże się z informacją *Kroniki konfliktu,* według której obóz krzyżacki stał się miejscem szczególnie krwawej i uporczywej walki, co spowodowało, że padło tu więcej poległych niż na całym pozostałym rozległym pobojowisku.

Około południa, mniej więcej trzy godziny po nawiązaniu pierwszego kontaktu przez oddziały rozpoznawcze, oba woj-

ska były w zasadzie gotowe do walnego starcia. Rozdzielała je niewielka szerokość Doliny Wielkiego Strumienia, nie przekraczająca lotu strzały, to znaczy około 200-300 m. Pośrodku tej „ziemi niczyjej" wznosiło się sześć wielkich dębów, na które powłazili gapie spośród krzyżackiej lub polskiej obozowej czeladzi żądni niezwykłych wrażeń, jakich musiał dostarczyć widok starcia tak wielkich mas doborowego rycerstwa.

W szeregach Unii zabrzmiały trąby, zapowiadające natarcie, wojsko koronne „zaśpiewało donośnym głosem ojczystą pieśń: *Bogurodzicę"*[12], a niebawem ruszyło do szarży, jako pierwsze, prawe skrzydło sprzymierzonych złożone z hufców litewskich wspartych od lewego przez kilka oddziałów koronnych, w tym przez zaciężną chorągiew św. Jerzego i chorągiew przedniej straży, czyli „gończą". Wyprzedzające działanie Litwy tłumaczono porywczością dowodzącego na tym skrzydle Witolda. Nie można jednak wykluczać, że głębiej stojące rzuty wojsk królewskich nie ukończyły jeszcze do tej chwili rozwinięcia, co pociągnęło za sobą pewną zwłokę w wystąpieniu całego lewego skrzydła armii jagiellońskiej. W literaturze historyczno-wojskowej zwrócono zresztą uwagę, że zwyczaj rozpoczynania działań od prawego skrzydła był dość rozpowszechniony w średniowiecznej Europie. Wojska sprzymierzonych mogły zatem po prostu zastosować się do tej pospolitej reguły. Niebawem zresztą weszły do akcji także chorągwie koronne, uderzając na prawe skrzydło nieprzyjaciela.

Krzyżacy dali dwukrotnie ognia ze swych bombard, nie wyrządzając jednak nikomu żadnej szkody, a na szarżę odpowiedzieli szarżą. Choć sprzyjało im ukształtowanie terenu, bo lewy, „krzyżacki", brzeg Doliny Wielkiego Strumienia górował nad prawym, „polsko-litewskim", nie potrafili wytrzymać impetu polskiego natarcia i zostali odrzuceni na bez mała staje (ok. 800 m) od linii swoich dział.

[12] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 53.

Po prawie godzinę trwającej uporczywej walce, toczonej na całym froncie, gdy obie strony poniosły już liczące się straty, na prawym, litewskim, skrzydle sprzymierzonych wystąpiły objawy kryzysu. Wojska Witolda, początkowo dzielnie stawiające czoło skierowanym przeciw nim wyborowym hufcom Krzyżaków, zostały zepchnięte do obrony i przymuszone do odwrotu, który zrazu powolny, począł stopniowo przemieniać się w żywiołową nie opanowaną ucieczkę. Ogarnęła ona przeważającą część litewskich chorągwi, zapewne najpierw te, które uszykowane na skrajnym, zewnętrznym, prawym skrzydle nie miały oparcia w chorągwiach koronnych. Witold, widząc rosnący popłoch, interweniował osobiście, „biczem i potężnym krzykiem"[13] powstrzymując pierzchające szeregi, ale wysiłki te przyniosły tylko ograniczone efekty. Znacznej części uchodzących nie udało mu się zawrócić. Niektórzy z nich oparli się dopiero na Litwie, dokąd dopadli z okrzykiem typowym dla uciekinierów wszechczasów: Wszystko stracone! Wszyscy zginęli! Ja jeden cudem ocalałem! Witold, zgnębiony poniesioną klęską, błagał Jagiełłę przez wysyłanych kolejno gońców o pomoc dla swych poturbowanych wojsk.

Porażka litewskiego skrzydła poważnie wstrząsnęła także tymi chorągwiami koronnymi, które od początku wspierały Litwinów. Długosz wyraźnie mówi o licznych Polakach pociągniętych w ucieczkę wojsk Witoldowych. Cała czesko-morawska zaciężną chorągiew św. Jerzego opuściła pole walki i znalazła się na głębokich tyłach, w sąsiedztwie obozu sprzymierzonych, a więc gdzieś u południowego krańca jeziora Lubień! Dostrzegł ją tam przebywający w obozie podkanclerzy Królestwa, ksiądz Mikołaj Trąba. W krótkich, ale dobitnych (zapewne odpowiednio „dobranych") słowach dał wyraz swoim poglądom na niezaszczytną postawę zaciężników i sprawił, że zawstydzeni, zawrócili do boju pragnąc męstwem okupić chwilową dezercję.

Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 54.

Zwycięskie chorągwie krzyżackiego lewego skrzydła, uważając, że bitwa jest już bez reszty wygrana, ruszyły w pościg, zagarniając jeńców i łupy, ale zarazem rozsypując bezładnie swe szyki i zrywając łączność z przeważającą częścią własnych wojsk. Tymczasem do zwycięstwa Zakonu było jeszcze daleko. Spędzenie z pola znacznej, zapewne większej, części oddziałów litewskich spowodowało niewątpliwie poważny kryzys po stronie sprzymierzonych, ale był to mimo wszystko kryzys o ograniczonym zasięgu. Przede wszystkim niektóre chorągwie Witoldowe dotrzymały pola i nie uległy panice. Były wśród nich trzy chorągwie smoleńskie, dowodzone bezpośrednio przez rodzonego brata Jagiełły, kniazia Semena-Lingwena Olgierdowicza. Dzielni Smoleńszczanie nie dali się oderwać od prawego skrzydła wojsk koronnych i choć ponieśli bardzo ciężkie straty (jedną z trzech chorągwi smoleńskich wybito niemalże do nogi!), zaryglowali częściowo wyłom powstały w linii polsko-litewskiej. Być może utrzymała swe stanowisko także od początku wspierająca Litwinów królewska chorągiew „gończa", która w późniejszych fazach wojny cieszyła się świetną reputacją, widocznie nie nadwerężoną na Polach Grunwaldu. Zwróciła się wreszcie ku zagrożonej flance „wielka" chorągiew krakowska, a obok niej sandomierska, halicka, wieluńska i „inne liczne"[14]. Osadziły one w miejscu tych rycerzy z armii Zakonu, którzy dość wcześnie porzucili pogoń za pierzchającą Litwą i choć obciążeni zdobyczą, włączali się stopniowo do walki przeciw prawej flance polskiego skrzydła sprzymierzonych.

Jednocześnie na głębokim zapleczu pierwotnej pozycji wojsk Wielkiego Księstwa sytuacja zmieniała się na niekorzyść Krzyżaków. Oto zapewne w wyniku energicznych interwencji Witolda część spędzonych z pola oddziałów litewskich zatrzymała się, zawróciła i wpadła na „zaawanturowaną" większość rozprzężonych w pościgu oddziałów krzyżackiego lewego skrzydła, zadając im ciężkie straty. Włączyły się tu do akcji zapewne także jednostki koronne wyciągnięte na rozkaz królewski z dalszych, rezerwowych rzutów.

[14] *Kronika konfliktu,* s. 26-27.

Wyłom zlikwidowano ostatecznie, ale nacisk „idących za ciosem" wojsk Zakonu nie ustawał, a ich szarże, prowadzone przez samego wielkiego mistrza Ulryka, dwu- lub trzykrotnie przebijały się przez linie polskich kolumn chorągwianych. Prawdopodobnie podczas jednej z tych szarż padł na ziemię wielki gonfanon z białym, ukoronowanym orłem na czerwonym polu, najwyższy znak całego wojska królewskiego, powierzony chorążemu krakowskiemu Marcinowi z Wrocimowic. Według średniowiecznych obyczajów zwinięcie chorągwi było sygnałem do odwrotu, więc zniknięcie z pola widzenia walczących naczelnego godła polskiego mogło pociągnąć za sobą nieobliczalne skutki. Krzyżacy, pewni ostatecznego zwycięstwa, poczęli już w bitewnym uniesieniu śpiewać swój hymn triumfalny *Crist ist entstandin (Chrystus zmartwychwstał).*

I znów triumf okazał się przedwczesny. Chorągiew Królestwa podniesiono (nie ma powodu, aby przypuszczać, że dostała się ona, choćby na chwilę, w ręce nieprzyjaciela) i wojska polskie poczęły w tej części pola bitwy stopniowo brać górę nad Krzyżakami. Jednocześnie wzrastał polski nacisk na prawe skrzydło zakonne w rejonie Łodwigowa. Biło się tu zapewne głównie rycerstwo z Wielkopolski, wsparte przez cudzoziemskich zaciężnych spod chorągwi nr 49 i 50. Być może tutaj też włączyła się ponownie do walki czesko-morawska chorągiew Św. Jerzego, zawrócona spod obozu przez podkanclerzego Mikołaja.

Przebieg wypadków związanych z porażką „ludzi Witoldowych" i z jej następstwami był i jest nadal przedmiotem licznych sporów. Starano się odpowiedzieć na pytania: czy ucieczka oddziałów litewskich była wymuszona i spontaniczna, czy może miała charakter zamierzonego i celowego manewru? czy zegnane z pola wojska Wielkiego Księstwa choć

w części powróciły do bitwy? jak przebiegał i jak się zakończył pościg podjęty przez Krzyżaków za pobitymi „Saracenami"?

Nie wszystkie szczegóły można wyjaśnić bez reszty. Wiele wskazuje, że odwrót litewskiego skrzydła, choć z początku mógł mieć charakter planowy, przerodził się w popłoch i ucieczkę większej części oddziałów dowodzonych przez księcia Witolda. Z drugiej strony nie ulega jednak wątpliwości, że znaczna część tych oddziałów potrafiła ochłonąć z poniesionej porażki, zadać klęskę rozproszonym w pościgu chorągwiom krzyżackim, powrócić do głównego ogniska bitwy i wziąć skuteczny udział w jej końcowych fazach. Świadczy o tym relacja zawarta w *Kronice konfliktu,* w której czytamy, że Krzyżacy, pewni już zwycięstwa nad Litwą, odbiegli w rozproszeniu od swych chorągwi i zaczęli z kolei uchodzić przed tymi, których poprzednio do ucieczki zmusili[15]. Znaczna część krzyżackiego rycerstwa została przy tym wybita lub wzięta do niewoli, tylko ocalała reszta powróciła na pole bitwy i włączyła się w walkę przeciw Polakom. Wymowne uwagi zawiera też niedawno odkryty list jakiegoś dowódcy wojsk zaciężnych w służbie Zakonu, adresowany do wielkiego mistrza i przestrzegający przed wdawaniem się na przyszłość w żywiołowy, nie kontrolowany pościg za nieprzyjacielem, który może pozorować ucieczkę, aby w ten sposób wciągnąć wojska Zakonu w pogoń, doprowadzić do rozerwania szyków i ostatecznie zadać im klęskę, „jak to miało miejsce w wielkiej bitwie", czyli w bitwie grunwaldzkiej[16].

Jakkolwiek dramatyczny byłby przebieg wypadków na prawym skrzydle sprzymierzonych, nie ulega wątpliwości, że po przełamaniu powstałego tam kryzysu szala zwycięstwa poczęła wyraźnie przechylać się na stronę wojsk polskich. Znużone długim bojem, wyczerpane fizycznie i nerwowo chorągwie krzyżackie zaczęły ustępować i cofać się w stronę

[15] *Kronika konfliktu,* s. 26.

[16] Wg: Sv. Ekdahl, *Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg,* „Zeitschrift fur Ostforschung" 1963, Jg 12, s. 11-19.

własnego obozu. Około godziny 15, czyli sześć godzin od pierwszych starć, a trzy godziny od rozpoczęcia walnych zmagań, wielki mistrz uznał, że sytuacja staje się krytyczna i podjął ostatnią próbę odwrócenia grożącej klęski. Ruszył do natarcia na czele hufca złożonego z 15 lub 16 chorągwi zdolnych jeszcze do walki.

Nie były to zapewne chorągwie całkiem świeże, dotychczas nie uczestniczące w boju. Trudno uwierzyć, aby Krzyżacy aż do tej pory zachowali w rezerwie nieomal trzecią część całej swojej siły. Należy zatem przyjąć, iż Ulryk von Jungingen sformował swój hufiec z jednostek, które brały już udział we wcześniejszych fazach bitwy, przejściowo wycofały się z niej, a teraz wypoczęte i zreorganizowane nadawały się do użycia w natarciu mogącym mieć rozstrzygające znaczenie. U boku wielkiego mistrza znalazła się większość dostojników Zakonu. Widocznie przyłączyli się oni do odwodowego hufca, prowadząc ze sobą to, co pozostało z chorągwi walczących dotąd pod ich bezpośrednim dowództwem. Warto przypomnieć, że szlak kolumnowo-klinowy, stosowany przez obie strony zmagające się na Polach Grunwaldu, stwarzał możliwości takiego manewrowania poszczególnymi jednostkami zaangażowanymi w toczoną bitwę.

Dawniejsi badacze dopatrywali się w składzie krzyżackiego odwodu chorągwi z ziemi chełmińskiej złożonych po części z rycerstwa polskiego pochodzenia, jednakże w relacjach źródeł brak dostatecznych podstaw dla takiego twierdzenia.

Ulryk, zebrawszy swój hufiec koło jakiegoś małego lasku, gdzieś na tyłach ogółu swych wojsk, wyruszył najpierw ku wschodowi, a następnie zawrócił łukiem w prawo, tak aby raz jeszcze zagrozić prawej flance wojsk królewskich toczących zwycięską walkę z większością sił krzyżackich. Zataczając ten łuk, odwód Zakonu znalazł się w pobliżu niewielkiej grupy jeźdźców towarzyszących rycerzowi okrytemu wspaniałą zbroją i siedzącemu na pięknym cisawym koniu. Był to sam król Władysław Jagiełło, podążający wraz z eskortą

w ślad za ruchem własnych wojsk, które w walce oddaliły się już dość znacznie od Doliny Wielkiego Strumienia i przesuwały stopniowo w stronę krzyżackiego obozu. Tak oto, wbrew wszelkim założeniom, najwyższy władca i naczelny wódz państw Unii nagle znalazł się w strefie bezpośredniego zagrożenia, w najbardziej w danej chwili newralgicznym punkcie toczonej bitwy.

Eskorta królewska nie zaniedbała koniecznych środków ostrożności. Zwinięto mały proporczyk z białym orłem, podnoszony przy osobie monarchy, a młody sekretarz królewski Zbigniew Oleśnicki, późniejszy potężny kardynał i biskup krakowski, skoczył po pomoc do chorągwi nadwornej, która znajdowała się w pobliżu i właśnie szykowała się do odparcia hufca wielkiego mistrza. Rycerze spod tej chorągwi przyjęli Oleśnickiego jak najgorzej, dowodząc, że gdyby połączyli się z eskortą Jagiełły, to tylko zwróciliby na nią uwagę nadbiegających Krzyżaków i spowodowali jeszcze większe zagrożenie osoby królewskiej.

Mieli słuszność. Prowadzący swój hufiec Ulryk von Jungingen nie zamierzał zużywać sił i czasu na utarczkę z trzymającym się na uboczu nielicznym oddziałkiem nieprzyjaciela. Wołając „Herum! Herum!" upomniał swoich, aby nadal wykonywali objazd wyprowadzający na skrzydło głównej masy polskiego rycerstwa. Wówczas jednak spod „większej" chorągwi wielkiego mistrza wyjechał zasłużony i od dawna bawiący w Prusach „gość" Zakonu, niemiecki rycerz z Łużyc, Dypold von Kockritz, i pochyliwszy kopię ruszył cwałem w stronę króla Władysława. Taki indywidualny akt brawury kolidował wprawdzie z ogólnie obowiązującą zasadą przestrzegania zwartości szyku, ale w wypadkach wyjątkowych był dopuszczany przez rycerski obyczaj średniowiecza. W ówczesnej niemczyźnie nosił nazwę „Stich ze rechten tjost". Kockritz nie wiedział zapewne, że atakuje króla. Jego uwagę przyciągnęła po prostu piękna zbroja i okazały koń Jagiełły. Sześćdziesięcioletni monarcha nie dał się wyręczyć żadnemu ze swych obrońców,

stawił czoło nadbiegającemu Niemcowi i celnie prowadząc kopię zranił go ciężko w twarz. Ogłuszonego ciosem i chwiejącego się w siodle Kockritza dobił i powalił na ziemię Zbigniew Oleśnicki, posłużywszy się maczugą zaimprowizowaną ze złamanego drzewca kopii. Późniejszy biskup nie mógł przewidzieć, że z powodu tego krwawego czynu będzie musiał w przyszłości ubiegać się o papieską dyspensę, aby uzyskać dostęp do sprawowania godności kościelnych.

Epizod z Kóckritzem, aczkolwiek dramatyczny i w konsekwencji szeroko spopularyzowany w nauce i tradycji, nie miał żadnego wpływu na dalszy tok bitwy. Jej rozstrzygnięcie narastało tam, gdzie polskie chorągwie gotowały się do odparcia krzyżackiego odwodu. Manewr przeprowadzony przez Ulryka był pomyślany śmiało, ale przebiegał nie dość szybko, aby uzyskać zaskoczenie, ważny warunek sukcesu. Był moment, w którym część polskiego rycerstwa, widząc potężny hufiec konnicy nadciągającej od prawego skrzydła, to jest od strony Stębarka, sądziła, że powracają na pole bitwy powstrzymani w ucieczce Litwini. Do powstania tego nieporozumienia przyczyniły się widoczne z dala lekkie włócznie litewskiego typu „sulice", pospolite w wojskach Zakonu. Do wyjaśnienia sytuacji przyczynił się rycerz Dobiesław z Oleśnicy, walczący na czele własnej chorągwi, który wybiegł naprzeciw domniemanych Litwinów, przekonał się, że to Krzyżacy i nawet wymienił ciosy kopii z wysokim dowódcą nieprzyjacielskim, w którym można dopatrywać się samego wielkiego mistrza.

Nie wszystkie zresztą polskie oddziały uległy złudzeniu. Z daleka rozpoznała Krzyżaków chorągiew nadworna, ta która nie chciała dołączyć się do królewskiej eskorty. Frontem ku nowemu nieprzyjacielowi obróciła się niebawem niezawodna chorągiew krakowska, a z nią zapewne inne chorągwie małopolskie, od początku bitwy walczące na szczególnie eksponowanym, prawym skrzydle wojsk koronnych. Wynik starcia krzyżackiego odwodu z tymi chorągwiami okazał się tragiczny dla „panów pruskich", bo „w pierwszym zderzeniu

padli mistrz, marszałek, komturzy całego Zakonu Krzyżackiego"[17]. Do takiego rozstrzygnięcia przyczyniło się zapewne wejście w tym czasie do akcji dalszej części polskich odwodów, zachowanych aż do tej pory, które zaatakowały lewą, odsłoniętą flankę hufca wielkiego mistrza. Całość walczących w polu wojsk krzyżackich znalazła się w matni, bo od zachodu, od strony Łodwigowa, trwał nacisk Wielkopolan wspieranych przez oddziały zaciężne.

I oto w tej właśnie chwili do walki włączyły się wojska Wielkiego Księstwa, tym razem rzeczywiście przybywające na pole bitwy. Była to ta ich część, która poprzednio zatrzymała się w ucieczce i wraz z podesłanymi posiłkami polskimi wyniszczyła rozproszone w pościgu oddziały krzyżackie. Teraz chorągwie litewskie, uderzając od strony Stębarka na głęboką lewą flankę i na tyły broniących się przed polską przewagą Krzyżaków, zamieniły ich sytuację z bardzo ciężkiej w zupełnie beznadziejną.

Po ostatecznym złamaniu i wyniszczeniu większości krzyżackiego rycerstwa, po hekatombie zakonnej starszyzny, dowództwo sprzymierzonych mogło już być pewne zupełnego zwycięstwa. Właściwa bitwa dobiegała końca. Należało rozpocząć pościg, a przede wszystkim zdobyć otoczony wozami krzyżackimi obóz, w którym schroniła się znaczna część niedobitków. Walka o obóz trwała krótko, ale była szczególnie krwawa. Obrońców wycięto lub zagarnięto w niewolę, a bogato wyposażone namioty i wozy taborowe splądrowano gruntownie i szybko, choć można wątpić, czy rację ma Długosz twierdzący, że zwycięzcy uporali się z tym w ciągu zaledwie kwadransa. Jagiełło, który zdjął już ciężki hełm i podjechał ku zdobytemu taborowi, kazał natychmiast rozbić wszystkie znalezione tam beczki z winem. Zapobiegł w ten sposób żywiołowej pijatyce, do której dojść mogło bardzo łatwo, bo plądrujący mieli przecież za sobą wielogodzinną

[17] *Kronika konfliktu,* s. 28.

ciężką walkę toczoną w lipcowym upale. Rozlane wino pociekło czerwoną strugą aż „na łąki Stębarka", przyczyniając się do narodzin legendy o rzekach krwi płynących na pobojowisku[18].

Zapewne jeszcze przed wzięciem obozu rozpoczął się pościg za tymi niedobitkami armii Zakonu, którzy szukali ratunku w ucieczce. Było ich wielu, bo jak to się zwykle dzieje w bitwach kawaleryjskich, także pod Grunwaldem polsko-litewski krąg, który zamknął się wokół chorągwi krzyżackich, nie mógł być szczelny. Król w pierwszej chwili zakazał pościgu, aby nie dopuścić do niebezpiecznego rozproszenia własnych wojsk, ale niebawem zakaz ten uchylił, widząc, że po stronie nieprzyjaciela ustał już wszelki zorganizowany opór.

Część uchodzących zdążała wprost ku północy, wykorzystując polną drogę wiodącą z Grunwaldu do Frygnowa, po której można było przebyć pasmo wilgotnych łąk ciągnące się od Grunwaldu ku Stębarkowi. Jednak główna fala ucieczki zwróciła się w kierunku zachodnim, wzdłuż traktu Grunwald - Sarnin, a następnie, przeważnie już polnymi drogami w ogólnym kierunku na Lubawę, Iławę, Susz i dalej do stołecznego Malborka. Ten właśnie kierunek pozostawał wolny aż do ostatnich chwil bitwy, a sam trakt, dobrze przejezdny, niejako automatycznie przyciągał zbiegów. Po drodze czekały jednak na nich groźne pułapki w postaci kilku niebezpiecznych ciaśnin utworzonych przez przeszkody wodne. Wydaje się, że najpoważniejszą z tych przeszkód okazał się staw młyński, spiętrzony na strudze spływającej z północy do jeziora Mała Dąbrowa, w miejscu określanym i wówczas, i dziś nazwą „Stare Miasto" („Aldenstadt").

Ucieczka krzyżackich rozbitków miała niewątpliwie charakter paniczny. Pierwsi uciekinierzy spod Grunwaldu dotarli do Malborka podobno już 16 lipca, co oznacza, że w ciągu jednej doby przebyli trasę równą około 100-120 km. Osiągnęli szybkość typową dla rozbitków ratujących się z ogólnego

[18] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 61.

pogromu. Wymowne są też zawarte w źródłach informacje o próbach desperackiego forsowania przez zbiegów przeszkód wodnych, gdzie w ścisku i tłoku grzęźli i tonęli. Porzucano nawet chorągwie, zatykając je w ziemię na trasie ucieczki. Dobitnego przykładu indywidualnego poddania się panicznym nastrojom dostarcza Werner von Tettingen, wielki szpitalnik i komtur Elbląga, jedyny spośród „filarów Zakonu" ocalały z grunwaldzkiej klęski. Wydostawszy się z bitewnego kotła, pognał wprost do swej elbląskiej komturii. Wypędzony stamtąd przez zbuntowanych mieszczan, którzy uznali zwierzchnictwo Jagiełły, schronił się w Malborku, gdzie bez protestu podporządkował się rządom organizującego obronę Henryka von Plauen, choć ten formalnie zajmował niższe odeń miejsce w zakonnej hierarchii.

Na karkach uciekających jechał pościg. Prowadzono go na przestrzeni nie mniejszej niż 4 mile (około 30 km), a przeciągnięto głęboko w noc, znacznie po zachodzie słońca, który w tym dniu przypadł na godzinę 19.51. Zapędzone w pogoni oddziały sprzymierzonych ściągały do własnego obozu w ciągu całej nocy, wiodąc licznych jeńców i obfite łupy, wśród których wyróżniały się zdobyte chorągwie. Sam król Władysław w liście do żony chwalił się, chyba nie bez przesady, że „własną osobą" ścigał pierzchających wrogów przez całe 2 mile. Zapewne zapędził się jednak rzeczywiście dość daleko, skoro z innego źródła dowiadujemy się, że na jego rozkaz zaniechano rzezi dościgniętej i grzęznącej w moczarach grupy uchodzących Krzyżaków. Aby wydać taki rozkaz w porę i ze skutkiem, monarcha musiał znajdować się w bezpośredniej bliskości dramatycznych zdarzeń.

Niektórzy badacze sądzą, że w pościgu brała udział głównie lekka jazda litewska, a zwłaszcza kontyngent tatarski. Pogląd ten wydaje się wątpliwy. Wojska Wielkiego Księstwa wraz z Tatarami uczestniczyły przecież w bitwie od samego początku. Doznały poważnego niepowodzenia, zostały w przeważnej części zmuszone do ucieczki. Powrót do bitwy chwalebnie

świadczy o ich męstwie, ale nie ulega wątpliwości, że po wielogodzinnych zmaganiach, przebiegających z tak zmiennym szczęściem, wojska te musiały być mocno wyczerpane i wykrwawione, a przede wszystkim dosiadały koni gruntownie zmęczonych, niezdolnych do nowego intensywnego wysiłku, jakiego wymagało wzięcie udziału w pogoni. Końmi wypoczętymi dysponowały natomiast te oddziały królewskie, które aż do ostatniej lub niemal ostatniej fazy grunwaldzkich zmagań pozostawały w odwodzie. One też zapewne odegrały główną rolę w pościgu.

Pościg był krwawy. Wprawdzie Długosz parokrotnie wspomina o humanitarnych rozkazach królewskich i o wielkoduszności zwycięzców, ale trudno z tym pogodzić jego własne słowa, gdy opowiada, że „droga na przestrzeni kilku mil była usłana trupami, ziemia nasiąknięta krwią poległych, a powietrze pełne głosów jęczących i konających". Ten srogi, ale chyba realistyczny obraz znajduje potwierdzenie w opisie zachowanym w jednym z polskich roczników, gdzie czytamy, że „polegli zalegali niby pnie ze wszystkich stron pobojowiska na przestrzeni czterech mil" [19].

Król powróciwszy z pościgu zatrzymał się na wzgórzu, może w sąsiedztwie zdobytego taboru Krzyżaków. Stamtąd obserwował dalszy bieg wypadków, składając dziękczynne modły za zwycięstwo i przyjmując co znaczniejszych jeńców. Dopiero gdy słońce skłoniło się ku zachodowi, a większość ścigających jeszcze nie wracała, zjechał ze wzgórza, opuścił pobojowisko i zatrzymał się nad niedalekim od pola bitwy jeziorem (zapewne było to jezioro Mielno), wyznaczając tu miejsce noclegu dla całej armii. Nad brzeg jeziora ściągnięto tabor sprzymierzonych, stojący dotąd nie opodal Ulnowa. Kontynuowano w ten sposób marsz po tej samej trasie, wiodącej z Działdowa do Olsztynka, na którą armia polsko-litewska weszła w rannych godzinach 15 lipca 1410 r.

[19] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 62; „Rocznik Świętokrzyski", „Monumenta Poloniae Historica", t. 3, s. 84.

W oczekiwaniu na przybycie taboru, zmęczony i zachrypnięty król, nie zdejmując jeszcze zbroi, spoczął na posłaniu zaimprowizowanym z naciętych jaworowych gałęzi.

Gdy nadeszły wozy i rozstawiono namioty, przygotowano pierwszy od rana posiłek dla rycerzy, którzy obciążeni jeńcami i łupem powoli napływali na nowe miejsce postoju. Kiedy noc zapadła, woźny Boguta ogłosił rozkaz królewski na dzień następny, nakazujący, aby całe wojsko zebrało się z rana przed namiotem monarchy dla wzięcia udziału w dziękczynnym nabożeństwie za odniesione zwycięstwo. Wszystkich jeńców i wszystkie zdobyte chorągwie należało przedstawić królowi lub wyznaczonym przez niego pełnomocnikom.

Po zmroku rozpadał się deszcz, pogarszając sytuację rannych pozostałych na pobojowisku. Mimo podjętych starań, nie zdołano zapewnić im dostatecznie wczesnej i skutecznej pomocy, co spowodowało, że wielu nie doczekało świtu. Deszcz i mrok nocy nie odstraszały natomiast obozowej czeladzi, która rozeszła się po polu bitwy w poszukiwaniu łupów, zgodnie z obyczajem epoki uznawanych za sprawiedliwe wynagrodzenie zwycięzców.

PO BITWIE

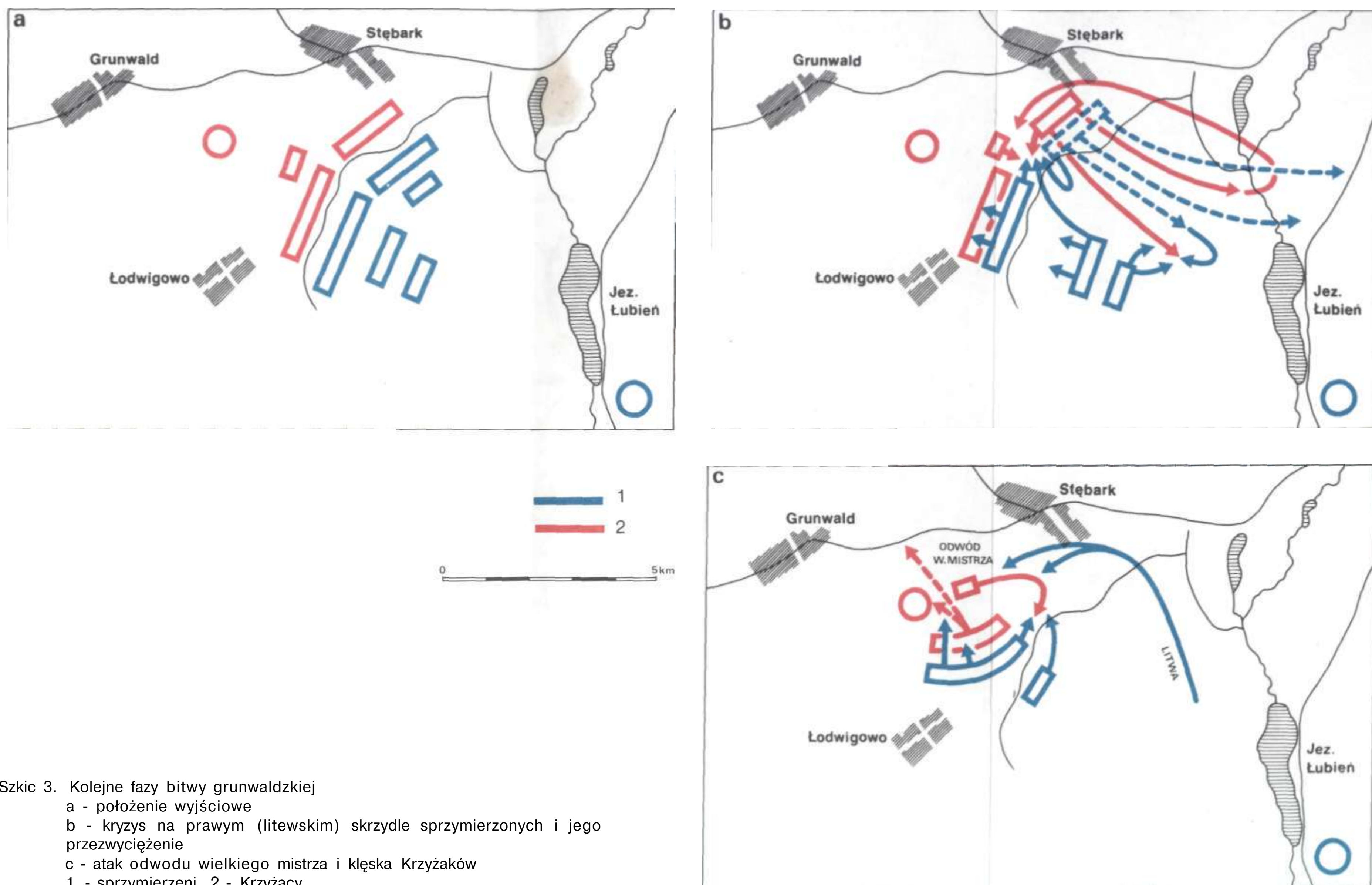
Nazajutrz, to jest 16 lipca, na rozkaz króla otoczono opieką, po trosze spóźnioną, pozostałych przy życiu rannych oraz odszukano na pobojowisku zwłoki najwybitniejszych dostojników Zakonu. Jeszcze poprzedniego wieczora, lub może w ciągu nocy, Jurga, giermek albo pachołek rycerza Mszczuja Łabędzia ze Skrzynna, zbierając łupy znalazł na poległym Krzyżaku cenny, złoty relikwiarz-pektorał i natychmiast oddał go swemu panu. Mszczuj prawdopodobnie domyślił się, kim mógł być właściciel relikwiarza, wobec czego okazał zdobycz królowi. Dla dokonania identyfikacji zwłok wysłano rankiem Stanisława z Bolumina, rycerza z ziemi chełmińskiej, który należał do dworu wielkiego mistrza, a w bitwie dostał się do polskiej niewoli. Ten stwierdził ponad wszelką wątpliwość, że poległym jest Ulryk von Jungingen, najwyższy zwierzchnik Zakonu. Z polecenia Jagiełły zwłoki wielkiego mistrza podniesiono z pobojowiska i odesłano do Malborka na wozie okrytym purpurą. Podobnie postąpiono z odnalezionymi zwłokami wielkiego komtura Kunona von Lichtenstein, marszałka Fryderyka von Wallenrode i kilku innych krzyżackich dowódców. Pozostałych wybitnych poległych rycerzy i z własnych i z nieprzyjacielskich szeregów złożono w _Stebąrku, w stojącym tam wówczas drewnianym kościele, na którego ślad, nie udało

się, niestety, dotychczas natrafić. Pospolitszych poległych z armii Zakonu grzebano wprost na pobojowisku. Niektóre z tych przypadkowych grobów w późniejszych latach otworzono, a wydobyte z nich szczątki kostne przeniesiono na poświęconą ziemię, do wnętrza lub w bezpośrednie pobliże kaplicy wzniesionej na polu bitwy z inicjatywy Krzyżaków.

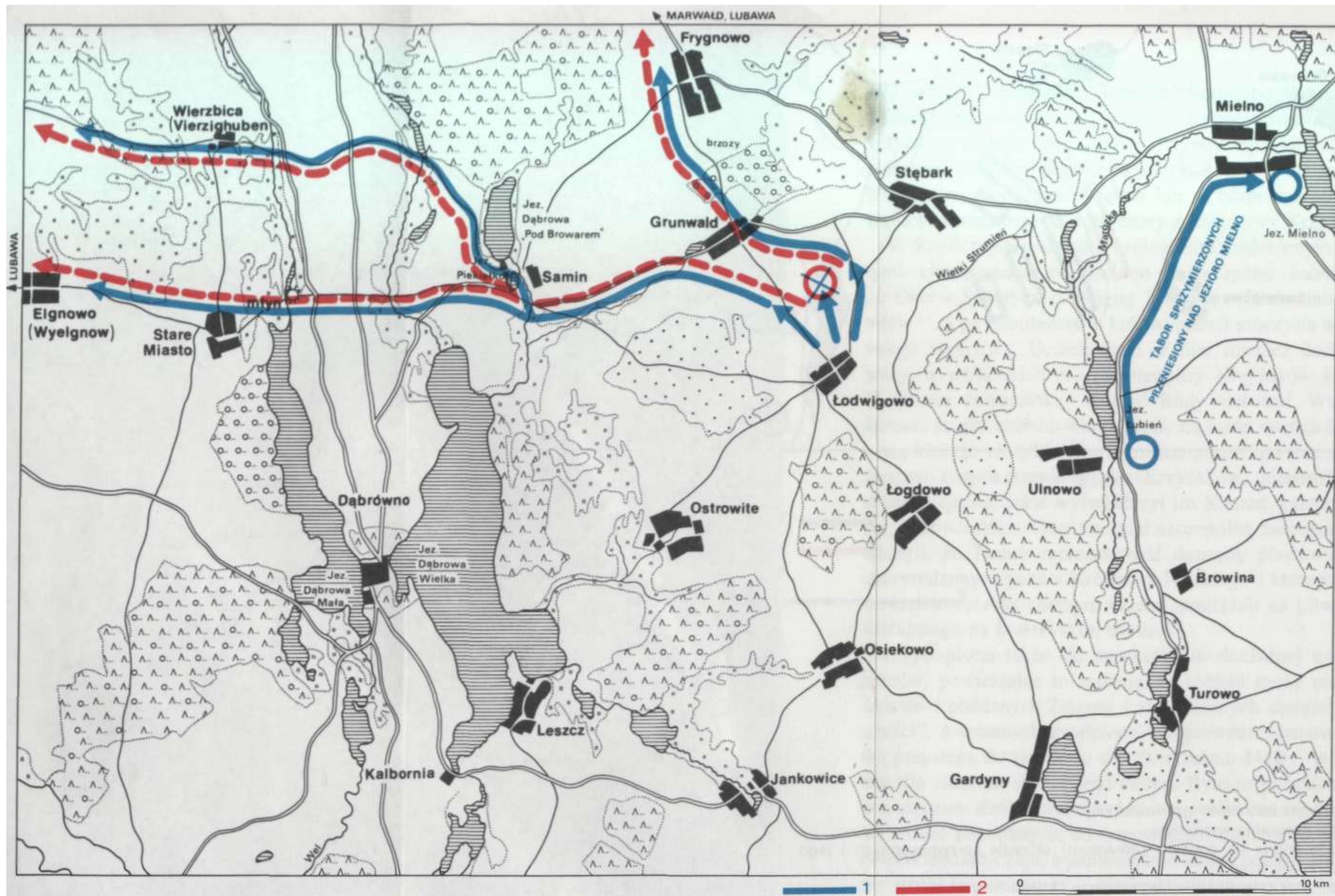
W kaplicznym namiocie królewskim ozdobionym zdobytymi chorągwiami odprawiono dziękczynne nabożeństwo „o Duchu Świętym, o Świętej Trójcy i o Rozesłaniu Apostołów" [1], a po nabożeństwie król wyprawił uroczystą ucztę dla swego rycerstwa. Uczestniczyli w niej również dostojniejsi jeńcy, a wśród nich obaj wspierający Krzyżaków książęta: Kazimierz szczeciński i Konrad Biały oleśnicki. Wtedy też Janusz, książę czersko-warszawski, na czele swoich Mazowszan, klęcząc złożył królowi solenne podziękowanie za zwycięstwo i upokorzenie pychy Krzyżaków, niepomnych na dobrodziejstwa, jakie wyświadczył im Konrad, przodek książąt mazowieckich. Gest ten miał szczególne znaczenie także dlatego, że Janusz reprezentował dynastię piastowską, ród „przyrodzonych panów Królestwa Polskiego", którego przedstawiciele niezbyt chętnym okiem spoglądali na Litwina zasiadającego na krakowskim tronie.

Przystąpiono także do sporządzenia dokładnej ewidencji jeńców, powierzając to zadanie aż sześciu naraz pisarzom. Spisano i poddanych Zakonu, i zagranicznych zaciężnych lub „gości", a spisanych zwolniono i odprawiono, zobowiązując ich przysięgą do zjawienia się 29 września 1410 r. w Krakowie dla złożenia stosownego okupu. Było to posunięcie bardzo zręczne. Król dawał dowód swej wielkodusznej łaskawości wobec pokonanych, co odpowiadało najlepszym wzorom rycerskiego obyczaju, a jednocześnie strona polska pozbywała się troski o strzeżenie i żywienie tłumu jeńców, idącego niewątpliwie w tysiące. Zatrzymano jednak w niewoli osoby

[1] *Kronika konfliktu,* s. 29.

Szkic 3. Kolejne fazy bitwy grunwaldzkiej
a - położenie wyjściowe
b - kryzys na prawym (litewskim) skrzydle sprzymierzonych i jego przezwyciężenie
c - atak odwodu wielkiego mistrza i klęska Krzyżaków
1 - sprzymierzeni, 2 - Krzyżacy

Szkic 4. Zakończenie bitwy grunwaldzkiej: zdobycie obozu krzyżackiego i pościg za rozbitkami z armii Zakonu
1 - sprzymierzeni, 2 - Krzyżacy

najwybitniejsze, a więc obu sprzymierzonych z Krzyżakami książąt, a także wyższych dowódców spośród cudzoziemskich „gości" i zaciężnych. Jednym z nich był Krzysztof von Gersdorf, który w dniach poprzedzających bitwę brał jako reprezentant króla węgierskiego udział w pertraktacjach pomiędzy Zakonem a sprzymierzonymi. Nie uwolniono też i poosadzano następnie po zamkach w głębi kraju wszystkich wziętych w niewolę krzyżackich braci-rycerzy.

Tegoż samego dnia kancelaria królewska zredagowała i rozesłała listy z wiadomościami o odniesionym zwycięstwie. Skierowano je do królowej Anny, do arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego, do poznańskiego biskupa Wojciecha Jastrzębca, do panów pozostawionych na straży zamku wawelskiego, do Rady miasta Krakowa i wreszcie, co bardzo znamienne, do krakowskiego Uniwersytetu. Świadczy to o pozycji, jaką w Jagiełłowym królestwie zajmowała świeżo powołana Akademia. Listy skierowane do Krakowa powierzono pokójowcowi królewskiemu Mikołajowi Morawcowi z Konaszówki, który zawiózł nadto do stolicy namacalny dowód zwycięstwa w postaci jednej ze zdobytych pod Grunwaldem krzyżackich chorągwi.

W Krakowie wiadomość o klęsce Zakonu przyjęto wybuchem entuzjazmu. „Całe miasto zabrzmiało nieprawdopodobną radością i weselem" - opowiada Długosz. „W kościołach śpiewano Bogu na chwałę, a przez całą noc miasto błyszczało światłami"[2]. Podobnie cieszono się w innych miastach i we wsiach Królestwa.

W Malborku reakcja była oczywiście z gruntu odmienna. W pierwszej chwili po prostu nie uwierzono przerażającym wieściom. Gdy jednak wieści te się potwierdziły, wśród pozostawionych w Malborku braci zakonnych wybuchła rozpacz i panika. „Rozbiegli się jak obłąkani po domach, salach i izbach i wiele dni i nocy spędzili na lamentach, smutkach

[2] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 72.

i skargach"[3]. Inaczej jednak zareagowali towarzysze obecnego w krzyżackiej stolicy węgierskiego dostojnika Ścibora ze Ściborzyc. Ten oddany sługa Zygmunta Luksemburskiego, będąc z pochodzenia Polakiem, dworzan swych dobierał w Polsce. Oni to właśnie, dowiedziawszy się o pogromie Zakonu, „zaczęli z wielkiej radości wznosić okrzyki". Ścibor słusznie uznawszy, że jest to postępowanie wysoce niedyplomatyczne, „nakazał, by ograniczyli radość do własnego grona. Zabronił im oficjalnych i publicznych oznak radości, jak długo przebywali w granicach Prus"[4].

Klęska, jaką na Polach Grunwaldu poniosła armia Zakonu, była istotnie druzgocąca. Niepowrotne straty krwawe „panów pruskich" można z dużym prawdopodobieństwem określić na około 8000, to znaczy na około połowę ogólnego stanu. Tak wysoka liczba poległych po stronie krzyżackiej jest wynikiem nie tylko niewątpliwej zaciętości walczących, ale także samego przebiegu bitwy. Wydaje się, że w jej końcowej fazie doszło do raptownego załamania się odporności wojsk krzyżackich, które przez dłuższy czas biły się twardo i początkowo odnosiły wcale niemałe, choć przejściowe sukcesy. Załamanie to nastąpiło w chwili katastrofy odwodu prowadzonego przez wielkiego mistrza i połączonego z nią pogromu krzyżackiej starszyzny. Doszło do tego wprowadzenie na linię bojową świeżych, wypoczętych i na pewno rwących się do walki oddziałów polskich trzymanych aż dotąd w rezerwie, a wreszcie pojawienie się na głównym placu boju zawróconych z ucieczki wojsk litewskich pragnących wziąć odwet za wcześniejszą porażkę. Poczucie klęski stopniowo narastające w świadomości rycerstwa walczącego pod chorągwiami Zakonu, spotęgowane nieudaną próbą obrony taboru, musiało przerodzić się w panikę i spowodować masową ucieczkę połączoną z zaniechaniem zorganizowanego oporu, co pociągnęło za sobą szczególnie wysokie straty krwawe.

[3] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 69.
[4] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 69.

Straty te przede wszystkim dotknęły zakonne kadry armii „panów pruskich". W nekrologu spisywanym w krzyżackiej komandorii w Maastricht, w granicach dzisiejszej Holandii, zanotowano, że na Polach Grunwaldu poległo 203 braci-rycerzy, a w tej liczbie wielki mistrz i inni wysocy dostojnicy Zakonu. Przypomnijmy, że ogólną liczbę braci-rycerzy i półbraci uczestniczących w bitwie oblicza się na około 250, z czego wynika, że procent poległych dochodziłby do 80!

Co mogło zdecydować o tak wysokich stratach krwawych zakonnej kadry dowódczej? Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że sprzymierzeni z całą konsekwencją nie dawali pardonu rycerzom-zakonnikom, łatwym do rozpoznania dzięki białym jakom opatrzonym czarnym znakiem krzyża i dzięki obowiązkowym brodom zapuszczanym zgodnie z nakazami krzyżackiej reguły zakonnej. Wchodziło tu zapewne w grę emocjonalne pragnienie odwetu, to samo, które doprowadziło do pogromu załogi i mieszkańców Dąbrówna, ale niemałą rolę mogła też odegrać racjonalna chęć wytępienia wojskowej i politycznej elity nieprzyjaciela. Zwraca uwagę, że wszyscy wybitniejsi świeccy dowódcy w służbie Krzyżaków uratowali życie, poddając się zwycięzcom. Księcia Kazimierza szczecińskiego wziął w niewolę Jakub Skarbek z Góry, księcia Konrada z Oleśnicy Jost z Salcu, czeski rycerz w polskiej służbie. Krzysztof von Gersdorf wraz z 40 towarzyszami spod chorągwi św. Jerzego złożył broń i proporzec w ręce Przedpełka Kropidłowskiego. Z dostojników krzyżackich ocaleli natomiast tylko ci nieliczni, którzy w porę ratowali się ucieczką. Pozostałych nie oszczędzano. Większość z nich padła w największym zamęcie bitwy, po części przy boku wielkiego mistrza. Uciekający z pobojowiska komtur Tucholi Henryk von Schwelborn, doścignięty przez polskich rycerzy pod wsią Elgnowo, „zginął ścięty w godny pożałowania sposób"[5], co nie wygląda na

[5] Długosz, *Opera omnia,* XIII, s. 61.

śmierć w walce, lecz na likwidację nie stawiającego już oporu, zapewne gruntownie spanikowanego Krzyżaka. Całą sprawę podsumowuje zdanie zawarte w krzyżackiej kronice, zwanej *Kontynuacją Possilgego,* gdzie czytamy, że sprzymierzeni „nie godzili w nikogo innego tylko w braci i w konie"[6]. Do niewoli trafiła tylko stosunkowo nieliczna garść na ogół nie znanych z imienia, prostych rycerzy-zakonników, nie piastujących żadnej wybitniejszej godności w hierarchii Zakonu.

Szczególnie dramatyczny los przypadł w udziale komturowi Pokarmina Markwardowi von Salzbach oraz towarzyszącym mu dwóm zakonnym współbraciom. Wszystkich trzech wziął do niewoli rycerz Jan Wieniawa Długosz z Niedzielska, rodzony ojciec sławnego kronikarza. Na wyraźne polecenie króla wydał swych jeńców w ręce Witolda, a ten, już w parę dni po bitwie, przemówiwszy się z Markwardem wpadł w gniew i kazał ściąć wszystkich trzech pochwyconych Krzyżaków.

Sprawa miała niewątpliwy posmak skandalu i stała się przedmiotem gorących sporów między dyplomacją polską i krzyżacką. Nie da się zaprzeczyć, że Markwarda z towarzyszami zgładzono jako bezbronnych jeńców, na zimno, co znaczy, że dopuszczono się czynu nie przynoszącego chwały nigdy i nikomu. Przyczyny postępku Witolda dopatrywano się w arogancji Markwarda, który butną odpowiedzią miał wyprowadzić z równowagi porywczego wielkiego księcia. Wydaje się, że w rzeczywistości wchodziły tu w grę sprawy znacznie poważniejsze. Przez wiele lat Markward był z ramienia Zakonu głęboko zaangażowany w polityczne konszachty z Witoldem, który przecież kilkakrotnie bez skrupułów podejmował bardzo bliską współpracę z Krzyżakami, aby ją następnie równie bez skrupułów zrywać, jeśli tego wymagały jego aktualne interesy. Stosunki między oboma partnerami tej gry

[6] *Possilge,* s. 314-317.

zmieniały się w miarę okoliczności od bliskiej przyjaźni do jawnie deklarowanej nienawiści i pogardy. Obydwaj znali się wzajemnie do głębi i obydwaj aż nadto wiele wiedzieli o sprawach dla obu stron kompromitujących. Łatwo zrozumieć, że król Władysław dobrze o tym poinformowany i sam zainteresowany w zatajeniu kłopotliwych rewelacji, które Markward mógł w każdej chwili rozgłosić, natychmiast przekazał jeńca Witoldowi, licząc, że ten postąpi zgodnie z racją stanu. Jak dobrze wiadomo, nie zawsze da się ona pogodzić z powszechnie uznawanymi normami etyki.

Oprócz poległych Zakon stracił pod Grunwaldem licznych jeńców, którzy dostali się w ręce sprzymierzonych. Liczbę ich trudno określić, ale musiała być niemała, skoro dla ich spisania trzeba było uruchomić zespół złożony z sześciu skrybów. W korespondencji dyplomatycznej z roku 1411 wspominano o pozostających w niewoli królewskiej dwóch książętach i 250 wybitniejszych rycerzach. W innych ówczesnych źródłach z tegoż roku mówi się o 600 jeńcach przetrzymywanych w Polsce i 300 przebywających na Litwie. W obu wypadkach chodzi niewątpliwie tylko o tych, którzy powinni byli i mogli się wykupić, a więc o samych rycerzy, z pominięciem ludzi z pocztów rycerskich, choć i ci pewno trafili do niewoli i to chyba w niemałej liczbie. Jeńcy doliczeni do poległych musieli dość znacznie zwiększyć łączny rozmiar strat armii zakonnej, może aż do 10-12 tysięcy, a więc do około 70-80 procent stanu wyjściowego.

Ponadto w ręce zwycięzców dostały się liczne chorągwie, wszystkie działa oraz cały bogaty obóz Krzyżaków.

Trofea i jeńców rozdzielono pomiędzy obie armie sprzymierzonych. Według często spotykanych poglądów o podziale tym decydowały realia stoczonej bitwy. Do Korony mieli trafić zatem jeńcy wzięci przez polskich, a na Litwę przez litewskich rycerzy. Według tej samej zasady rozdzielić miano zdobyte chorągwie. Poglądy te są błędne. W świetle

dokładniejszej analizy źródeł można z pewnością stwierdzić, że Polacy ustąpili Litwie niektórych własnych jeńców i część zdobytych chorągwi. Widocznie liczono się z ambicją sojuszników, szczególnie uwrażliwioną wobec zmiennego szczęścia, jakie na Polach Grunwaldu towarzyszyło wojskom Witoldowym.

Każde zwycięstwo opłaca się własnymi stratami. Niektórzy kronikarze zachodni, sprzyjający Krzyżakom, wypisywali niesłychane fantazje na temat nieprzeliczonych kroci „Saracenów" poległych w walce z rzekomymi obrońcami chrześcijaństwa. Dobrze poinformowany Długosz stwierdza natomiast, nie bez zdziwienia, że na Polach Grunwaldu padło po polskiej stronie zaledwie dwunastu znaczniejszych rycerzy, nie licząc oczywiście odpowiednio liczniejszych, ale w sumie też nie nazbyt licznych wojowników skromniejszego pochodzenia. Wiadomościom tym można by nie dowierzać, gdyby nie potwierdzały ich inne, bardzo pewne źródła informacji. Oto w listach królewskich rozesłanych wprost z pobojowiska mówi się wyraźnie, że zwycięstwo odniesiono „przy znikomych stratach własnych", że z Polaków polegli w bitwie „bardzo nieliczni spośród ludu pospolitego, a nikt spośród osób dostojniejszych"[7]. Faktem jest, że ze zmagań grunwaldzkich wyszli bez szwanku wszyscy, bez wyjątku wszyscy wybitniejsi polscy dowódcy i rycerze, znani przecież imiennie dzięki relacjom Długosza.

Ograniczony rozmiar strat w polskich szeregach znajduje też uzasadnienie w samym przebiegu bitwy. Przez dłuższy czas toczyła się ona w postaci typowych zmagań kawaleryjskich, o szybko zmieniającym się przebiegu, często dramatycznych, ale nie przynoszących wielkiego rozlewu krwi. Sytuacja uległa zmianie dopiero po załamaniu wyczerpanych wojsk Zakonu, w czasie szturmu obozu i na długiej trasie pościgu, ale wtedy skrwawili się nie zwycięscy Polacy, lecz Krzyżacy,

[7] *Monumenta Poloniae Historica,* t. 2, s. 866, 868.

zgodnie ze znaną i sprawdzoną zasadą, według której najcięższe straty ponosi armia ulegająca panice i zmuszona do ucieczki.

Z tego właśnie powodu należy się liczyć z poważnym uszczerbkiem w szeregach litewskich. Trudno ocenić, czy słusznie twierdzi się, że w kampanii 1410 Witold utracił aż połowę swego kontyngentu. Może wlicza się tu również straty poniesione pod murami Malborka, gdzie sprzymierzonych zdziesiątkowały zwykłe w tym czasie i w takich okolicznościach epidemiczne choroby. Jakkolwiek było, wolno sądzić, że przekonanie o wysokiej ofierze krwi złożonej na Polach Grunwaldu głęboko wrosło w świadomość Litwinów i stało się z jednej strony źródłem żalów do polskich sprzymierzeńców i do samego króla (Litwina!) za rzekomo niedostateczne rozmiary udzielonej w potrzebie pomocy, z drugiej zaś źródłem bolesnego kompleksu, żywego aż do naszych czasów i usilnie kompensowanego przez podkreślanie zasług, jakie w zmaganiach z potęgą krzyżacką ponieśli lub mieli ponieść wojownicy z ziem Wielkiego Księstwa, z Witoldem na czele.

Dobrze znane są dalsze losy Wielkiej Wojny. Triumfalny marsz wojsk sprzymierzonych przez poddające się władzy królewskiej zamki i miasta krzyżackich Prus. Dojście 25 lipca wielkiej armii polsko-litewskiej pod mury Malborka, w ślad za wysłanymi przodem kilkoma chorągwiami przybyłymi tam co najmniej o trzy dni wcześniej, ale nie dość wcześnie, aby uprzedzić oddziały komtura Świecia, Henryka von Plauen, który na pierwszą wieść o grunwaldzkiej klęsce ruszył spiesznie do stolicy i obsadził ją już 18 lipca. Przewlekłe oblężenie Malborka, bronionego mężnie i uporczywie przez Henryka von Plauen, który okazał się prawdziwie opatrznościowym mężem dla Zakonu. Niepowodzenie działań oblężniczych, szczególnie uciążliwych i trudnych dla każdej armii rycerskiej, a więc i dla armii polsko-litewskiej. Konieczność rozpuszczenia we wrześniu tej armii, znękanej przez epidemiczne choroby i niedostatki w zaopatrzeniu.

Szybki powrót większości opanowanych terenów pod władzę Krzyżaków. Postępujące zagrożenie reszty, a nawet zagrożenie własnych pogranicznych obszarów Kujaw i wielkopolskiej Krajny, dokąd nadciągały nowe oddziały ochotników i zaciężnych z Rzeszy idące z pomocą Malborkowi. Szereg pomniejszych sukcesów na pograniczu pomorsko-kujawskim odniesionych tam jesienią przez polską osłonę zaimprowizowaną dzięki energicznym staraniom króla Władysława. Wypad wojsk węgierskich na ziemię sądecką, zakończony niepowodzeniem, ale zwracający uwagę na niebezpieczeństwo narastające także u południowych granic Królestwa. I wreszcie pokój zawarty w Toruniu w lutym 1411 r.. przyznający Polsce zwrot ziemi dobrzyńskiej, a Litwie posiadanie Żmudzi, zresztą nie bezwarunkowe. Zakon zobowiązał się nadto do wypłacenia stronie polsko-litewskiej znacznej sumy 100 tysięcy kop groszy praskich, jako kosztów wykupu wszystkich jeńców wziętych przez wojska Unii Jagiellońskiej.

W Królestwie od razu odczuto niewspółmierność pozyskanych w tym pokoju korzyści z sukcesem militarnym odniesionym na Polach Grunwaldu. Opinia o wygranej bitwie i przegranych układach, choć nie całkiem słuszna, utrwaliła się w polskiej świadomości historycznej i dotrwała do naszych czasów. Nie zmienia to jednak faktu, że w dziejach stosunków pomiędzy Polską i Litwą z jednej a Krzyżakami z drugiej strony, Grunwald jest momentem przełomowym. Zakon dotychczas stale zwycięski, stale powiększający swój stan posiadania i swoje znaczenie, został ostatecznie zepchnięty do defensywy, jego siła wojskowa złamana, gospodarcza potęga zachwiana, autorytet wobec własnych poddanych podkopany. Niebawem na najwyższym podówczas forum międzynarodowym, na soborze w Konstancji (1414- 1418) miała się poważnie zachwiać ideologiczna podstawa działalności Krzyżaków, zaatakowana przez delegatów polskich znakomicie wykorzystujących współpracę intelektualnej elity Królestwa reprezentowanej przez profesorów krakowskiego Uniwersytetu.

Pomorze powróciło w granice Polski dopiero w roku 1466, po ciężkiej wojnie trzynastoletniej. Przemiana zakonnego państwa w Prusach w świeckie księstwo, podporządkowane jako lenno królowi polskiemu, nastąpiła dopiero w roku 1525. Ale podstawy dla zrealizowania obu tych osiągnięć, na pewno doniosłych (bez względu na to, jak potoczyły się nasze dzieje w wiekach późniejszych), wywalczono w roku 1410 na Polach Grunwaldu.

Pod względem ściśle militarnym bitwa grunwaldzka pozostanie największą, w dodatku zwycięską bitwą stoczoną na przestrzeni 500 lat polskiego średniowiecza. Pozostanie przykładem wysokiego, pod niektórymi względami nowatorskiego kunsztu dowódczego, dużej sprawności wojsk i umiejętnej mobilizacji sił i środków obu sprzymierzonych państw, rządzonych przez króla Władysława, pierwszego na krakowskim tronie władcę z wileńskiej dynastii, pod której panowaniem Korona i Litwa przekształcone z czasem w Rzeczpospolitą Obojga Narodów osiągnęły szczyt gospodarczej pomyślności i politycznej potęgi.

BIBLIOGRAFIA*

ŹRÓDŁA

Die Banderia Prutenorum des Jan Długosz - eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410, wyd. Sv. Ekdahl, Góttingen 1976.

Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum Cruciferis. Anno Christi 1410, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1911.

Jana Długosza „Banderia Prutenorum', wyd. Karol Górski, Warszawa 1958.

Joannis Długossii Historiae Polonicae libri XII, Opera omnia, wyd. A. Przezdziecki, Kraków 1876-1878.

Johann von Possilge (Fortsetzung), wyd. E. Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum,* Bd 3, Leipzig 1866.

Das Marienburger Tresslerbuch, wyd. E. Joahim, Kónigsberg 1896.

Das Sołdbuch des Deutschen Ordens 1410-1411, Teil I, wyd. Sv. Ekdahl, Koln-Wien 1988.

OPRACOWANIA

Baranowski H., Czerwiński I., *Bibliografia bitwy pod Grunwaldem,* Toruń 1990.

Benninghoven Fryderyk, *Die Gotland Feldzuge des Deutschen Ordens 1398-1408, Zeitschrift fur Ostforschung 1964,* Jg 13.

Biskup Marian, *Grunwaldzka bitwa,* Warszawa 1990.

* Uwzględniono tylko pozycje najważniejsze i najbardziej aktualne.

Biskup Marian, Labuda Gerard, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach,* Gdańsk 1986.

Contamine Philippe, *La giterre au moyen age,* Paris 1980.

Delbriick Hans, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte,* Bd 3, *Das Mittelalter,* Berlin 1907.

Ekdal Sven, *Die Armbruzt im Deutsch ordensland Preussen zu Begin des 15 Jahrhunderts,* Fascieuli Archocologine „Historiae", Fasc. V, 1992.

Ekdahl Sven, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen,* Bd 1, *Einfiihrung und Quellenlage,* Berlin 1982.

Górski Konstanty, *Bitwa pod Grunwaldem dnia 15 lipca 1410,* Biblioteka Warszawska, t. 3, Warszawa 1888.

Herbst Stanisław, *W sporze o Grunwald* [w:] *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia,* cz. 2, Warszawa 1978.

Kohler Gustaw, *Die Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegsfuhrung in der Ritterzeit von Mitte des 11 Jhds bis zu den Hussitenenkriegen,* Bd 2, Breslau 1886; Bd 3, Breslau 1889.

Kuczyński Stefan M., *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411,* wyd. I, Warszawa 1955; wyd. II, Warszawa 1960; wyd. III, Warszawa 1965; wyd. IV, Warszawa 1980; wyd. V, Warszawa 1987.

Kuczyński Stefan M., *Spór o Grunwald,* Warszawa 1972.

Kujot Stanisław, *Rok 1410. Wojna,* „Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu", 1910, R. 17.

Laskowski Otton, *Grunwald,* Warszawa 1926.

Łowmiański Henryk, *Recenzja (Kuczyński, Wielka Wojna),* „Kwartalnik Historyczny" 1955, R. 62, nr 4/5.

Majewski Wiesław, *Kilka uwag o bitwie pod Grunwaldem,* „Zapiski Historyczne" 1960, t. 25, z. 2.

Majewski Wiesław, *O zdobyciu Dąbrówna i rozpoznaniu w armii Jagiełły w 1410 r.,* Zapiski Historyczne" 1971, t. 36, z. 4.

Majewski Wiesław, *Wokół Grunwald (O preliminariach i pierwszej fazie bitwy, o odwrocie Litwinów),* „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1967, nr 4.

Nadolski Andrzej, *Grunwald. Problemy wybrane,* Olsztyn 1990.

Nowakowski Andrzej, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w., Łódź* 1980.

Piotrowicz Karol, *Recenzja (Laskowski, Grunwald),* „Kwartalnik Historyczny" 1930, R. 44, nr 1.

Prohaska Antoni, *Rok 1410. Przyczyny wojny,* „Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu" 1910, R. 17.

Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej, 1350-1450, red. A. Nadolski, Łódź 1990.

Verbruggen J. F., *L'art militaire en Europę occidentale du IX au XIV siecle,* „Revue Internationale d'histoire Militaire" 1959, nr 16.

SPIS ILUSTRACJI*

* Reprodukcje zdjęć wykonała Krystyna Karpińska.

Zbrojny król, wizerunek na kaflu znalezionym w Poznaniu, około 1425, repr. z: *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej...*

Ważniejsze chorągwie krzyżackie i ich odpowiedniki po stronie polskiej. Od góry: Chorągiew całego Zakonu i komturii królewieckiej - wielka chorągiew Królestwa i ziemi krakowskiej. Większa chorągiew wielkiego mistrza - królewska chorągiew nadworna. Mniejsza („gończa") chorągiew wielkiego mistrza - królewska chorągiew „gończa" (za nią mały proporzec królewski). Krzyżacka chorągiew św. Jerzego (goście) - polska chorągiew św. Jerzego (zaciężni Czesi i Morawianie).

Przyłbica „pekilhube" (brak zasłony), około 1380, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Krzyżacka pawęż jeździecka („prusche Schild"), XV w., ze zbiorów Germanisches Nationalmuseum, Ntirnberg.

Miecze z początku XV w. znalezione w Polsce, repr. z: Nadolski, *Broń i strój rycerstwa polskiego...*

Tasak znaleziony w Dąbrównie, XV w., repr. z: *Broń średniowieczna z ziem polskich,* red. A. Nadolski, Łódź 1978.

Bombarda krzyżacka znaleziona w Kurzętniku, początek XV w., ze zbiorów muzeum w Kwidzynie.

Kapalin (rekonstrukcja techniczna) znaleziony w Plemiętach, w ziemi chełmińskiej, początek XV w., repr. z: *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej...*

„Płaty" (rekonstrukcja techniczna) znalezione w Plemiętach, w ziemi chełmińskiej, *tamże.*

Czaszki z grobu zbiorowego w kaplicy na Polach Grunwaldu. Widoczne ślady urazów bitewnych, repr. z: Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane,* Olsztyn 1990.

SPIS SZKICÓW*

* Wszystkie szkice wykonała Emilia Marosikowa.

SPIS TREŚCI